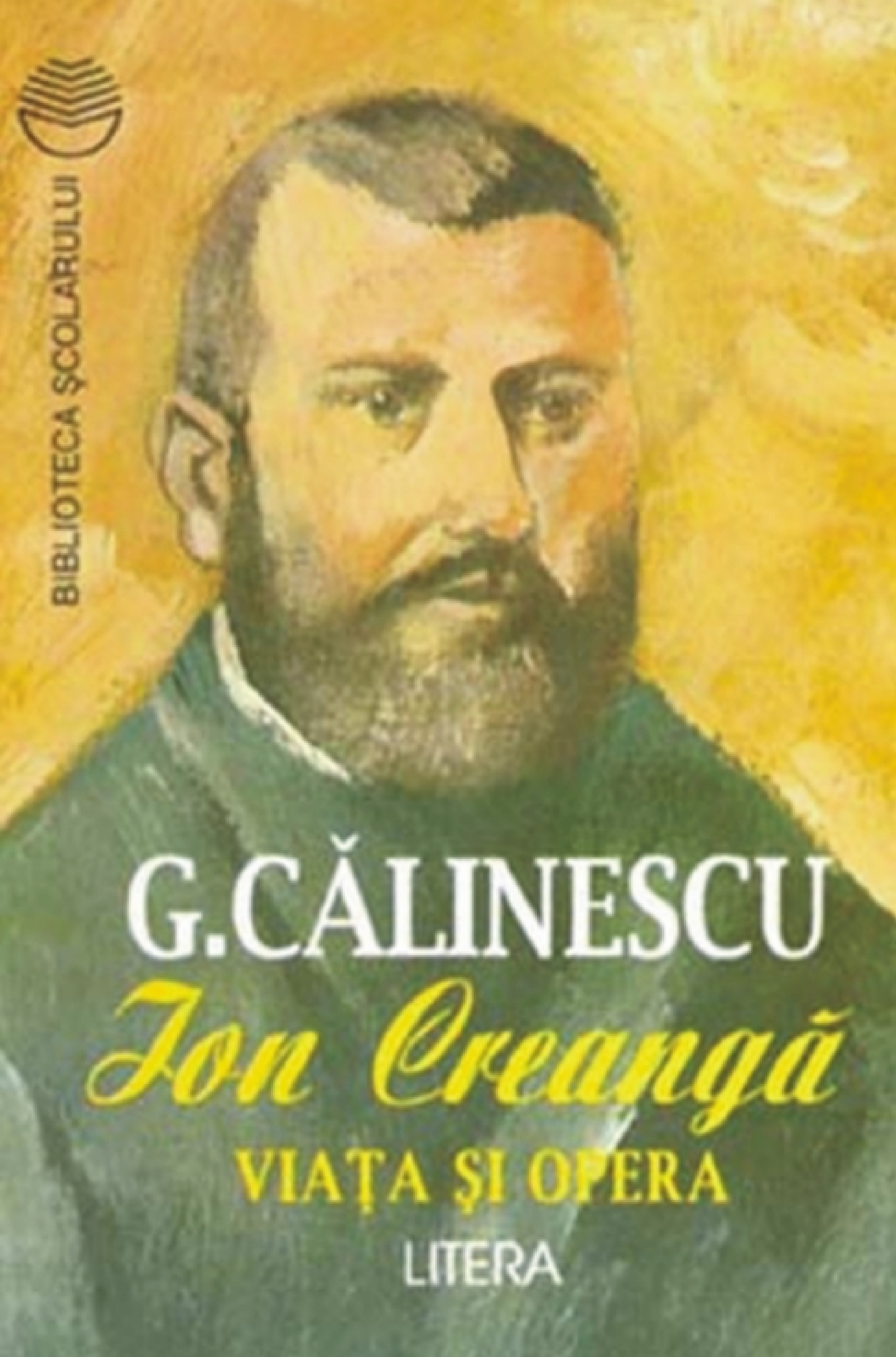

BIBLIOTECA ŞCOLARULUI
G. CĂLINESCU
Ion Creangă
VIAŢA ŞI OPERA
LITERA

biblioteca școlarului

George
CĂLINESCU

VIAŢA ŞI OPERA LUI ION CREANGĂ

INTERNAŢIONAL
BUCUREŞTI — CHIŞINĂU

CUPRINS

CUPRINS

TABEL CRONOLOGIC

1899 *2 iulie* (stil vechi, 19 iunie). Se naşte, la Spitalul Filantropia din Bucureşti, Gheorghe Vişan, fiul Mariei Vişan şi al lui Tache Căpitănescu, cel care avea să devină G. Călinescu.

1907 *17 martie* Soţii Constantin şi Maria Călinescu (n. Căpitănescu) adoptă pe Gheorghe Vişan, elev în clasa a doua primară. Familia se afla la Iaşi. În acelaşi an moare tatăl adoptiv.

1908 *iunie* Maria Călinescu se mută la Bucureşti, în casa surorilor sale.

1910-1914 Este elev la gimnaziul „Dimitrie Cantemir“.

1914-1916 Elev la secţia modernă a liceului „Gh. Lazăr“, unde-i are ca profesori pe C. Giurescu, Gr. Tăuşan, Hildebrand Frollo ş. a.

1916-1917 Fiind în refugiu la Iaşi, face aici, în particular, ultima clasa de liceu.

1918 *octombrie* Trece bacalaureatul la Liceul „Mihai Viteazul“ din capitală.

1919 *19 aprilie* Apare *Sburătorul*, revistă literară condusă de E. Lovinescu, unde G. Călinescu trimite primele versuri. D. N[anu] reproduce o strofă nereuşită la „Poşta redacţiei“ din mai. Spre sfârşitul aceluiaşi an, E. Lovinescu îi răspunde la aceeaşi „Poştă a redacţiei“ cu privire la nişte „cugetări“ de originalitatea cărora se îndoieşte. Primul semn încurajator din partea lui E. Lovinescu survine la aceeaşi rubrică, în 15 noiembrie.

octombrie Se înscrie la Facultatea de filozofie şi litere, secţia filologie modernă a Universităţii din Bucureşti, iar în luna următoare se angajează ca subbibliotecar la biblioteca facultăţii.

1920 Urmează cursurile de literatură română ţinute de Mihail Dragomirescu. Îl cunoaşte pe Ramiro Ortiz, titularul catedrei de limba şi literatura italiană

a universităţii bucureştene. Se angajează ca paleograf şi bibliotecar, ulterior ca arhivar la Arhivele Statului, fiind recomandat de D. Onciul, decanul Facultăţii de litere. Îşi dă demisia din postul de subbibliotecar.

Debutează în publicistică în paginile ziarului *Dimineaţa*.

1921 Semnează în revista *Roma*, I, nr. 3, traducerea nuvelei *Nastagio degli onesti* din *Decameronul* lui Boccaccio. Participă la excursia organizată în Italia de Ramiro Ortiz, vizitând, în drum spre Roma, Istanbulul, Atena, Catania, Napoli. Colaborează la ziarul *Dacia*.

1923 Apare romanul lui Giovanni Papini — *Un uomo finito (Un om sfârşit),* tradus de G. Călinescu, cu o prefaţă a autorului, scrisă pentru această traducere, şi cu un cuvânt înainte de M. Marcu. În acelaşi an îşi trece examenul de licenţă şi devine profesor suplinitor la Liceele „Gh. Şincai“ şi „Matei Basarab” din capitală. Renunţă la postul de arhivar.

1924 Redactează, scriindu-le de fapt, numerele pe ianuarie, martie, iunie-iulie şi august ale revistei *Roma*. Promovează examenul de capacitate la limbile italiană şi română şi devine profesor la Liceul „Diaconovici Loga“ din Timişoara, prin ordin ministerial. Nu se prezintă însă la post, deoarece obţine concediu de studii şi o bursă de doi ani pentru şcoala Română din Roma, atunci de arheologie şi istorie. Fusese recomandat ministerului de Ramiro Ortiz, iar hotărârea o luaseră D. Onciul şi Vasile Pârvan. Va frecventa biblioteca Şcolii, a Institutului „De propaganda fide“ şi a Vaticanului. Va asculta cursurile lui Adolfo Venturi şi va vizita muzeele Renaşterii. Se va feri să se specializeze strict, dar va deprinde obişnuinţa muncii organizate.

1925 Publică în revista *Diplomatarium italicum* studiul *Alcuni missionari catolici italiani nella Moldovia nei secoli XVII e XVIII*, studiu tipărit apoi în volum de Academia Română în colaborare cu Libreria di seienze e lettere din Roma.

1926 Se întoarce în ţară, unde este detaşat, prin ordin ministerial, ca profesor de limba şi literatura italiană, la Liceul „Gh. Şincai“ din capitală. Frecventează cenaclul lui E. Lovinescu şi debutează în *Universul literar* (nr. 51) cu poezia *Nova mihi apparuit Beatrix*.

1927 Îşi extinde colaborarea la diverse publicaţii: *Vremea* lui I. Valerian (unde

scrie până în 1929, apoi, sporadic, în 1932 şi 1933); *Sinteza* (unde începe polemica cu E. Lovinescu, dusă intermitent, până la moartea acestuia, în diverse publicaţii); *Gândirea* (unde publică neregulat până în 1929); *Politica* (accidental, dar revine şi în 1928).

1928 Colaborează la *Universul literar*, condus de Camil Petrescu, la revista *Opoziţia*, preia cronica literară a *Vieţii literare,* începe polemica cu revista *Kalende,* condusa de Vladimir Streinu, Pompiliu Constantinescu, Tudor Şoimaru şi Şerban Cioculescu. Îşi ia în primire postul de la Liceul „Diaconovici Loga“ din Timişoara, dar vine lunar în Bucureşti.

1929 Se căsătoreşte cu Alice Vera Trifu, fiica lui Simion şi a Elisabetei Trifu din Bucureşti. Vor locui până către sfârşitul anului la Timişoara. Atunci obţine aprobare ministerială pentru detaşare la Şcoala superioară de comerţ nr. 2 din capitală.

Colaborează cu studiul *Valachia şi Moldavia în vechile periple italiene* la volumul colectiv *Omagiu lui Ramiro Ortiz.*

1930 Se transferă la catedra vacantă de italiană de la şcoala superioară de comerţ nr. 2 din Bucureşti. Redactează revista *Roma* (unde publică mai intens până în 1932), scoate revista *Capricorn*, două numere, unde foloseşte prima oară pseudonimul Capricorn, începe să publice în *Vremea* un studiu despre E. Lovinescu (ultimul episod în febr. 1931), începe polemica cu *Gândirea*, colaborează întâmplător la *Vestul*. Apare *Altre notizie sui missionari catolici nei paesi romeni* în acelaşi *Diplomatarium italicum*, publicat apoi în volum de Academia Română împreună cu Libreria di scienze e lettere din Roma.

1931 Este numit profesor titular de limba italiană în învăţământul secundar şi comercial din Bucureşti. Colaborează la *Adevărul literar şi artistic,* ziarul *Cuvântul,* la *Viaţa românească*. Termină de scris *Viaţa lui Mihai Eminescu* şi începe s-o publice în foileton în ziarul *Mişcarea*. Mihai Ralea o citeşte în manuscris şi o recomandă călduros lui Al. Rosetti, directorul editurii „Cultura naţională“.

1932 Colaborează regulat la *Adevărul literar şi artistic* (până în 1939). Publică şi cu pseudonimele *Sportiv, Ovidius* (în 1932); *Ad. Lit.* (în 1933, 1937); *Al.* (în 1933—1938); *Aristarc* (în 1933—1938). Publică manu-

scrise eminesciene în *Adevărul literar şi artistic* ca şi în *Viaţa românească*, *România literară* (colaborare solicitată de Camil Baltazar). Tot în *România literară* publică un prim capitol al romanului intitulat iniţial *Ursitoarele* (viitoarea *Cartea nunţii*). Apare *Viaţa lui Mihai Eminescu*. Este propus de G. Ibrăileanu şi numit codirector al *Vieţii româneşti,* alături de Mihai Ralea. Este ales, la propunerea lui Al. Rosetti, membru în juriul pentru decernarea premiului „Tekirghiol-Eforie”, premiu ce va fi obţinut de Mircea Eliade pentru romanul *Maitrey*.

1933 Apare ultimul foileton al romanului în *România literară*. Apare, în Editura „Adevărul“, *Cartea nunţii.* Începe polemica cu Camil Baltazar. Inaugurează, în *Adevărul literar şi artistic*, „Cronica mizantropului“, pe care o semnează la început *Al.*, apoi *Aristarc*, pseudonim folosit frecvent până în 1947 şi, mai rar, până la sfârşitul vieţii. Iniţiază apariţia bilunară a *Vieţii româneşti*. Aici, ca şi în *Adevărul literar şi artistic*, publică fragmente din *Opera lui Mihai Eminescu.* Apare ediţia a doua a *Vieţii lui Mihai Eminescu*. Colaborează la numărul festiv al ziarului *Dimineaţa*.

În vara acestui an începe polemicile cu Mihail Sebastian, Pompiliu Constantinescu şi I. Valerian. Este ales din nou membru în juriul premiului „Tekirghiol-Eforie“.

1934 Apare primul volum din *Opera lui Mihai Eminescu*. Se îmbolnăveşte de astenie nervoasă şi părăseşte redacţia *Vieţii româneşti*.

1935 Apar volumele II şi III din *Opera lui Mihai Eminescu.*

1936 Apar volumele IV şi V din *Opera lui Mihai Eminescu.* Primeşte premiul „Hamangiu“ al Academiei Române pentru *Viaţa lui Mihai Eminescu* şi volumele I-III ale *Operei lui Mihai Eminescu*. Începe colaborarea la *Revista Fundaţiilor Regale,* unde va publica intermitent până în 1940, Reîncepe colaborarea la *Viaţa românească*. Apar în *Adevărul literar şi artistic* primele fragmente din *Istoria literaturii române...*, cu titlul *Din istoria literaturii româneşti*. Face o excursie în Franţa şi Italia.

Se înscrie la doctorat la Universitatea din Iaşi. Comisia, formată din I. M. Marinescu, Mihai Ralea, Iorgu Iordan şi Octav Botez, preşedinte O. Tafrali, conferă titlul de doctor în litere lui George Călinescu pentru teza *Analiza unui manuscris eminescian* („Avatarii faraonului Tlà“), teză

complementară fiind volumele IV şi V din *Opera lui Mihai Eminescu.*

1937 Dă concurs pentru conferinţa, vacantă, de estetică şi critică literară a universităţii ieşene. Comisia este alcătuită din Mihai Ralea, preşedinte, Iorgu Iordan şi Octav Botez, membri, I. M. Marinescu şi I. C. Balmuş, membri supleanţi.

1938 Apare romanul *Enigma Otiliei*, 2 vol.

Înfiinţează asociaţia literară „Noua Junime“, care-şi deschide şedinţele în redacţia ziarului *Iaşul*, în prezenţa lui Andrei Oţetea, Iorgu Iordan, George Ivaşcu ş. a. Va colabora la *Iaşul*. Apare *Viaţa lui Ion Creangă*. E considerat demisionat de la Şcoala superioară de comerţ din Bucureşti. Se stabileşte la Iaşi, unde va sta cu intermitenţe până în 1944. Apare ediţia a III-a a *Vieţii lui Mihai Eminescu* şi ediţia *Poezii* de Mihai Eminescu, întocmită şi comentată de G. Călinescu. Călătoreşte în Franţa şi Italia.

Reîncepe cursul la universitatea ieşeană cu prelegerea *Despre biografiile romanţate.*

1939 Apare la Iaşi *Jurnalul literar*, săptămânal de critică şi informaţie literară, scos de G. Călinescu. Foloseşte aici şi pseudonimele *Aristarc, Nostradamus, Vera Comşa, J. L.* Revista apare până la sfârşitul anului, funcţionând şi cu drept de editură. Astfel apar studiile *Liviu Rebreanu* şi *Tudor Arghezi*, semnate de G. Călinescu. Peste vară se mută la Bucureşti, lăsând secretariatul publicaţiei lui George Ivaşcu.

Publică *Principii de estetică*. Sporadic, colaborează la *Însemnări ieşene,* unde va mai publica şi în 1940.

1940 Lucrează la *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, din care publică fragmente în *Revista Fundaţiilor Regale*. G. Călinescu obţine de la Comandamentul cercului de recrutare din Iaşi ordinul de „Rechiziţionat pe loc pentru lucru“ la facultate, iar din partea Ministerului Educaţiei Naţionale, concediu cu salariu întreg, cu începere din decembrie şi până în aprilie anul următor, pentru urmărirea tipăririi *Istoriei literaturii...*

1941 iulie Apare *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*,

stârnind un puternic ecou în critica literară a vremii. Se publică peste o sută de recenzii, articole şi broşuri. Acestea apar pe tot parcursul anului 1941, la începutul anului 1942 şi, mai rar, în anii următori. Printre cele mai notabile intervenţii menţionăm următoarele: a lui Eugen Lovinescu în *Curentul literar* (sept. 1941). Şerban Cioculescu în *Revista română* (oct.-dec. 1941), Perpessicius în *Universul literar* (mai 1945) şi a lui Pompiliu Constantinescu la radio (iunie 1945).

1942 Obţine definitivarea pe postul ocupat la universitatea ieşeană.

1943 Apare *Şun sau Calea neturburată*. *Mit mongol,* dedicată lui Iorgu Iordan, „pentru marele său caracter“. Semnează până în 1944, cu pseudonimul *Aristarc,* o rubrică în *Vremea.*

1944 Publică la *Vremea* 12 poeme. Colaborează la *Ecoul;* scoate ziarul *Tribuna poporului.*

Se alcătuieşte o „Comisie de chemare“ pentru catedra vacantă de Istoria literaturii române moderne a universităţii ieşene, comisie alcătuită din Dan Simonescu, Iorgu Iordan, Petru Caraman, D. Caracostea (scrie raportul de chemare), D. Popovici.

G. Călinescu este votat în unanimitate şi numit, prin Decret, profesor titular la respectiva catedră.

1945 Este numit profesor titular la catedra de Istoria literaturii române moderne a Universităţii din Bucureşti. *Tribuna poporului* îşi încetează apariţia. Scoate săptămânalul literar, artistic şi social *Lumea*, care va apare până în 1946. Reîncepe colaborarea la *Revista Fundaţiilor Regale* şi o continuă până în 1947.

Apare *Istoria literaturii române. Compendiu.*

1946 Ţine lecţia de deschidere la Facultatea de litere şi filozofie a Universităţii din Bucureşti, cu prelegerea *Sensul clasicismului*. Apare volumul *Impresii asupra literaturii spaniole* şi ediţia a doua a *Istoriei literaturii române. Compendiu.* Începe colaborarea la *Contemporanul*, unde publică până în 1964. Va folosi şi pseudonimul *Aristarc.*

Ianuarie Uniunea Patrioţilor se transformă cu prilejul Congresului care are loc acum în Partidul Naţional Popular. G. Călinescu este ales mem-

bru al Biroului Executiv. Apare ziarul *Naţiunea* al Partidului Naţional Popular, ziar condus de G. Călinescu. Aici începe publicarea impresiilor de călătorie în urma vizitei în U.R.S.S., întreprinsă în acelaşi an, pe ruta Kiev-Moscova-Leningrad.

1947 Apare ediţia a doua din *Enigma Otiliei*. Termină noua redactare a *Operei lui Mihai Eminescu* şi Editura Fundaţiilor Regale începe culegerea ei. Apare primul număr din noua serie a *Jurnalului literar*. Reîncepe să scrie cronică literară la *Naţiunea*, care-şi va înceta apariţia în 1949. Foloseşte pseudonimele *Aristarc* (1946—1948); *Belfegor, Aretino, Seltabadil, Machiavel* (toate în 1947). Scoate manualele de limba română pentru clasele I—III de gimnaziu şi pentru clasa a IV-a de liceu.

Deschide cursul de la Facultatea de litere şi filozofie cu prelegerea *Istoria ca ştiinţă inefabilă şi sinteză epică.* Moare Maria Călinescu.

1948 Este ales deputat al Marii Adunări Naţionale în Circumscripţia electorală Brăila din partea Frontului Democraţiei Populare. Este ales membru activ al Secţiei literare a Academiei Române în locul lui Sextil Puşcariu. Apare ultimul număr din *Jurnalul literar*. Renunţă la cronica din *Naţiunea*. Moare Maria Vişan.

1949 *ianuarie* Ţine ultimul curs la Facultatea de litere şi filozofie. Este detaşat la Institutul de istorie literară şi folclor. Apare volumul *Kiev-Moscova-Leningrad.* Este numit membru în Comitetul naţional jubiliar pentru sărbătorirea centenarului lui Mihai Eminescu, comitet condus de Mihail Sadoveanu.

1950 Colaborează sporadic la *Flacăra.*

1951 E încadrat director la Institutul de istorie literară şi folclor.

1952 Ţine în sala Dalles conferinţa *Caragiale despre alegerile din trecut în ţara noastră*. Publică în *Contemporanul* nuvela *Necunoscut*. Publică în revista *Studii* articolul *Al. Odobescu şi Rusia*. Este ales membru în Comitetul pentru sărbătorirea centenarului Gogol. I se acordă medalia „A cincea aniversare a proclamării R. P. R.“

1953 Apare romanul *Bietul Ioanide*. Apare manualul de I*storia literaturii române pentru clasa a VIII-a* redactat de Ion Vitner şi Ov. S. Crohmălniceanu, colectiv condus de George Călinescu. Călătoreşte în R. P.

Chineză.

Mai Apare nr. l al revistei *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, buletinul anual al Institutului.

1954 Cu aceiaşi colaboratori editează manualul I*storia literaturii române pentru clasa a IX-a*.

Îngrijeşte şi prefaţează ediţia *Opere* de Ion Creangă. Apar litografiate, sub egida Institutului, monografiile *Scriitori minori* şi *Nicolae Filimon*. Este numit directorul revistei *La Roumanie Nouvelle*, care va apare până în 1958.

1955 Apare volumul *Am fost în China nouă*. Apare litografiată la Institut monografia *Gr. M. Alexandrescu*.

Apare în *Contemporanul*, pentru prima oară, „Cronica optimistului".

1956 Apar volumele *Studii şi conferinţe, Trei nuvele, Enigma Otiliei,* ediţia a III-a. Publică în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor* monografiile *Nicolae Filimon* şi *Gr. M. Alexandrescu.* Colaborează la revista *Steaua.* Este ales membru în Comitetul Uniunii Scriitorilor. Întreprinde, împreună cu membri ai Institutului, o călătorie de studii prin ţară, pe urmele lui Goga, Slavici, Blaga.

1957 Publică în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor* un capitol din noua versiune a *Operei lui Mihai Eminescu.* Revizuieşte documentaţia *Vieţii lui Mihai Eminescu.* Întreprinde călătorii de studii prin vechi oraşe româneşti. Organizează acasă spectacole cu scenetele *Directorul nebun* şi *Irod*. Participă membri ai Institutului şi invitaţi.

1958 Călătorii de studii în Moldova şi Transilvania. Spectacolele acasă cu *Brezaia, Napoleon şi Fouché, Napoleon şi Sf. Elena, Ileana Flutureanca.* Publică în *Contemporanul* un studiu despre Nicolae Labiş.

1959 Apar ediţiile a IV-a şi a V-a din *Enigma Otiliei*, ca şi versiunea în limba franceză a cărţii. Apare în volum monografia *Nicolae Filimon.* Se constituie colegiul redacţional pentru elaborarea tratatului de *Istoria literaturii române,* condus de George Călinescu. Este sărbătorit în şedinţă solemnă de către Academia Română şi Uniunea Scriitorilor cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani. I se acordă Ordinul Steaua Republicii clasa a II-a. Publică în *Gazeta Literară* un ciclu de poezii erotice. Merge

la Praga pe itinerarul lui *Nicolae Filimon*. Organizează spectacol acasă cu piesa *Tragedia regelui Otakar şi a prinţului Dalibor.*

1960 Apare romanul *Scrinul negru.* Este numit profesor onorific la catedra de Istoria literaturii române a Facultăţii de filologie a Universităţii din Bucureşti, unde are dreptul să „ţină cursuri facultative de specialitate“. [...] Călătoreşte în Cehoslovacia pe aceeaşi rută. Organizează spectacole acasă cu piesele *Phedra, Secretarii domnului de Voltaire. Soarele şi Luna.*

1961 Apare ediţia definitivă a *Enigmei Otiliei*, ca şi versiunea ei germană, scoasă la Berlin de Editura „Der Morgen“. Călătoreşte în Franţa, la invitaţia lui Jean Louis Vigier, preşedintele grupului de prietenie franco-română din Senatul francez. Călătoreşte la Moscova. Este ales deputat al Marii Adunări Naţionale în Circumscripţia electorală nr. 24, din fostul raion Răcari.

1962 Apare monografia *Gr. M. Alexandrescu*. Apare la Praga şi Vilnius *Enigma Otiliei*, iar la Varşovia *Scrinul negru.* Este reales în Comitetul de conducere al Uniunii Scriitorilor. Iniţiază înfiinţarea unui Muzeu de istorie literară şi folclor al literaturii române, în sediul Institutului, şi donează piesele care alcătuiesc fondul de bază. Ţine un curs despre Eminescu la Facultatea de filologie a Universităţii din Bucureşti.

Merge la Florenţa la Adunarea generală a Comunităţii europene a scriitorilor.[…]

1963 Apare volumul de versuri *Lauda lucrurilor.* Apare *Scrinul negru* ediţia a doua. Îngrijeşte ediţia bilingvă, româno-franceză, a *Operelor* lui Ion Creangă. Publică, în *Gazeta literară, Tragedia regelui Otakar şi a prinţului Dalibor*. Publică fragmente din piesa *Ludovic al XIX-lea,* fără a-şi destăinui paternitatea. Merge la Modena pentru festivităţile dedicate celui de-al cincilea centenar al naşterii lui Pico della Mirandola.

1964 Apare *Viaţa lui Mihai Eminescu* în ediţie definitivă. Apare tratatul de *Istoria literaturii române* vol. I, al cărui coordonator este. Ţine la Sala Mică a Palatului comunicarea *Eminescu — poet naţional* în cadrul Sesiunii ştiinţifice a Academiei şi Uniunii Scriitorilor, organizată cu prilejul împlinirii a 75 de ani de la moartea lui Mihai Eminescu. Prezintă comu-

nicarea *Umanismul lui Creangă* la Sesiunea jubiliară a Facultăţii de limba şi literatura română. Ţine la Facultate cursul special despre Ion Creangă. Este numit „şef de catedră onorific“ şi „conducător ştiinţific al cadrelor care doresc să obţină titlul de candidat în ştiinţe, specialitatea română“. Primeşte Premiul de Stat pentru „activitatea literară şi publicistică“ din ultimii ani. Este internat la Sanatoriul Otopeni cu diagnosticul „ciroză hepatică“.

1965 Apare, într-o formă revăzută, monografia *Ion Creangă*. Apare versiunea maghiară a *Enigmei Otiliei*. Este propus candidat la funcţia de deputat în Marea Adunare Naţională din partea Circumscripţiei electorale Răcari. Este ales din nou în Comitetul de conducere al Uniunii Scriitorilor. Publică în *Contemporanul* versuri. Apare primul volum din ediţia de *Opere* de G. Călinescu.

12 martie Se sfârşeşte din viaţă, la Sanatoriul Otopeni, G. Călinescu. Începe destinul postum al operei sale.

Apar următoarele volume din scrierile lui G. Călinescu: *Vasile Alecsandri, Impresii asupra literaturii spaniole, Estetica basmului, Eminescu, Bietul Ioanide, Enigma Otiliei,* care se publică tot în acest an şi la Atena, în versiune greacă, *Teatru, Iubita lui Bălcescu.*

Institutul pe care l-a condus se va numi „G. Călinescu“.

1966 *Viaţa lui Mihai Eminescu* în versiune românească şi maghiară, *Studii şi cercetări de istorie literară, Studii şi comunicări, Poezii, Ion Creangă (Viaţa şi opera), Ion Eliade Rădulescu şi şcoala sa*, ediţia a doua a *Enigmei Otiliei*, în germană, la Berlin.

1967 *Scriitorii străini, Ulysse*, *Enigma Otiliei*, care se şi traduce la Buenos Aires. Apoi versiunea germană a *Vieţii lui Mihai Eminescu* şi, în limba maghiară, o selecţie de poezii.

1968 *Catina Damnatul, Istoria literaturii române. Compendiu, Principii de estetică* (antologie)*, Scrieri despre artă, Scrinul negru.* Apar în magiară *Bietul Ioanide* şi un volum de critică literară, iar în bulgară *Enigma Otiliei.*

1969 *Cartea nunţii* şi *Enigma Otiliei*. Apare în maghiară *Scrinul negru.*

1970 *Opera lui Mihai Eminescu,* în 2 vol. Ion Bălu publică *G. Călinescu. Eseu despre etapele creaţiei.*

1971 *Universul poeziei, Texte social-politice 1944—1945, Enigma Otiliei, Bietul Ioanide* şi, în limba bulgară, *Viaţa lui Mihai Eminescu,* iar în maghiară *Cartea nunţii.*

1972 *Studii de literatură universală. Literatura nouă. Cartea nunţii,* iar în franceză şi engleză *Studii de poetică*.

1973 *Viaţa lui Mihai Eminescu, Universul poeziei, Gâlceava înţeleptului cu lumea. Pseudojurnal de moralist,* vol. I, *Ion Creangă (Viaţa şi opera). Însemnări de călătorie; Bietul Ioanide*, versiunea poloneză la Varşovia a *Bietului Ioanide.*

1974 *Principii de estetică, Enigma Otiliei, Scrinul negru,* versiunea maghiară a *Laudei lucrurilor.*

1975 *Viaţa lui Mihai Eminescu, Ion Creangă (Viaţa şi opera), Bietul Ioanide, Opere alese,* în limba rusă, la Moscova; *Enigma Otiliei, Ion Creangă* şi *Cartea nunţii,* în maghiară. Ion Bălu publică *George Călinescu (1899—1965) Biobibliografie.*

1976 *Opera lui Mihai Eminescu, Enigma Otiliei, Şun sau Calea neturburată. Mit mongol.* Apare în bulgară *Scrinul negru.*

1977 *Scrinul negru, Viaţa lui Mihai Eminescu* şi *Corespondenţa lui George Călinescu cu Al. Rosetti.*

1978 *Mihai Eminescu (Studii şi articole), Ion Creangă (Viaţa şi opera), Cartea nunţii.*

1979 *Avatarii faraonului Tlà, Scrisori şi documente, Enigma Otiliei.*

Dumitru Micu publică studiul *G. Călinescu*. *Între Apollo şi Dionysos*, iar Ion Nuţă îngrijeşte ediţia *Amintiri despre G. Călinescu.*

1980 *Bietul Ioanide*.

1981 Ion Bălu *Viaţa lui G. Călinescu* şi Mircea Martin — *G. Călinescu şi „complexele“ literaturii române.*

1982 Apare ediţia a doua a *Istoriei literaturii române de la origini până în*

prezent, Editura Minerva. Este o ediţie revăzută şi adăugita. Autorul a început revizia *Istoriei...* încă din 1946.

Ediţia a doua cuprinde cam o sută de pagini în plus (de formatul primei ediţii). Deşi viziunea de ansamblu, periodizarea, structura lucrării şi judecăţile de valoare nu sunt substanţial modificate, totuşi exactitatea informaţiei este net superioară primei ediţii. Exemplificăm: documentaţie îmbunătăţită la Gr. Alexandrescu, Al. Odobescu, Mihai Eminescu, I. L. Caragiale, Al. Vlahuţă, B. Delavrancea ş. a.; ştiri biobibliografice noi despre C. D. Aricescu, G. Baronzi, St. O. Iosif, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, N. T. Orăşanu ş. a. Au fost luate în consideraţie, în prezenta ediţie, modificările operate de Călinescu în paginile primei ediţii, în număr de 58, ca şi informaţiile, în număr de 138, publicate cu începere din 1946 în diverse periodice *(Naţiunea, Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor, Lumea, Revista Fundaţiilor Regale)* cu menţiunea *„completări la Istoria literaturii române“.* Unele capitole ale prezentei ediţii sunt rescrise în întregime în vederea reeditării lucrării (ex. Kogălniceanu, Negruzzi, Bolintineanu, I. L. Caragiale ş. a.).

ECATERINA ŢARĂLUNGĂ

I. STRĂMOŞI, PĂRINŢI, FRAŢI ŞI SURORI

CUPRINS

Siretul împarte Moldova la epoca în care se naşte Ion Creangă în două ţinuturi fundamental deosebite. Pe stânga lui, mergând înspre gură, se rostogolesc coline aride, egale, în chipul valurilor rotunde ale unei smoale. Priveliştea e de o măreţie barbară, care înspăimântă. Satele, mizerabile, răsfirate, aproape nu se zăresc, cu toate că surele coame ale dealurilor sunt în genere fără păduri. Pusta iluzionează, spinările par cupolele unei biserici subterane cu mii de turle rămase la suprafaţă, şi când oraşul răsare între văi, el pare colosal, mirific, şi nu e în realitate decât un târg ticălos. Omul călare de pe deal are proporţii de statuie, căruţa pare rădvan. Chiar de la albia Siretului, râu lung, rămuros, cu luncă lată înverzită de sălcii şi plopi, încep iezăturile. Pe lângă Prut, Jijia îşi răsfiră afluenţii încărcaţi de lăculeţe ca pe nişte rădăcini cu tubercule. Solul argilos împiedică scurgerea apelor, şi când ploile sunt mari, tot ţinutul e un smârc. Apa e sălcie, rea, seceta sinistră, inundaţia infernală şi omul înoată sau în colb sau în noroi. Dinspre răsărit vin iarna viscole grele, mirosind asiatic. Pământul face grâu bun şi prieşte viţei, încât ţăranul duce viaţa obişnuită a locuitorilor de sol agricol, muncind brutal sub arşiţă, câştigând puţin şi, neputând să strângă, trăind iarna într-un fel de somnolenţă. Faţă de românul dinspre crestele munţilor, care înfăţişează tipul arhaic al dacului, acesta de aici continuă probabil pe scit. Dar în vreme ce autohtonul de la munte trăieşte, prin firea lucrurilor, într-o societate strânsă, în luptă doar cu natura sau cu năvălitorul de la şes, aici, în această stepă, unde în ere tulburi nu s-a putut lucra pământul, s-a vorbit totdeauna de triburi alergătoare după pradă. Chiar dacii se amintesc sub numele carpilor şi costobocilor. Au venit apoi cumani şi pecenegi şi noul scit, tătarul. Tradiţiei îi place să descopere unităţi etnice la temeiul oraşelor. Iaşul

ar fi municipiul iassienilor, Bârladul ar fi fost în evul de mijloc un stat. Ca tip, ţăranul, păstrându-şi individualitatea sa daco-romană, începe să aducă aminte că nu suntem departe de marile stepe din preajma Pontului Euxin. Cât despre oraş, el e mai pestriţ, şi plămădeala seculară n-a stins cu totul culorile din care s-a făcut. Cetăţeanul e tolerant faţă de străin. Nu numai fizionomia oamenilor e deosebită (femeile sunt sau slabe, cu faţa anguloasă şi gura tăiată larg, sau, fiind împlinite, adesea cu maxilarul de jos proeminent), dar şi aspectul moral. Locuitorul dintre Siret şi Prut are un accent dialectal exagerat şi e de o indolenţă nervoasă, uşor izbucnitoare. Nu se mănâncă seminţe ca peste Nistru, dar se vorbeşte clocotitor, inconcludent şi nu se îngăduie nimănui să stea deoparte fără atitudine. Cei mai mari boieri stăpânitori de moşii au fost în partea aceasta, curtea cu clasa privilegiată — tot aici. De unde un aristocratism stăruitor, purtări blânde şi pline de fineţe la foarte mulţi şi, fireşte, afectarea dispreţului de golănime la cei ajunşi.

De la malul celălalt al Siretului se ridică deodată munţii. De sus, din Maramureş şi Bucovina, până jos o spinare lungă de creste lasă coaste de o parte şi de cealaltă, în Transilvania şi în Moldova, despărţite de văile înguste ale râurilor. Moldova, Bistriţa şi Trotuşul, curgând pieziş înspre Siret printre pereţii înalţi ai munţilor, sunt drumurile mari ale masivului format din vârfuri dinţate, trecând uneori de două mii de metri, şi asupra cărora Ceahlăul, deşi mai puţin înalt faţă de altele, ca Ineu, care trece de 2200 m, dă iluzia a domina maiestuos, fumegând de nori ca un vulcan, văzut pe timp senin chiar din câmpie. În mijlocul însuşi al şirei muntele e calcaros, simulând cetăţi fantastice de piatră, şi râul trece printre pereţi de stâncă apropiaţi în chipul unor coridoare colosale. Jnepii şi ienuperii se caţără până sus şi se prind şi de crăpăturile povârnişurilor. Păduri negre de brazi, de fag, uneori şi de stejar acoperă ca nişte armii dese totul, făcând ţinutul de nestrăbătut. Brazii sunt aşa de drepţi şi crestele aşa de multe, încât ceaţa se târăşte printre periile pădurilor ca aburii. Apele curg peste bolovani, tăindu-şi albii înguste la trecători, cauzatoare de clocote şi spume, şi se rostogolesc prea repede acolo unde valea se lărgeşte, destăinuind prin

rotocoale neregularitatea fundurilor. Neputându-se tăia drumuri largi pe poalele munţilor, se dă drumul copacilor retezaţi pe apă, şi omul însuşi coboară cu ajutorul plutei pe Bistriţa. Acolo unde pădurea se mai potoleşte puţin, se zăresc doar păşuni, pe care turmele se mişcă asemeni unor furnici albe. Satele nu apar decât pe marginea apelor şi mai în jos, unde valea se lărgeşte deodată între ridicături mai dulci. Întreaga vale este însă o albie pietroasă, care la o năvală a apelor se preface în fluviu, pe care în vreme obişnuită râul şerpuieşte. Satul e doar o ceată de case care se urcă pe unde pot pe pereţii văii, căutând să fure câte o bucată de povârniş mai dulce drept ogradă. Casa trebuie să fie uşoară şi propriu-zis înfiptă, ca să n-o arunce în apă un bolovan de sus.

Oamenii de aici, din amândouă laturile munţilor, sunt din aceeaşi familie. Sunt tăietori de lemne din păduri pe care le strâng în plute şi le dau drumul de-a rostogolul pe Bistriţa, peste nahlapi şi genuni. Toporul lung, cu ascuţiş ca un cioc, intrând iute şi adânc în lemn, este instrumentul oricui. Tot omul ştie să călărească, şi chiar femeia, îmbrăcată într-un veşmânt făcut din ie şi fotă în două culori — negru şi roşu — încalecă. Alţii stau cu turmele la păşune, pe care apoi iarna le coboară la vale, peste Siret, şi uneori mai departe. La Iaşi se află un drum al sării (Sărărie) şi unul al păstorilor (Păcurari, cu două veacuri în urmă: Puţul lui Păcurar). Se fac brânzeturi şi se lucrează lâna. Casele sunt mici, ca nişte jucării, din bârne încheiate, apoi lipite cu humă şi văruite şi cu o prispă joasă în faţă. Acoperişul ţuguiat e din stuf, ori mai degrabă din şindrilă. În partea ardelenească prispa formează o lojă minusculă sprijinită pe câţiva stâlpi sculptaţi într-o geometrie simplă. Înăuntru sunt încăperi puţine, două odăi, chiar şi una, şi cuptorul interior ocupă o bună parte. Tavanul e din grinzi; ferestrele, foarte mici. Mobilele au forme rudimentare, preistorice şi sunt din lemn masiv cu oarecare crestături. O masă, un scăunaş, un chivot ciudat de lemn, o vârtelniţă, astea sunt cam toate. Lucrurile se atârnă de grinzi sau se grămădesc într-o cămară. Omul mai doarme şi pe cuptor, iar vara, de-a dreptul pe prispă. Casa aceasta mică, deosebită de cea de la deal şi câmp prin curăţenie şi un vădit stil arhaic, e făcută ca să poată încălzi

bine pe om în timpul lungii ierni. Ea e înrudită cu coliba borealilor. Omul intră aplecându-se şi se trage să hiberneze lângă foc sau chiar deasupra lui, şi, ca tuturor să le fie bine, se-ndeasă în aceeaşi încăpere unul într-altul toţi ai familiei. Necultivând pământul şi fiind silit să-şi cumpere bucatele, munteanul e industriaş. Femeia toarce lână şi ţese, şi adesea, iarna, când n-au altceva de făcut, mai torc şi bărbaţii. Oamenii se duc cu toporul la pădure, se coboară cu plutele, mână turmele, fac caş, merg cu oile la iernat, se duc să-şi vândă produsele la târguri. Femeia nici ea nu stă locului şi munceşte aproape cât un bărbat. În lipsa omului, care e mai totdeauna dus, ea reprezintă familia şi, ca atare, aleargă, cumpără, vinde, trăieşte ca o adevărată văduvă. Casa este curat depozit: de lânuri, burdufuri de brânză, piei, blănuri, bucate, de ceea ce urmează a se vinde şi de ceea ce e de trebuinţă omului, care trăieşte tot pe drumuri, spre a se hrăni. Familia nu se adună laolaltă decât rar. Ciobanul stă la colibă, cu copiii mai mari, iar nevasta acasă, cu cei mai mici. Întâlnirile sunt ritmice, calendaristice, în dependenţă de transhumanţă. La munte, păstorul, care stă aproape de cer, sau lemnarul, care repede toporul într-un copac, n-are prilej sau vreme de vorbe. Deci omul de munte este tăcut. Viaţa lui este rânduită după o economie milenară şi, ca atare, e automatică. De unde un spirit refractar, un dispreţ de omul de câmp şi rezistenţa la orice element alogen. Munteanul se însoară în cuprinsul stirpei sale şi-şi cunoaşte rubedeniile până la a noua spiţă. Îşi păstrează portul şi limba şi-şi aprinde în codru focul cu amnarul, iar nu cu chibritul. Ca orice om care munceşte liber şi face negoţ, e plin de mândrie şi ceremonie. Oamenii de munte sunt foarte mulţi urmaşi de răzeşi, adică un fel de boieri de ţară, iar boierii adevăraţi nu le-au dat porunci niciodată, fiind propriu-zis nişte ţărani mai cu vază. Ţăranului de aici îi place aerul răcoros, izvorul limpede, pădurea cu miros de brad, îi place ninsoarea şi biciuirea aerului, drumul pietruit şi floarea de păşune, cojocul bun, căciula, iţarii de noaten şi priveşte cu silă băltoaca de la câmp, arşiţa, ţânţărimea, apa băhnită. Căruţa îl hurducă, calul îl poartă cu demnitate. Tăcerea munteanului nu e posacă. Vorbi-

rea nu se face însă cu volubilitate şi improvizaţie, ci în forme condensate. Pentru fiecare raport există formule străvechi, aproape rituale, şi acestea sunt proverbul, zicătoarea. Ţăranii de la munte se pişcă în chipul cel mai obiectiv cu putinţă, şi fără nici o invenţie, se pişcă folcloristic.

Fără îndoială că mulţi oameni de la munte s-au tras spre Prut, şi alţii de jos, mai degrabă orăşeni, s-au suit la munte. Peste Siret sunt mai mult sau mai puţin aceiaşi moldoveni ca şi între Trotuş şi Bistriţa. Totuşi, adevărata Moldovă, aceea tăcută, patriarhală, cu verbul scurt şi muşcător, se află între Suceava, Fălticeni şi Piatra-Neamţ, cu ramificări în sus şi la coborâş pe partea transilvană a munţilor. Gradul de autenticitate se poate determina, când graniţele s-au risipit, prin structura spiritului: o stăruinţă în automatism, arhaitatea, oroarea de amestecătură, gândirea obiectivă şi expresia proverbială, asta e Moldova de munte; indolenţa, gândirea gregară, ideologia pătimaşă, sentimentalismul, mica rezistenţă la infiltraţie, expresia confuză, abundentă, curat subiectivă, asta e Moldova dinspre deal şi şes. Povestitorii sunt aproape toţi de la munte.

Strămoşii dinspre mamă ai lui Ion Creangă s-au tras pe partea moldovenească a munţilor de prin Maramureş pe la sfârşitul veacului al XVIII-lea, cam între 1784—1788 (38). Era după răscoalele moţilor, şi ei ziceau că fug din pricina papistăşiei. Este cu putinţă ca propaganda pentru lărgirea unirii cu catolicii să fi luat, după răzmeriţă, un avânt supărător pentru românii de sub munţi, de obicei foarte păstrători de datini. Din Ardeal s-au strămutat familii întregi de mocani, un Dediu, un Ciubuc Clopotarul, un Creangă cu toţi ai săi şi alţii neştiuţi. Au plecat cu bucate, cu turme cu tot, şi Ciubuc era atât de avut încât oile şi vitele lui au umplut — precât îşi aduceau aminte cei mai tineri dintre băjenăriţi — munţii Hălăuca, Piatra lui Iepure, Bârnariul, Cotnărelul, Boampele. Păstori, ei au rămas în apropierea graniţei, risipindu-se de-a lungul Bistriţei sau cel mult pe valea Neamţului. Locurile şi obiceiurile nu erau aici decât prea puţin deosebite de cele de dincolo, toată coama munţilor cu coastele sale alcătuind o singură ţară etnică. Familia dinspre mamă a lui Creangă se poate socoti dar

curat ardeleană, de vreme ce moşul însuşi, tatăl mamei, venise, odată cu părinţii, de dincolo. Capul familiei băjenărite se chema Ion Creangă, şi fiindcă trecea cu patru copii — David, Nică, Vasile şi Petrea — putem presupune că era în vârstă cam de 30 de ani. La 1831, când catagrafia îl arăta ca nevolnic, trecut ca vârstă, să tot fi avut peste 70 de ani. Cu Ion ar fi venit şi doi fraţi, Ştefan şi Gheorghe. Ştefan răposa în 1855 în vârstă de 84 de ani. Născut deci pe la 1771, el era flăcăuandru când descindea din Ardeal, puţin mai răsărit decât nepoţii săi de frate. Copil, povestitorul ar fi putut foarte bine cunoaşte nu numai pe tatăl mamei, dar şi pe unchiul moşului, trei generaţii înaintea sa. Dar de strămoş el nu aminteşte nimic, fie că nu-l văzuse la faţă, fie că şi după catagrafie (199) genealogia e încurcată. Familia era într-adevăr crengoasă. O ramură se lăsa pe lângă Braşov (38), iar în scriptele privind judeţul Neamţ găsim mulţi Creangă, fără legătură vădită cu trunchiul. Totuşi, că din bătrânii descălecaţi de peste munţi trăiau încă pe când povestitorul era copil, sau măcar nu murise de mult, stă dovadă pomenirea de către David Creangă, bunicul, a lui moş Dediu din Vânători, care, prin urmare, era o figură cunoscută în mintea tuturor. Ion Creangă cu fraţii şi copiii lui s-a aşezat în Pipirig, sat smârcos, inundabil, precum numele-l arată, pe apa Neamţului, nu departe de valea Bistriţei. Comuna era alcătuită din cătunele Pipirig, Plotonul, Boboeşti, Agapieni, Cujbeni, Piţilăgeni şi Tărăţeni. Ion e înscris în catagrafia din 1820 a judeţului ca fruntaş, în 1831 ca bătrân, fără putere. Gheorghe, frate-său, în 1820 e mijlocaş, în 1831 birnic. Ştefan, la 60 de ani, în 1831, era holtei. A doua generaţie este înfăţişată prin David Creangă şi fraţii săi (Nică, Vasile, pe care povestitorul îl numeşte odată Alexandru, şi Petrea), veniţi şi ei odată cu părintele lor din Ardeal. Dintre fraţi, David e cel mai cu vază. În 1820 era fruntaş, de pe la 1828 înainte este vornic, adică primar. Nică şi Vasile au neveste şi copii, căsătoriţi la rândul lor şi cu altă generaţie de copii, încât arborele devine stufos. Cât despre David, însurat cu o Nastasia, acesta are şase copii, de vârste foarte felurite, făcuţi pe toată întinderea lungii lui vieţi. Smaranda e mama povestitorului. În vremea zaverei, la 1821,

David fuge de răul turcilor, care veneau să jefuiască Pipirigul, cu nevastă-sa, cu Smaranda şi cu un frate al acesteia, Ioan. Într-o albie, pe prispă, uitase pe o Ioană. Avea atunci, deci, trei copii, şi ceilalţi sunt veniţi mai în urmă. Pe Vasile şi pe Gheorghe îi dăduse înainte de 1848 la şcoala lui Balş din Broşteni, la învăţătorul Nanu, care profesa de la 1840. Deci aceşti copii erau născuţi înainte de acest an, fiindcă altfel s-ar fi întâlnit în şcoală cu Dumitru, copilul cel mai mic, coleg de clasă cu povestitorul şi totuşi unchi al lui. Vasile, de pildă, se însura în 1849 cu Maria, fata popii din Borca. Dacă ar fi avut atunci vreo 20 de ani, se născuse prin 1829. Nu prea deosebit la vârstă de el trebuie să fi fost Gheorghe, căsătorit întâi cu o Smarandă, în 1850, apoi cu o Ecaterină. Va fi preot la paraclisul spitalului din Neamţ şi bun prieten al povestitorului, care îi va spune „bădie“, deşi părintele îi era unchi. Nastasia, nevasta lui David, era ea însăşi o ardeleancă a acelui Ciubuc, coborât de peste munţi odată cu Dediu şi cu Creangă. Ciubuc nu era însă nici tatăl Nastasiei şi nici bunicul Smarandei, ci ,,bunicul mâne-ta, Smărandă“, adică bunicul Nastasiei, şi mai limpede „unchiul unchiului mamei mele“, adică al Smarandei, de unde urmează că, neputând fi el aşa de bătrân încât să fie moş de moş, era un colateral, un „unchi“, adică fratele tatălui ori mamei Nastasiei. Dealtfel, Ciubuc n-a avut nici femeie, nici copii, şi spre bătrâneţe, cuprins de gânduri cucernice, şi-a dat toată averea Mânăstirii Neamţului şi s-a călugărit. Clopotul bisericii din Pipirig, „unde se prăznuieşte hramul sfântului mare ierarh Nicolaie“, s-a făcut cu cheltuiala aceluiaşi Ciubuc, la anul 1818, spre pomenirea răposaţilor Aron monahu şi Mia monahia (144). Ca Ciubuc să facă clopot întru amintirea unor decedaţi, monahi, e necesar să ne închipuim că aceia îi erau rude. Într-adevăr, David Creangă povestea că Ciubuc se călugărise „mai cu toţi haidăii lui“. Tot Ciubuc ar fi făcut, după Ion Creangă povestitorul, un clopot mare la Mânăstirea Neamţului, pe care îl trăgea singur, de unde şi porecla de Clopotarul. Evlavia îi venea mocanului călugărit şi din împrejurarea că era cam rubedenie cu mitropolitul Iacob Stamati, ardelean şi el şi fost călugăr la Neamţ de asemeni. Dar înainte de a părăsi viaţa mireană, Grigore Ciubuc

fusese om de omenie şi gazdă mare. Vestea bogăţiei şi bunătăţii sale ajunsese până la vodă, care ar fi tras odată în casă la el şi l-ar fi întrebat, mirat, cu cine ţine atâta amar de bucate. Ciubuc ar fi răspuns: „Cu cei slabi de minte şi tari de vârtute, măria-ta“ drept care vodă l-ar fi bătut pe umeri şi i-ar fi zis: „Ia, aista-i om, zic şi eu!“ Şi lui Ciubuc i-ar fi mers vestea de „omul lui vodă“, şi dealul dinspre Plotonul, pe care era casa lui, s-ar fi chemat, din pricina aceea, Dealul Omului. De e ceva adevărat în această anecdotă, e greu de spus. Cine putea fi domnul? Scarlat Calimah, Mihai Şuţu? Creangă îi dă numele fabulos de Ciubăr-vodă. Tot ce se poate reţine de aici este că mocanii se simţeau oameni tari şi slobozi, şi ideea de a primi în casă pe vodă nu li se părea de râs.

Figura lui David Creangă răsare destul de limpede din *Amintirile* nepotului său Ion. Era om aşezat, liniştit la vorbă, aşa de liniştit, că scotea din sărite pe slaba de înger Nastasie. Ştiuse puţină carte încă din Ardeal, dar nu era în stare decât să citească, fără să scrie. Când era necăjit, deschidea *Vieţile sfinţilor* şi se mângâia că osândele mucenicilor erau mai grele decât ale sale. Îşi dăduse toţi băieţii la şcoală şi se ajuta cu ei în socoteli. Chiar Smaranda învăţase singură să citească pe lângă fecioru-său Ion. De bună seamă că David avea oi pe undeva la munte, de pe urma cărora făcea negustorie. Cultivarea pământului în părţile acelea este ceva cu totul accesoriu. El venea din când în când la târg, la Neamţ, luând-o de-a lungul râului, cu caii legaţi unul de coada altuia prin căpăstru şi încărcaţi cu desagi, şi se oprea o zi, două la ginerele său Ştefan din Humuleşti. Un băiat, Vasile, îi era pe Bistriţa, la Borca, Gheorghe urma să se facă preot, pe Dumitru tocmai umbla să-l dea la şcoală în iarna lui 1848. Se îmbrăca ţărăneşte, cu veşminte şi încălţăminte făcute în casă. Când copiilor le trebuiau opinci, mergea cu cuţitul în cămară şi scotea o piele de porc sălbatic, din care croia încălţămintea, legând-o cu aţă de păr de cal. Pentru înfăşurarea fluierelor folosea obielele de suman alb, care dă membrelor inferioare înfăţişarea picioarelor de ied. Fără îndoială că purta plete ca în Ardeal, fiindcă şi copiii aveau părul lung, iar mijlocul şi-l încingea cu o cingătoare lată de piele. La biserică se închina pe la icoane,

şi, când avea pricină cu cineva, umbla după împăciuire. Casa îi era mică, precum sunt toate prin partea locului, şi cuptorul era locul de cinste. Cămara era plină cu ce alcătuieşte averea omului de munte, cu piei, desagi, sumane, ceară, lână. Se găseau chiar şi doftorii empirice, precum dohot de mesteacăn, bun pentru râie.

Nastasia, strănepoata lui Ciubuc Clopotarul, era, după ce făcuse şase copii, o femeie simţitoare, care lăcrăma din nimic. Nu mânca de milă carne de vită şi bocea toţi morţii, rude şi străini, din cimitir. După atâta maternitate, se mai prăpădea încă pentru copiii copiilor. Singurătatea, lipsa oricărui exerciţiu al sentimentelor, într-o viaţă petrecută numai cu torsul, cu ţesutul, cu grelele treburi ale casei, dau femeilor de ţară astfel de descărcări afective. Se pare că, zdruncinată după atâţia prunci, Nastasia înfăţişează şi un caz de slăbire nervoasă. Era, cum se zice, o femeie fără minte, care se pierdea cu firea plângând la orice prostie şi faţă de care David putea trece cu drept cuvânt ca un om înţelept. Constituţia ei nervoasă a trecut şi la fată, Smaranda, care dezvăluieşte tulburări mai grele.

Ginerele lui David Creangă, soţul Smarandei, era un Ştefan a Petrei, zis şi Ştefan sin Petrea Ciubotariul, pentru că era la rându-i feciorul unui Petrea Ciubotariul. Precum se vede, cineva din neam făcuse odată ciubote. Şi cum porecla o poartă strămoşul însuşi, care era însă gospodar, înseamnă că exercitarea meşteşugului trebuie împinsă în veacul celălalt. Dar moldovenii purtau pe atunci opinci, încât comerţul cu ciubote nu putea să prospere. E de bănuit deci că şi familia ginerelui era descinsă din Ardeal, de unde au venit mai toate meşteşugurile. Deşi David nu pomeneşte în *Amintirile* nepotului de aceasta, e foarte firesc, cunoscând sistemul închis al familiei ardeleneşti, ca David să fi ales pentru fata lui un consanguin. Fiind proaspăt venită de peste munţi, familia lui David trebuie să fi fost privită, cum se obişnuieşte, cu oarecare împotrivire, şi ca Ştefan să îndrăznească să ceară pe Smaranda lui David, fruntaş în Pipirig, se cade să presupunem afinităţi de origine şi de situaţii sociale. Faptul însuşi că David Creangă, deşi venit de aiurea, ajunge vornic în satul de alegere, dovedeşte că

revărsarea ardelenească fusese puternică şi că satele din această regiune, puţin populate înainte, căpătaseră o structură transilvană. Numele Dediu, bunăoară, stăruie şi azi în părţile Neamţului, fiindcă moş Dediu se lăsase la Vânători, lângă Humuleşti. Strămoşul, Ioniţă Ciubotariul, care ar fi avut oi, moare la Humuleşti în 1831. Lăsa doi copii, ştiuţi, pe Petrea, moşul povestitorului, pe care acesta putea să-l cunoască, fiindcă bătrânul murea la 10 ianuarie 1846 în vârstă de 60 ani, după date încă nesigure (200), şi un Luca sin Ioniţă Ciubotariul, care în iarna anului 1831 se afla cu oile la iernatic pe moşia Tăuteşti din judeţul Iaşi, iar în primăvara lui 1832, aflându-se încă tot acolo, făcea plângere că a fost trecut cu birul şi la Humuleşti şi la Tăuteşti. Dacă jalba e scrisă (precum se pretinde) chiar de el, atunci ştiinţa lui de carte destăinuie, ca şi în cazul lui David, ardelenia lui. Petrea, moşul lui Creangă, era spre sfârşitul vieţii om sărac, fiind scutit de bir. Familia se ramifică stufos, şi povestitorul se găseşte a avea numeroase rubedenii. Luca avusese un fiu, Cosma, văr dar cu tatăl lui Creangă. Petrea însuşi, moşul, are trei fii, pe Vasile, pe Andrei şi pe Ştefan, câteşitrei cu multă progenitură. Vasile era „fratele tatei cel mai mare“ şi era însurat cu mătuşa Mărioara, de la care avusese patru copii (Ion, Maria, Ana, Smaranda). Creangă îşi aminteşte de Ion, Ion Mogorogea, văru-său, cu care mergea la scăldat. Andrei este „fratele tatei cel mai mic“. Însurat cu vestita Măriuca, avusese doi copii, pe Paraschiva şi pe Chiriac. Ciubotarii erau însă numeroşi, şi printre ei se află chiar şi un diacon. Chiriac, vărul lui Creangă şi fiu al Măriucăi şi al lui Andrei, îşi trage numele de la moşul său, Chiriac Ciubotariul. Din chiar *Amintiri* aflăm că „mătuşa Anghiliţa lui moş Chiriac“ era o femeie de înţeles. Şi Chiriac acesta era, prin urmare, o rubedenie. În sfârşit, Ştefan, fratele mijlociu dintre feciorii Petrei, va avea opt copii.

Caracterul familiei dinspre tată poate fi determinat în linii generale. Câteşitrei fraţii erau gospodari cinstiţi, şi la o petrecere în Fălticeni la o crâşmă din uliţa Rădăşenilor, numai Ion Mogorogea, dintre toţi tinerii chefuitori, nu „furluase“ nimic din cămara crâşmăriţei. Ca să fie oameni cu stare în locurile acelea, unde nu se prea face cultură a

pământului, trebuie să fi fost harnici. Ştim că Humuleştii se află în apropierea Târgului-Neamţ (azi unit cu el), de care-l desparte apa Ozanei. Pământul e humos şi dealurile au din această cauză înfăţişare ruinoasă. Ceva mai sus, peste pârâu este Vânătorii-Neamţului, în jos, Săcăluşeşti. Năruitura Cetăţii Neamţului apare din cauza dealului ros şi vizitat de vite de o falsă sinistră măreţie. De jur împrejur sunt mânăstirile: Agapia, Văratecul, Secu, Neamţul. Locuitorii se îndeletnicesc mai ales cu industriile legate de materiile prime ale muntelui. Răzeşi fără pământuri, humuleştenii vând vite, cai, oi, porci, brânzeturi, ulei, lână şi îndeosebi fabricate ale lânii, ale cânepii şi gogoşilor de mătase, „sumane mari, genunchere şi sărdace; iţari, bernevici, cămeşoaie, lăicere şi scorţuri înflorite; ştergare de borangic", pe care le vând la târg şi la mânăstiri, sau mai departe, la iarmaroace, de-a dreptul sau prin negustori care vin să ia „giguri de sumani, şi lăi şi de noaten, care se vând şi pănură, şi cusute". Răzeşi e un fel de-a vorbi. Humuleşti, Pipirig, Galu, Plotonul, Târgul-Neamţului însuşi erau moşii ale Mânăstirii Neamţ. Târgoveţii negustori plăteau o dare către sus-numitul aşezământ, cei care aveau velniţă şi vindeau la târg rachiu şi holercă erau datori să dea atât pentru polobocel şi poloboc. În sfârşit, dădeau dijmă din toate, plăteau adetiul casei şi erau îndatoraţi să prăşească păpuşoiul de pe locurile mânăstirii, să care lemne, dar şi să ia cât le trebuie. Locuitorii nu erau legaţi pământului, făceau industrie casnică şi negoţ, şi cu vremea uitau să-şi plătească darea, care era mică. Se ciorovăiau cu mânăstirea, preferând-o totuşi eventualului hrăpăreţ posesor. Aveau case, pometuri, porumbişti proprii, pentru care plăteau, se vede, un mic bezmăn, putându-le vinde (236). Orice casă este, în epoca aceasta a copilăriei lui Creangă, un loc unde toată lumea — şi fete, şi băieţi, şi femei, şi bărbaţi — toarce lână. Războaiele umblă întruna. Pivele bat mereu pe marginea apei. Chiar şi în Târgul-Neamţ, sat mai mare, cu casele pierdute prin livezi, se lucrează lâna. Sunt acolo ţuţuienii, veniţi şi ei tot din Ardeal, care „se ţin de coada oilor", mănâncă slănină râncedă şi fac ulei în teascuri. Alţii, condrenii, au mori şi pive pe Nemţişor. Câteşitrei fraţii învârteau probabil negustoria, de unde porni-

rea comercială la urmaşi. Moş Vasile dădea sumanii la piuă în Condreni şi-i scotea spre a-i vinde, precum limpede se-nţelege din *Amintiri*. Smaranda lui Ştefan ţesea sumani, îi nividea, îi croia şi-i trimitea la iarmarocul din Folticeni. Ştefan umbla prin târg „cu cotul subsuoară“, după cumpărat sumani, ceea ce înseamnă că vindea nu numai ce ţesea Smaranda, dar cumpăra ieftin de prin partea locului ca să vândă mai scump la iarmaroc. Mărioara lui Vasile mai semăna şi cânepă, şi fără îndoială că fiecare avea câte-un loc, pe departe, de semănat puţin nutreţ. Creangă şi-i aminteşte pe Vasile şi pe Mărioara ca pe nişte oameni cărpănoşi, şi pe drept cuvânt, căci oricâtă strică-ciune ar face un copil mâncând cireşe din pom şi călcând cânepa, un om bun nu vine la casa fratelui cu vornicul şi paznicul să ceară plata pagubei. Ştefan a plătit, dovedind supuşenia faţă de fratele cel mare. Măriuca a lui moş Andrei ne e arătată ca femeie pricinaşă, ca una din cele „care scoate mahmurul din om“. Pentru o pupăză furată din pom sculase tot satul în picioare. Ştefan avea ceva stare, câştigată cu munca lui ori primită drept zestre, având în vedere că tată-său murise sărac. Întâi avea oi la stâna din dumbrava Agapiei, lângă podul Cărăgiţei. Strungarul lui Ştefan se chema Vasile Bordeianu. Avea de asemeni vaci. Iarna mergea în pădure la Dumesnicu şi se întorcea noaptea îngheţat şi plin de promoroacă. De bună seamă aducea lemne din pădure, dacă nu cumva lucra acolo. Aveau în casă ce le trebuiau: lemne la trunchi, slănină şi făină în pod, brânză în putină, curechi în poloboc, şi de Crăciun tăiau porcul. În Valea-Sacă, aproape de Topoliţă, aveau un loc de semănat, unde tocmeau ţigani la prăşit. Tot acolo sau într-altă parte Ştefan semăna ovăz, pe care-l cosea singur, de unde se poate trage încheierea că avea şi cai. Păpuşoiul îl semănau humuleştenii şi pe lângă case. Era şi-n grădina lui Ştefan. Casa, socotită ca de fruntaş, era mai o colibă, cu o căciulă mare de şindrile şi alcătuită dintr-o singură odaie mare, cu două ferăstruici deoparte, în lung, şi una la un căpătâi şi dintr-o tindă ocupată pe jumătate de cuptorul care îşi avea gura şi o parte din trup în odaia cea mare. Tavanul era de grinzi şi cuptorul era lipit cu humă. Lucrurile de prin casă erau puţine şi primitive: o

laiţă de stejar greu, o masă tot de stejar, roata de tors, războiul şi desigur paturi pe lângă pereţi, pentru culcarea celor aproape zece fiinţe.

Cu toată puţinătatea ştirilor şi nesiguranţa lor, putem să ne facem o idee satisfăcătoare asupra existenţei soţilor Ciubotariul. La ţară şi mai ales la munte, şi în vremea aceea, viaţa se desfăşura după un tipar străvechi, nemişcat. Între 20 şi 25 de ani feciorul se însoară. Către vârsta de 30 de ani începe să devină flăcău tomnatic. La 16—18 ani fata se mărită. Peste această etate e o piatră în casă. Dacă e adevărat că Petrea Ciubotariul s-a născut la 1786 (lucrul nu e dovedit, dar în linii generale probabil, de vreme ce „bătrânul" a murit în 1846, să zicem de 60 de ani), atunci, admiţându-l căsătorit la 20 de ani, deci în 1806, putea să aibă pe întâiul copil, pe Vasile, în 1807, pe al doilea, pe Ştefan, în 1808—1809. Să zicem 1810. Data căsătoriei lui Ştefan este iarăşi uşor de ghicit. Smaranda a fost rodnică şi nu e nici o îndoială că a conceput din anul întâi al căsătoriei. Dacă Ion Creangă, copilul cel mai mare, s-a născut în martie 1837, atunci, afară de cazul că ar fi fost un prunc înainte, dar mort din leagăn, Ştefan şi Smaranda s-au luat în anul 1836. Mireasa, care putea să aibă între 16 şi 18 ani, s-ar fi născut între 1818 şi 1820, şi deosebirea de vârstă dintre soţi ar fi cea obişnuită, de aproape zece ani. Ştefan a Petrei a murit în 1858. Chiar presupunând că s-ar fi căsătorit la 30 de ani, şi totuşi, când murea n-avea cu mult peste 50 de ani. E şi mai firesc să admitem că n-avea nici această vârstă. Cât despre Smaranda, ea trăia, bolnavă de patru ani, în septembrie 1858 (228) şi nu mai trăia în 1864 (190). Oricât i-am mări vârsta la căsătorie, ea n-a trăit mult peste 45 de ani. Mai puţin însă e foarte probabil că da, ţinând seama de sănătatea ei şubredă.

Ştefan arată a fi fost om de treabă, în felul cum sunt oamenii de treabă pe la ţară. Era un om care nu se întreba de ce trăieşte şi dacă mai este pe lume şi alt chip de a vieţui. Mulţumit că are curechi în poloboc şi brânză în putină, da din mâini să le aibă mereu. Astfel de oameni se-nsoară fiindcă aşa face toată lumea, fac copii ca toată lumea şi muncesc din greu cum fac şi alţii. Roata existenţei îi întoarce mereu,

fără să le dea răgaz să se întrebe dacă sunt sau nu fericiţi. O înţepenire în formele apucate, care uneori merge până la încăpăţânare, ţine loc concepţiei de viaţă a oamenilor mai luminaţi. Dintr-un fel de economie biografică, mulţi vor să vadă în Ştefan pe omul întunecimii, cu care se războieşte Smaranda, cea aducătoare de lumină. Contrast artificial. Nici Ştefan nu pune beţe-n roate viitorului copiilor, nici Smaranda nu visa ceea ce era să se-ntâmple. În fond, Ştefan, om ca toţi oamenii, ştia ale lui. El ştia că un bărbat trebuie să se-nsoare, şi s-a însurat. Ştia că trebuie să facă copii, şi a umplut casa. Până se năşteau copiii, el umbla după treburi, pe la târg, pe la pădure. La ţară numărul de copii nu înspăimântă, şi cum la început soţii Creangă au vreo patru băieţi, Ştefan e vesel. Îşi şi făcuse socotelile lui ţărăneşti cum să se ajute cu ei. De aceea când Ion e măricel şi Smaranda îi dă zor să-l trimită la şcoli, Ştefan e contrariat. El se bătea cu gândul să-l mâne cu cârlanii. Toţi la ţară îşi folosesc băieţii ca mână de lucru, şi şcoala e o adevărată încurcătură. Nu este vreo ură de învăţătură, ci încredinţarea că treburile gospodăriei nu se fac cu cartea. De unde ironie, ironia tipică a omului analfabet, care, neavând de gând să iasă din starea lui, nu înţelege sforţările de prisos, mai ales că el îşi face bine treburile fără şcoală. Deci învăţătura e un fel a te duce bou la Paris, unde-a fi acolo, şi a te-ntoarce vacă. Totul e chestiune de „glagore-n cap“. Cutare din sat spune conăcăria pe la nunţi fără a fi învăţat pe cărţi, semn că ştiinţa de carte nu-i ceva de neapărată trebuinţă. Atâta vreme cât se admite că fiul nu trebuie să depăşească meşteşugul tatălui, raţionamentul e bun, şi Ştefan nu vedea viitorul decât ca trecutul pe care-l apucase: fetele să se mărite, băieţii să semene păpuşoi şi ovăz şi să meargă la Dumesnicu în pădure, să vândă sumani făcuţi de neveste şi celelalte. Dealtfel, ţăranul cu rosturile lui are despre orăşean o părere foarte proastă văzându-l îmbrăcat subţirel şi aşteptând lefi. Nu poate fi un om cu stare cel fără vacă, fără oaie, fără nimic al lui. Trebuie să ne gândim că pe acea vreme de ridicare a burgheziei ţăranul nu putea respecta decât pe boierul cu moşie, care înfăptuia în mare condiţia lui. Slujbaşul, cărturarul era o slugă, un logofăt, sub starea

lui de răzeş. De aceea, şi cu drept cuvânt, Ştefan zicea în bătaie de joc lui fecioru-său:

Logofete, brânză-n cui,
Lapte acru-n călămări,
Chiu şi vai prin buzunări!

Ştefan ca negustor — plătea patentă ca neguţător de starea a 3-a (236) — avea pretenţia că ştie ce spune. Lua bani buni pe sumanii lui, brânza o avea în putină şi laptele acru prin ulcele. Rămâne pe deplin statornicit că femeia naşte copii, îi creşte, îi hrăneşte, îşi bate capul cu ei, toarce, ţese, găteşte bucate, vede, în sfârşit, de-ale gospodăriei. Aşa i-e dat femeii, şi bărbatul n-are a se amesteca în treburile ei, nici a o compătimi. El îşi vede de ale lui. Şi copiilor le e dat să zburde şi să se joace cât sunt mici, ştiut fiind că atunci când vor fi mari vor fi prinşi de necazuri. Pentru Ştefan, care se-ntoarce seara acasă, nebuniile copiilor sunt o petrecere. Îi ia în braţe, îi sărută şi le dă ghes, în pofida mamei, să-şi facă de cap. Acest fel de a face în ciudă nevestei, de obicei vorbăreaţă şi cu înclinarea de a exagera pătimirile ei, fără de care însă ar muri, este şi el o desfătare dată bărbatului de Dumnezeu. Cu presupunerea, măcar simulată, că femeia e un lucru slab, Ştefan întărâtă pe Smaranda, luând cu şiretenie apărarea copiilor, în scopul de a o înfuria, ca să dea o reprezentaţie de necaz cât mai plină. Când însă copiii se întrec cu gluma, atunci, ca om cuminte, îi pune la locul lor, nu fără mulţumirea zâmbitoare pe sub mustaţă de a fi în stare, el, bărbat, să-i potolească, cu un „ajungă-ţi de-amu, herghelie“, semn de autoritate, de superioritate a genului masculin. Tot în scop de iritare, Ştefan mărturiseşte faţă de biserică o concepţie demnă: biserica e în sufletul omului, iar evlavia la tot pasul, o făţărnicie. Pare că Ştefan se certa des cu Smaranda, „se bălăbănea“, însă de pestetot rezultă firea lui cumpănită şi glumeaţă. Când nu se desfăta cu ascultarea şi provocarea văitărilor Smarandei, mai mergea pe la crâşmă. Ca negustor, bea aldămaş cu muşteriii, şi băutura nu putea să nu-i placă. Nevasta ţipa că e dator sute de lei pe la feluriţi crâşmari. Socotindu-se deştept pe

faţă, din amor propriu viril, Ştefan nu putea să nu recunoască, în cele din urmă, dreptatea Smarandei. Era un om cu ideaţia grea, care mormăie îndelung când judecă şi vrea pricină mare, ca să se încredinţeze că n-a greşit, dintre aceia care ascultă şi de alţii mai în vârstă. Faptul că frate-său mai mare, Vasile, îşi dăduse pe Ion al lui, Mogorogea, la carte trebuie să-l fi pus pe gânduri. Apoi îi vorbise David, socru-său. Oricum, David Creangă era vornic în satul lui şi trebuia să ştie ceva. Un om care nu dă cu parul în cap fratelui venind să ceară despăgubiri pentru o stricăciune făcută de nepot e un om de înţeles, care cugetă şi la ce spun alţii, numai vrea să se dumirească bine. Ştefan se-ntreabă dacă nu cheltuieşte banii degeaba. Când însă a ajuns la încheierea că Ion, devenit popă, ar putea să fie sprijinul celorlalţi copii, s-a lăsat înduplecat de argumentul acesta practic, pe care trebuie să-l aibă în vedere un părinte limpede văzător, fără fumuri, şi însuşindu-şi punctul de vedere al nevestei puse piciorul în prag. Ion „are să urmeze cum ştim noi, nu cum vrea el". E de crezut, precum se vede din *Amintiri*, că tatăl, modest în fundul sufletului, nu-şi închipuia că poate să iasă din neamul lui ceva de seamă. Băiatul i se părea leneş, bun de nimic. Altul îi fu sufletul când văzu că Ion e vrednic la carte şi cântă în biserică. La ţară, a fi popă nu e totuna cu a fi logofăt. Popa se bucură de respect, primeşte de la toţi şi e om cu stare. Dacă Ion putea să ajungă — ceea ce nu gândise — popă, nu era rău. Prin urmare, sub nici un cuvânt nu putem face din omul tăcut, greu la hotărâre, neîncrezător un factor de înapoiere. Ştefan, tot socotindu-se cu mulţumire capul familiei, era victima supusă a ambiţiilor şi vorbăriei Smarandei, care făcea din el ce poftea. Omul acesta, care a murit tânăr, lăsând copii mici în casă, trebuie să fi dus, propriu-zis, o viaţă de trudă, tot pe drumuri. Care va fi fost beteşugul ce l-a răpus nu se ştie şi, de vreme ce-a murit în pat străin, putem bănui o boală repede sau vreo racilă veche. Să trăieşti cu atâtea suflete într-un bordei, muncind cu coasa şi cu toporul, este un fel de a-ţi pregăti moartea. O Ciubotăreasă murise de „năduşeală" (199). Ştefan a Petrei a răposat la 28 iunie după o jalbă a lui Creangă (228), la 30 iunie după o însem-

nare a aceluiaşi (225), în anul 1858, şi s-a înmormântat la biserica din satul Prigoreni, lângă Târgul-Frumos.

Smaranda era şi ea o femeie cum sunt la ţară, obişnuită să facă copii, să nu-şi vadă capul de treburi de dimineaţa până seara, să-şi blesteme viaţa, chip de a se afla în vorbă, să-şi mustre bărbatul în privinţa copiilor. Acestui tip comun de femeie nevasta lui Ştefan îi aduce un colorit deosebit. Smaranda se simţea de neam bun. Tată-său era vornic în sat, fraţii ei ştiau toţi carte. Gheorghe, frate-său, umbla să ajungă popă, precum a şi ajuns. Alt frate, Vasile, se însoară cu fata preotului din Borca. Putem crede că avea puţină pică şi pe cumnatele ei. Măriuca îşi dăduse şi ea pe Ion al ei la carte şi umbla să-l facă popă. Aici, prin preajma mânăstirilor, a fi preot era o ambiţie răspândită. Aşadar, Smaranda îşi puse-n gând să-şi facă feciorul dintâi faţă bisericească. Părintele Ioan din sat dădea chiar a înţelege că l-ar putea lăsa pe băiat în locu-i, dându-i nevastă pe Smărăndiţa lui. Mai intrau şi motive de ordin duhovnicesc. Smaranda era bisericoasă şi grijea de suflet. Credea în iad şi în fundul lui, ca una ce citea pe ici, pe colo prin cărţile bisericeşti şi-i plăcea să facă pomeni, să ospăteze. Un fecior preot, asta îi zâmbea ca o scară la cer. Smaranda apare ca o femeie sfătoasă, chiar guralivă, plină de superstiţii patriarhale, care până şi celorlalţi li se păreau „năzdrăvănii“. Făcea operaţii vrăjitoreşti de felul abaterii grindinei de peste sat prin înfigerea toporului în pământ dinaintea uşii sau a închegării apelor cu două picioare de vacă. Certa peretele de care se păleau copiii şi lovea cu cleştele tăciunele ţiuitor. Descânta cu tină de pe încălţăminte. De la ea trebuie să fi moştenit povestitorul limbuţia şi plăcerea zicalelor. Smaranda îl iubea pe Ion cu deosebire, ca pe întâiul fiu, şi-i zicea când se ivea soarele după ploaie: „Ieşi, copile cu părul bălan, afară şi râde la soare, doar s-a îndrepta vremea“. Smaranda e iute la treburi şi la vorbă, şi gura ei se umple de cele mai dialectale ocări: „dormire-ai somnul de veci“, „pughibale“, „mânca-i-ar pământul“, „duglişule“, „coropcarule“. E un temperament autoritar, care preface iubirea în idee fixă şi trage pe altul în aceeaşi pasiune. Ea trece de la ameninţarea cu varga şi pedeapsa destul de

pripită (dacă nu ne lăsăm furaţi de farmecul *Amintirilor*) a lăsării lui Ion, gol, pe afară, la mângâieri şi îmbunări cu plăcinte. Sufletul îi e pasionat şi stările labile, şi numai munca aspră, zi de zi, o fereşte de manifestări stridente. Amintirea lui Creangă este duioasă, dar elementară, lipsită de puterea analizei. Fata Nastasiei, a aceleia care plângea de toate nimicurile, pare să fi avut o oarecare ereditate nervoasă. Atunci când răsare în paginile povestitorului ea nu avea mai mult de treizeci de ani. Pusă în alt mediu, fără greutăţile vieţii, fără copii mici, numai cu un băiat de zece ani, ne putem închipui o Smarandă pierdută în viziuni glorioase cu privire la copilul său, răpindu-i libertatea, supunându-l dintr-o dragoste exagerată planurilor ei. În fond, meseria aleasă de Smaranda pentru Ion (cu scopul de a se mândri în sat) fusese greşit chibzuită. Dacă ar fi trăit, nu l-ar fi lăsat în ruptul capului pe povestitor să părăsească potcapul şi i-ar fi căutat singură nevastă. Meritul ei este de a-l fi dat la învăţătură. Cariera fiului se datoreşte apoi cu totul întâmplării. Dar, în fine, trăind mai mult, s-ar fi bucurat şi de noua stare. Urmaşă a lui Ciubuc Clopotarul şi a mitropolitului Iacov Stamati, ea era exaltată de mărirea clericală şi de orice soi şi se umpluse de mândrie maternă când Ion cântase în biserică *Îngerul a strigat* spre uimirea oamenilor. Smaranda a suferit de epilepsie, într-o formă blândă, pe cât se pare. Ar fi fost bolnavă zece ani şi apoi s-ar fi vindecat (6), ceea ce este un fel de a spune că nu mai avusese crize. În septembrie 1858 Creangă se jăluia seminarului că mamă-sa e bolnavă de patru ani. După ştirile pe care le avem acum, ea era şi însărcinată, deşi văduvă. În 12 noiembrie 1858 năştea pe Ileana. Oricât de uşoară i-ar fi fost boala nervoasă, Smaranda nu putea să scape de unele tulburări psihice pe care suferinţa aceasta le dă. Măcar o umoare inegală, gust de vorbă uneori, supărare fără pricină, astea le va fi având potrivit firii femeieşti. N-a supravieţuit mult bărbatului ei, căci în august 1865 fiul se declară fără amândoi părinţii (187). După o declaraţie procurată de Zahei Creangă, ar fi murit la 15 martie 1859 la „Iaşi“ (236).

Se pare că Ştefan a Petrei a avut în totul opt copii. În jalba din 1858, după moartea tatălui, Ion Creangă pomeneşte de încă „7 copii,

toţi mai mici decât mine“, deşi unul din ei măcar ar fi murit, după ştirile noastre, demult. Ar fi o nevinovată sporire de fraţi în scopul de-a înduioşa (228). Totuşi, progenitura Smarandei n-o cunoaştem deloc bine, şi povestitorul a păstrat în jurul ei o ciudată taină. Să nu uităm, dealtfel, că *Amintirile* lui Creangă sunt operă literară. Memoria şovăie adesea, Vasile se face Alexandru, Ioana se face Măriuca şi pruncii vorbesc ca oamenii mari. Creangă nu ştie niciodată bine câţi ani are şi se contrazice de la mână până la gură. Puţin după moartea tatălui am văzut că povestitorul arăta cum că acela murise la 30 iunie. Peste trei ani o însemnare pe o carte dă data de 28 iunie. Rămâne hotărât că Ion Creangă este întâiul copil, născut în martie 1837, sau, după o mitrică, în iunie 1839. Tatăl avea atunci 30 de ani, deci se însurase flăcău bătrân, iar mama avea vârsta de 18 ani. Întâmplările copilăriei din *Amintiri* par a fi luate din anii de la 1848 până la 1852, data mergerii la Fălticeni. În această epocă Creangă are „fraţi“. „Fraţii“ îi spun că mătuşa Măriuca s-a supărat foc în pricina furării pupezei. Se pomeneşte şi de „soră-mea Catrina“. E vorba şi de Zahei. Smaranda se vaietă de nebuniile lui Ion şi ale lui Zahei. În casă sunt „vreo cinci-şase“ copii şi un prunc de „ţâţă în albie“. Când pleacă la Iaşi, în 1855, îl lasă pe tată îngrijorat de ce va face cu „işti vreo şase, afară de dânsul“. Creangă punea deci un număr convenţional şi aşeza întotdeauna în albie un copil de ţâţă, ca să dea icoana unei familii în care procreaţia se urmează întruna. De fapt, numai de şase copii împreună cu Creangă avem ştiri mai mult sau mai puţin limpezi. Unul e dat ca decedat. Un altul, scos de cutare biograf, e încă înnegurat.

Ni se dă ca dovedită documentar naşterea în 1842 a unui băiat *Ion* (199). Lucrul e cu totul de necrezut. Ori numele e rău citit, ori acest Ion nu e al Smarandei. E cu neputinţă ca părinţii să dea la doi copii consecutivi acelaşi nume, când cel dintâi n-a murit. Ion este peste tot în *Amintiri* Creangă. Dar un băiat, născut cam în această epocă, a fost. El trebuia să fie destul de mare după 1848 ca să alcătuiască grupul băieţilor cu care se tăinuia povestitorul în ştrengăriile lui. Acest al doilea copil masculin, oricum se va fi numit, a trebuit să trăiască în

vremea când Creangă umbla pe la şcoală, deoarece al treilea murind înainte, Zahei singur n-ar mai fi putut îndreptăţi expresia „fraţi“. Acest frate, copil al doilea născut, poate să fi fost în viaţă la 1858, când Creangă arăta seminarului că mamă-sa mai are şapte copii. Unul fiind mort de mult, ar fi minţit prea mult punând şapte în loc de cinci. Însă al doilea copil n-a trăit desigur prea mult, fiindcă nimeni nu aminteşte de el. Nu se poate afirma nimic, totuşi, suntem îndreptăţiţi să bănuim că dacă Creangă a moştenit boala mamei, au putut-o moşteni într-o formă oarecare, fie şi a debilităţii generale, şi alţi copii.

Al treilea copil ar fi, după cercetări mai noi (199), *Petre*, născut prin 1843, de vreme ce a răposat în vârstă de doi ani, la 30 noiembrie 1845. Mai mult despre el e firesc să nu se ştie. Totuşi, data naşterii este îndoielnică, şi se va vedea numaidecât de ce.

Zahei, al patrulea copil, s-ar fi născut la „Iaşi“ în august 1839, după altă ştire la 3 decembrie 1843, fiind botezat (zice-se) la 24 decembrie de preotul Ion Nemţeanu de la Sf. Nicolai, deci, poate, de părintele Ioan Humuleşteanu de sub deal, din *Amintiri*, tatăl Smărăndiţei, care era paroh, naş fiind un Ion Cojocărescu (187). Născându-se Zahei în 1843, nu se poate primi naşterea lui Petre tot în 1843, afară de împrejurarea că am avea de a face cu gemeni. Este şi asta cu putinţă, şi de obicei unul din gemeni are mai puţină vitalitate. Zahei, care trăieşte cam 76 de ani, fiind cel mai zdravăn dintre copii, nu prea are înfăţişare de geamăn. Este deci o întunecime în data naşterii copiilor dinainte. Zahei apare în *Amintiri* ca tovarăş al lui Creangă, şi dintre toţi fraţii el e acela care se află mereu lângă povestitor. Când era mic toca în stativele Smarandei, umplând odaia de larmă, ca să ţină isonul lui Ion, mai nebunatic, care hodorogea cu talanca de la oi, cu vătraiul şi cu cleştele. El însă avea faima unui copil „cuminte“. Ceva carte învăţase, fiindcă la maturitate îl vedem scriind satisfăcător de corect şi de curgător şi iscălindu-se pe cărţile fratelui mai mare, fără ca aceasta să însemne că le citea cumva. Se vede treaba că-şi făcuse socoteala c-ar putea trăi pe lângă frate-său ca dascăl. În 1865 Creangă cerând atestate de naştere pentru Teodor, Elena şi Zahei (190), poate urma

că aceşti trei şedeau la Iaşi cu dânsul. Tocmai când Creangă stă să-şi lepede potcapul, scârbit de mizeriile vieţii diaconeşti, Zahei intră, în mai 1868, în slujba bisericii Frumoasa, cu însărcinarea modestă de paracliser şi cântăreţ. Colacii plăcuseră mult şi lui Ion, şi se pare că au decis şi cariera lui Zahei, care se spune c-ar fi avut şi un glas sonor, căruia nu-i da însă îngrijirea ce i se cuvenea, fiindcă-i plăcea „să sugă“. La 31 de ani, la 8 noiembrie 1874, se aşeză la casa lui, însurându-se cu văduva unui răposat sublocotenent — aşa se pretinde — cam de-o vârstă cu el, doamna Maria Dumitriu (n. Gheorghiu), de aci încolo „madama Zaheia“. Comedia în trei acte *Dragoste chioară şi amor ghebos*, pe care o plănuia Creangă, era deci, precum se vede, o parodiere a vieţii lui Zahei. Psaltul Zărghilă se îndrăgostea de Maria Tololoiu, ofiţerească alungată de la bărbat. Tololoaia avea şi două fete, şi întrebarea e dacă într-adevăr „madam Zaheia“ nu avusese copii când se căsătorise cu psaltul nostru. „Vorbirea stropşită“ a Tololoaiei pare a fi de armeancă ori lipoveancă. Paracliserul intră într-o societate de „senceri amici“. Când Ion Creangă a părăsit clerul, a devenit „brevetariu la Monopolul tutunului“, adică debitant, cum se afla în toamna lui 1872. Zahei îi va fi fost tovarăş şi instrument, fiindcă după 1874 el rămâne, sub acoperământul numelui frăţesc, adevăratul negustor şi păstrează îndeletnicirea şi după moartea lui Ion (în 1902 o avea) şi, se pare, toată viaţa. Fiindcă povestitorul se constituie acţionar al „Primei societăţi de economie din Iaşi“, Zahei pune şi el ca fond una mie lei. La 1 aprilie, 1894, după 25 de ani de dăscălie bisericească, Zahei iese la pensie cu lei 55 lunar, urmând numai comerţul de tutun (200, 234). Nici vorbă că avea oarecare stare, mulţumitoare pentru puţinele lui nevoi. La o vie a lui pe lângă Iaşi mergea frate-său, Ion. „Suptul“ absorbea într-atât existenţa bietului Zahei, încât au urmat mustrări cu ameninţări de divorţ din partea „madamei Zaheia“, căreia soţul i-a dat declaraţie cum că de la 29 iulie 1893 până la 1 iulie 1894 nu va mai gusta băuturi spirtoase (234). Contractul n-a mai fost reînnoit. Din scris, după figură, Zahei se înfăţişează ca un om blând, supus, scriind fratelui mai mare „cu tot respectul“ (68), lipsit

de invidie şi de orice aspiraţii, mulţumit să-şi câştige o pâine pe lângă un frate ale cărui rosturi nu le pricepe. Faptul că de la el nu s-a putut scoate nimic de seamă despre Ion Creangă şi nici n-a lăsat nimic scris e o dovadă că nu înţelegea mare lucru din destinul lui Ion. Se pretinde că avea haz la snoave şi la păcăleli, dar bătrânii, mai toţi, când sunt luaţi în seamă, la băutură mai ales, îşi desfac sacul. În familia Creangă, în urma interesului neaşteptat pentru ea, fiecare spunea câte o snoavă, şi dealtfel umorul nu lipsea nici unuia. Lipsea însă noţiunea înaltă a artei şi a destinului de creator. Nu e de crezut că Zahei vedea în „bădiţa“ altceva decât un frate mai cu carte şi mai şugubăţ. Zahei şi-a înmormântat fratele în ianuarie 1890, fără să se prăpădească cu firea, de vreme ce întreruperea „suptului“ se face în 1893. Era unul din acei oameni liniştiţi, cum sunt mulţi din bătrâni, care trăiesc mult mulţumită unei firi fără nervi. În 1918, moşneag, asistă la înmormântarea lui Constantin Creangă, fiul povestitorului. A fost văzut slab, trist, cu barba încâlcită. Fără îndoială că şi parada neobişnuită îl zăpăcise. Oraşul era suprapopulat de autorităţile civile şi militare şi de refugiaţi, şi bătrânul Zahei trebuie să fi fost aiurit. Curând după aceea, la 22 ianuarie st. v. 1919, murea şi el de „accident“ (147). O fotografie ni-l arată pe Zahei bătrân, uscat, osos, cu păr negru şi barbă rotundă albă, îmbrăcat burghezeşte, dar cu oarecare stângăcie duminicală. Surtucul e larg, gulerul scorţos, cravata cu picăţele, şi bătrânul însuşi pare distrat de straiele de pe el. Privirea îi e sfătoasă, de om limbut, şiret, stricată de un aer de moş prostănac (159).

De *Catrina* pomeneşte chiar povestitorul, în *Amintiri*, ca de o fată măricică, putând spune aceste vorbe bătrâneşti: „Doamne, cum sunt uniia de năpăstuiesc omul chiar pe sfânta dreptate!“. Nu s-ar fi putut naşte decât după Zahei, prin 1844—1845, şi de aici încolo, încât la 1852, până când ne închipuim că Creangă se mai gândea să fure pupeze, putea să tot aibă cel mult opt ani. Apoi i se pierde urma până în anii din urmă ai vieţii lui Creangă. Atunci vedem, dintr-o scrisoare din 30 august 1883 a povestitorului, că Tinca (aşa-i mai zicea) era măritată cu un Mihalache şi locuia în casa de la Humuleşti. Creangă

sfătuia pe Ileana, altă soră mai mică, s-o lase în pace ca să ţină casa în bună stare şi să se folosească de venitul ei (68). Mihalache, soţul, era un Mihail Vasiliu, zis şi Cărăşină (70). În iulie 1884 Tinca şi Mihalache al ei par să fi fost în Iaşi, se vede la Zahei (68). La 5 iunie 1888 Creangă trimitea iar îmbrăţişări Tincăi şi lui Mihalache (70), la 18 iunie 1889 Ecaterina însăşi, cu un „sărut mâinile, bădiţă Ion“, îi cerea să-i facă un anume bine, dovedind că ştia să scrie. Apoi iar dispare. Se spune (234) că, afară de Ileana, surorile ar fi murit tinere. Numai Catrina pare să fi murit cam de vârsta Smarandei. În 1893 nu mai trăia (187).

Maria s-a născut după Catrina, dar când, n-avem ştiri. Creangă nu pomeneşte nimic de ea, şi până la 1855 Maria putea fi doar pruncul din albie. În 1856 se iveşte alt copil, deci naşterea Mariei trebuie pusă înainte de 1855. Mai nimic nu se ştie despre această soră, care totuşi a trăit îndeajuns şi a avut urmaşi. Se căsătorise cu un Petre Cozma, prin care avu o fată, Sofia, măritată apoi cu Anton Grigoriu şi progenitoare şi aceasta de alţi urmaşi, care acum câteva decenii, în 1924 (19), locuiau în chiar casa de la Humuleşti împreună cu mama lor. În anul 1919 şedea acolo cu fata, ginerele şi nepoţii chiar Maria, bunica, moartă în acelaşi an, prin noiembrie (174). Ea ar fi murit „asfixiată, lunecând pe gheaţă şi căzând cu capul în jos într-o fântână, unde se dusese să scoată apă“ (234).

La 5 februarie 1856 s-a născut *Teodor*, botezându-se în 8 februarie de către preotul Ioan Grigoriu de la Sf. Nicolai din Humuleşti, naş fiind Teodor Fâcă (200). În 1865 Creangă cerea pentru el un atestat, şi probabil îl ţinea în casa lui, ca şi pe Ileana, fiind copilul nevârstnic şi fără mamă. De aici încolo nu mai aminteşte nimeni nimic de el, de unde putem trage încheierea că s-a sfârşit de tânăr.

La 12 noiembrie 1858, dacă sunt bine citite documentele, s-a născut *Ileana*, în împrejurări triste, fiindcă n-avea să-şi cunoască tatăl, mort peste vară. A fost botezată la 15 noiembrie, tot în biserica Sf. Nicolai, de către preotul Teofan Focşa, naş fiind Ion Gafton (200). Rămânând curând şi fără mamă, Ileana e luată la Iaşi de către Creangă, şi acolo trebuie să se fi aflat în 1865 şi în anii ce-au urmat, multă vreme, pentru

că într-o fotografie ni se înfăţişează o adevărată domnişoară de vreo 18 ani, cu figură blândă, puţin măslinie, frumuşică şi graţioasă în stângăcia cu care poartă rochia cu panier, cu volane înapoi. Familia ştie că Ileana sta mai mult la „băditţa“, la Iaşi, şi se purta ca o cucoană (141). În august 1883 Ileana trebuie să fi fost nu demult măritată, având în vedere urările pe care i le trimiteau Creangă şi a lui ţiitoare: „Dorim să fii sănătoasă şi fericită, în unire cu cumnăţelul nostru, soţul ce ţi l-a dat D-zeu“ (68). Acum locuia în satul Galu, din plasa Muntele, judeţul Neamţ. Bărbatul nu era preotul Vasile Ţifescu, cum deduce un biograf (200) din faptul că povestitorul adresa scrisoarea susnumitului părinte, „pentru Elena, foastă Creangă“, care acum se chema „doamna Elena Gheorghe a Chiţei“, ci, precum se vede, un Gheorghe a Chiţei, cu care fetei nu i-a plăcut să trăiască, deşi acela era fruntaş acolo în munţi, căci s-a lăsat cu pluta pe apa Bistriţei înapoi acasă, la sora Maria (234). La moartea fratelui mai mare nu avea decât 31 de ani. Nemaiavând nici o legătură cu oraşul, îşi reluă obiceiurile de ţară şi veşmintele simple. În 1903 făcea unor excursionişti impresia unei femei blânde şi primitoare (30). În 1909, la Iaşi, cu prilejul parastasului la mormântul lui Creangă, spunea celor ce-o ispiteau o snoavă de-a lui frate-său (76). În vara lui 1919 arăta lui Tudor Pamfile lucrurile vechi de prin casă, din vremea părinţilor, aruncate acum pe afară. În iarna aceluiaşi an, la trei săptămâni după moartea surorii Maria, se stingea şi ea, înmormântându-se marţi, 16 decembrie. Avea dar 61 de ani şi trăise şi mai puţin decât Maria.

II. NAŞTEREA, COPILĂRIA, ÎNTÂIA ÎNVĂŢĂTURĂ

CUPRINS

După propria-i mărturisire într-un început de biografie Ion Creangă s-ar fi născut la 1 martie 1837. În Albumul societăţii „Junimea“ este trecută aceeaşi dată de naştere (231, IV). Însă fiindcă n-au fost la îndemână acte sigure, ştirile despre starea civilă a oamenilor mai vechi sunt totdeauna încurcate, şi fiecare document nou ce se găseşte strică ceea ce părea limpede. Discuţia se urmează şi azi în jurul datelor, totul mărginindu-se la o ceartă de cifre, fără interes pentru substanţa lucrurilor, decât, poate, în măsura în care ne dezvăluie chipul cum se întocmeau actele de stare civilă în acea vreme. S-a găsit mitrica după care Ion Creangă s-ar fi născut la 10 iunie 1839. Data ar fi incontestabilă, cu toată relativitatea cu care se întocmesc asemenea acte. Discuţia e hrănită de şovăielile lui Creangă când e vorba de a-şi hotărî vârsta. La căsătorie, Creangă mărturisea 23 de ani, ceea ce ar da ca an al naşterii 1836, fiindcă cununia s-a făcut în 1859. Era, nici vorbă, o vârstă aruncată acolo cu oarecare sporire, ca să se-înţeleagă cum că mirele e apt să devină faţă bisericească (100). În cererea de hirotonisire, din acelaşi an, având şi mai mult interes să nu se spună c-ar fi prea tinerel şi c-ar putea să aştepte, se arăta având „24 ani trecuţi“, de unde ar reieşi naşterea în 1835 (68). Din 19 decembrie 1877 este o fotografie descoperită de curând, şi pe cartonul căreia povestitorul se însemna „în etate de 42 de ani“, născut dar în 1835 (207). Oamenilor le place uneori să se arate mai bătrâni, ca să aibă autoritate asupra altora. Când Creangă îşi punea data de 1 martie 1837 în autobiografie şi o comunica şi „Junimii“, e de crezut că atunci cel puţin se gândise bine. Se vede că a-şi spune vârsta adevărată nu-i plăcea, fiindcă din *Amintiri* a scos anul naşterii. La moarte se ştia că avea 52 de ani, şi aşa se scria în actul de deces, al cărui informator nu putea

fi decât Zahei (100). Asta ne readuce la 1837 ca an de naştere. Este data dacă nu cea mai probabilă, cel puţin aleasă de Creangă, şi în chipul acesta intangibilă. La Şcoala normală „Vasile Lupu“, unde era director Titu Maiorescu, om cu socoteli occidentale, se vede că i s-au cerut acte, fiindcă în scriptele instituţiei este arătat, în 1864, ca fiind de 27 ani, născut la 2 aprilie 1837 (180). Dacă luna e greşită, poate fi din neatenţia slujbaşului. Un soi de document avusese la îndemână Creangă, pentru că cu un astfel de act, şi cu altele ale fraţilor, scoase de bună seamă după mitrice, se prezenta autorităţii bisericeşti şi cerea atestat de naştere, ce i se da în această formă (190):

„Atestaţie

Prin aceasta subscrişii atestăm pentru sf-sa diaconul Ion Creangă că este fiul legitim d-lor-seale D. Ştefan sin Petrea Ciubotariul, şi legitima sa consoartă Smaranda, născută David Creangă, acum răposaţi; ambii de naţiune română şi religie ortodoxă. Domiciliat în Iaşi, desp. III-a, carele s-a născut la 1837, martie 2, şi la 7-a a acelei luni s-a luminat cu sf. botez în biserica cu patronul sf. ierarh Nicolai din comuna Humuleşti, districtul Neamţul, plasa de sus. Botezul s-a citit de sf.-sa preotul Ion Nemţeanu, fostul paroh atunci citatei biserici (acum răposat)“ etc.

Amănuntele sunt de aşa fel, încât par a se bizui pe actul original însuşi, atestând că Creangă s-a născut la începutul lui martie 1837. Rămâne numai problema zilei. Nu se explică de ce, în vreme ce atestaţia spune 2 martie, Creangă scrie 1 martie. Preferinţă pentru unitatea uşor de ţinut minte? Cunoştinţe nedivulgate de ceasul ivirii pe lume, care e mai mult din ziua de 1 decât din ziua de 2? Toate acestea sunt subtilităţi fără folos. Însă nimic nu e sigur, şi ca să nu ne pierdem într-o vană „istorie literară“, fiindcă lui i-a plăcut să aleagă pe 1 martie, putem foarte bine să-l păstrăm, ca totul să rămână aşa cum a fost.

Îl botezase dar tot părintele Ioan de la Sf. Nicolai de sub deal, naş fiind un Ion Cojocăreanu (200). De popa Ioan se leagă şi întâiele

amintiri ale lui Creangă, care se încep din epoca învăţăturii de carte. Cronologiceşte, aceste amintiri sunt tare încâlcite. După crâmpeiul de autobiografie, ar fi început să meargă la şcoală în vârstă de vreo 11 ani, deci prin 1848. Dar cum învăţăturile încep înainte de holera de la 1848 şi ţin vreo doi ani, socotind bună ordinea întâmplărilor din *Amintiri*, atunci Creangă, ducându-se la şcoală de cu toamnă, a început învăţarea de carte în 1846, mergând însă din iarnă şi mai târziu, în 1847, având între opt şi zece ani. Părintele Ioan, om bun, făcuse pentru şcoală o chilie la poarta bisericii, destul de încăpătoare, ştiind că avea patruzeci de ucenici. Putem să bănuim că clasa funcţiona mai înspre primăvară, când era mai cald. Învăţător era un om tânăr, voinic şi frumos, precât ni se spune, bădiţa Vasile a Ilioaiei (numit altă dată şi a Vasilcăi), dascăl al bisericii, care umbla din casă în casă, îndemnând oamenii să-şi dea copiii la carte. Numărul şcolarilor dovedeşte bunăvoinţa gospodarilor. Dascălului i se plătea un sorcovăţ de cap şi aplica nişte metode pedagogice foarte primitive. Pe nişte foi groase de hârtie, atârnate de câte-un băţ, erau scrise slovele în şir. Dar întâi pe o foaie era făcută o cruce. Toţi ziceau „cruce-ajută“ şi porneau mai departe la dezlegarea semnelor din vârful băţului, şi care erau az, buche, vede, glagore, dobro, iest şi celelalte. Asta era oarecum metodul lancasterian în floare pe atunci. Copiii treceau apoi la descifrarea tăbliţelor de pe alte crăcane, şi care cuprindeau silabe. Dibuirea aceasta era slovenirea, iar foile laolaltă se chemau trătaji. De la trătaji, nefiind cărţi de citire, treceau la ceaslov, ca să înveţe a citi cuvinte legate. Cititul era deosebit, va să zică, de scris, şi Creangă nu ne spune dacă a învăţat să şi scrie. Pentru asta învăţătorii puneau înaintea ciracilor un strat de nisip într-o cutie de lemn. Oricât de hazliu ni se pare azi ca cineva să ştie să citească şi să nu poată scrie, acest lucru, mulţumită metodului, era atunci cu putinţă. David Creangă citea *Vieţile sfinţilor*, însă socotelile şi le făcea cu răbojul. Şi Smaranda învăţase să citească, dar de scris desigur că nu scria. Materiei fundamentale a cititului la trătaji şi ceaslov i se adăugau câteva materii secundare, cântarea la strană, mersul cu Ajunul şi cu Boboteaza.

Orariul nu era din cele mai stricte. Părintele şi bădiţa Vasile cam lipseau din clas, şi copiii intrau în cimitirul de lângă biserică, unde, cu ajutorul ceaslovului unsuros, striveau muşte şi bondari. Cercetarea progresului se făcea prin procitanii. În fiece zi a săptămânii se schimba o tăbliţă pe băţ, iar sâmbătă, un şcolar mai mare, un monitor, îi procitea pe ceilalţi, adică îi punea să spună lecţia şi însemna greşelile. Metodul acesta, lesnicios pentru învăţător, s-a folosit mult în trecutul nostru şcolar, căci scriitori mai noi, ca Delavrancea, îşi amintesc de el. Ca mijloace de educaţie morală se foloseau „calul bălan“, „Sfântul Nicolai“ şi colacii. Când şcolarii se purtau rău, părintele îi punea să încalece pe un fel de bancă, poreclită „calul bălan“, şi-i corecta cu „Sfântul Nicolai“, un bici de curele făcut de moş Fotea, cojocarul satului. Colacii de la biserică slujeau drept premii şi îndemn la ştiinţă. La hramul bisericii, de Sfântul Nicolaie, veneau lume multă şi feţe multe bisericeşti, şi coliva era abundentă. Creangă mărturisea a fi fost un băiat ruşinos şi fricos şi de umbra lui. Dar totodată, ruşinea fiind un semn al temperamentului nervos, era în stare de împotrivire şi mânie. Procitit de un Nic-a lui Costache, rival din pricina Smărăndiţei, fata popii care urma şi ea învăţăturile bădiţei Vasile (şcoala fiind mixtă), Creangă, pe care-l numeau atunci Nic-a lui Ştefan a Petrei, ieşi într-o bună zi, prin mai, afară din clasă şi fugi de-a dreptul acasă, unde notifică părinţilor hotărârea lui de a nu mai merge la şcoală. Firea lui Creangă se dezvăluie aşadar încă din copilărie. Născut în zodia Peştilor — ca să ne exprimăm în termenii astrologici care plăceau atât lui Goethe — era plin de contradicţii. Va fi sfios şi violent, simţitor şi nepăsător, încăpăţânat în urmărirea scopurilor sale, dar voind mai multe lucruri deodată, afemeiat încă din copilărie, întreprinzător, agresiv. Copilul aşa de sfios, care, numai din ambiţia de a nu călări pe calul bălan, fuge de la şcoală, va arunca potcapul, furios la întâia observaţie a superiorilor. Creangă este încă din copilărie leneş şi totuşi doritor de a învăţa carte, stăruitor încet, în tihnă. Tată-său îl crede „o tigoare de băiet“, şi Creangă însuşi mărturiseşte că, pus să facă vreo treabă, o cam rărea de pe-acasă. Părintele Ioan caută să îmblânzească

pe băiat cu făgăduieli de a-i da mai târziu pe Smărăndiţa, de a-l lăsa în locul lui la biserică. Fugarul, mulţumit, se-ntoarce în clasă. Că o fată de 11 ani se uită din când în când cu coada ochiului la un băiat, nimic mai firesc la ţară, unde la 13 ani o fată este nubilă. Interesul lui Creangă pentru fete, dus până la rivalitate, arată însă precocitatea sexuală. Acum Creangă începe să se dedea şi la scris şi să ajute pe preot în biserică, ţinând isonul şi cădelniţând.

Mergând la şcoală până-n vară, Creangă poate fi socotit acum ca absolvent al întâiei clase primare. La 23 iulie, în ziua Sfântului Foca, bădiţa Vasile e prins cu arcanul la o clacă de dres drumul şi dus la oaste. A prinde cu arcanul era, cum se vede, pe vremea lui Mihai Sturza un metod de recrutare. Şcoala se închide din lipsă de învăţător, fiindcă se vede că părintele avea el un car de minte, dar n-avea ştiinţă de carte, ca să poată face însuşi lecţii, ori n-avea vreme şi răbdare. Popa Ioan continuă să împărtăşească ciracilor săi, în chip neoficial, specialităţile sale. Îi punea să cânte la strană în schimbul câte unui colac, îi lua cu Ajunul şi cu Boboteaza. Copiii îl iubeau, şi la intrarea prin case îi făceau un cordon solemn, care îl umplea de legitimă mândrie. Neputându-se găsi alt învăţător, spre a nu se pierde anul, părintele rândui în clasă cam peste un an, deci prin primăvara anului 1848, pe dascălul Iordache de la aceeaşi biserică, dar mai bătrân. Acesta era cam fârnâit şi „chilea“, adică bea vin, din care pricină avea şi purtări mahmure. Când copiii nu pricepeau o slovă din vârful nuielei, el îi ridica de urechi până la ea şi, ca să-i iuţească la învăţătură, îi croia cu biciul de curele al lui moş Fotea. Prinzând repede scârbă pe oricine îl lua cu rău, Creangă începe să rărească dusul la şcoală, până ce, venind vara şi holera de la 1848, cursul ciuntit al dascălului Iordache ia sfârşit. Morţii încep să se-ndesească în sat şi Ionică le cântă călare pe pârleaz:

Chiţigaie, gaie, ce ai în tigaie?
Papa puilor duc în valea socilor.
Ferice de gangur, că şede într-un vârf de soc,
Şi se roagă rugului, şi se-nchină cucului:

Nici pentru mine, nici pentru tine;
Ci pentru budihacea de la groapă,
Să-i dai vacă de vacă şi doi boi să tacă...

Lacom la mâncare, vine încărcat cu covrigi şi altele de pe la pomul morţilor. Ca să-l ferească de molipsire, părinţii îl trimit la stână în dumbrava Agapiei, unde aveau oile. Holera — aşa crede Creangă — îl prinde însă chiar acolo peste noapte. O sete cumplită îl chinuie, şi el se vaietă zadarnic, fiindcă ciobanii, adânci la somn, sforăie şi se-ntorc în neştire. A doua zi strungarul aleargă pe jos la Humuleşti şi vesteşte pe stăpână-său. Ştefan vine să-şi ia copilul cu căruţa şi-l dă în îngrijirea lui moş Vasile Ţandură şi încă a altuia, doctorii empirici ai satului, care-l freacă cu oţet de leuştean şi-l înfaşă într-o pânzătură unsă cu seu cald amestecat cu ceară din fagure. Tratamentul are un efect negândit, şi a doua zi bolnavul se scoală teafăr şi merge şi la scăldat. Fiindcă anul al doilea de învăţătură al băiatului nu fusese deplin din cauza neiscusinţei dascălului Iordache, şi Smaranda o ţinea morţiş că băiatul trebuie să înveţe carte, Ştefan se duce la un psalt de la biserica Adormirea din Târgul-Neamţului, în Ţuţuieni, nu departe de sat, la dascălul Simion Fosa, care avea reputaţia de a vorbi „mai în tâlcuri decât alţii". Însă dascălul cerea trei sorcoveţi pe lună, şi Ştefan a Petrei socoti că e prea mult, deşi, după părerea Smarandei, nu se codea să tragă sorcoveţii la mustaţă. Astfel, Ionică rămase de capul lui până după sărbătorile Crăciunului, în cârneleagă, când veni de la Pipirig David Creangă, socrul. David se arătă gata să ducă pe Ionică la Broşteni, unde era şcoală, pe cheltuiala lui. Smaranda umplu un desag cu cârnaţi şi costiţe de porc afumate (băiatul era mâncăcios) şi bunicul cu nepotul se porniră la drum pe lângă cei trei cai legaţi unul de coada altuia şi încărcaţi cu tarniţele de lemn şi cu desagii plini de ce va fi cumpărat moşul din târg. Era ger sticlos, şi Ionică fiind cu ciubote în picioare, călcând pe un lunecuş, căzu în apa Ozanei şi se udă. Bunicul îl scoase din apă, îl înveli într-o sarică flocoasă de Caşin şi-l vârî într-un desag. La Pipirig, Nastasia, femeie slabă, îi primeşte bocind. David croieşte lui Ionică şi lui Dumitru, fecioru-său mai mic, care urma

să meargă şi el la Broşteni, opinci din piele de porc sălbatic, Nastasia le dă obiele de suman alb şi primeneli, şi a treia zi, David cu cei doi copii şi fără îndoială cu acelaşi convoi de cai, porneşte iar în sus pe apa Neamţului şi trec prin satul Boboieşti. Aici, spre izvorul apei, munţii încep să se strângă şi să se-nalţe, ca să cadă apoi mai înspre hotar, în valea Bistriţei. Drumeţii trebuiau dar să treacă dintr-o vale într-alta peste munţi, şi au început a sui pe la fundul Hălăucei. Într-un târziu, dau în sfârşit de valea cea nouă, clocotitoare de apele repezi, şi coboară în satul Fărcaşa, unde dorm peste noapte la un oarecine împreună cu un popă Dumitru de la Pârâul-Cârjei, sat aşezat mai sus pe Bistriţa. Părintele, ca mulţi dintre munteni, avea o guşă cât o ploscă, din care gârâia noaptea, împiedicând pe ceilalţi să doarmă. Şi fiindcă copiii vor fi râs sau popa însuşi se simţea neom, le lămuri tovarăşilor de călătorie, în chip de dezvinovăţire, „că e mai rău de cei ce au guşa în cap decât de cei ce o poartă pe dinafară“. David şi copiii o luară din nou la drum, însoţiţi poate şi de guşat, în sus, pe malul Bistriţei, unde drumul abia spânzurat pe marginea muntelui e foarte rău, glodos, lunecos, după vreme. Trecură prin Borca, unde apa se împleteşte cu drumul. Suntem acum în anul 1849, după Crăciun, şi cum la 26 ianuarie Vasile, alt fecior al lui David, se cununase cu Maria, fata popii din Borca (199), desigur că socrul cu copilul şi nepotul se opriră la ginere. La Pârâul-Cârjei, care e mai sus, au lăsat pe părintele cu guşă, dacă au mers împreună. Apoi trecură la Cotârgaş şi sosiră, în fine, la Broşteni. Aci bătrânul aşeză pe Dumitru al lui şi pe Ionică în gazdă la una Irinuca, pe cheltuiala lui, înfăţişă pe copii profesorului, îi duse la biserică să se închine pe la icoane şi apoi îi lăsă şi plecă, urmând ca din când în când, prin oameni care au drum pe acolo, cum e obiceiul la munte, să le trimită de mâncare, fiindcă, precum fac şi ţăranii din Ardeal, cine stă în gazdă mănâncă din propriile merinde luate pe câteva săptămâni. Lucrul cel mai hazliu este că tovarăşul de odaie al lui Creangă, Dumitru, mai de aceeaşi vârstă cu el, deci de vreo 12 ani, şi nu cu mult mai mult, îi este curat unchi, fiind fratele Smarandei.

La Broşteni valea este destul de largă, şi piscurile munţilor, împăroşate de brazi şi învăluite în ceaţă, se desfăşură treptat unele în spatele altora, părând rotunde, joase. Totuşi, când te apropii vezi că pereţii povârnişurilor sunt destul de repezi. Casele de bârne, cu ferestre cât palma, sunt risipite pe râpe de o parte şi de alta a Bistriţei clocotite, peste care trece un pod. Gardurile sunt din lătunoaie, despicături de brad înfipte la rând în pământ, din acelea care rămân după scoaterea blănilor la ferăstraie. Vremea de toamnă e mai mult neguroasă, cu ploaie măruntă. Oamenii în putere sunt mai toţi duşi după lucru, în sat nefiind pământ de semănat. Pe ici, pe colo, pe locuri mai netede, e câte un loc de păşune. Bărbaţi şi femei în port ţărănesc (ie şi fote în roşu şi negru) trec călare sau pe lângă caii cu desagi legaţi unul după altul. Se văd departe măgurile căciulite de ceaţă şi se aude câte-o bufnitură surdă de topor izbit în trunchi. Pe Bistriţa, strecurându-se printre clocote, trece câte-o lungă plută de grinzi, la coada căreia, închingat bine, ardeleneşte, stă proptit pe vâslă dălcăuşul. Casa la care fuseseră lăsaţi în gazdă Ionică şi Dumitru era căţărată şi ea sub munte, pe malul stâng al Bistriţei, şi era o cocioabă mai veche decât altele. Gazda Irinuca avea bărbat şi o fată lungană şi slută „de-ţi era frică să înnoptezi cu dânsa în casă". Fata împreună cu tată-său plecau de luni dimineaţa până sâmbătă seara cu doi boi la pădure, unde lucrau la ferăstrău amândoi, pe mai nimica toată. Irinuca rămânea în sat cu un ţap şi două capre râioase, care dormeau totdeauna în tindă; însă pleca şi ea pe la vecine, unde rămânea uitată. Şcoala la care aveau să urmeze copiii se afla prin preajma bisericii, tot pe stânga Bistriţei. Pe un loc mai neted, vara înverzit, se ridică o bisericuţă din grinzi de lemn încheiate, asemănătoare cu cele din Ardeal, dar fără mare ţuguitură. O tindă scundă sprijinită pe câţiva stâlpi este intrarea. Acoperişul de şindrilă destul de repede, căzând pe streşini în chip de coadă de rândunică, e străbătut cam în dreptul tinzii de un soi de foişor pătrat, cu stâlpi şi căciulă piramidală deasupra, semănând şi cu o culă oltenească şi cu donjoanele de lemn de la cetăţile medievale transilvane. Şcoala (zisă şi „pension") era a lui Alecu

Baloş (Balş), iar „profesor“ era un Nicolai Nanu, care avea reputaţia de om „înţelept şi iscusit“ şi e venerat şi acum ca întâiul învăţător pe valea Bistriţei. El preda din 1840 şi-şi sfârşea cariera în 1850, peste un an, când se vede c-a murit. O cruce de piatră pe pajiştea de lângă biserică aminteşte azi urmaşilor trecerea lui pe acolo: „Aici odihneşte/ Nicolai Nanu/ întâiul învăţător/ în valea Bistriţei/ la şcoala lui Baloş/ din Broşteni/ 1840—1850/ Această cruce/ s-a rădicat/ în 1906/ de cei/ recunoscători“ (145). Noii şcolari aveau plete, cum purtau şi gospodarii, şi profesorul, igienist, pune un băiat să-i tundă, Ionică şi Dumitru plânseră de frica sluţirii, şi pe drept cuvânt, fiindcă operaţia se face cu foarfecele, şi chiar acum, la ţară, în Ardeal, se poate admira neregularitatea cu care bărbierul improvizat taie părul copiilor. Nanu dă celor doi copii lecţii după puterea lor şi-i pune să-înveţe pe dinafară *Îngerul a strigat*, propriu-zis să-nveţe să-l cânte. Din nefericire, precum ştim, râia caprelor Irinucăi trecu şi asupra celor doi şi, cu toate ungerile cu leşie şi scăldările în Bistriţa rece, vindecarea nu se produse. Profesorul nu mai primea pe pacienţi la şcoală şi merindele se sfârşeau. O întâmplare supărătoare grăbi deznodământul. Jucându-se în vârful dealului, cei doi prăvăliră o stâncă de sus drept în apa învâlvorată şi lăptoasă de spume, însă prin casa Irinucăi şi prin trupul unei capre. Înspăimântaţi, ştrengarii îşi fac iute boccelele în lipsa gazdei, sar pe o plută şi pornesc în jos, spre Borca, la fratele şi unchiul Vasile. Se îndreptase vremea, fiind aproape de Florii. În Duminica însâşi a Floriilor tăiară din nou munţii împreună cu doi plăieşi călări, înspre Pipirig. O vifornită neaşteptată îi opreşte o noapte în drum. Nastasia boceşte când îi vede şi-i vindecă radical de râie cu dohot de mesteacăn. În Sâmbăta Paştilor Ionică era iar la Humuleşti şi-i „trăgea“ la biserică un *Îngerul a strigat*, spre uimirea ţăranilor şi legitima mândrie a Smarandei. Toată vara şi toamna, Ionică se bucură de o justă vacanţă, dealtfel nu cu totul inactivă, fiindcă părinţii aveau nevoie de el: trebuia s-ajute la tors, la pieptănat, la năvădit, la făcut ţevi cu sucala şi alte operaţii din industria casnică a lânei. În iarnă însă Smaranda izbuti a îndupleca pe Ştefan al ei să dea pe băiat la psaltul de la biserica Ador-

mirea din Târgul-Neamţului, la Simion Fosa, care cerea trei sorcoveţi şi sfârcâia toată ziua la tabac. Aşadar, Ion a mers la psalt, care era aproape, peste apă, în iarna 1849—1850. Apoi, nemaigăsindu-se învăţător ori sorcoveţi, nu mai merge la şcoală aproape trei ani. Acum, între 13 şi 15 ani, băiatul face probabil cele mai multe din năzdrăvăniile de care vorbeşte partea a II-a a *Amintirilor*. Fură cireşe din ograda mătuşii Mărioara, pupăza din pom, ajută Smarandei la tors, din care pricină primeşte de la fete porecla de „Ion Torcalău“, şi se scaldă în baltă. Fetele, şi îndeosebi Smărăndiţa popii, îi plac. Merge pe la şezători şi vâră mâna-n sân fetelor, chip de a le scăpa de vreun şoarec, ori priveşte la baltă, unde ele spală pânză, picioarele lor subţiri, răsfrânte în apă. Deviza lui este:

Fă-mă, Doamne, val de tei
Şi m-aruncă-ntre femei!

Creangă nu-şi aminteşte cu înfrigurare, ca Eminescu, întâia dragoste, nu povesteşte nicăieri solemnitatea întâiei sărutări, jurământul pe viaţă, credinţa în femeia predestinată. Ţăran, el are onestitate, nu adâncime pasională, pentru care trebuie şi complicaţie intelectuală. Ionică umblă după catrinţă, nu se îmbolnăveşte de tristeţi neştiute altora, nu este rănit de nepăsarea vreunei fete. Smărăndiţa nu-i displace, deşi îl atrage mai mult ideea că prin ea ar putea să ajungă popă la Sf. Nicolai. Băiatul numai de 15 ani aleargă după fete fiindcă i s-au deşteptat simţurile, dar se gândeşte la însurătoare de pe acum. Femeia nu va fi pentru el icoană, cum nu e în genere pentru ţăran. Însurat mai târziu cu o fată delicată de 15 ani, o va părăsi pentru o ţiitoare vulgară. Această indiferenţă respectuoasă faţă de femeie există la spiritele cele mai fine care fumegă pe o structură ţărănească. Jean-Jacques Rousseau, exaltatul, n-a fost el însuşi un cultivator al statorniciei şi emoţiilor profunde. Ion se dezvoltă deci ca un băiat comun de ţară, şi nimic, multă vreme, nu va arăta la el un suflet excepţional, o minte genială. Creangă e un exponent. Dacă sentimentul romantic pentru femeie nu încolţeşte în Ionică, se dezvăluie însă un viţiu fizic care va face

mai târziu din el un personaj rabelaisian. Ionică e mâncău. Colacii, iar nu fiorul necunoscutului, îl duc în biserică. Devoră coliva şi se îndoapă cu alivencile şi plăcintele mamă-sii, pentru care nutreşte o mare dragoste filială, susţinută mai târziu de concepte cam inferioare, ca acela de legătură prin „carne“ şi „ţâţa cea dulce“. Punând dări pe interesul cu care-l privesc fetele, fiind el frumos pe cât se pare, şi fecior de oameni răsăriţi, lucru hotărâtor într-un sat, Ionică se îndoapă cu smântânică şi plăcinţioare, pe care fetele i le dau cu gândul că au să intre în socotelile lui matrimoniale. Ochiul galeş al Smărăndiţei este pentru Creangă o slăbiciune de pe urma căreia se alege cu mâncări. De o Axenia a Bordeianului el se lasă ademenit prin purcei fripţi, rămânând totuşi incoruptibil. Este şi va fi toată viaţa — ca toţi oamenii mâncăcioşi, băutori, înclinaţi la obezitate roşcată — vorbăreţ, plin de jovialitate şi născocitor de glume. Desigur că prin ghiduşii ajunge la alivenci. Încalţă, de pildă, mâţele cu coji de nuci, îşi face mască de scoarţă, îşi pune dinţi de fasole şi barbă de lână. Păcăleşte pe copii cu scosul sângelui din grindă. Dar când şade la masă, ceilalţi mănâncă deosebit, fiindcă altfel nu se aleg cu nimic (84). Lăcomia face din Creangă în timpul vieţii un om de basm, totuşi, fiziologiceşte, trebuie să ne gândim la o polifagie bolnăvicioasă, ce nu poate fi străină de beteşugul mamei şi al lui. Şi Smaranda trebuie să fi fost mâncăcioasă, fiindcă la ţară, unde oamenii sunt de o mare sobrietate, rar o femeie se veseleşte cu alta, fie şi de lăsatul secului, cu pui la frigare şi un cuptor de alivenci.

La 12 octombrie 1852 (după altă hârtie în 1850) se pune la Târgul-Neamţ piatra fundamentală a celei dintâi şcoli publice din judeţ. Vodă însuşi, Grigore Al. Ghica, vine şi asistă la sfinţirea paraclisului spitalului şi la aceea a temeliei şi ţine el însuşi un mic cuvânt, pe care Creangă şi-l aminteşte aşa: „Iată, copii, şcoala şi sfânta biserică, izvoarele mângâierii şi ale fericirii sufleteşti; folosiţi-vă de ele şi vă luminaţi şi pre Domnul lăudaţi“. De faţă era norod mult şi câţiva copii isonari de la biserică, printre care şi Creangă, îmbrăcaţi spre vădita mulţumire a domnului în cămăşi cu bibiluri, iţari de ţigaie şi încălţaţi cu opinci. Dar şcoala, începută cu cheltuiala mânăstirii, nu s-a deschis atunci

fiindcă n-avea local (234). Abia la 1 iunie 1853, clădirea înălţată de inginerul Alexandru Costinescu e în stare să primească pe şcolari. În ce clasă a intrat Ionică? Probabil în clasa a III-a. Anul urmat la bădiţa Vasile îi fusese socotit ca întâia clasă. Cât învăţase la dascălul Iordache, la profesorul Nanu din Broşteni şi la psaltul Fosa, fusese preţuit ca bun pentru clasa a II-a. Să fi urmat din iunie 1853 până în vara lui 1854 două clase nu pare cu putinţă, de vreme ce cursul dintr-un an era împărţit în două semestre, iar în vara anului 1854 el lua note pe semestrul II al clasei a III-a. La acea „Shola publică" veniră şi din tovarăşii de joacă ai lui Creangă, printre care Nică Oşlobanu, băiatul popii cu acelaşi nume, şi Ştefan Posa. Dar erau şi străini, precum Vasile Conta, viitorul filozof materialist. Ionică, devenit leneş, fiindcă Smaranda îl râzgâia, şedea într-o bancă, probabil lungă, cu Gheorghe Atanasiu, Ştefan Posa, Vasile Conta şi încă cu unul. Creangă se numea acum Ion Ştefănescu, după acea modă şcolară de numire care a umplut ţara cu nume monotone terminate în *-escu*. Şcolarii nu erau de aceeaşi vârstă, fiindcă Creangă avea 16—17 ani, iar Vasilică Conta, născut în 1845, avea numai opt ani. Era acest Conta, devenit mai târziu prieten bun şi idol politic al lui Creangă, băiatul unui popă. Colegii şi-l aminteau îmbrăcat c-un cojocel scurt. Creangă era foarte probabil cel mai mare din clasă, şi ca atare, cu firea lui supărăcioasă, e de crezut că nu se putea simţi bine când, faţă de copiii mici, i se făceau mustrări. Sunt unele obscurităţi în privinţa profesorilor. Şcoala fiind a mânăstirii, personalul didactic aparţinea clerului. Unul dintre profesori este vestitul părinte Isaiia Duhu. Dar alţii şi-aduc aminte că venea odată şi părintele Gr. Conta, care chiar făcuse cândva o oarecare mustrare lui Creangă (34). Acesta nu putea fi altul decât tatăl lui Vasilică Conta, care în anul 1854 s-ar fi mutat de la Ghindăoani la Neamţ, desigur chemat să fie de folos şcolii sau venit să-şi dea băiatul la învăţătură. Datele fiind foarte puţine şi nesigure, putem presupune deocamdată că părintele Gr. Conta a apărut în clasa a III-a înaintea părintelui Isaiia, de care se desparte Creangă când încetează de a mai merge la şcoală. Celor 22 de elevi, cu Ion Ştefănescu, dintre care 8 lipseau mereu, li

se preda după un program elementar, în care intra citirea după „abeţădariu“, caligrafia, aritmetica, geografia. Direcţiunea urmărea însă o pregătire sufletească creştină, fiindcă se mai preda istoria sfântă şi catehismul. Ba încă stareţul Neonil, la care sâmbăta Isaiia Duhu îi ducea pe ciraci în droagă pentru examen, dispreţuia toate învăţăturile laice, ca fiind numai „ereticii care amărăsc inima şi tulbură sufletul omului“. Disciplinele laice le-ar fi predat Isaiia Duhu cu de la el voinţă. Totuşi, programul, precum arată actele şcolii, prevedea materiile amintite mai sus, şi opinia stareţului rămâne curat personală. Părintele Duhu, om bizar, boem al clerului, independent la gândire, onest şi ţâfnos totodată, ademenea pe copii la studiul materiilor prin zmeură şi alte lucruri de mâncare cumpărate din banii săi. Asupra lui Creangă tratamentul cu alimente fu plin de roade, el fiind însemnat ca „bun“ la toate materiile. La purtare era însă „rău“, începea să lipsească (173). Părintele Duhu are o pricină cu stareţul, care-i poprise leafa de şase mii lei, şi alta cu părintele Oşlobanu, pentru certarea tânărului Oşlobanu, şcolar, ca şi Creangă, plin de amor propriu. Părintele Oşlobanu afuriseşte pe Isaiia Duhu, şcolarul atins de mustrare încetează de a mai frecventa clasul, şi profesorul se face, după toate semnele, cam supărăcios, de vreme ce trage lui Creangă „un pui de bătaie, aşa din senin“. Jignit, ca de obicei, Creangă face tot ce-i stă în putere ca să scape şi de Duhu, şi fiindcă văru-său Mogorogea, Gâtlan, zis Zaharia Simionescu, Trăsnea şi alţi tovarăşi plecaseră la Fălticeni la „fabrica de popi“, dă ghes Smarandei să-l trimită şi pe el, mai mult spre a scăpa de şcoala din Neamţ. Însă Smaranda, ambiţioasă, înciudată probabil că nepotu-său Mogorogea umbla să se facă preot, o ia în serios şi punând în joc două mierţe de orz şi două de ovăz ca dar catihetului, îl urneşte pe Ionică la Fălticeni în toamna anului 1854.

Ce era această „fabrică de popi“? Un curs temporar, „de mântuială“, cu scopul de a catehisi, adică de a da instrucţiunea trebuitoare cui avea să se facă popă. Preotului nu i se cerea înainte vreme ştiinţă de carte oficială, ci putinţa de a sluji în biserică. Pregătirea de la mânăstiri putea merge de la superioara cultură religioasă până la neştiinţa de

carte, acoperită de memoria rugăciunilor şi tipicului. Era vorba de a învăţa pe aceşti „cursişti“, care mai mult sau mai puţin ştiau să scrie şi să citească, cum să se poarte în biserică fără să cadă în erezie. Veneau acolo tinerei, dar şi unii mai în vârstă, însuraţi şi cu copii, doritori să se popească, în care scop cheltuiseră parale, fiindcă catihetul, adică preotul însărcinat să catehisească, primea bucuros ca plocon galbeni, cai, boi, oi, stupi şi altele. Apoi candidaţii la popie îşi pierdeau şi vremea, scumpă ţăranului. Ei voiau să scape repede. Catihet, adică preot întărit de Mitropolie să dea pregătire sumară de preot tinerilor, era atunci la Fălticeni un econom Conta, N. Conta, fecior al lui Nistor Conta şi frate cu Grigore Conta, tatăl filozofului, altul decât cel din Neamţ în orice caz (93), şi care şi-n toamna lui 1853 se afla acolo în aceeaşi calitate. Avea obiceiul să facă daruri de cărţi de vreme ce un *Penticostar* se afla dăruit bisericii Sf. Ilie din acel târg, iar un manual de tipic îl înmâna la 4 februarie 1855 lui Creangă însuşi (234). El ar fi fost un om de înţeles, care pentru un bun plocon te scotea „poponeţ ca din cutie“, aşa că te puteai lăsa fără grijă „în *Conta* sfinţieisale“. Cum Creangă nu pomeneşte de alt catihet, rămâne probabil că acest Conta era profesorul propriu-zis. Dar un părinte Vasile Grigorescu, din Fălticeni, bătrân detot prin 1914, îşi aduce aminte că Ştefănescu Ion venise la şcoala lui toamna şi stătuse până la Paşti. Ţinea minte că era bun cântăreţ, aşa şi aşa la carte şi neastâmpărat în pozne şi ghiduşii (68). Acest părinte Grigorescu era foarte tânăr în 1854, ieşit atunci din seminar. Filaret Scriban îl numise, cu începere din octombrie, supleant la şcoala catihetică (93). Dacă memoria bătrânului preot e bună şi sprijinită pe acte, cum se pare — căci toate acestea le-a lăsat însemnate în nişte *Amintiri* — e posibil ca să fi fost profesor al lui Creangă, suplinind din când în când pe catihetul titular. Propriu-zis, Creangă, june clocotitor, nu merge mai deloc la şcoală şi n-are prilej să vadă cum e faţa catihetului, deşi părintele Grigorescu credea a-l ţine bine minte. Cât despre fabricantul de popi Conta, acesta avea patima jocului de cărţi, care bântuia cu furie prin toată Moldova vremii în urma ocupaţiei ţariste. El juca stos zi şi noapte şi nu dădea decât rar prin

clas. De la supleantul tânăr nu era mult de învăţat, şi toată comedia se cam mărginea, ca pe atunci în şcoli, la ascultarea a ceea ce ucenicii silabiseau şi memorizau după cărţi, profesorul zicând doar „luaţi de ici până ici“. Nu rezultă de nicăieri că s-ar fi cerut un număr hotărât de ani de şcoală, şi desigur că pregătirea candidaţilor la popie era foarte inegală. Întâi învăţau *Istoria Vechiului Testament*, după cartea lui Filaret Scriban, vlădica. Istoria sfântă o mai buchisise Creangă la şcoala din Neamţ, şi avea chiar şi o carte din 1847, pe care în 20 martie 1854, gelos pe biblioteca lui începătoare, se iscălise cu blesteme pentru hoţul eventual, scriind că „această istorie este a me, jos iscălitului, şi cine va vre ca să mi-o înstreineze să nu fie iertat de Dumnezeu şi de toţi sfinţii lui“. Elevii studiau apoi frumuseţile şi regulile limbii române după o sucită gramatică de Măcărescu. Se iniţiau în rânduiala bisericească după *Manualul de tipic* al protosinghelului Melchisedec. Se înţelege că se vor fi exercitat la cântări, făcând vreun fel de practică chiar la biserică, precum copiii în Humuleşti ţineau isonul la Sf. Nicolai. Li se vor fi dat în mâini toate cărţile mânuite de preot în sfântul locaş. Dar de ceva teologie, introduceri mai filozoficeşti prin dogme poate fi vorba? Cu şcolari tâmpi ca Trăsnea lucrul ar fi fost greu de urnit. Nu e îndoială că măcar catihisul trebuia să formeze elementul de bază. După catihisul cel mare spuneau unii cu ochii închişi cele şapte taine.

Despre *Gramatica română* a lui Nicolau G. Măcărescu Creangă vorbeşte cu mari sarcasme, slujindu-se de pilde scoase chiar din carte, care nu era nici mai bună, nici mai rea decât contemporanele ei. Era o gramatică abstractă, fără însuşiri pedagogice, care se mai încurca şi cu terminologia, pe atunci nesigură. Singularul se numea „singurit“ şi pluralul „înmulţit“, şi „pronumenii conjuctive“ înşiraţi în afara exemplelor dădeau nişte silabisiri profane: me, te, lu, e, ne, ve, i, le. Dar şi şcolarii erau inapţi pentru operaţia definirii, iar Trăsnea era pur şi simplu prostănac, deoarece prin „a scrie bine într-o limbă“ el înţelegea „a scrie cu limba“.

Mai mult decât învăţăturile duhovniceşti, Ion Ştefănescu, care de prin 1855 începe a semna cu numele dinspre mamă, Ion Creangă,

semn de nu prea multă iubire pentru tată ori de preocupări eufonice, urmează şcoala cea lumească. Toţi şcolarii în genere n-aveau gust de carte, ca unii ce credeau că pentru preoţie nu trebuie cine ştie ce pregătire. Plictisiţi de vremea şi banii pierduţi, ei se ţineau de petreceri pe la crâşmele care nu erau puţine în acel târg.

Despre Fălticenii de atunci, târg într-un ţinut de poale de munte, nu departe de apa Moldovei, unde dealurile prin împrejurimi ating patru sute de metri, ne-a lăsat o imagine vie scriitorul german Wilhelm de Kotzebue (100). Sâmburele orăşelului îl alcătuieşte uliţa cea mare, cu prăvălii, mai toate de lemn, învelite cu şindrilă, şi rareori cu tinichea lucitoare la soare. O streaşină largă cade în faţa prăvăliilor, cele mai multe crâşme ţinute de evrei. Încolo, târgul e un sat mai răsărit, cu căsuţe pierdute printre mari livezi, în care hanuri lipite cu lut pe jos ţin loc de hoteluri. Odată pe an, însă, la Sf. Ilie, Fălticenii se umpleau de larmă neobişnuită, fiindcă atunci se ţinea vestitul iarmaroc. Uliţele nepavate, pline de colb, începeau să se împestriţeze de veşminte ţărăneşti şi redingote europene, de care cu boi şi trăsuri vieneze. Bâlciul era însufleţit din punct de vedere comercial, vânzându-se aici lucruri pentru ţărănime, dar şi marfă scumpă, precum cai de lux. Boierimea numeroasă, care năvălea aici odată cu sătenii, cerea unele petreceri deosebite. Kotzebue ascultă în 1852 nişte arfoniste germane şi mănâncă îngheţată. Petrecerea de căpetenie a boierimii, aceea pe care o cultiva economul Conta, era jocul de cărţi. Într-o odaie înecată în fum de tutun şi presărată pe jos cu mucuri de ţigări, Kotzebue văzu vreo zece domni, cu gheroacele şi cravatele scoase, jucând stos cu furie mută. Ţăranii se desfătau la crâşmă. Deci târgul era atunci un loc unde scripca şi chiotele se întâmpinau cu plăcere sau cu nepăsare şi unde de atâtea aldămaşuri toată lumea bea vârtos şi în restul anului. Nu e de mirare dar că Creangă şi cu tovarăşii săi fură luaţi în vârtejul chefurilor. Se aşezaseră în uliţa Rădăşenilor la un Pavăl ciubotarul, de ilustră memorie, care meşterea la ciubotele lui pe lângă cuptor şi închiria restul încăperii la o droaie de candidaţi la popie. Pe paturi înşirate la perete dormeau, afară de Pavăl, care era holtei, Ion

Mogorogea, Gâtlan numit la şcoală Zaharia Simionescu, Nică Oşlobanu, Ion Ştefănescu-Creangă, un Nic-a lui Constantin a Cosmei şi probabil şi Trăsnea, adică toţi tovarăşii din Humuleşti. Pe deasupra, mai şedea acolo un moş Bodrângă, care pentru puţină plată în natură făcea unele treburi prin casă şi cânta din fluier. Creangă mai vorbeşte de un Davidică, flăcău de munte cu barba în furculiţă şi favorite, şi de un Mirăuţă din Grumăzeşti, fără să arate dacă şi aceştia dormeau la aceeaşi gazdă. Ţinând seamă de mulţimea găzduiţilor, de lutul de pe jos, de mirosul de pielărie şi de ghete puse să se usuce pe cuptor, se poate închipui că teologii noştri trăiau ca nişte vite. Se încălzeau şi mâncau contribuind cu rândul la gospodăria obştească, şi, cum unii erau zgârciţi şi alţii lacomi, se iveau discordii. Abuzând de bunăvoinţa unei frumoase crâşmăriţe, în dugheana căreia făceau adesea chef, tinerii „furluau“ alimente, ascunzându-le prin sân şi prin turetcile cizmelor. Oşlobanu, tânăr de vigoare herculeană, făcu o prinsoare cu un ţăran, în urma căreia îi luă de pomană un car întreg de lemne. Acestea sunt purtările unor feciori de ţăran sănătoşi şi puşi pe drăcovenii, nicidecum stările de spirit ale unor candidaţi din vocaţie la cariera ecleziastică. Nici preoţii cu care aveau de-a face tinerii nu erau mai ascetici. Dacă economul Conta juca stos, un popă bătrân, Buligă, îşi punea poalele anteriului în brâu şi juca „de-i pălălăiau pletele“. Ca să scape de tovarăşii prea mâncăcioşi, Zaharia cu câţiva ai lui puseră în funcţie „poştele“, glumă hazlie în *Amintiri* prin darul povestitorului, dar hotărât vulgară. Cu un chibrit se dădea foc unor foi de hârtie lipite cu seu şi vârâte între degetele celui adormit. Unii se mutară, alţii mai rămaseră. Mogorogea îşi învelea noaptea picioarele în mânecile contăşului. Din pricina unor ghete făcute de Pavăl acestuia se iscă o astfel de ceartă urmată de stricăciune, încât Pavăl dădu pe toţi dascălii afară, şi aceştia se mutară la un fierar, peste drum. Fălticenii nu-s departe de Târgul-Neamţ. Toamna şi pe iarnă, şi fără îndoială în vremea sărbătorilor Crăciunului, Creangă şi cu humuleştenii lui se repezeau acasă, pornind către seară şi călătorind noaptea pe lună. Umblau pe la clăci după fete, care nu-i priveau cu ochi răi, fiind ei

candidaţi la popie şi la însurătoare, şi ieşeau din sat spre ziuă, ca să se afle din nou la prânz în Fălticeni. Feciorii mai aveau obiceiul să colinde noaptea droaie prin sat în trecere pe la casele fetelor şi în frunte cu Mihai scripcarul din Humuleşti, care cânta:

> Frunză verde de cicoare,
> Astă-noapte pe răcoare
> Cânta o privighetoare
> Cu viersul de fată mare;
> Şi cânta cu glas duios,
> De picau frunzele jos;
> Şi cânta cu glas subţire
> Pentru-a noastră despărţire;
> Şi ofta, şi ciripea,
> Inima de ţi-o rupea!

E la mijloc o aprindere de pubertate, iar nu starea lirică a cui şi-a lăsat în urmă o fiinţă dragă, pentru că Creangă, uitându-şi de Smărăndiţa, nu numai că alerga după alte fete din sat, dar la oraş cultiva pe fata popii de la Fălticenii-Vechi, pe care n-o lăsa multă vreme „nemângâiată“. Fata se vede a fi fost naivă, de bună-credinţă şi foarte sentimentală. Ea dăruia blondului dascăl mere domneşti, şi într-o zi, într-un gest de mare pasiune romantică, odată cu merele îi dădu o năframă de mătase şi „zgărdiţa“ de la gât. Teologul era însă uşuratic şi n-avea cultul femeii. Către Paşti Mitropolia hotărăşte desfiinţarea catiheţilor, care, se vede, nu dădeau multe roade, şi trecerea şcolarilor mai tineri la Socola. La seminar nu puteau merge decât în toamnă, şi deci ciracii catiheţilor se răzleţiră pe la casele lor. Mulţi nu se mai duseră la şcoală mai departe, şi din Humuleşti Oşlobanu, Trăsnea cel greu de cap şi victimă a gramaticii lui Măcărescu, şi chiar Ion Mogorogea se lăsară păgubaşi. Vara trecu, dar în toamnă apriga Smarandă hotărî plecarea lui Ion la Socola. Orice împotrivire fu de prisos, şi Ştefan însuşi, tatăl, de obicei potrivnic învăţăturii, se arătă înduplecat, cu toate că avea de întâmpinat mari cheltuieli. Se gândea de bună seamă că, de vreme ce a risipit

atâţia bani, se cade să aibă dobânda lor şi să aştepte de la Ionică, ajuns popă, îngrijirea fraţilor şi surorilor mai mici. Un ţăran, oricât de cuprins, nu are bani gheaţă în mână, şi la Socola nu mai mergea cu trimitere de hrană în natură şi şedere pe la gazde ieftine. Ştefan a făcut, nici vorbă, datorii, deoarece peste patru ani Smaranda se găsea împovărată de 1600 lei datorie (228). Nu era, după toate semnele, prea sănătos, căci peste trei ani murea prin străini, dus să câştige bani pentru întreţinerea la şcoli înalte a copilului său. Lui Ion mersul la Iaşi nu-i zâmbeşte. Plin de contradicţii, ca de obicei, nu dorea să rămână un lucru prost ca ceilalţi şi n-avea gust, totuşi, de carte. Deşteptăciunea lui e un produs al naturii şi se nutreşte din puţin. Nici o idee de carieră literară nu pare să fi trecut prin mintea lui Creangă pe atunci, fiindcă nici măcar patima cititului n-o avea şi nu o va avea niciodată. Felul cum se iscăleşte el pe carte e al oamenilor care nu vor avea niciodată alte opere decât manualele şcolare, pe care le ţin în casă ca pe nişte amintiri. Tânărul de 18 ani Ion Ştefănescu nu mărturiseşte a fi fost zguduit de nici o lectură, nu-şi aduce aminte de nici un scriitor român sau străin, şi cunoscându-i firea dezvăluită pe toată întinderea vieţii, putem fi încredinţaţi că singura înclinare cărturărească inconştientă îi era atunci numai bunul-simţ de ţăran, a cărui minte nu suferea polologhia şi sucitura limbii. Un Luca Moşneagu încarcă pe Creangă şi pe Zaharia lui Gâtlan, cu care fusese coleg şi la catihet, în căruţa lui trasă de doi „zmei“ şi pornesc cu toţii, sub privirile întregului sat, căci era în ziua de Tăierea capului sf. Ioan Botezătorul (29 august). „Zmeii“ lui Luca, numiţi şi „căluţii tatii“, deşi slabi ca nişte mâţe, umblau încet, dar fără poticnire. O luară pe drumul de pe valea Neamţului şi ajunseră la Timişeşti, în larga luncă a Moldovei. După un scurt popas la pod, porniră mai departe înspre Paşcani. De la Timişeşti dealurile se urcă din nou, prevestind valurile de pustă ce vor urma, şi culmile sunt împădurite. De acolo se văd înapoi limpede coamele munţilor şi Ceahlăul cel gigant şi înceţoşat. Târgul Paşcani este jos, în valea Siretului, care curge ceva mai departe. Călătorii au poposit noaptea la Blăgeşti lângă pod, pe prispa casei unui rotar, unde

nu putură dormi, nici şedea mult din pricina ţânţarilor. Relele vieţii de câmpie se arătară muntenilor în toată goliciunea, şi Luca Moşneagu n-avu decât dispreţ pentru cei din vale şi dorinţa de a se întoarce cât mai repede cu „zmeii“ în munţii cu izvoare reci. Porniră deci înainte de ivirea zorilor şi o luară spre Ruginoasa, întovărăşindu-se cu nişte cărăuşi de şindrilă de frica ţiganilor lăieţi. La Târgul-Frumos îşi potolesc foamea cu harbuji, iar la Podul Leloaiei, acum Podul-Iloaiei, fac un nou popas. „Zmeii“ osteniseră detot, şi călătorii mergeau mai mult pe jos, în batjocura drumeţilor. La bariera Păcurarilor, la care ajunseră către asfinţit, un flăcăuan glumeţ îi întâmpină cu ironii usturătoare:

„— Moşule, ie sama de ţine bine telegarii ceia, să nu ieie vânt; că Iaşul ista-i mare, şi Doamne fereşte, să nu faci vreo primejdie!...“

De ruşine, viitorii seminarişti se ascund sub un ţol, iar moş Luca, jignit, împroaşcă pe glumeţ cu înjurături colorate cu elemente biblice. Ajung noaptea în ceairul Socolei, şi aici o privelişte curioasă li se înfăţişează ochilor. Dăscălime de prin toate judeţele de la catiheţii desfiinţaţi, părinţi, preoţi şi ţărani, lume tot bărboasă, şedea îngrămădită pe iarbă în aşteptarea zilei următoare.

III. LA IAŞI, SEMINARIST ŞI DIACON

CUPRINS

Iaşul se întinde în albia făcută de câteva dealuri rotunde, dar mai ales între povârnişul Copoului şi valea bătută a şerpuitului Bahlui. Dacă dealurile sunt lutoase, râul alunecă gălbui şi murdar printre gloduri. Mlaştini mari, încărcate de trestii, se strâng în valea exterioară, şi odată cetatea domnească era înconjurată feudal de un smârc. Dealurile mai joase sunt presărate cu vii, dar mai în sus se strânge negriciunea unor adevărate păduri. Intrat deodată între aceste dealuri sau ridicat pe un dâmb, călătorul se află în faţa unei privelişti măreţe. În jurul celor patru turle ale Mitropoliei, ce par colosale, un oraş feeric se lungeşte în patru labe. Din cauza râpelor, zidul cel mai scund pare fortăreaţă, turla unei bisericuţe, turn medieval. Mânăstiri cu clopotniţe ţuguiate înconjurate de forturi se albesc pe dealurile înconjurătoare. Când te cobori în oraş, năluca se spulberă. Versurile lui Bolintineanu:

> Asupra cetăţii se-nalţ tristătoare
> Vechi turnuri cu formă înspăimântătoare:
> Ca geniuri triste cetatea domnesc

nu mai sunt adevărate, şi călătorul rămâne într-un mare sat cu vechi biserici şi cu un târg în care vestigiile unei arhitecturi mai nobile sunt prada celei mai ude ruine. Totuşi, în vremea domniei lui Mihai Sturza şi a celor două domnii ale lui Grigore Alexandru Ghica, Iaşul ajunsese la înfăţişarea lui cea mai caracteristică şi la apogeul de la care apoi se prăbuşea repede. Pe margini este un adevărat sat cu drum bătut, nepietruit şi podeţe înaintea porţilor, cu locuinţe mergând de la bordeiul căzut pe-o rână până la casa gospodărească cu ogradă înconjurată de uluci bune, cu acoperiş de olane şi înfrumuseţată în faţă de un fronton rezemat pe două coloane ionice văruite. Pe drum

trec, ca la ţară, vaci, câini, orătănii, şi duminica pe un maidan un dulap se învârteşte la ţârliitura unui taraf de lăutari îmbrăcaţi în largi veşminte orientale. Portul sătesc se amestecă cu şalvarii, ia cu scurteica îmblănită, şi o caretă, îndărătul căreia stă mândru un arnăut găitănat, arată că pe aici sunt boieri mari. Mai spre inimă ogrăzile se împuţinează şi dughenele încep să se strângă unele în altele. Târgul e mai îndesat, mai oraş, dar marele număr de jidovi săraci cu caftane negre îl ţine într-o mizerie de ghetou. Între poalele Copoului şi palatul domnesc, aşezat în marginea văii dinspre Bahlui, din strada Lăpuşneanu în Strada Mare şi puţin în braţul Străzii de Sus, aspectele de ghetou, de târg oriental se împerechează deodată cu viziuni de lux cosmopolit. Casele nu sunt măreţe cum par, dar sunt nu rareori de o eleganţă remarcabilă, adevărate hoteluri aristocratice presărate prin maidane şi uneori îngrădite cu ziduri, ca să se izoleze de prostime. Oraşul tot, în valea aceasta râpoasă, are aerul unei tabere asiatice, în care, printre corturi murdare de zdrenţe, se ridică corturile de mătase ale căpeteniilor. Aceste case aruncate aici în pustă, fără nici o raţiune aparentă, ieşite ca-n basm în mijlocul unei uliţe de cătun, au linii clasice, excesiv academice, părând totuşi din pricină că în loc de piatră se foloseşte tencuiala şi varul. Sălile se întrevăd enorme, înalte, putând conţine la serate, sub lumina rămuroaselor candelabre, un mare număr de dame în crinolină şi de oaspeţi. Totodată, însă, proptirea pe grinzi a caturilor, construcţia grăbită şi cu materii fără durată fac ca clădirile să crape, să se macine, să alunece pe o parte, să capete, cu vremea, înfăţişarea de morman de zidărie după incendiu. Pe o uliţă răsare o lungă construcţie de un singur rând, destinată în chip vădit dughenelor şi proptindu-se în stil italian pe un portic de pilaştri. În altă parte apare gangul cu porţi, sprijinind deasupra un cat cu balcon. Însă totul e ud, scorojit, gata la alunecare şi crăpare. Coloane mari veneţiene ţin porticul unor mari prăvălii care au un aer prea vast şi dezolat. Ambiţia de a clădi monumental colaborează cu materialul sfărâmicios al locului şi dă oraşului încă foarte nou aspectul de imitaţie de ruină. Prea vasta Mitropolie crapă de la început, palatul domnesc,

destul de vast, pare o cazarmă. Născut peste un oraş de lemn de abia de curând, Iaşul părea mai mult o tabără pentru mai multă vreme a unei curţi venite călare şi în vehicule. Dealtfel, şi în Iaşii şi în Bucureştii acelor vremuri careta e mai luxoasă decât casa. Din cauza lipsei caldarâmului, boierimea şi lumea mai răsărită merg, spre a scăpa de noroaie, numai în caretă sau măcar călare. Slugile înseşi ale curţilor fac la fel. Numai prostimea trasă dinspre sate mai calcă cu picioarele pe uliţele cu grinzi de lemn aruncate una lângă alta ca nişte podeţe. La bizareria arhitectonică se adaugă împestriţarea populaţiei. Aci e curtea şi protipendada, alcătuită din boieri de o bogăţie nemaipomenită, stăpâni de moşii întinse, cu numeroase sate, unii din ei nobili austrieci şi ruseşti totodată, un fel de mici domni ei înşişi, cu curte şi ţigani. Boierimea aceasta e în genere înstrăinată, vorbind mai mult franţuzeşte ori măcar greceşte. Contactul cu Occidentul, mai ales indirect, prin ruşi, le dă grandomanii. Cu înaintarea veacului vin bonjuriştii, care, cu bune intenţii patriotice, accentuează, din năzuinţa progresului, nota europenească. Şi prin fugi silite, dar şi prin chemări, un stol de imigraţi în frunte cu cetăţeni de confesie mozaică se lasă asupra târgului. Dacă cei din urmă sunt zarafi, crâşmari, negustori de toate lucrurile trebuitoare şi netrebuitoare, pentru marele lux cerut de o boierime bogată, lacomă de petreceri, vin nemţi, unguri, italieni, greci, francezi. Clasa burgheză e aproape exclusiv străină. Cofetarii sunt italieni, bacalii greci, caretaşii nemţi, croitorii francezi. Hotelurile se numesc pretenţios „Hotel Petersburg“, „Hotel de Italia“, librari sunt, de pildă, Bell şi Henig, *coiffeur* este „Alexandre... de Paris“. Numărul francezilor e atât de mare şi franţuzismul atât de adânc, încât la restaurante se servesc dejunuri franceze cu personal autentic. Numeroase nume galice stăruie în oraş până acum. Uliţele mizerabile sunt străbătute în sus şi în jos de echipaje strălucite, în care apare luxul cel mai parizian, trăsurile se ţin şir una lângă alta, iar Copoul este un fel de Bois de Boulogne în drum spre Crâm. Nu rareori tinerii şi femeile din boierime au îmbrăcăminte autentic pariziană, unii îngăduindu-şi luxul de a merge în capitala Franţei cu trăsură proprie. Această împestriţătură a mers crescând

spre jumătatea veacului, alungând din ce în ce mai mult nota orientală şi adâncind cosmopolitismul. Când, cu vreo trei ani înainte de descălecarea lui Creangă la Iaşi, Saint-Marc Girardin vizita principatele, el rămânea uimit de luxul nebun trecând în carete pe uliţe de sat, de saloanele în care toată lumea vorbea franţuzeşte şi în care numai robii ţigani, tologiţi pe jos, prin anticamere, aminteau francezului că se află lângă Bahlui.

Descinderea lui Creangă în vârstă de 15 ani (dacă s-a născut în 1839) la Iaşi în 1855, sub domnia lui Grigore Alexandru Ghica şi puţin după ocupaţia rusească ţaristă, propagatoare de joc de cărţi şi frivolităţi, are valoarea unui simbol. Dacă el ar fi avut de atunci intenţii literare, e foarte probabil că, ţăran, n-ar fi avut cui să le împărtăşească. De fapt, el nu trăgea în oraş, ci într-o lume cu totul exterioară, printre dăscălimea şi popimea de origine sătească. Oraşul nu-l va fi cunoscut de aproape decât în partea ţărănească cu crâşme şi ciubotari ca la Fălticeni. Popimea era incultă, iar călugărimea, în mare parte, grecizantă. Tânărul seminarist n-ar fi putut să se apropie nu numai de boierimea grandioasă şi franţuzită, dar nici măcar de scriitorii vremii, pe care nici nu se ştie de i-a cunoscut măcar din auzite. Russo, Negruzzi, Alecsandri, deşi mari cultivatori ai geniului popular, erau boieri, trăind în sfera lor, fără contact real cu clasa de jos. Folclorismul cam îngâmfat al lui Alecsandri este una din acele nobile condescinderi aristocratice, de soiul filantropiei doamnelor, care, departe de a fraterniza cu fiinţele ocrotite, ţin să accentueze ordinea nemişcată a societăţii. La Iaşi mai exista o clasă, a profesorimii, alcătuită mai ales din ardeleni, dar aceasta se îndrepta spre clasa de sus, şi un Maiorescu, peste câţiva ani, sare de-a dreptul din ţărănime, peste dăscălitul tatălui, în sfera marilor saloane şi a partidei aristocratice. Aşadar, Creangă nu avea să găsească în Iaşi nimic din ceea ce convenea spiritului şi demnităţii lui de ţăran, şi e de bănuit că ochii lui au fost ironici pentru ceea ce vedeau de departe. Aşa-zisa „modestie“, ironica protestare de „prostie“, de „ţărănie“, umilirea sarcastică în faţa „boierilor“ trebuie să-şi aibă începutul în aceşti ani (25, 111, 204).

La Socola fusese cam cu două decenii înainte grădina principelui, deschisă pentru public, cu sere, ţâşniri de apă, fântâni, cascade, lebede pe lac. Boierimea însă o părăsise, preferând Copoul. La Socola era încă de mult seminarul la care se înscrisese Creangă şi avea renumele de a avea „profesorii cei mai învăţaţi din lume“. Într-adevăr, corpul didactic era alcătuit mai ales din cărturari de peste munţi, din Banat şi Bucovina, şi pe aici trecuseră Fabian Pop, Vasile Pop, Câmpeanu, Damaschin Bojinca, Procopovici, Nasiovici, Mandicevschi, Dimitrie Stoica, Gheorghe Vida, Vladimir Sohupan. Totuşi, unii profesori, precum Lupu David, Olărescu, Veniamin Popescu şi chiar vestitul Isaiia Teodorescu, sunt socotiţi de calitate inferioară. Din corpul clericilor, cei mai de seamă sunt Scribanii — Neofit Scriban, profesor la seminar şi autor de manuale, protosinghelul Teoctist Scriban, iarăşi profesor, până la 1856, şi arhiepiscopul Filaret Scriban, rector al seminarului până la Unire, deci în vremea mergerii lui Creangă. Despre petrecerea fiului Smarandei la Socola se ştiu puţine lucruri şi se pot bănui câteva. Este neîndoielnic că timpul petrecut la catihetul din Fălticeni i-a fost socotit lui Creangă, ca şi altora, drept un an bun de studii. Cursul întâi era de patru ani, şi în total trebuiau opt ani de frecvenţă pentru cine voia să ia un atestat plin. Dascălii de pe la catiheţii desfiinţaţi au fost înscrişi în clasa a doua, fiindcă altfel nu s-ar lămuri cum în 1858, după trei ani de studiu, Creangă capătă certificat de absolvirea cursului inferior de patru ani (228). În clasă el avea colegi humuleşteni, pe Zaharia lui Gâtlan în rândul întâi, dar şi rude, deoarece un atestat se dă în aceeaşi vreme şi clericului Constantin Creangă (228), acela, nici vorbă, care mai târziu îl va suplini la catedră (224). În bancă şedea însă cu Gh. Ienăchescu, fiu al unui polon şi al unei romånce, devenit apoi tovarăş nedespărţit al lui Creangă în timpul vieţii povestitorului şi dovedindu-se la urmă un josnic invidios (95). La seminar se predau mai cu seamă materiile teologice, cu profesori clerici: catihisul, istoria sfântă, istoria bisericească, liturgica, introducerea în teologie, dogmatica, pastorala, cântările şi tipicul bisericesc (228). Printre cărţile lui Creangă se găseau mai târziu: *Sfinţita istorie a Noului*

Testament de Hristofor Scriban, *Istoria bisericească pe scurt* de Filaret Scriban, *Manual de tipicul sau formularul slujirei de Dumnezeu* de protosinghelul Melhisedec, *Sfinţita ermineutică* de Filaret Scriban şi altele, cărţi apărute între 1854 si 1859. Se învăţau însă şi materii laice, precum aritmetica, pentru care seminarul vânduse lui „chirie“ Creangă cu 6 lei un manual, gramatica română, geografia veche şi nouă, istoria patriei, retorica, şi chiar limbile elină şi latină. Pentru acesta din urmă, Creangă îşi cumpărase cu 22 de lei şi 20 de parale o *Gramatică latină* de profesorul Dimitrie Stoica, de la acel seminar, şi fiindcă se vede că colegii aveau obişnuinţa să-şi fure cărţile între ei, „chirie“ Creangă ameninţa în scris pe o pagină că cine o va lua urma să fie „afurisit cu tot neamul lui, în vecii vecilor, amin“ (234). Despre viaţa de la seminar Creangă n-ar fi avut, după spusele unora, amintiri bune (217). Toţi profesorii l-ar fi bătut, şi mai cu seamă un călugăr firav, cu barbă rară, care, nemulţumit de progresele lui la cântările bisericeşti, l-ar fi apucat des de chică, răsucindu-l bine şi izbindu-l de ce nimerea. Apoi Creangă n-ar fi înţeles „nimic“, şi toată învăţătura i s-ar fi părut o „bezmeticeală“. Aceste mărturisiri, dacă s-au făcut, nu trebuie luate prea în serios. Creangă va căpăta în acest oraş boieros obiceiul de a se prosti singur, de a se mustra de ţărănie, de a se preface că pricepe şi nu prea. Este o şiretenie ţărănească, un fel de ironie pentru boieri şi uneori o satiră acoperită a şcolii vechi. Că Ion Creangă înţelegea foarte bine şi că era privit pestetot ca un şcolar eminent, stau mărturie notele lui. În seminar, bunăoară, era eminent la catihis, istoria sfântă, liturgică, teologie şi pastorală, şi bine la toate celelalte.

Creangă urmă dar trei ani în seminar, împlinind cursul inferior de patru ani. În vacanţe se ducea acasă, în Humuleşti, aşa e probabil, unde n-avea lucruri prea îmbucurătoare de văzut. Smaranda era bolnavă şi împovărată de copii, tatăl, poate, şi el bolnav şi cârtitor pentru prea marea cheltuială. De vreme ce putea să iasă popă şi mai curând, nu e de gândit că cineva, fie şi Smaranda, i-ar fi dat ghes să stea opt ani la seminar. Dealtfel, lui Creangă cartea multă nu-i place. Ca ţăran, el nu va avea niciodată voluptatea cărturărească, pasiunea

erudită. Judecata lui e cea simplistă a oricărui om de ţară: dacă ai priceput ceva cu mijloace puţine, e de prisos să-ţi pierzi vremea cu cărţile. Creangă credea că pricepuse tot aşa de bine ca şi ceilalţi, ba chiar simţea o bucurie lăuntrică de a-şi întări observaţia că cei mai cărturari erau mai încâlciţi şi mai proşti decât el. Creangă e tipul opus învăţatului, este omul de bun-simţ, limpede la minte dacă nu i se-ncurcă deşteptăciunea cu prea multe lucruri, gata de a deveni autodidact prolix şi zăpăcit de învaţă ceea ce nu-i trebuie. În vara anului 1858, la 28 sau 30 iunie, Ştefan a Petrei Ciubotariul moare pe moşia Făcuţi din judeţul Iaşi, unde avea semănat păpuşoi, şi Creangă, ca frate mai mare al orfanilor, rămâne un soi de cap al familiei. Atunci el se hotărăşte să renunţe la al doilea curs şi să se facă diacon, în care scop înaintează „onorabilului comitet al Seminariei centrale" o „lăcrămătoare suplică", cerând a i se slobozi cuvenitul atestat „că cu agiutoriul proniei am săvârşit cursul de patru ani în această seminarie; pentru care datoriu sănt a mulţămi lui Dumnezeu şi învăţătorilor mei". Nu mai putea „rămăne pentru a trece şi în cursul al doilea, din cauză că părintele meu s-au săvârşit din viaţă, la iunie în 30 de zile, precum alăturata mărturie adevereşte; şi maica me este bolnavă de patru ani şi cu 7 copii toţi mai mici decăt mine; încă şi cu o însămnătoare datorie d[e] 1.600 lei, ne avănd cu ce plăti, fiind în cea mai mare sărăcie! ba încă din cauză că tatăl meu nu au murit la locul naşterii lui, nici de bir nu este scutit; pentru care cu o mare amărăciune, abie ăşi poate căpăta hrana dintr-o zi până întra alta; de unde nici eu nu mai am nădejde de a mă mai pute ajuta" (228). „Formalnicul atestat" l-a căpătat înainte de Crăciun, la 12 decembrie 1858. De acum, în aşteptarea căsătoriei şi a hirotonisirii, Creangă trebuie să fi stat pe acasă la Humuleşti, pe lângă mamă-sa. De ce, însă, tânărul cleric nu s-a însurat în sat la el sau prin împrejurimi? Lucrul se poate lămuri în două chipuri: ori nu se învoia cu nici o fată din sat, sau, învoindu-se, nu vedea vreo biserică cu loc vacant, ori gândea acum să se aşeze la oraş. În căsătoria ce-a urmat a lui Creangă n-a intrat oricum nici un factor sentimental, cum nu intră îndeobşte în chestiunile acestea, ci numai o socoteală profesională.

Pe Smărândiţa, fata popii de la Sf. Nicolai de sub deal, Creangă pare a fi văzut-o mereu cu ochi galeşi, de luat n-a luat-o pentru că dacă bătrânul părinte nu murise chiar de acum, urmaşul fusese hotărât de alţii de vreme ce botezul Ilenei la 12 noiembrie 1858 îl oficia preotul Teofan Focşa. Clericul era deci în căutarea unei biserici cu fată de măritat. Era însă prea detot tânăr, având după socoteala lui abia 21 de ani. Cu trei ani mai înainte, la Fălticeni, avusese supărare din pricina lipsei de barbă şi mustăţi, deşi se ungea seara cu seu amestecat cu muc de lumânare şi alună arsă. Un portret din vremea diaconiei, de peste câţiva ani, ni-l arată încă subţirel, prelung la faţă, cu mustaţă fină şi bărbiţă tunsă, ghicindu-se bălaie, însprâncenat şi cu cătătura pătrunzătoare, şiret în colţul buzelor şi jovial. Tânărul cleric e foarte chipeş, şi ţinuta lui toată e de-o uimitoare eleganţă virilă, amintind prin relaţie gingăşia orăşenească a surorii Elena. Prin 1859, în vară, clericul umbla iarăşi „teleleu“ prin Iaşi în căutarea unui rost, deşi venise poate chiar din ianuarie (234). Acum se petrecuse un eveniment care hotărâse soarta Iaşului şi, indirect, poate şi a lui Creangă. Prin unirea principatelor, domnul Alexandru I. Cuza aşezându-se la Bucureşti, marea boierime şi oricine voieşte a juca un rol în viaţa politică aleargă în capitala Principatelor Unite. Exodul, făcut cu toate mijloacele de locomoţie, a fost puternic şi repede, fiindcă populaţia Iaşului scăzu numaidecât. Apoi se refăcu, spre a rămâne staţionară multă vreme, dar cu alte elemente. Moşierii, când nu stau la ţară, pleacă acum de-a dreptul la Bucureşti, ocolind Iaşul, unde se lasă în goluri elemente de la ţară şi alt val de străini. Viaţa culturală şi chiar veleitatea de lux şi aristocraţie nu scăzură numaidecât, ba, dimpotrivă, pentru câtva timp părură sporite. Noul stat crea şcoli şi instituţii, şi clasa dăscălească lua locul boierimii salonarde. Curând se va întemeia aici „Junimea“ cu membri din aristocraţia mai măruntă şi intelectuală şi cu foarte mulţi profesori. După vreo cincisprezece ani de la Unire începe să fugă totuşi şi elita culturală, din trebuinţa unei activităţi la centru. Oraşul decade atunci vertiginos, se provincializează, şi populat în mică măsură cu românii nevoiţi să stea acolo prin obligaţia slu-

jbei, el devine propriu-zis un oraş de pripăşiţi, în care câţiva intelectuali rătăciţi mai încearcă, nu fără izbândă, continuarea unei tradiţii. Clericul Creangă se reîntorcea la Iaşi tocmai în clipa în care începea era profesorilor şi a noii burghezii liberale. Acum un ţăran ca el îşi găseşte în oraş semeni printre popi, învăţători, profesori, şi sălile de curs deschise oricui ţin locul saloanelor în care n-ar fi putut intra. Înscrierile lui pe la felurite şcoli vin şi dintr-o plăcere de cetăţean de clasă nouă de a intra pestetot, de a se simţi om. Când viaţa politică a noului principat se va începe aici aprinsă, Creangă va fi întâlnit prin sălile de întruniri, vorbăreţ şi muşcător şi fireşte şi, în tabăra liberală. Anecdota spune că preotul Ivanciu, care-l cunoştea, întâlnindu-l într-o zi, i-ar fi zis:

„— Măi băiete, nu-i păcat de tinereţele tale să umbli aşa teleleu?... Mai bine te-ai însura şi-ai intra în rândul oamenilor“.

Creangă mărturisind că n-are bani, părintele Ivanciu îi puse un pitac de zece parale în palmă. Jucând mai departe gluma preotului, clericul, şugubăţ, scuipă în monedă în chip de afacere bună, o puse în pungă şi zise hotărât:

„— Noroc să dea Dumnezeu, părinte, de-acu mă însor!

— Hai cu mine în peţit!“ ar fi zis părintele apucându-l pe Creangă de mână (6).

Această bufonerie era un chip al popii Ivanciu de a împărtăşi tânărului că-i găsise o fată, pe care poate însuşi Creangă pusese să i-o caute, aşa cum se obişnuieşte. Aldămaşul pe care-l băură înainte de a se înfăţişa viitorului socru dovedeşte că afacerea fusese încheiată prin vorbă. Socrul era părintele Grigoriu de la biserica Patruzeci de Sfinţi, iar viitoarea mireasă, o fetiţă de 14—15 ani, care nu se ştie cum era, dacă plăcu sau nu clericului blond. Oricum, din înclinaţie n-o lua, fiindcă motivul de căpetenie al căsătoriei era îndeplinirea formalităţii premergătoare hirotonisirii. Ca să pară mai serios, Creangă îşi sporise vârsta cu un an sau cu mai mulţi, zicându-se de 23 ani. Clericul plăcu în orice caz economului Ioan Grigoriu, care era şi văduv şi voia să scape de-o grijă (200). Autoritatea bisericească dădu peciul, adică

învoirea trebuitoare clericilor, la 22 august, iar la 23 august cununia se făcea, nuni fiind Ştefan Botez şi consoarta sa, Zoiţa. Mai fusese faţă, între alţii, şi sachelarul Constantin Agapi (100). Desigur că tânărul ginere cu fetiţa lui mireasă s-au mutat în ograda bisericii socrului, în nişte căsuţe joase, în care, zicea el mai târziu, îl răzbea ploaia şi-l orbea fumul (6). După ce se bucură în tihnă câteva luni de binefacerile căsătoriei, Creangă ceru la 19 decembrie să fie hirotonisit diacon, mai sporindu-şi încă cu un an vârsta, ca să pară şi mai vrednic de luat în seamă (avea acum 24 ani, deci născut în 1835), prin această plină de dignitate oficială petiţie către mitropolitul Sofronie Miclescu (68):

„Înaltpreasfinţite stăpâne,

Cliricul Ioan Creangă, plecată suplică, înaltpreasfinţite stăpâne!

După săvârşirea cursului inferior ce am făcut în Seminaria centrală a sfintei Mitropolii, posedând şi formalnicul atestat, potrivit formelor totodată intrând şi în societate prin legiuită cununie cu fiica sfinţi[e]i-sale iconomului Ioan Grigoriu, servitoriu la biserica Sfinţilor 40 de Mucenici, tot de aicea din capitalie, pe lângă alătura[ta] aicea formalnică mărturie, de la biserica Sfintei Treimi tot de aicea din capitalie, plecat viind rog mila înaltpreasf[in]ţiei-voastre, pentru a porunci a me hirotonie în diacon; fiindu-mi vărsta 24 ani trecuţi, numărându-mă în ordinul persoanelor bisericeşti liturgisitoare.

Rămăind al înaltpreasfinţiei-voastre preaplecat serv,

cliricul *Ioan Creangă*“

Mitropolitul porunci după uz să se facă „duhovniceasca cercetare“, şi deci Ierothei protosinghelul, duhovnic, primi mărturisirea lui Creangă, găsind că nimic nu se împotriveşte hirotonisirii, raportând de aceasta la 23 decembrie mitropolitului, care în aceeaşi zi pofti pe frăţia-sa Aghie Tripolese, adică pe Ghenadie Şendrea de Tripoleos, arhiereul titular, să hirotonisească pe cleric canoniceşte. Ceremonia se făcu de către arhiereu în ziua a doua de Crăciun în biserica Sfânta Paraschiva din Târgul-Frumos, sub ochii târgoveţilor bucuroşi de privelişte, precum ne putem închipui. Creangă se va fi dus cu căruţa

ori cu trăsura şi se va fi întors aşijderi, de astă dată diacon, drept care, cunoscându-i obiceiul, va fi încheiat sărbătoarea în petrecere cu băutură (68). Patru ani de zile el rămâne diacon la biserica unde slujeşte socrul său. Diaconii erau plătiţi rău şi nu prea bine văzuţi de preoţi. Creangă are numai 700 de lei pe an leafă, pe care, de la o vreme, nici n-o mai primeşte regulat (194). Desigur însă că socru-său îi dădea ceva înlesniri. În aceeaşi vreme cu Creangă, sau nu cu mult mai târziu, se diaconise şi colegul de bancă Gh. Ienăchescu şi poate şi alţi clerici din seria lui. Anecdota spune că nu mult după hirotonisire Creangă şi cu Ienăchescu au plecat să dea singuri, fără diaconiţe, o raită pe la mânăstiri şi că într-una din ele Creangă cunoscu o tânără maică Evghenia, de neam boieresc, frumoasă, sprinţară şi foarte bogată, cu care tânărul diacon ar fi având cândva oarecare legături. Lucrul în sine nu e dovedit, spiritul anecdotei este probabil. Creangă nu putea să ţină în chip deosebit la o nevastă luată din socoteli profesionale, şi de-ar şi fi ţinut, nestatornicia lui la femei şi în toate e o latură a caracterului care i se dezvăluise încă din copilărie. Călugăriţele erau atunci în cea mai mare parte fete fără vocaţie monahală, aruncate la mânăstire din socoteli familiale. Vizitând Văratecul, Kotzebue rămase uimit de ceea ce văzu. Maicile trăiau în case proprii strânse în jurul unei ogrăzi, posedând, cele mai avute, apartamente cu mobile la modă, argintărie şi vase de porţelan. Cineva explică lui Kotzebue că astfel trăiau fetele de boier cărora părinţii nu le putuseră da o avere mai mare drept zestre, cu gândul de a asigura viitorul băieţilor. Fireşte că fuga de la mânăstire nu mai însemna în aceste condiţii nimic scandalos, şi oricând o maică putea ieşi spre a se mărita, de găsea cu cine. Din cauza aceasta mânăstirile nu erau tocmai lăcaşuri de pustnicie, şi Creangă însuşi mărturiseşte că înainte de a pleca la Iaşi prinsese „gust de călugărie“, aflând unele din tainele călugăreşti pe când umbla „vara cu băieţii... după bureţi“. Că diaconul Creangă s-ar fi dus pe la mânăstiri în scop de petrecere şi că ar putut avea chiar şi unele aventuri sentimentale, fiind atunci un tânăr plăcut la

vedere, este un lucru ce poate n-a fost, dar care n-ar fi de mirare. Creangă mai ţinea în chip deosebit şi la familie, şi nu mai poate fi îndoială că şi-a purtat potcapul nou prin Humuleşti, spre bucuria Smarandei, prin Pipirig, şi pestetot unde avea rubedenii, inaugurând cu jovialitatea-i cunoscută noua existenţă şi chefuind cu tovarăşii din sat.

De noua lui stare Creangă nu fu mulţumit încă de la început, fiindcă-l vedem mişcându-se ca să scape din ea. O ceartă se iscă cu socrul, care, zicea ginerele gâlcevos, nu-i dă întreţinerea pe un an, cum a făgăduit, l-a făcut surugiu, rândaş, a încercat să-l sugrume. Dicasteria, către care făcu plângere, l-ar fi ţinut arestuit. În fine, socru şi ginere se împăcară. Peste un an, la 19 decembrie 1860, diaconiţa dădea naştere unui băiat, Constantin. Starea de diacon era precară, şi Creangă se va fi gândit să-şi grăbească înaintarea, înscriindu-se la Facultatea de teologie, care, în urma unui raport al lui Kogălniceanu, se deschisese cu mare solemnitate la 26 octombrie 1860. În anul şcolar 1861—1862 Creangă este printre cei 14 studenţi care frecventează facultatea împreună cu Gh. Ienăchescu, Gh. Posa, G. Erbiceanu şi alţii (72). Îşi dăduse vârsta de 24 de ani, născut, prin urmare, cam prin 1836.

Facultatea n-a mers bine şi după încă un an de tânjală, pe care nu l-a mai urmat Creangă, se desfiinţează. Creangă se arăta oricum nehotărât în determinarea viitorului. În septembrie 1858 se înscrisese la şcoala preparandală (179), fără a o urma însă, desigur din lipsă de mijloace. În aşteptarea găsirii unei neveste, îşi cumpărase în ianuarie 1859 un *Abécédaire pour la jeunesse* şi o *Mică gramatică franceză* (234). Să se cultive? Nu prea. Creangă nu învăţa nimic fără scop. Probabil în vederea continuării în alt chip a studiilor, a dării unor examene. În 1862 frunzărise cărţile destul, şi, încântat de iniţiere, iscălea în glumă *Le diacre Creangue* (225). Se poate crede că diaconul, deştept, a priceput atât din manualele lui cât să-l ajute în restul vieţii la dezlegarea unor rânduri franţuzeşti, dar, în ciuda tuturor gramaticilor şi manualelor de conversaţie franceze şi germane, nu e cu putinţă să fi ajuns la gustarea limbii franceze de vreme ce n-avea cărţi

franţuzeşti şi nici o noţiune de literatură franceză, şi cu atât mai puţin a cunoaşte limba germană. El trebuie să fi avut despre aceste elemente de cultură ceea ce capătă orice şcolar care a ţinut o carte în mână, oarecare noţiuni elementare. Dacă e adevărat că avea spre bătrâneţe dicţionare de aceste limbi în casă, asta n-ar dovedi decât că pentru compunerea manualelor sale didactice Creangă era în stare de munci în sudori la traducerea cu ajutorul vocabularului a articolelor trebuitoare pe care le găsea prin enciclopedii împrumutate (200). În martie 1863 Creangă cere „Înaltpreasfinţitului stăpân“ să-i slobozească o carte de mutare la Mânăstirea Bărboiu, fiindcă la Patruzeci de Mucenici n-o mai putea duce. Asta înseamnă că se stricase rău cu socrul. Cu arhimandritul Chiril, egumenul Mânăstirii Bărboiu, încheiase la 23 martie contract, după care, în schimbul slujirii la acea biserică, avea să primească drept leafă 48 de galbeni cezaro-austrieci, număraţi în două câştiuri la Sf. Gheorghe şi la Sf. Dumitru, un stânjen de lemne, precum şi casă de locuit în ograda bisericii. La 19 şi la 31 aprilie ai aceluiaşi an, Creangă este prevăzut în statele de plată ale slujitorilor Bărboiului cu 1.500 lei leafă anual, fără alte înlesniri, ceea ce lasă să se întrevadă că Ileana Creangă, soţia, n-a cam voit să se despartă de tată şi că, deci, Creangă s-a învoit din nou a sluji la Bărboiu, locuind însă la Patruzeci de Mucenici (194). Biserica Bărboiu, aşezată într-o ogradă plină de iarbă şi cu un turn subţire în poartă, e de un baroc foarte original, tipic moldovean, care păstrează la partea de jos trei arcuri sprijinite pe patru coloane simple, închipuind tradiţionala tindă, într-un amestec bizar de stil occidental şi stil bizantin. Faţă de superiorii Bărboiului. Creangă trecea drept diacon cu „onestă purtare“, dar „aplecat la beţie“, cu toţi ceilalţi slujitori laolaltă. Din faptul că în iunie 1864 diaconul nostru este mutat iar la Bărboiu de la Patruzeci de Sfinţi se deduce că n-a stat mult la Bărboiu şi s-a întors la biserica socrului, care se află pe strada cu acelaşi nume, nu departe şi peste drum de vechiul teatru şi de Universitatea de azi. Asta înseamnă că încă un an, din primăvara anului 1863 până în aceea a lui 1864,

tânărul diacon îşi puse frâu gurii şi răbdă pe socru. După alte ştiri, încă din iunie 1864 se afla la Golia, venit acolo poate din toamna lui 1863. De acolo, până în 1866, a trecut în altă parte (236). Dar că nu suferea pe socru, se vedea dintr-aceea că, pe dată ce împrejurările îi îngăduie, fuge iar la Bărboiu. Împrejurările acelea sunt uşor de ghicit. La 8 octombrie 1863 Titu Maiorescu fusese numit director al şcolii preparandale în locul lui Anton Velini, sub direcţia căruia şcoala ajunsese a nu mai atrage decât trei concurenţi. De aceea cursurile începură abia la 8 ianuarie 1864, când se prezentară 23 de concurenţi, dintre care numai unul se retrase. Printre ei se aflau Ion Creangă şi Gh. Ienăchescu.

IV. CREANGĂ INSTITUTOR

Titu Maiorescu n-avea decât 22 de ani când, la 4 decembrie 1862, sosea la Iaşi ca profesor la Universitate şi director al Liceului Naţional. Acest tânăr cu studii temeinice în străinătate avea de pe atunci fizionomia care stârneşte cultul şi ura. Elegant în redingota lui neagră, cu acelaşi barbişon ce-i dă o vârstă abstractă, eternă, cu o privire calmă, sociabilă, dar pe deasupra veacului, Maiorescu este chiar de la început exponentul profesorimii culte de purtări aulice, care înlocuieşte vechea clasă boierească. Este rece şi totuşi fratern, are toate darurile căpeteniei. Activitatea lui la Iaşi a trebuit să fie la început aşa de absorbitoare şi de frenetică, încât în aceşti ani el n-a făcut nici o însemnare zilnică, aşa cum obişnuia. Reputaţia lui fu deopotrivă mare în sfera conducătoare şi în public. Când Odobescu se hotărî să reorganizeze şcoala preparandală, se gândi deci, în chip firesc, la Titu Maiorescu. Şcoala preparandală era un fel de institut, premergător şcolii normale, care-şi propunea să dea oarecare pregătire pedagogică viitorilor dascăli. Instituţia mersese prost sub Velini şi fiindcă cursiştii n-aveau nici măcar patru clase primare, dar şi din lipsa de program serios şi profesori pregătiţi. Profesorii vremii nu predau, ci propuneau cărţi, şi cutare învăţător nu putea pune note şcolarilor la biografiile domnilor români pentru că „elevii n-au avut pe ce să înveţe“ (179). Cursul era numai de un an şi se preda pedagogia de către un profesor care n-o ştia unor ascultători care n-o înţelegeau, şi ştiinţele naturale, după clasificările lui Linnè. Director, administrator, profesor de cele două materii şi autor didactic era acelaşi obscur Velini. Titu Maiorescu e înspăimântat şi nu se sfieşte să-şi spună neted impresia: „Cine

a cunoscut institutul preparandal de mai înainte ştie că, departe de a exagera, noi n-am marcat încă destul înjosirea nivelei de cultură camciadală pe care se aflau acei iluminatori ai poporului român“. Tânărul profesor examinase, ca membru al comitetului de inspecţie şcolară, în 1863, un candidat la postul de învăţător şi acesta, întrebat ce fel de *V* este acela cu care scrie *verde* (scrisese cu majusculă), dacă e mare sau mic, răspunsese că e „de mijloc“ (125).

În aşteptarea candidaţilor, care erau puţini în toamnă, Maiorescu găsi cu cale a face numaidecât o călătorie la Berlin, spre a se informa asupra organizării şcolilor de acest soi în Occident şi a da o rânduială institutului, unde nu găsise nici un program stabilit. Examinând însă realitatea, care se compunea din candidaţi cu câteva clase primare, abia ştiind să scrie şi să citească, Maiorescu se încredinţă că organizarea şcolilor din Franţa şi Prusia era „excelentă pentru state civilizate, cum sunt Prusia şi Franţa, dar imposibilă pentru treapta de cultură semibarbară a societăţii noastre“. De aceea, „despreţuind din adâncul inimei toate programele teoretice, care pe hârtie sunt frumoase, dar în realitate se produc numai ca nişte caricaturi din ţeri străine“, crezu de datoria lui „a încerca mai întâi în practică un mod de învăţământ adaptat la şcoalele noastre, şi a propune numai după experienţa completă câştigată din cursul de doi ani ceea ce va fi aflat că este bun pentru învăţământul primar şi că se va putea înrădăcina în poporul nostru“ (9).

La 8 ianuarie 1864 cursurile „Institutului pedagogic de la Trisfetite din Iaşi“ se deschid cu următorul program: Titu Maiorescu preda principii de educaţie şi mai ales de instrucţie, cu privire deosebită la metodele atât generale, cât şi speciale, trei ore pe săptămînă, metodica gramaticii române, adică gramatica elementară, cu instrucţii pedagogice la tot pasul despre modul cel mai raţional de a explica şcolarilor, trei ore pe săptămână. Theodor Burada preda muzica vocală. Afară de aceasta preparanzii mai fură obligaţi să asculte un curs de psihologie populară de trei ori pe săptămână, pe care-l ţinea tot Maiorescu, şi la care nu erau îndatoraţi a depune examen. Simplu

era programul, dar pentru nişte feciori de ţăran de soiul lui Trăsnea el era destul de greu, şi Creangă ar fi mărturisit că la început nu prea înţelegea bine (217). A trebuit răbdare multă din partea lui Maiorescu şi limpeziciunea ce-i era caracteristică pentru a introduce pe nişte absolvenţi de şcoală primară în tainele psihologiei şi ale pedagogiei. De fapt, preparanzii n-aveau ştiinţă mulţumitoare de carte şi nu ştiau să se exprime cum trebuie, şi silinţa directorului merse mai ales în această direcţie. Institutul, căruia Maiorescu îi propunea numele de „Şcoala normală Vasiliană de la Trei Ierarhi din Iaşi“, se afla în ograda vestitei biserici din Strada Mare. O zveltă clopotniţă cu ceas se afla atunci în poartă, semănând cu turnul Goliei, având adică boltă jos, două înalte rânduri sprijinite pe falşi pilaştri şi false coloane, în sfârşit, un al treilea rând mai scurt, acoperit cu o căciulă de tablă în stil baroc lipovenesc. La dreapta clopotniţei, cum intrai din stradă, era internatul şcolii pentru cei care veneau din provincie şi a cărui mobilă se compunea sub Velini din paturi de fier, cu saltele de paie, mese de tei de un cot pătrat, scaune fără spătare, şfeşnic de alamă şi patru lighene de lut cu ibricele lor. În acest internat rustic Creangă n-a stat, el, care avea locuinţă şi nevastă. În ograda bisericii se afla totodată şi şcoala primară de la Trei Ierarhi, a cărei clasă I avea trei secţiuni. Maiorescu găsi nimerit să-şi facă din ea o şcoală de aplicaţie, şi astfel preparanzii, spre a se deprinde cu predarea, fură însărcinaţi să ţină disciplina şcolarilor în cele şase clase şi să asiste la lecţii. Deosebit de aceasta, spre a-i deda la scris şi la limpedea exprimare, directorul obligă pe preparanzi să redacteze acasă observările pedagogice făcute la curs asupra regulilor gramaticale. Directorul lua apoi aceste compuneri, le critica sub raportul stilului şi al ortografiei şi le înapoia îndreptate. El stăruia asupra bunei gândiri, a ordinii în caiet, a ortografiei. Ca să deprindă pe viitorii învăţători cu buna citire şi cu analizarea pe loc a ortografiei, directorul le făcea o oră pe săptămână dictando la tablă şi-i punea să recite fabule. Astfel a urmat până-n vară Creangă, fiind şcolar în zilele de lucru şi slujitor al bisericii duminica. Învăţământul lui Maiorescu se potrivea cu firea lui şi trebuie să-

i fi produs entuziasm. Creangă ţinea la limpeziciune şi la simplitate şi se văieta la toată lumea că e greu de cap şi nu-nţelege. Însă lucrurile elementare el le înţelegea prea bine şi în fundul sufletului său ţărănesc era plin de mulţumire. Ca toţi oamenii cu capul sănătos, însă lipsit de complexitate, el e înclinat să vadă „bezmeticeală“ acolo unde mintea sa nu pătrunde. Încât Maiorescu îi va fi produs încântare nu prin ştiinţa pe care nu găsea cu cale s-o dezvăluie, ci prin popularizările sale, prin arta de a trata probleme înalte pe înţelesul tuturor. De fapt, Maiorescu nu se putea înşela asupra adevărului că tratând o ştiinţă pe înţelesul nepregătiţilor înseamnă a renunţa la ea. Însă el făcea cu preparanzii o bună şcoală primară, cu citire, scriere, compunere, analiză gramaticală, ceea ce se cerea deocamdată într-o ţară „semibarbară şi camciadală“, sub titlurile pompoase de pedagogie şi stilistică. Creangă, încântat, văzând că înţelege, căpătă încredinţarea că putea şi el pricepe pedagogia, psihologia şi alte subtilităţi, crezute numai de mintea boierilor. O prezumţie savuroasă cuprinde de aici încolo pe diacon, care se crede foarte deştept şi capabil să străbată repede, sănătos, o chestiune, şi când voieşte să insinueze că un autor e zăpăcit simulează cu umor şi viclenie propria lui prostie, în care nu crede o clipă. Maiorescu n-a făcut, nici vorbă, din Creangă un om cult, dar în lucrurile la măsura lui, i-a dat încrederea în valoarea expresiei netede şi i-a confirmat bănuiala veche că autorii manualelor şcolare, precum Măcărescu, erau nişte pedanţi încâlciţi. Directorul a ştiut să-i oprească pe preparanzi la scriere şi citire şi să nu-i atragă în aventuri nepotrivite pentru vârsta lor. Judecând după stilul din cereri şi polemici, Creangă, căzut la 28 de ani pe panta erudiţiei, ar fi devenit un Caţavencu moldav. În scopul de a folosi şi învăţătorilor doritori de îndrumare pedagogică, tânărul profesor ţinu cursul de pedagogie în ore libere de clasă (203). La 6 sau la 7 mai 1864, institutorul Beiu fiind mutat la Bucureşti, se încredinţă suplinirea clasei I, secţia a II-a de la şcoala Trei Ierarhilor lui Creangă, probabil cu recomandarea lui Maiorescu însuşi, al cărui elev eminent era, prin deşteptăciunea lui naturală şi prin faptul că avea mai multă carte decât ceilalţi (60).

Creangă declară a fi început institutoratul la 7 mai, dar în condica de prezenţă semnătura lui e din 6 mai (224). În sinea lui, Creangă fu foarte vesel, fiindcă în iunie 1864, când va fi luat întâia leafă, simţindu-se tare, părăsi casa socrului şi merse la Bărboiu, unde preferă a sluji fără leafă, numai pentru locuinţă. De acum încolo, fiind slobod şi cu rostul său, nu se va mai întoarce la Patruzeci de Sfinţi, de unde putem deduce că neînţelegerile conjugale trebuie să fi fost acum în toi. La 19 iunie şi 1 iulie 1864 se ţinu examen solemn înaintea comitetului de inspecţie şi a înalt presfinţitului locotenent de mitropolit Calinic Miclescu. Creangă iese întâiul la examen, şi la 29 iunie, la Palatul administrativ, i se înmânează premiul I în faţa aceluiaşi Calinic, a lui Florian Aaron, delegat al ministerului, şi a altor oficiali şi curioşi. Printre cei cinci premianţi nu este Gh. Ienăchescu, colegul de bancă, dovadă că n-avea un cap strălucit (9). Creangă se înscrie fireşte şi în anul al doilea al şcolii normale, urmând a fi institutor la Trei Ierarhi, şi de astă dată la clasa I, secţia a II-a. Cursurile încep la 15 septembrie, şi Creangă face în prima lecţie lectură şi numărare (224). Peste zece zile, la 25 septembrie 1864, se deschide şi şcoala preparandală (180). Acum se predă metoda de scriere şi citire, metodica aritmeticii pentru şcoala primară, se fac compuneri în scris şi exercitări de cor şi cântece populare române, dar mai ales se apasă asupra laturii practice, întrucât preparanzii sunt obligaţi să facă un curs practic şi să predea gratuit gramatica română în clasa a II-a a tuturor şcolilor primare de băieţi din Iaşi (9). Se pare că Maiorescu intervenise la minister pentru numirea celor mai buni preparanzi din anul I în învăţământ, spre a încuraja pe ceilalţi. O listă a preparanzilor fusese înaintată de director ministerului (180). Astfel s-ar lămuri cum Creangă este numit de minister institutor la clasa I, secţia a II-a a şcolii primare Trei Ierarhi cu un decret domnesc din 2 noiembrie 1864, comunicat la 5 noiembrie, care însă îi recunoştea ca dată a intrării în funcţiune ziua de 7 mai 1864 (60). Salariul proaspătului institutor este de 166 lei, 60 bani lunar. Creangă ar fi povestit mai târziu că Maiorescu însuşi, în stare, ce-i dreptul, de a face gesturi care emulează, i-ar fi dat chiar la curs decretul de numire şi că diaconul,

mişcat şi ruşinat, nu fu în stare să scoată o vorbă de mulţumire, ci numai se repezi să sărute mâna binefăcătorului. Maiorescu, zădărnicind gestul umilitor, strânse mâna diaconului cu vreo patru ani mai vârstnic şi-i zise:

«— Las', du-te de fă şcoală cu copiii, dar vezi să-i faci să te iubească: să fii drept cu dânşii!» (217).

Lucru ciudat, un Ion Creangă solicita la 29 decembrie 1864 comitetului de instrucţie publică să-l prenumere „printre" concurenţii clasei „anteiu" de la Bolgrad. Însă trebuie să fie Ion, fiul lui Gheorghe Creangă (236).

Prea bogat nu era diaconul, care avea nevastă şi copil de patru ani de hrănit. Se ajuta însă cu locuinţa de la Bărboiu, unde nu primea altă remuneraţie. Iată însă că postul de diacon se suprimă şi Creangă este alungat la Sf. Gheorghe 1865 din locuinţă. Unul din cântăreţii bisericii îi aruncă lucrurile afară din casă, fără altă discuţie, semn că la Bărboiu diaconul nu se bucura de prea multă dragoste. Nici la socru nu se putea înapoia din pricina gâlcevii, căci nu s-ar explica altfel disperarea cu care Creangă cere mitropolitului, „cu lacrămi", să se milostivească a-l îngădui măcar până la finele cursului început la şcoala normală (194). Acest amănunt din cerere arată la diacon o aplecare la patetic şi uşoara mistificaţie ce se va regăsi în toate hârtiile lui către autorităţi. Sfârşirea cursului era indiferentă în cauză, de vreme ce Creangă fusese numit de câteva luni institutor cu leafă, nemaiavând de aşteptat de la şcoala normală decât o diplomă, iar nicidecum o îndreptare a stării materiale. Se poate bănui că preoţii şi diaconii erau invidioşi pe aceşti clerici cu două slujbe, dintre care una laică, şi că, deci, căutau a le face mizerii. Dacă totuşi un Gh. Ienăchescu, preot şi el şi institutor, n-a suferit prigonire, asta se datoreşte firii lui linguşitoare. Creangă îşi găseşte, din fericire, numaidecât un loc la biserica Pantelimon, unde se va fi dus să se plângă de mârşăvenia Bărboienilor, biserica sus-numită fiind ceva mai sus de Bărboiu, pe strada Cucu. Aici a rămas de la Sf. Gheorghe până la Sf. Dumitru, luând pe tot acest timp drept leafă lei 600. De la Sf.

Dumitru, apărând la biserica Pantelimon alt diacon, urmează că diaconul nostru pleacă şi de aici. Nu însă în starea de a rămâne pe drumuri. Sărăcia este o noţiune foarte relativă, şi pentru feciorul de ţăran care dormise împreună cu alte vreo opt fiinţe într-un bordei de o singură încăpere, leafa de învăţător, la care se adăuga oarecare câştig din diaconie, nu era un lucru prost. Era şi el, ca orice institutor, un om cu viaţa asigurată, în forma moderată în care o înţelegea. Dimpotrivă, premierea la şcoala normală, diaconia şi institutoratul în Iaşi însemnau pentru feciorul lui Ştefan a Petrei din Humuleşti izbânda negândită. De aceea în toată această epocă el e un om vesel, fără astâmpăr, muşcător şi chiar colţos, plin de sentimentul valorii sale. Creangă este acum un moş Ion Roată tânăr, încredinţat că are un rol de jucat în viaţa noului stat, bănuielnic împotriva boierilor, un om care se face „a nu pricepe“ şi-şi însuşeşte vorbele *mojic, ghiorlan* şi *dobitoc* cu o umilinţă falsă, în care se ascunde ironia şi încredinţarea că numai el, ca ţăran, e deştept. Era, după amintirea contemporanilor, „un tânăr zdravăn, bălan, cu obrajii rumeni şi ochi scânteietori, iar hainele preoţeşti, cele de şieac cafeniu, ce le purta, îl arăta nalt şi chipeş“ (23). În anul al doilea de şcoală normală Creangă nu mai avu decât şase colegi, printre care şi Gh. Ienăchescu, deoarece preparanzii ceilalţi, fiind numiţi învăţători pe la ţară, nu mai putură şi desigur nici nu mai vrură să urmeze aşa de înaltele pentru ei învăţături. Maiorescu sporise numărul profesorilor, dar el însuşi fusese suspendat din noiembrie 1864 până în mai 1865 pentru învinuiri ridicole. Această epocă este de altfel caracterizată printr-o persecutare din motive politice a celor mai de seamă oameni de cultură, cărora legile nu le dau încă nici o stabilitate. Maiorescu, Eminescu, Creangă sunt victimele cele mai ilustre ale unei mentalităţi nefericite. Maiorescu nu fusese deci în măsură de a ţine întregul lui curs pedagogic. În schimb, Ion Bumbăcilă făcu până în ianuarie lecţii de ştiinţe naturale şi aritmetică, urmat apoi de Ştefan Possescu. Un Soueris, maestru de scrimă, dădu lecţii de gimnastică şi Ştefan Vasilian predă muzica în locul lui Burada (179). Clasa se închise la 6 iunie 1865 (18), Creangă ieşind

în ordinea clasificaţiei iarăşi întâiul (179) în urma exemenului general ţinut în ziua de 10 iunie. Întrebările la care fusese supus priveau materii variate, precum religia, pedagogia, gramatica română, aritmetica, cosmografia, fizica, muzica vocală, caligrafia. La toate diaconul fu găsit eminent şi tot eminente îi fură socotite aptitudinea pedagogică şi purtarea. Atestatul, semnat de Titu Maiorescu, îi fu eliberat abia la 15/27 iunie 1866 când se aprobă de către minister formularul propus de director (181). La 10 iunie 1865, Creangă putea dar să se simtă liniştit. Avea o slujbă care-i plăcea şi cele mai înalte titluri trebuitoare pentru ea. Pentru greutăţile lui familiale, leafa singură de institutor nu era deajuns. Nevasta era tânără, orăşeancă, într-o urbe unde se făcea pe atunci încă mult lux. Rudele lui Creangă ar fi socotit-o leneşă şi uşuratică (234), deşi pentru nişte ţărănci trudite dintr-un sat în care femeia e de dimineaţa până-n noaptea la treburi, o fată de la oraş nu e niciodată vrednică atâta vreme cât nu toarce, nu ţese şi nu face alivenci în cuptor. Creangă însuşi foarte humuleştean şi ţinând tare mult la rudele lui, nu putea să-şi iubească nevasta de oraş ori să se poarte cu ea în chipul cuvenit. Ideile lui sunt „sănătoase“: nevasta trebuie să vadă de casă, să crească copilul, să stea deoparte. Înflăcărat de pedagogia lui Maiorescu, diaconul începe a-şi creşte şi copilul după toate regulile. E iute la mânie, chiar bătăuş la şcoală, şi, omul fiind acelaşi pretutindeni, putem ghici că orăşeniile Ilenei i-au displăcut. În vara anului 1865 pare să se fi petrecut un lucru de natură să strice liniştea în casă. Acum Smaranda e moartă şi ea, nu se ştie dacă în chiar acest an sau mai înainte. Creangă se simte îndatorat să-şi ocrotească familia. Cererea de acte de naştere pentru Teodor, Ileana şi Zahei (190) dă a înţelege că pe aceştia îi luase cu el la Iaşi, să-i crească şi să-i împingă în viaţă. Zahei era flăcău de vreo 22 de ani şi-şi va fi făcut vreun rost mai repede, Ileana avea numai şapte ani şi Teodor vreo nouă, deci trebuiau ţinuţi în casă. Faptul că Zahei se va aşeza la Iaşi, iar Ileana va sta ca tânără fată tot pe lângă frate-său, îmbrăcând veşminte orăşeneşti, e un semn că au fost aduşi încă de copii la oraş. De-au stat întruna în casa lui Creangă, sau numai din

când în când, atât ajunge ca să ne închipuim că diaconiţa putea să se cam plictisească de rubedeniile bărbatului. Cum Creangă trimite câteodată pe un C. Creangă să-l suplinească, înseamnă că la el acasă era un fel de metoc al Humuleştilor. Acum, dacă diaconiţa făcea vreo strâmbătură oricât de mică, ori nu arăta destulă căldură, Creangă, om de ţară, se putea simţi atins în „ţărănia“ lui. Plecând şi de la Sf. Pantelimon, diaconul stătu şi sluji câteva luni nu se ştie pe unde. Contemporanii zic că ar fi slujit o dată şi la Galata (6), lucru pe care, săvârşindu-l, l-a făcut mai degrabă acum. La 27 ianuarie 1866, reînfiinţându-se iar postul de diacon la Bărboiu, Creangă îl cere cu tot respectul înaltpreasfinţitului stăpân, fără să-l capete, fiindcă nu-l voia, se vede, biserica. Atunci cade la învoială cu Isaiia Dioclias Vicoli, egumenul Goliei, să vină diacon la vestita mânăstire în locul diaconului Const. Idriceanu, unde a şi trecut probabil la 14 februarie. Superiorul făcea cuvenita cerere către Mitropolie la 23 februarie şi nu primea nici un răspuns, semn de neglijenţă ori de ostilitate. Repetându-se cererea la 28 aprilie, se încuviinţa, în sfârşit, diaconului celui nou statornicirea la Golia de la 14 februarie (194). Dacă ar fi să credem insinuaţiile lui Creangă de mai târziu, buna primire de care se bucură la Golia se datoră împrejurării că nevasta lui plăcuse grozav egumenului ori altui călugăr de pe acolo. Acum Creangă avea din nou locuinţă la una din cele mai mari biserici din Iaşi şi de bună seamă şi leafă. Biserica Golia, ridicată de Vasile Lupu, se află într-o ogradă mare, înconjurată de jur împrejur cu zid de piatră gălbicioasă, ceea ce-i dă înfăţişarea unei fortăreţe. Poarta trece sub o clopotniţă, asemeni de piatră, sprijinită pe doi contraforţi şi semănând cu turnurile Italiei medievale şi ale Bizanţului. Deasupra turnului original se mai ridica atunci o înaltă turlă gotico-romanică, pe cupola căreia era aşezată o lanternă cu terasă ce servea drept post de observaţie pompierilor. La poarta mânăstirii, lângă clopotniţă, era casa apelor, de unde se împărţea „apă bună la cişmelele din oraş“ (247) şi care e de forma unei cişmele orientale într-un baroc bizantinizant. Biserica însăşi este un curios şi fericit amestec de Renaştere şi stil oriental, ba chiar puţin moscovit.

Zidită din blocuri de piatră albă, ea pare la partea de jos, cu pilaştrii şi ferestrele sale cu frontoane, un monument clasic. Acoperişul îi este plin de o vegetaţie exotică de turle cu căciulă joasă de tablă, aşezate pe tambururi încreţite şi pline de minuscule ferestre oarbe. Monumentul e fantastic şi demn totodată şi dă privitorului impresia că un templu grec, încolţind, a crescut mai departe în era bizantină. Ca pe lângă mai toate bisericile mânăstireşti, era şi acolo un mic ţintirim. Alături însă, despărţit de un gard, se afla spitalul de nebuni, care a făcut din „zidirea sfintei Golii" un loc de celebritatea ospiciului Bedlam. Aici, într-una din casele din ogradă îşi mută Creangă familia. Copilul, Constantin, era măricel, de vreo şase ani, şi sunt semne că diaconul l-a pus la învăţătură de timpuriu, ca să se vadă ce înseamnă pedagogia. Din anul acesta, nu mai dinainte, pot fi amintirile unui fost şcolar în clasa I, secţia a II-a de la Trisfetite. Creangă se arată la şcoală un dascăl de umoare inegală, hotărât cu orice chip să facă din copii oameni. Metodele lui ţin pe sfert de pedagogia cea nouă, învăţată la şcoala normală, şi pe trei sferturi de vechile principii humuleştene ale părintelui Ioan, care îmbia cu colivă şi colaci şi corecta cu Sfântul Nicolai şi calul bălan. Creangă ademeneşte pe copii cu lucruri de mâncare şi cu medalii de pus pe piept. Metoda intuitivă o aplică din bun-simţ, ştiind că poţi pricepe ceea ce nu vezi. El arată copiilor tablouri reprezentând plante şi animale, şi ca totul să fie limpede, când vine vorba de nuca de cocos, găseşte cu cale să cumpere două bucăţi, să le pună sub nasul şcolarilor şi să le împartă, pentru ca gustul fructului exotic să le rămână pentru totdeauna în gură (23). Pedepsele sunt date după o scară raţională, începând de la metania cu câte trei cruci, multiplicată cu numărul greşelilor, şi sfârşind cu punerea leneşilor în genunchi pe grăunţe scoase din buzunarul anteriului şi cu ruperea liniilor în palma vinovaţilor. Ticăloşilor li se făgăduieşte „o falangă grecească cum n-am mai văzut şi nici n-om mai vedea!" În toane bune fiind, dascălul e glumeţ, dispus a povesti. Elevii sunt scoşi din clasă doi câte doi şi obligaţi a nu rupe rândurile decât departe de şcoală. Creangă nu suferă să i se zică altfel decât „domnul", dovadă

de puţina stimă ce-o avea pentru calitatea-i bisericească. Diaconul luă în gazdă un elev, pe N. A. Bogdan, ai cărui părinţi se mutaseră la ţară, şi-l ţinu un an. Trebuie să fi fost prin 1866—1867. Copilul de atunci, a cărui memorie trebuie folosită cu socoteală, îşi aduce aminte că Constantin Creangă era de-o vârstă cu el şi învăţau amândoi în ograda mânăstirii, ori se jucau printre crucile cimitirului. Plini de curiozitate, priveau peste gard spre spitalul de alienaţi. Acasă, diaconul e un părinte înfierbântat de pedagogie, neîmpăcat. Copilul n-are voie a-i zice „tată“, ci „domnule“. Domnul, supărat când odrasla întârzie la masă, o pune în genunchi ori o goneşte de la masă, lăsând-o afară două-trei ceasuri. Aici este toată firea Smarandei, cu pedepsele ei pripite. Desigur că Creangă nu era un bun pedagog în propria lui familie, nepricepând că nu se poate cere simţire aleasă de la copilul faţă de care nu s-a arătat prietenie. Fire mediocră, copilul va deveni în urma asprului tratament un om lipsit de axă morală. Bogdan, copilul găzduit, şi-aduce aminte de diaconiţă ca de o femeie tânără, frumoasă, cu glas blajin şi împăciuitor. O lampă răsturnată aprinse într-o zi rochia Ilenei, şi Creangă îşi scoase iute anteriul şi-l aruncă asupra nevestei, pe care o culcă la pământ spre a înăbuşi flăcările. Tânăra soţie se alese cu arsuri dureroase, ceea ce, până la tămăduire, produse multă supărare diaconului.

Existenţa a trebuit să-i pară de acum lui Creangă pe deplin statornicită. Ca diacon putea s-ajungă popă, dar şi fără popie, dacă i s-ar fi urât, ar fi rămas cu rostul institutoratului. Socotindu-se liber, diaconul gândi că se cuvenea de aci înainte să facă şi politică, să contribuie şi la viaţa statului cu acel bun-simţ cu care îşi ducea el propria familie şi clasa. La 11/23 februarie 1866, Alexandru I. Cuza fusese silit să abdice, şi în aşteptarea noului domn se instituise o locotenenţă domnească. Spiritele erau în aşteptare, multe cu regretul îndepărtării lui Cuza, dar toate solidare în privinţa trebuinţei de a se aduce un domnitor străin. Totuşi, o mică conspiraţie separatistă şi deci antiunionistă se produse la Iaşi, cu oameni ca Moruzi, N. Roznovanu, Teodor Boldur-Lăţescu, N. Ceaur-Aslan şi mitropolitul Calinic Miclescu (124), poreclit, de Isaiia Duhu, Cânilic, om „uşor la minte“, cu vederi înguste

şi porniri de ură. Răscoala izbucni la 3 aprilie şi fu înăbuşită numaidecât de Lascăr Catargiu. La această răscoală se pare a fi luat parte şi Creangă cu Gh. Ienăchescu. Oricât s-ar părea de curios, participarea diaconului la răscoala separatistă e foarte probabilă, întâi prin contagiunea de la mitropolit la clerul subordonat, al doilea prin conştiinţa îngustă a acestor clerici fără orizont politic. O proastă opinie despre munteni este vădită în corespondenţa lui Creangă. Diaconul, ca om de la munte, are silă de tot ce nu e moldovenesc şi iubire de regiune, deci fără îndoială că în schimbarea de regim a văzut o nouă pricină de înstrăinare a ţării. Dealtfel, ieşenii de atunci aveau proaspătă rana mutării capitalei. Mitropolitul Calinic, urmărit de stăpânire, e scăpat de la moarte de cei doi diaconi, care îl ascund în chip grotesc sub un poloboc din pivniţa crâşmei lui Stihi de la Sf. Vineri, dovadă că revoluţia o făceau mai mult bând (6). După potolirea răscoalei şi iertarea nebunului mitropolit de către noul domn Carol I, Creangă începe să facă „politicale“ în tabăra aşa-zisei „fracţiuni libere şi independente“. Este caracteristic că această fracţiune, unită apoi cu partidul liberal, era adânc xenofobă şi antisemită până acolo, încât să împingă guvernul la izgonirea, urmată de complicaţii diplomatice, a unor biete familii evreieşti din Bacău (134). În Moldova marele număr de alogeni a dat prilej de regretabile manifestări şovine, ceea ce explică, fără să scuze, naţionalismul temporar al lui Creangă, care va fi al lui Conta, şi, până la un punct rezonabil, motivat de teoria producţiei, al lui Eminescu şi al atâtora, fără deosebire de convingere politică. Printre fracţionişti erau Suciu, Lateş, Micle, Gheorghiu, N. Ionescu, toţi urând bombastic pe „străini“ şi „cosmopolitismul“ şi arătând în privinţa ideii monarhice o rezervă suspectă. Ca o reacţiune împotriva liberalismului separatist şi cu tendinţe revoluţionare, se constitui societatea „Junimea“, care se declară monarhică, dinastică şi conservatoare, dar se mărginea deocamdată la o activitate strâns culturală. A cunoscut Creangă de aproape pe Maiorescu şi pe junimişti încă de acum? Lucrul nu pare credibil. Desigur că diaconul îl cunoştea pe Maiorescu de la cursuri şi că Maiorescu însuşi l-ar fi recunoscut văzându-l. Însă un director nu stă să ţină

minte pe toţi absolvenţii şcolii lui, şi Creangă nu scria acum, ca să intre în altfel de legături cu fostul profesor. În anul acela, 1866, fiind mare luptă electorală pentru alegerea celei dintâi Camere a domnitorului Carol, fracţioniştii se mişcară făcând propagandă la întruniri, unde discuţia se urma în contradictoriu. Maiorescu însuşi, socotit „cosmopolit“, vorbi. Din partea fracţioniştilor cuvântă şi Creangă, „cerând învăţătura elementară, care până astăzi nu este încă destul de bine organizată“. Păru „un părinte tânăr de ani, frumos de figură, blond de păr... bun de gură şi viguros ca o *creangă* de stejar“. Publicul însă, dezordonat, nu-i da ascultare, cum arată cu intenţie de umor *Gazeta de Iaşi*, organ junimist: „Când vorbea acesta se înflăcăra auditorul cumplit: toţi perorau deodată. Talentul său oratoric infecta [sic] întreaga adunare, astfel încât, în tot timpul cât avea cuvântul părintele, luau fără autorizaţie cuvântul cu toţii, — nu prea ştiu pentru ce cuvânt, deşi mai că mi-aş explica scopul“ (108). Creangă mărturisea însuşi mai târziu: „De la 1866 până la 1872 — zicea — am făcut şi ceva politicale. În întrunirile de la primărie cine era mai guraliv decât mine, Bută, Damaschin şi Corduneanu? Alegeam şi culegeam la deputaţi şi la membri comunali tot ce era mai bunişor din fracţiune“ (6). Cel mai pătimaş de politică dintre junimişti, I. Negruzzi, candidând odată la deputăţie, zări pe Creangă pentru întâia oară vorbind cu un institutor căruia el, Negruzzi, îi făcuse un bine. Candidatul solicită votul cetăţeanului, dar Creangă îi răspunse isteţ în locul solicitatului:

«— N-are a face una cu alta, domnule Negruzzi, d-ta i-ai făcut un serviciu privat, şi aci e vorba de trebi publice. Bate dumneata la alte uşi, noi, oamenii cei mici, votăm pe-ai noştri.

— Să ştii, părinte — îi răspunse mânios Negruzzi — că nu cer nici astăzi, şi n-am să cer în veci votul sfinţiei-tale! Dar are să vie o zi când singur ai să mă votezi, fără stăruinţa mea.

— Să aşteptăm vremurile acele — îi replică ironic diaconul» (167).

Se vede că pentru barba şi părul lui deschis, de un blond-albicios, Negruzzi sau alţii l-au poreclit pe Creangă „popa Smântână“. Acelaşi Negruzzi îi făcea în *Electorale* portretul ca orator. Întrunirile se ţine-

au în Piaţa Primăriei, care se afla pe locul Teatrului Naţional de azi. Era o clădire ruinată, umedă. Pe o scară îngustă intrai într-o lungă sală cu tavanul scund, cu ferestre sparte şi câteva bănci de-a lungul pereţilor. O masă la un capăt al sălii ceva mai înălţat închipuia tribuna. Patru lumânări într-un lustru şi două în sfeşnicele de pe masă luminau tulbure sala. Prezidentul, pe un jilţ, conducea dezbaterile slujindu-se de un clopoţel. Când vorbea, Creangă îşi împingea potcapul pe ceafă şi-şi sufleca mânecile. Iată toate acestea în stihurile lui Negruzzi (165):

> Numai piaţa-i animată: oameni mulţi înspre o casă,
> Care-n mijloc e zidită, înaintează şi se-ndeasă
> Şi-n grămadă înspre scara cea îngustă dau năvală,
> Vrând să intre fiecare cât mai grabnic sus în sală.
> Lungă, jos în pod, îngustă, cu ferestrele crăpate,
> Cu trei-patru bănci ciuntite de părete răzemate.
> Într-un unghi e-o sobă neagră, care, fără de căldură,
> Numai fum în loc de pară varsă din bătrâna-i gură,
> Cu un lustru unde-s patru lumânări de spermanţetă,
> De la care o lumină galbenă e-mprăştietă.
> Astfel sala; iar în capăt, pe un loc mai înălţat,
> Unde pe o masă două sfeşnice s-au aşăzat,
> Stă pe jilţ un om cu barbă şi păr alb şi gravă mină,
> Ca un sfânt bărbos şi ţeapăn dup-a candelei lumină.
> Împrejur e vuiet mare, toţi vorbesc şi discutează
> Şi se mişcă şi se-ndeasă şi se ceartă şi fumează,
> Şi din toate se cunoaşte că această adunare
> Are scopul să decidă de a ţării cauză mare.
> Căci, alegători cu toţii, acolo s-au adunat
> Ca să vadă ori pe cine au s-aleagă deputat
> . . . . prezidentul sună
> Clopoţelul şi-i îndeamnă toţi tăcere să păzească,
> Căci *părintele Smântână* acum vrea să le vorbească.

„Fraţilor! începe-acesta, mânecele suflecând
Şi potcapul ce-l apasă mai pe ceafă aşezând,
Fraţi iubiţi, eu ştiu desigur că voi toţi gândiţi ca mine
Că-n iubita noastră ţară n-ar fi rău să fie bine.
Pentru asta, fără ură şi cu gând împăcăcios,
Cum stă scris în evanghelii c-a zis chiar Domnul Cristos,
Să fim toţi cu înfrăţire şi ca fraţi să ne-nţelegem,
Dintre noi pe cel mai vrednic deputat ca să-l alegem.
Însă pentru a-l cunoaşte, nu voim a cerceta
Vârsta lui şi meseria, ci de-şi ţine legea sa,
Cum stă scris, dacă posteşte şi de s-a spovăduit,
Dacă dă de paraclisuri şi se-nchină umilit,
Căci trăim ca-n vremi păgâne, oamenii nu mai sunt buni,
Nu mai au credinţa vechie ca odată la străbuni,
Preoţii prea mică leafă au, bisericile toate
Chiar în zi de sărbătoare rămân astăzi deşertate,
Discul gol e pân-în funduri“. „Ai vorbit destul, părinte —
Unul curmă din mulţime — părinteştele-ţi cuvinte
Sus de pe amvon le spune, aici nu se potrivesc...“
„Taci, creştin fără credinţă, şi mă lasă să sfârşesc —
Strigă popa cu mânie — pe un om vrem a alege
Care-ntrând în Adunare va propune-o nouă lege
După care toţi românii să se-ntoarcă la credinţă
Cum era odinioară, cu plecare, umilinţă,
Însă nu cum este astăzi...“. „Dă-te jos de la tribună,
E destul“ — mai multe glasuri — iarăşi prezidentul sună
Clopoţelul şi-i invită ca să tacă şi s-asculte,
Însă dintr-o parte-a sălei se ridică glasuri multe,
Care strigă tot mai tare: „Jos, destul, sfinţia-ta!“
Altă parte îl susţine: „Sus, părinte, nu te da,
Ei voiesc gâlceavă numai!“ Popa cearcă să vorbească,
Însă vuietu-i prea mare şi-i silit să părăsească

Locul său de la tribună.

Cuvintele puse în gura lui Creangă sunt o caricatură, şi diaconul, foarte puţin ipocrit, nu le-a putut spune. Dar atmosfera înfierbântată care plăcea lui Creangă nu era alta decât aceasta. Îi plăcea să se vâre în îngrămădeală şi poate că hazul vorbirii lui îi dăduse de-atunci beţia succesului şi acum o căuta. Pe la 1866 fu văzut de un altul în sala curţii de juraţi, la împărţirea premiilor, vorbăreţ, fără astâmpăr. Părul „alb ca oaia" şi ochii albaştri-deschişi atraseră atenţia privitorului (107).

Primirea în gazdă a unui şcolar arată că diaconul Creangă umbla să câştige bani şi pe această cale. Era fiu de ţăran-negustor şi începea să se dezvăluiască la el o grijă de bunuri şi o mică avariţie de om sărac. Prin 1869 părintele Ivanciu de la biserica Sf. Gheorghe Lozonschi îl introduce în casa părinţilor lui A. C. Cuza, din strada Coroi, ca să dea lecţii unei fete luate de suflet. Şi aici surprind vioiciunea şi veselia diaconului, zvelteţea lui, părul albicios şi ochii albaştri (52). Nu este înlăturată putinţa ca diaconul-institutor să mai fi avut lecţii particulare, având în vedere firea lui întreprinzătoare şi îndrăzneaţă.

Cam prin 1867, în timpul şederii la Golia, i se-ntâmplă lui Creangă un lucru foarte supărător: Ileana, nevasta lui, îl părăseşte. Pentru o faţă bisericească chestiunea era gravă şi despărţirea fu tăinuită câţiva ani de zile. Cauza acestei despărţiri e greu de aflat acum (rudele o bănuiau pe Ileana de necredinţă şi susţineau că fusese prinsă cu un bărbat în casă la Târgul-Neamţ, ceea ce nu prea este de crezut) (234), însă Creangă scrise mai târziu negru pe alb în *Noul curier român* că tot necazul lui venea din „răutatea şi corupţiunea unui *călugăr*", că din cauza aceluia fusese abandonat de soţie împreună cu unicul lui copilaş şi se mira că „pentru această faptă imorală şi scandaloasă nu s-a luat nici o măsură în contra acelui *călugăr*" (104). Va fi fost egumenul sau un călugăr de la Golia? Şi voia să spună Creangă că acela îi corupsese nevasta? Dacă imoralul călugăr era de la Golia, hotărât că Ileana Grigoriu, plecând de la soţ, nu se apropiase de corupător. Diaconul nu avea bune păreri despre monahi şi se pare că furia

părintelui Oşlobanu împotriva „boaitelor făţarnice“ este şi a sa proprie. Totuşi, nu e dovedit că Ileana şi-a înşelat propriu-zis soţul şi că n-ar fi vorba de o închipuire geloasă a diaconului bănuitor, întărâtat de surorile sale, la care se ducea fără a lua şi pe nevastă, care i-a zis că „nu merge“. Asta trebuie să fi jignit pe Creangă ca o insultă adusă ţărăniei sale, şi la întoarcere făcu scandal, motivat sau nu, că nevasta „ar fi abuzat de încrederea“ lui. El împărţăşea filozofia lui moş Nichifor Coţcariul că femeia nebătută e ca moara neferecată, şi fără îndoială că voi să-şi ferece muierea nelalocul ei, cum făceau gospodarii la Humuleşti. Ileana, sătulă de diacon, ţinu morţiş să plece. Un preot, Ilie Grigoriu, poate rudă cu socrul, fu chemat să-i împace, de unde reiese că purtarea nu fusese chiar aşa de gravă şi că soţul însuşi vedea neajunsul despărţirii. Ileana, însă, zise că nu voieşte să mai trăiască cu diaconul „nici o zi“. Şi cu acestea părăsi casa pentru totdeauna, spre ciuda lui Creangă, care socoti asta drept „cea mai gravă insultă“ (189). Judecând drept, chiar fără a cunoaşte purtările Ilenei, este hotărât că Creangă n-a fost iubit de nevastă, care, dacă l-a înşelat cumva, a făcut aceasta cu cugetul cel mai onest. Fetiţa de 15 ani devenită femeia tânără de 22 de ani se găsi în faţa unui om vesel, slobod la gură şi la purtări, însă aprins la mânie, încăpăţânat în ideile lui, de mentalitate ţărănească, hotărât să pună rânduială în familie dăscăleşte, lovindu-şi copilul cu palma peste gură la vreo necuviinţă şi prin urmare cruţând tot atât de puţin femeia, pe care n-o credea superioară bărbatului. Creangă fu fericit când, redevenit ţăran, îşi luă o ţiitoare din prostime, pe care o ţinu cum se ţin femeile, la depărtare, şi-o bătu în lege când crezu că se cuvine (234). Diaconul era totodată umblător după femei, precum îl ştim încă din epoca fălticeneană, şi se pretinde chiar că o maică Evlampia sau Evghenia i-ar fi născut un băiat Valeriu, mort apoi la vârsta de 15 ani (234). O anecdotă cu variante spune că Ion Creangă şi cu Ienăchescu ar fi zărit la Piatra sau la Iaşi (95, 84) o evreică frumoasă în uşa unei dughene şi că Creangă ar fi invitat pe Ienăchescu să pună un semn pentru regăsirea fetei. Semnul pus fugi şi evreica nu mai fu găsită, fiindcă semnul lui

Ienăchescu, batjocorit de Creangă cu expresia „popă“, fusese un câine. De aici e adevărat doar elementul că tinerii diaconi umblau după isprăvi erotice, deoarece altă dată Creangă, mergând cu Ienăchescu şi alţi prieteni la Sculeni, să facă baie în Prut, cum le era obiceiul, şi rămânând peste noapte acolo, în neputinţă de a dormi, merse în cămaşă de noapte şi înfăşurat ca o nălucă în cearşaful patului să stea de vorbă cu frumoasa fată a hangiului evreu (95). Pe cartonul unei cărţi, ca un Stendhal rustic însemnător de fericiri intime, Creangă nota odată cu creionul: „Astăzi, 16 ianuarie 1872, s-a întâmplat un plăcut accident pentru mine“. Diaconul nu era deci un soţ credincios, şi acest fapt, în alte împrejurări indiferent, adăugat la deosebiri de caractere, grăbi deznodământul căsniciei lui.

Diaconul rămase deci singur şi înciudat cu un copil de şapte ani în spinare, pe care îl dăduse la şcoală în 1866, toamna, deci nu demult, şi pentru care adusese în casă o profesoară de limbă germană, pe o bătrână *M-me* Braun (234). Lucrurile trebuie să fi mers foarte prost, şi Creangă se porni în căutarea unei ţiitoare.

V. DIACONUL RĂZVRĂTIT

CUPRINS

Însuşirea prin care pătrund oameni de ţară de felul lui Creangă este „bunul-simţ“. Diaconul avusese o judecată dreaptă, care nu se strâmbase de gramatica Măcărescului şi care-l ajutase să priceapă învăţăturile lui Maiorescu. El văzuse că şi pedagogia, crezută drept o ştiinţă grozavă, nu e decât o chestiune de judecată: şcolarului îi arăţi lucrurile pe care vrei să le ştie, îl ademeneşti cu vorba bună şi-l îndrepţi cu bătaia. Aşa făcea şi dascălul de la Humuleşti, semn că totul e o chestiune de sănătate a minţii. Creangă deschidea o carte de istorie şi pricepea, deschidea o gramatică franţuzească şi pricepea. Deci avea, ca orice om, putinţa de a înţelege orice. Nici nu s-ar fi putut altfel. Era doar fecior de gospodari din Humuleşti, sat moldovenesc, fecior de oameni chibzuiţi, care-şi făceau bine treburile şi fără ştiinţă de carte. Fiind el un om cu cap sănătos, care răzbate totul, era firesc ca acolo unde nu înţelegea, vina să fi fost a celuilalt care vorbea sau scria. De unde sentimentul lăuntric şi ironic al superiorităţii sale, acoperit cu expresii umile ca „prost oi fi“. Diaconul mai văzuse apoi că şi politica era un câmp de activitate unde putea şi chiar trebuia să aibă izbândă, „ca fiu din popor“. Lumea îl asculta cu plăcere, făcea haz de el, prin urmare vorbea tot aşa de bine ca şi boierii, dacă nu mai bine. Deci ce spunea el avea o noimă, era o dovadă că bunul-simţ al săteanului curat pătrunde şi în sufletul orăşeanului. Diaconul „fiu din popor“ se simţi foarte mândru, începu să bată drumurile şi să vorbească în pildele şi proverbele care avură atât de mare succes. Însă pe oamenii de soiul lui, fără complexitate, succesul începe să-i strice. Înţeleptul, încurajat de alţii, exagerează puterea bunului-simţ, dă reprezentaţii de libertate de cuget, devine protestatar nastratinesc. Umoarea nea-

gră, în urma plecării Ilenei, se prefăcu la Creangă în sarcasm şi în pornirea de a supune totul bunului-simţ. Şi într-adevăr că toate atitudinile diaconului, de acum încolo, deşi pline de dreptate şi exprimate cu o ironie care le dă o valoare generală, totuşi, ca purtări de om, au o repezeală nechibzuită, o aroganţă, care este mai mult a omului privit de alţii şi doritor de a fi aplaudat, decât a unui bărbat activ care urmăreşte binele cu tact. Înrăit de „boaitele" de la mânăstiri, vru să-şi spună şi aici cuvântul, ca şi în sălile de întrunire, cu gândul lăuntric că adevărurile ieşite din bunul-simţ al unui fiu din popor aveau să trăiască. De la preoţie nu mai era mare lucru de aşteptat de vreme ce nu mai avea nevastă. Post bun avea, deci putea să-şi spună cuvântul răspicat. Ca să fie mai sigur că n-avea să păţească nimic, diaconul cere la 2/14 ianuarie 1868 ministerului să i se dea definitivarea în învăţământ. La 17 februarie N. Măcărescu şi Th. Codrescu fac institutorului o inspecţie la clasa I de la Trei Ierarhi şi găsesc că el este plin de aptitudine, aplicând exact metoda de predare, cu bune rezultate la examenele semestriale, că-şi îndeplineşte datoriile cum trebuie, având o bună conduită. În urma acestor constatări, inspectorul înaintează celor în drept, la 29 februarie, cuvenitul proces-verbal (200). Ordinul de definitivare n-a sosit de la minister, dar Creangă şi-a închipuit că va veni mai târziu şi în orice caz nu şi-a socotit mai puţin trainică poziţia. Socoti venit timpul de a deveni un spirit critic al bisericii, împotmolite în forme vechi, contrare bunului-simţ. Se zice că, deşi foarte bun cântăreţ şi cu rânduială la slujbă, n-avea tragere de inimă la diaconie şi se simţea apăsat de potcap, de coadă şi de rantie, că nu voia să meargă la înmormântări, botezuri, cununii. Se mai spune iarăşi c-ar fi fost „ateu din suflet", criticând formele deşarte ale bisericii şi punând la îndoială existenţa lui Dumnezeu (6). Ateu Creangă nu putea să fie, pentru că îl împiedica „bunul-simţ" care spune că orice trebuie să aibă un făptuitor. Nădejde, care era într-adevăr ateu, îl va ironiza mai târziu că în manualele şcolare vorbeşte de „mâna lui Dumnezeu cea nevăzută", iar Creangă va răspunde cu mult umor că dacă Dumnezeu „nu ne-ar fi găurit pielea în dreptul ochilor, nu ne-am putea ve-

dea greşelile unii altora“ (47). Dacă nu era ateu, nu era totuşi nici mistic, fiindcă ţăranul în genere este îndoit asupra descinderii pe pământ a dumnezeirii şi nu amestecă cerul cu biserica. Dumnezeu, acolo unde este, citeşte în inimile drepţilor şi nu osândeşte un om numai fiindcă nu merge la biserică, de dragul popii. „Popa-i cu patru ochi.“ Popa are „picioare de cal, gură de lup, obraz de scoarţă şi pântece de iapă“. „Popa are mână de luat, nu de dat.“ Creangă venea de la Humuleşti cu un dispreţ de ţăran care munceşte faţă de preotul care strânge. Despărţirea de Ileana îl făcu duşman şi pe popi, şi pe călugări. De fapt, clerul înalt era încă de origine grecească, precum era egumenul de la Golia, şi în ura diaconului intra şi xenofobia sa. Critica lui Creangă se îndreptă numai asupra formelor care sunt deşarte atunci când nu se ţin de bunul-simţ. Întrucât lanţul de aur şi crucea scumpă sunt mai bine văzute de Dumnezeu decât crucea de lemn şi sfoara de cânepă ale părintelui Duhu? Biserica s-a înţepenit în forme goale. Se poate bănui că frecventarea cursurilor şi prelegilor lui Maiorescu, care în 1867 ţinuse câteva prelecţiuni populare, între altele despre budism, sucise puţin capul diaconului, împingându-l spre concepţia unui Dumnezeu pentru toţi, acelaşi în varietatea de forme indiferente în sine. Atunci, fireşte, toate tradiţiile bisericii sunt eresuri fără nici un conţinut. Ce-i pasă lui Dumnezeu dacă mănânci post ori nu, atunci când natura omului cere nutriment? Deci Creangă, spune anecdota, mâncă odată în chip demonstrativ pască şi cozonaci în Vinerea Mare şi puse să-i fiarbă o ulcică de fasole în ziua de Paşti.

Pe la începutul anului 1868 se dădeau la Teatrul Naţional reprezentaţii româneşti cu piese ca *Descoperirea Americei* şi *Istoria fiilor lui Eduard*, de formă melodramatică, însă cu nimic scandalos în cuprins. Teatrul, gândi diaconul, este operă de cultură, operă folositoare, de vreme ce afli întâmplări din istorie. Şi se duse la *Descoperirea Americei*, trăgând după sine, probabil, şi pe Gh. Folescu, de la biserica Goliei. În aceeaşi stare de spirit şi poate învoiţi cu Creangă, merseră la teatru economii Ioan Pompilian de la Metocul Maicilor, Vasile Pompilian de la Sf. Spiridon şi Alex. Ionescu de la Sf. Ilie. Gh. Ienăchescu,

prietenul îngust la minte şi ipocrit, nu se duse.

Convenţiunea din 26 februarie 1868 îi denunţă într-un articol „atingătoriu despre mergerea unor preoţi la theatru“, consistoriul se înfricoşă de fapta nelegiuită şi protoiereul C. Buţureanu, geniul rău al dicasteriei, raportă cazul mitropolitului, dezvăluind pe criminali, cărora li se cerură numaidecât declaraţii. Făptaşii, afară de Creangă, se bâlbâiră în scris de timiditate. Unul socotise „că nu voiu avea a da seamă nimului“, altul se prefăcea a uita numele pieselor, dar încredinţa pe superiori că „n-a fost decât ca toate piesele istorice, pline de morală şi combătătoare de tot soiul de vicii în genere“. Creangă însă luă condeiul şi, ţanţoş, aşternu pe hârtie această compoziţie ironică:

„Iaşi, 1868, martie în 2

Venerabile părinte,

La stimabila şi oficiala adresă a sf.-voastre No. 43 din 29 februarie 1868 relativă la frequentarea *Teatrului Naţional*, una dintre instituţiunele morale sociale de către preoţii de miru, între care mi-aţi făcut onòre a me enumera şi pre mine, subsemnatulu, pentru satisfacerea cucerniciei-voastre cu respectu şi francheţă ve răspundu că: am frequentatu Teatrulu Naţional de câteva ori, unde n-am văzut nimica scandalosu şi demoralisatoru, ci din contră combaterea tutuloru viciuriloru şi susţinerea de totu ce este justu şi ceea ce priveşte datoria omului către Dumnezeu şi societate.

Binevoiţi, venerabile părinte, a primi încredere de deplina mea stimă pentru sfinţia-voastră.

I. Creangă — diaconu“

Luată ca expresie a libertăţii de gândire, ca moment în istoria stării de spirit a bisericii române, scrisoarea este din acele manifestări strălucite ale spiritelor răzvrătite, care determină cu sacrificiul persoanei lor urnirea formelor ruginite. Un om cu simţ politic însă, care voieşte să contribuie la progresul tagmei lui în chip direct, nu procedează aşa, ci caută a nu împinge lucrurile până la înlăturarea sa din

corp. Autorităţile bisericeşti erau injuste şi obscurantiste, apărau însă o tradiţie la care ţinea chiar credinciosul. De pildă, e absurd a crede că între lungimea părului şi credinţă e vreo legătură, totuşi, norodul dispreţuia lipsa bărbii şi a pletelor, şi s-a întâmplat ca propaganda catolică însăşi să fie nevoită la noi a introduce aceste podoabe cu scopul de a redobândi respectul pentru preoţi. Cu o purtare blândă, respectuoasă, fără atacuri personale, Creangă ar fi izbutit să pună problema mergerii clerului la teatru şi să provoace discutarea ei în presă. Dar Creangă avea firea lui, şi ar fi de prisos să ne închipuim că şi-ar fi putut-o schimba. Scrisoarea lui insultător onctuoasă arată voluptatea de a muşca prostia, gustul de ceartă cu lumânarea, înclinarea la pamflet a unui protestant iute la mânie. Moldova de atunci nu era, vai, terenul unde un nou Pascal şi-ar fi putut compune diatribele. Ca şi când ar fi descoperit o nouă erezie a lui Arie, mitropolitul Calinic, cel din poloboc, care se afla la Bucureşti, telegrafie episcopului Vladimir Irinopoleos, la 14 martie, aceste cuvinte de alarmă:

„Ne-am informat: unii preoţi merg la teatru. Ne mirăm cum de s-a tolerat dacă este adevărat! Cercetaţi îndată cu toată scrupulozitatea, şi toţi acei care se vor constata că merg la teatru să fie opriţi de lucrarea preoţiei până la venirea noastră când vom decide cele de cuviinţă.“

În urma probabilei comunicări a numelor vinovaţilor, Calinic ordonă telegrafic oprirea „de lucrarea celor sfinte“ a celor cinci preoţi. Cei suspendaţi făcură o întrunire de protestare, la care probabil că Creangă a vorbit cu potcapul mai pe ceafă ca oricând. Chestiunea avea un precedent. La 24 ianuarie 1863 un preot militar, „Dimitrie Valachianul“, preot al unui regiment staţionat în garnizoană, fusese la teatru în veşmânt preoţesc, invitat de colonelul regimentului şi fireşte numai la o festivitate legată de serbarea Unirii. Locotenentul de mitropolit de atunci găsea că preotul muntean, care declara că nu ştia că în Moldova sunt astfel de reguli, se aşezase *vis-à-vis* de rosti-

rea sfintelor canoane, adică împotriva lor. Putem să credem că exista în acest cler înalt, încă străin şi fără înţelegere faţă de reformele Unirii, ce dusese la secularizarea mânăstirilor, o pornire separatistă, şi deci o ură faţă de munteni şi faţă de tot ce amintea marele act naţional. Aşadar, Mitropolia se plânge Ministerului Instrucţiunii şi Cultelor, cerând ca prin mijlocirea Ministerului de Interne să se împiedice întrunirile. Gusti, ministrul instrucţiei, răspunde mitropolitului cu moderaţie, strecurând observaţia că păzirea canoanelor nu intră în competenţa lui. Se zice că diaconul suspendat se duse din nou la teatru, explicând, cu acea pornire şugubeaţă şi nastratinescă la analiza logică a propoziţiunilor cu care îşi va îndreptăţi răzvrătirile, că mitropolitul îl oprise de a merge la biserică, nu şi la teatru (6). De Paşti, ministrul, amintindu-şi de preoţii scoşi din biserică, rugă pe mitropolit să ierte creştineşte pe păcătoşi. Mitropolitul, luându-şi aere importante, după ce găsi că se află în poziţie „cam dificilă" şi după ce probabil obligă pe vinovaţi să ceară iertare, consimţi să ridice pedeapsa (75).

Fără nevastă, plictisit de diaconia care nu-i aducea mare folos material, sigur pe cariera didactică, Creangă, care voia să se scalde în Prut, să umble după tinere evreice şi să meargă la teatru, începu să întindă coarda, căutând scandalul. Cu firea lui ţanţoşă şi nesupusă, nu se poate crede că acest fiu sufletesc al lui Isaiia Teodorescu era o simplă victimă a neînţelegerii superiorilor. Stareţul mânăstirii era Isaiia Diocleas, care-şi punea mai târziu semnătura de aprobare pe hârtiile cu măsuri de luat împotriva diaconului. Pe el trebuie a fi început Creangă să-l împungă cu vorba şi să-l stârnească, dacă mai ales acela era şi călugărul care-i corupsese nevasta. Nu se sfârşise bine chestiunea cu teatrul, şi într-o zi, pe la sfârşitul lui aprilie sau începutul lui mai, diaconul, care şedea în casă în halat (rantia i se părea apăsătoare), aruncă ochii pe geam. Ziua, în ciuda primăverii, trebuie să fi fost mohorâtă, vântoasă, fiindcă ciorile croncăneau şi se strângeau pe turlele albe ale bisericii. Întunecat la suflet din cauza vremii, cu urechile iritate de croncănitul păsărilor, ale căror pene negre îi deşteptau prin asociaţie stolul negru al călugărilor lăsaţi asupra bi-

sericii române, Creangă puse mâna plin de ciudă pe o puşcă (de unde se vede că vâna haiduceşte pe la Humuleşti, când nu era în calea superiorilor, deşi fiu-său pretindea mai târziu că diaconul pregătise odată puşca să se omoare pentru „cutare“ — ms. 3.757, ff. 10 — 12), se repezi pe uşă afară şi o descărcă în pâcla de ciori. Tocmai atunci păşea în ograda bisericii protopopul, care, descoperind în Nembrodul cu halat pe diacon, zise uimit:

„ — Dar bine, diacone, unde s-a mai văzut faţă bisericească umblând cu puşca?“

Creangă răspunse iar în stilul lui Nastratin:

„ — D-apoi eu nu-s „judan“, cinstite părinte, să mă tem de puşcă!“ (6).

Poate că isprava cinegetică n-ar fi ajuns la urechile lui Calinic, dacă *Curierul de Iaşi*, prin pana nu se ştie cărui răuvoitor, duşman politic desigur, n-ar fi divulgat-o sub titlul *Tragerea la ţintă şi vânatul la păsări în mijlocul oraşului* (200). Mitropolitul, citind articolul, îngălbeneşte ca de o mare primejdie ameninţând biserica şi dă la 6 mai protoiereului C. Buţureanu însărcinarea de a cerceta grabnic cazul. Protoiereul se înfăţişă diaconului şi-l întrebă dacă a tras cu puşca, iar diaconul răspunse fără codire că a tras într-adevăr cu puşca, ceea ce trebuie să fi încurcat pe sfinţia-sa. Desigur că şi acum Creangă strânse în logica lui sarcastică mintea simplă a protoiereului, cerându-i instrucţiuni asupra chipului celui mai nimerit şi mai potrivit canoanelor de a scăpa turlele unei biserici de necuviinţa ciorilor. Afacerea era absurdă şi ridicolă, şi lumea trebuie să fi făcut haz mare, spre satisfacţia lui Creangă. Mitropolitul care scăpase de puşcă în polobocul oferit de Creangă, neputând încadra în canoane acest caz neprevăzut, după o scurtă oprire de la serviciul divin, îl iertă din nou. Popa Smântână, limbut, umplu probabil oraşul cu povestea vânătorii de ciori şi a înfundării mitropolitului în chestia mergerii la teatru, repetând, ne putem închipui, prietenilor vorbele de duh spuse protopopului. Totuşi, se dădu oarecum pe brazdă, ca să nu piardă leafa de diacon ori locuinţa, de vreme ce rămase la Golia încă trei ani.

La 15 octombrie 1870, Creangă e mutat, printr-un schimb cu Gh. Ienăchescu, la şcoala primară nr.1 din Strada Română, unde era director Toma Săvescu, însă la o sucursală a acestei şcoli, pe Sărărie. La această „şcoliţă“ friguroasă şi cu ziduri subţiri, cu elevi de clasa I, diaconul e de capul lui şi primeşte cam lei 157, bani 38 (79). O astfel de independenţă trebuie să fi născut în capul lui un raport între viaţa de cleric subordonat şi aceea mult mai slobodă de institutor. Se mai poate presupune că, econom din fire, nemaiavând nevastă de hrănit şi înveşmântat, Creangă strânse deoparte ceva parale din cărţile didactice, dacă cumva nu se va fi ales, după împărţeală, cu vreo moştenire de la părinţi. Oricât de ieftină va fi fost căsuţa de mahala pe care o va cumpăra mai târziu pe numele ţiitoarei, ea va trebui să fie plătită cu o sumă de bani rotundă. Aşadar, diaconul răbdă pe stareţ privindu-l câineşte până ce prinse puţin cheag, şi când se simţi în putere îşi făcu socoteala că în ziua când ar avea bordeiul lui, lăsând diaconia; din care nu se alegea cu mult peste folosinţa locuinţei, putea să trăiască în voia sa fără potcap şi anteriu din leafa de institutor. Socoteala aceasta făcu pe Creangă din nou ţanţoş. Probabil că diaconul umblă iar cu lumânarea spre a face scandal, şi în vara lui 1871 îl făcu, nu se ştie în ce chip, dar oricum cu această încheiere, că-şi luă ce avea prin casă şi se mută într-o nouă locuinţă, ce ar putea să fie bojdeuca din Ţicău, care nu era, prin urmare, departe de „şcoliţă“. Pe deasupra, avea şi el, ca orice bărbat, nevoia unei fiinţe de sex feminin, care să îngrijească de el şi de odrasla lui, însă nu de o Ileană înfumurată, ci de o muiere proastă cum se cade să fie femeia, care să coase, să spele şi să se lase „ferecată“. Creangă îşi va găsi şi ţiitoarea. Mutarea de la Golia a fost, nici vorbă, în gândul lui Creangă o rupere pentru totdeauna cu diaconia, însă, ca să facă stareţului în necaz, din vreo ceartă, ori poate şi din cugetul ascuns de a încerca să vadă dacă nu cumva s-ar fi putut să vie la biserică atunci când îi plăcea lui, fără a sta sub nasul superiorului, el încuie uşa casei în care şezuse şi luă cheia cu sine, ca să se ştie că acolo e dreptul lui atâta vreme cât el e

diacon. Vesel de întâmplarea care-l scăpa de ograda Goliei, Creangă luă pana în mână şi aşternu pe hârtie o epistolă-parodie cu ortografie caricaturală, adresată moşului său Gh. Creangă, econom la paraclisul spitalului din Târgul-Neamţ. Scrisoarea, nu prea de duh, este din 3 iulie şi fără îndoială din anul 1871, deoarece se vorbeşte acolo de răposarea *Bondarului*, care este o revistă umoristică din Botoşani, apărută în 1869 şi dispărută în 1871, uşor de confundat cu *Bondarul* din Iaşi (1861 — 1862), după care am căpăta o datare greşită:

„Sărut mâinile şi pe dosu, şi pe faţă, prea iubiţilor mei băditţă şi leliţă Ecaterină.

Despre noi veţi sci, dupe cum şi sciţi, că suntem senătoşi d'in Graţia lui D-deu.

Dorim deci, ca şi pe D-vostre acestă simplă epistolă să ve găsescă în celu mai perfectu gradu alu senătăţei şi alu fericirei! De vreţi a sci noutăţi *noue*, ietă ve spun: cu nefericit'a ocasiune a reposatului întru fericire a *Bondarului* şi pusu la revinelă în puşcăriă, sfântului Nichipercea, m-am dusu la Pru!! u! utu, şi am făcut feredeie de pungă. Sunt bune, ori ba?

De făceam de pulpe, póte-mi vei dice c-aru fi fost mai bune că-mi întăreau slăbiciunea nervilor... Aşă-i c'am greşitu?

Altă noutate *noue*: În timpul vijeliei unui inderetnicu vêntu dela finele nepomenitei luni Iunie, clopotniţ'a Goliei fu aruncată de-asupra celei dela Bărboiu, şi clopotele tocmai la patrudeci de sf.ţi; şi la Archi-man-Dracu Merişesco, în grădină, a crescutu unu crastavete de doi coţi şi jumătate (2 1/2) care merită a fi dusu la expoziţi'a dela Frumos'a, care are a fi la 24 Septemvrie, curgătoru în avusul urbei Ne'mţul buza-bri-de Bercu, în casele lui Gram'a, să se mur [e]de...

Altă noutate: M-am mutatu într-o casă unde se află şi câte-va frumuşele, ce pe la Iassi le dicu *fete*, scii proverbu cela: „Beţivului şi Dracu-i ese cu ocaua plină". Cu alte cuvinte suntu factoru de... ieca noue funcţiune!!!" etc., etc. (74).

Se vede însă că autorităţile bisericeşti nu luară în serios pe diacon, care trebuie să li se fi părut un apucat de domolit cu duhul blândeţii, căci Creangă se hotărî să facă un gest mare, nemaiauzit, cu mult asupra tragerii cu puşca. Merse la bărbier şi-şi tunse pletele. Desigur că vanităţile încercate de el când lumea se holbă la vederea unui popă tuns fură de esenţă rară. Creangă povesti mai târziu că şi-ar fi tăiat coada singur cu foarfecele, ca s-o ofere unei diaconiţe din Roman, căreia îi plăcuse părul său (88). Lucrul pare foarte posibil. Tăierea s-a produs vara, pe căldură, când Creangă avea obiceiul să bată drumurile pe la ţară şi să se scalde-n Prut. Plictisit de coada care-l rodea ca o şopârlă pe ceafă, fu fulgerat de o idee năstruşnică: s-o taie. Dar, şugubăţ din fire, găsi că e nimerit să dea reprezentaţie inedită şi se ajută de cea mai mică aluzie la coada sa, ca s-o taie pe loc, sub ochii holbaţi ai celor de faţă. Creangă era un om plin de contradicţii, umblând după multe lucruri deodată. Când se văzu cu coada tăiată, trebuie să se fi căit, şi atunci, în aşteptarea creşterii altui păr, umblă prin canoane şi dibui un articol care-l făcea pionier al portului preoţesc modern şi reformator al tradiţiilor. Găsi un articol după care nu numai nu era oprit să-şi tundă părul, ci chiar îndatorat a şi-l reteza şi care lămurea că îndeosebi diaconii şi clericii tineri nu trebuiau să poarte plete lungi spre „sminteala oamenilor". Aşadar, chestiunea era limpede: diaconul se tunsese ca să nu smintească pe credincioşi. Oricât reformarea portului preoţesc a mers înspre tunderea părului prisoselnic, nu trebuie să se vadă în gestul lui Creangă o sfântă revoltă împotriva înapoierii. Creangă era un om repezit, un original, şi-n fapta lui intră ori nechibzuinţă, ori plăcerea de-a o rupe cu scandal. Plină de spirit este numai apărarea lui, sofistică, bună de colorat biografia unui om de geniu. Dar ca să plece din cler n-avea nevoie să se tundă dinainte şi nici nu putea pretinde autorităţii o interpretare ce nu era încă în spiritul opiniei publice. Un preot ortodox care propune raderea bărbii este un om de vederi largi, dar acela care, nemaiaşteptând discuţia, iese însuşi în veşminte preoţeşti şi cu faţa spână, acela suferă de o uşoară alienare de la simţul comun. Creangă făcuse un gest nastrati-

nesc, şi îndreptăţirile lui după aceea, în loc de a spune limpede că nu mai doreşte să fie diacon, arată o conştiinţă îndoită. Diaconul nu-şi putu ascunde capul, al cărui păr creştea încet, şi minunăţia se divulgă. Într-un oraş de provincie, o faptă hazlie dar nesocotită ca aceasta stârneşte atâta scandal, încât în consternarea Mitropoliei trebuie să se vadă simplicitate, în nici un caz voită asprime, de vreme ce autoritatea se codeşte mereu de a lua măsuri definitive. Creangă mersese la teatru într-o vreme când lucrul acesta era reprobabil, Creangă, nevinovat sau nu, fusese părăsit de nevastă, Creangă trăsese cu puşca în ciori, Creangă îşi tăiase pletele spre veselia oamenilor. Iată câteva fapte care, atunci când nu se ştie că diaconul va deveni marele Creangă, pot să dea oricui impresia că avem de a face cu un descreierat. De fapt, diaconul dă semnele unui dezechilibru, ce-i dreptul superior prin motivarea pe care spiritul său lucid ştie s-o dea faptelor sale impulsive. Cu drept cuvânt, consultând canoanele, arhimandritul Hieronim Buţureanu se întreabă dacă diaconul „poate liturgisi într-o asemenea stare“. Oricine îşi poate închipui că aceasta nu era cu putinţă dacă biserica nu ţinea să devină un bâlci. Mitropolitul cere avizul consistoriului, care găseşte că lucrul e destul de grav, probând „indiferentismul“ diaconului. Pletele sunt menite să deosebească clerul ortodox de clerul altor rituri. Dicasteria se gândi că totuşi părul o să crească la loc, şi cu el şi mintea diaconului, şi se mulţumi să ceară numai suspendarea din slujbă pentru câtăva vreme (68). Creangă este convocat pentru ziua de 10/22 septembrie 1871 la consistoriu spre a se îndreptăţi. Cuvioasele feţe bisericeşti, aţâţate probabil de Buţureanu, scotociră prin rafturi şi dădură de dosarul relelor purtări ale lui Creangă în 1868. Nu este îndoială că, dacă Creangă s-ar fi înfăţişat blând consistoriului şi ar fi cusut o explicaţie oarecare, oricât de naivă, cum că, de pildă, o suferinţă trecătoare a pielii capului a dus la necesitatea înlăturării temporare a pletelor şi că totul se reduce la o nevinovată dorinţă de răcorire şi de salubritate, afacerea s-ar fi închis, gravitatea nestând în fapt, ci în motivul lui. Dar la 11 septembrie, întâiul termen, Creangă nu se prezentă. La 13 septembrie adeveri trimisului primirea citaţiei, declarând însă că, fiind bolnav, nu se poate transporta la consistoriu.

În schimb, diaconul compusese un protest semeţ, plin de citaţiuni şi de „resoane“, de-o impertinenţă abia cuviincioasă în formă (104):

„Onorabile părinte preşedinte!

Primind invitaţiunea sub No. 40, vin cu onoare a mă prezenta înaintea acestui spiritual decasteriu, nu pentru a fi judecat, după cum mi se zice prin citata invitaţiune, dar pentru a protesta energic în contra dreptului ce-şi însuşeşte acest spiritual decasteriu de a se constitui într-un tribunal bisericesc disciplinar, fără să aibă o lege care să-l autoriză întru aceasta.

Puternicele resoane pe care-mi întemeiez protestul de făţă sunt:

I. Că imputaţiunea ce mi se aduce despre retezarea părului nu este o abatere disciplinară: şi dacă acusatorii mei şi-ar fi dat osteneală să citească mai cu luare-aminte textul Canonului 96 al Sinod. al VI, cum şi tălmăcirea acestui canon, cu notiţa de supt ea, ar fi înţeles (afară numai dacă n-ar fi voit) că tăierea părului şi cuviincioasa purtare a clericilor în ceea ce priveşte barba şi capul nu numai nu este oprită, dar chiar este poruncită. Şi eară şi în special pentru *diaconi* şi clericii tineri, din notiţa Canon. 42, Sinod. al VI-lea rezultă foarte limpede şi curat că ei nu trebuie a purta plete lungi spre sminteala oamenilor.

II. Nu acesta e tribunalul, de aş fi vinovat, ci sinodul eparhial, constituit prin legea din 3 dec. 1864.

Prin urmare, presentându-vă acest protest, rămâne ca sf.-voastră să vă faceţi datoria conform cu legea; şi de vă credeţi în drept, puteţi a mă judeca; însă în absenţa mea; rezervându-mi dreptul a recurge la sinodul general, în contra unei arbitrare şi inlegale sentinţe ce veţi pronuncia.

Binevoiţi a primi asecurarea respectului datorat.

Ioanu Creangă, diacon

[10/22 sept. 1871]“

Cu alte cuvinte, diaconul avea pretenţia de a umbla pe drum în costumul cel mai extravagant, fără a se putea lua împotrivă-i nici o măsură disciplinară înaintea întrunirii sinodului general! Ironizaţi, acuzaţi de rea-credinţă şi neştiinţă de a citi cum trebuie canoanele, membrii consistoruilui se întruniră şi luară în cercetare cazul diaconului, nu fără a fi oarecum intimidaţi de stilistica şi sprinteneala lui la chestiunile canonice. Adevăratul motiv pentru care Creangă nu se înfăţişă şi căută să scape prin invective trebuie să fie greutatea ce-o simţi de a se explica asupra ciudatei dorinţe de neapărată despărţire a soţiei. El ar fi voit să divorţeze, şi diaconia îl împiedica. Comisia de judecată aminti afacerea cu mergerea la teatru, tragerea cu puşca „chiar asupra bisericii“, despărţirea de nevastă, tunderea părului. Totuşi, nu îndrăzni să ceară caterisirea diaconului, ci, ca şi mai înainte, propuseră numai suspendarea din slujbă până la îndreptare, adică, în fond, până la creşterea părului. La 11 octombrie i se comunică lui Creangă hotărârea Mitropoliei într-o formă clară sub raportul conţinutului, dar cu o stângăcie formală de care diaconul se va prinde.

„Onorabile părinte,

Din motivul înaltii ordonanţi Nr. 1.651, subsemnatul proto-iereu are onoare a vă face cunoscut că sunteţi oprit de lucrarea diaconiei pentru totdeauna până când veţi da probe de indreptare; dând legale probe de îndreptare *întru aceasta*, atunce vei fi ertat etc.“

„Pentru totdeauna“ înseamnă, în cazul nostru, „până când“, dar Creangă voieşte să interpreteze abuziv. Dorinţă de a părăsi clerul cu orice chip, cu aerul unui martir? Îndârjire de om încredinţat de deşteptăciunea lui, care pentru plăcerea de a batjocori stilul unui popă şi îndeosebi acel *întru aceasta*, pe care-l subliniază într-adins, îşi pune în joc o carieră? Desigur şi una, şi alta. Creangă, nebănuind urmările jocului său încrezut, recurge la un fals şi se face a înţelege că a fost oprit „pentru totdeauna“ de la oficiere. Spunând acestea, minţea cu bună-ştiinţă, de vreme ce atunci când gluma se-ngroaşă şi ministerul

înlătură pe Creangă din învăţământ, imprudentul va încerca să-l încredinţeze în temeiul aceluiaşi ordin că nu fusese eliminat din cler, ci numai „suspens de a oficia“. Deocamdată, nebănuind urmările, nebunul diacon gustă din plin voluptatea de a-şi bate joc de autoritatea bisericească şi, ca să arate că el e un om întreg la minte, care nu glumeşte cu vorbele şi prin alb înţelege alb, iar prin negru, negru, se tunde de-a binelea şi-şi aruncă anteriul, iar pe cap îşi pune căciulă ori pălărie. Autoritatea spirituală, care nu înţelesese a-l înlătura din cler, rămase consternată, totuşi, luni întregi de zile nu găsi cu cale să ia nici o măsură împotrivă-i, şi Creangă îşi făcu gustul de a merge la şcoală şi pe drum, până în vara anului 1872, în straie de târgoveţ, în ciuda tuturor egumenilor şi mitropoliţilor, nu fără scandal, fiindcă lumea nu putea să vadă în el decât un popă tuns şi un răspopit. Ce spunea Creangă prietenilor curioşi? Examinând propriile lui proteste, constatăm că se purta sucit cum îi era firea şi cu acel aer de superioritate pe care i-l da credinţa că e un om cu mintea limpede, ca orice fiu din popor. El zicea că de vreme ce cuvioşii părinţi de la dicasterie l-au scos din cler „pentru totdeauna“, el nu mai era diacon, şi putea să umble cu îmbrăcămintea ce-i plăcea. Însă când superiorii îi cereau să descurce lucrurile şi să spună hotărât dacă mai înţelege sau nu să rămână în sânul bisericii, atunci el declara ţanţoş că măsura împotrivă-i fiind „inlegală“, luată fără avizul Sinodului eparhial, se socoteşte a fi mereu diacon. Şi, ca să arate că nu glumeşte, încuie odăile pe care le ocupase la Golia şi luă cheile. Era, fireşte, o curată bătaie de joc. Înfierbântat de întrunirile politice, unde chestiunea legalităţii era o floare de stil curentă, Creangă cugeta poate în mintea lui naivă că descoperise o armă grozavă împotriva mitropolitului. S-ar fi socotit diacon de drept până la judecarea cea recunoscută ca legală, numai împiedicat de fapt şi în chip abuziv de a sluji. Şi cum legea i se părea clară ca cristalul, ipoteza de a învinge, spre ruşinarea mitropolitului, îi luci poate pe dinaintea ochilor. Însă Mânăstirea Golia avea nevoie de diacon şi de locuinţa închisă şi ceru cheile. A fost nevoie să se recurgă la prefect, care trimise un comisar la Creangă pe la începutul

lui ianuarie. Creangă, încăpăţânat, nu voi să dea cheile, şi prefectul, prudent, trimise din nou pe comisar să întrebe pe teribilul diacon „care sunt motivele sale la predarea cheilor de la acele încăperi". La 28 ianuarie 1872, Creangă, răzgândindu-se, înştiinţa pe trimisul stăpânirii că înmânase cheile preotului Alexandru de la Buna Vestire (194), care va fi fost şi un sfătuitor la moderaţie. E de la sine înţeles că oraşul trebuia să urle de acest scandal nemaivăzut, care făcea concurenţă panoramei lui Heimann. În cele din urmă, cuvioşii părinţi batjocoriţi se înrăiră şi pârâră pe diaconul fără potcap la Ministerul Instrucţiunii, poate şi cu intenţia ascunsă a cuiva de a-i da o lovitură în poziţia de institutor. Cu toate astea, nu e deloc sigur că Mitropolia urmărea distrugerea diaconului şi e mult mai probabil că, plictisită de năzdrăvăniile lui, voia să curme scandalul şi să pună în vederea tuturor că răzvrătitul se folosea în mod abuziv de calitatea de diacon. La 15 iunie 1872 Mitropolia aduce la cunoştinţa ministrului de culte (care, din nefericire, era şi ministru al instrucţiei) că „diaconul Ion Creangă, profesorul în Iaşi, prin faptele sale incorigibile şi incompatibile cu caracterul de cleric, fiind judecat de autoritatea bisericească astăzi, este exclus dintre clericii altarului. În vedere acestora şi pentru a nu se induce poporul în eroare că el participează încă în cler", se roagă de ministru „a face să se publice aceasta spre ştiinţa tuturor!" Adresa era fireşte ipocrită, întrucât se amintea că Creangă era „profesor" şi aducea şi un element necomunicat diaconului, anume, scoaterea definitivă din cler. Ar fi fost mai cinstit să se pună în vedere diaconului această nouă hotărâre fără atâta corespondenţă oficială. Acum, după aproape cinci luni de la predarea cheilor, chestiunea s-ar fi limpezit prin măsuri clare, fără echivoc. Se pare că, dimpotrivă, Creangă îşi râdea pestetot de notificarea Mitropoliei, prin care era suspendat pentru totdeauna până la îndreptare, în sinea lui socotindu-se mereu diacon scos temporar de la oficiere, în vreme ce el era într-adevăr exclus. Efectul adresei mitropolitane fu neaşteptat. Generalul Tell, ministrul, era un puritan şi un sucit. Ideea că un răspopă educă tinerele vlăstare ale naţiei „îl îmbolnăvea" (167). Aşa, cel puţin, mărturisea

pe faţă. În fond, fiind conservator, se va fi înveselit la ştirea că a prins în mână un fracţionist. La 1 iulie, nesocotitul diacon, care se jucase cu focul, fu destituit şi la 14 iulie *Monitorul oficial* vestea patriei curăţirea învăţământului de „institutorele clasei I de la şcoala sucursală nr. 1 de băieţi din Iaşi, pentru faptele sale necorigibile şi incompatibile cu caracterul său de cleric“, care „nu poate ca, pierzând a sea demnitate de preot, să mai figureze în corpul didactic, din cauză că lipsa de o asemenea demnitate sacerdotală, în respectul moral şi social, atrage după sine şi pierderea demnităţii şi caracterului său de membru al acestui corp“ (185). Raţionamentul era cu desăvârşire absurd, căci Creangă nu săvârşise fapte necuviincioase în societate, ci numai de acelea dovedind lipsa de vocaţie spirituală. Propriu-zis, el se demisese într-un mod cam bufon din tagma clericilor, şi apărea curioasă pretenţia lui Tell ca un institutor-preot să nu poată părăsi haina preoţească. Poate, totuşi, că ministrul era de bună-credinţă şi-şi închipuia că „faptele incorigibile“ vor fi fost cine ştie ce crime.

Ordinul de destituire căzu asupra lui Creangă ca un trăsnet, năucindu-l. Înţepând „boaitele“, cum făcea şi Popa Duhu, în chipul unei petreceri foarte obişnuite între cucernicii părinţi, nu bănuise o clipă că putea să fie scos din locul în care se simţea întărit şi care-i dăduse îndrăzneala de a se deda la inocente impertinenţe stilistice. Aruncarea potcapului într-o provincie cu sumedenie de popi şi călugări, dispreţuiţi tocmai de aceasta, nu i se părea deloc infamantă. Dar publicarea în *Monitorul oficial* a scoaterii din învăţământ era de natură a-l face de râs. Rămânea deodată fără rost, cu un copil şi cu fraţi şi surori de îngrijit.

„— Am stat — ar fi zis el mai târziu — o zi şi-o noapte... cu coatele pe genunchi şi cu tâmplele în mâni, şi nu mă uitam la nimeni şi la nimic, şi nu vream să aud nici să văz pe nimeni. Şi-mi zvâcneau tâmplele, şi mă durea capul, de credeam c-o să plesnească. Stăteam şi nu mă puteam gândi la nimic...“ (217).

Apoi, ţăran cumpănit în fundul sufletului, stătu să vadă ce este de făcut. Omul de jos şi românul în genere, când are o pacoste pe cap,

ia un plocon şi merge la un om cu trecere. Creangă alergă, fireşte, la fracţioniştii lui. Aceştia, fiind în opoziţie, nu-i puteau face nimic cu oricâtă bunăvoinţă (167), deşi Iacob Negruzzi, om de partid fanatic, dar fără răutate, pretinse că ei nu voiră să mişte măcar din deget. Creangă îşi va fi adus aminte atunci de Titu Maiorescu, pe atunci deputat, care se purtase atât de bine cu el, şi va fi alergat la dânsul, cu toate că era junimist, ori tocmai pentru aceea. Însă tânărul profesor era plecat în străinătate în excursie de plăcere şi vizita Domul de la Magdeburg, se plimba prin pădurile germanice şi asculta la Viena pe *Lohengrin* al lui Wagner (125). El sosi la Iaşi pe la sfârşitul lui august. Probabil că semeţul diacon apelă şi la Iacob Negruzzi, ale cărui vremuri, în sfârşit, sosiseră, după cum prevestise. Neprimind de nicăieri nici o speranţă, Creangă trimise o lungă jalbă ministrului, lămurindu-i de astă dată că nu fusese exclus din cler, ci numai suspendat, că în jurul lui s-a ţesut o intrigă popească, cerând, în sfârşit, aplicarea dreaptă a legii. Fără să vrea, fostul diacon punea şi aici o agresivitate care trebuie să fi displăcut lui Tell, om „dur şi fără tact“, după opinia lui Maiorescu însuşi. Jalba e un curios document de stil „cult“, aşa de profund deosebit de stilul *Amintirilor*, dovadă că opera lui Creangă este o elaborare artistică:

„Domnule ministru,

Văzând comunicatul în *Monitoriu* No. 155 am fost dureros surprins de a mă vede şi de d-voastră, dle ministru, condamnat, fără să fi fost ascultat, şi eliminat din corpul învăţător, fără să fi fost supus judecăţei, precum cere legea instrucţiunei publice.

Permiteţi-mi, vă rog, dle ministru, ca macar după faptul îndeplinit al destituirei mele nejudecate să viu a vă ruga să binevoiţi a asculta justificarea mea de acuzările ce s-au adus în contră-mi.

Simpla expunere a faptelor, încât priveşte desbrăcarea mea voluntară de haina clericală, vă va arăta, sper, motivele puţin serioase ce au determinat *persecutarea* mea de cătră superiorii mei spirituali.

Vă anecsez întâiu în contestul seu copia esactă de pe raportul îngr-

ijitorului bisericii unde eram acum un an ca deservent; asemene şi protestul meu adresat pretinsei jurisdicţiuni eclesiastice, ce ş-a arogat atributele de a mă judica.

Din aceasta veţi vede, dle ministru, că urmărirea spirituală în contra mea a purces numai singur de la faptul că mi-am scurtat părul, suprimând incomoda şi desgraţioasa coadă de pe spate. Canoniceşte am dovedit că dreptatea era de partea mea. Aceasta se probează chiar şi prin cartea de judecată ce mi-a comunicat-o protoereul, şi care asemine v-o anexez în copie esactă.

Ce zice în adevăr sentinţa dată în contra mea? Nimic altă decât că sunt suspens de a oficia ca diacon pe timp nedeterminat. N-am fost eliminat din cler, că nu era pentru ce; căci părul fiind vegetabil, poate creşte eară la loc. N-am fost judecat de altă, fiindcă nu era nimic a mi se imputa; ci numai am fost lovit, cu rigoare extremă, drept bătaie de joc!

Atunci, având cunoştinţă că nu ca cleric meritasem a fi învăţătoriu, ci ca învăţător câştigasem oarecare merit, care mă făcea demn de vocaţiunea mea, mi-am continuat cariera de învăţător, unde acum eram determinat a-mi consacra toată activitatea mea intelectuală şi unde autorităţile şcolare, timp de opt ani de zile, cât am funcţionat, n-au avut a-mi imputa nimica; că n-am derogat demnităţei profesorale întru nimic.

Văzând însă că învăţătorul continuă a fi persecutat, numai şi numai de către superiorii spirituali, pentru că purta haine largi şi părul lung, am venit la ideea de a mă desbrăca însumi de aceea ce era un pretext de persecuţiune din partea superiorilor eclesiastici de aice.

Pentru aceasta însă nu mă aşteptam, eram departe a cugeta chiar că voiu fi lovit şi de d-voastră; din contra, mă măguleam în sine-mi cu ideea că voi pute de aici înainte respunde şi mai bine chemărei mele de învăţătoru, consacrându-mă cu totul carierei didactice.

D-voastră se vede că n-aţi cunoscut adevărata stare a împrejurărilor mele şi aţi curmat cariera unui om tocmai în momentul când el, ca învăţător, luase o resoluţiune în adevăr demnă, fiindcă nu mai era acoperită de schima făţăriei. Căci ce însemna osânda mea în termenii „de îndreptare întru aceasta“ dacă adevărata causă a fost tăierea părului?

Din toate aceste, puteţi vede, dle ministru, că în adevăr măsura suspensiunei mele de la altariu n-a fost decât o oarbă persecuţiune sistematică, care s-a pus din toate puterile ca să mă lovească din toate părţile, până chiar şi în esistenţă! Dară, dle ministru, cu d-voastră, om franc şi cu idei moderne, nu trebuia superiorii ecleziastici să ascundă adevărul. Adevărul este că în contra mea de mult a fost întinsă o persecuţiune pentru ideile mele de progres; şi aceasta vo pot proba prin un fapt anterior din cele mai lovitoare pentru mine. Cu cinci ani în urmă răutatea şi corupţiunea unui *călugăr* a făcut că eu, împreună cu unicul copilaş al meu, să fiu abandonat de soţia mea pentru totdeauna, remâind văduv; şi că pentru acestă faptă imorală şi scandaloasă nu s-a luat nici o măsură în contra acelui *călugăr...*, nu mi s-a făcut nici o satisfacţiune morală din partea superiorilor eclesiastici. Prin urmare, dle ministru, vedeţi că eu nu de azi, de ieri caut a dobândi emanciparea mé de supt o atare autoritate, care nu se respectă; fiindcă nu pedepseşte pe cei ce merită pedeapsă, ci pe cei nevinovaţi!

Acum cinci ani m-au lovit în familie. Acum un an, în serviciul meu la biserică; eară acum au făcut ca să mă loviţi şi d-voastră în posiţiunea mea de la şcoală.

Dar cred că d-voastră, protectorul obligat al şcoalelor, nu veţi lăsa ca să sufăr şi de această din urmă nedreaptă lovitură, întemeind depărtarea mea din corpul profesoral pe motivele puţin serioase şi puţin caritabile şi, aş puté zice, chiar necreştineşti ale persecutorilor mei clericali.

Ce-mi remâne de făcut altă decât a vă supune respectuos că d-voastră n-aţi putut lua în contra mea măsura riguroasă, pre cât de injustă, decât puindu-vă deasupra garanţielor legale, ce legea instrucţiunii asigură orişicărui membru al corpului învăţător, adecă: de a nu fi destituit fără judecată! Şi că asemene casuri s-au mai întâmplat fără ca d-voastră să fi lovit pe nici unul; ştiind că sacerdoţiul profesoratului este independent şi nu este legat deloc cu schima preoţească.

Acum pot oare spera că d-voastră, în urma lovirei date mie, veţi veni a face reparaţiunea reclamată de o strictă legalitate? Pot spera că, mai bine informat, veţi lua în consideraţiune justificarea mea şi-mi veţi face justiţie?

Speranţa nu abandonează pe bunul creştin, şi aştept respectuos respunsul d-voastre întru *aceasta*.

Primiţi, vă rog etc.

I. Creangă“

Bun condei şi muşcător avea institutorul, dar generalul scorţos, dacă a citit cumva jalba, nu putea gusta acuzaţia de a fi „deasupra garanţielor legale“ şi impertinenţa lui „întru *aceasta*“ de la sfârşit înadins introdus ca un refren caricatural, după proza Mitropoliei. Ministrul nu binevoi a răspunde îndrăzneţului, şi Creangă umblă pe drumuri ocolite. A. Naum, delegat de minister să dea în grija primăriei „şcoliţa“, strecoară într-un raport primit de minister la 3 august 1872 părerea nevinovăţiei lui Creangă, care, ca institutor, „era neimputabil“. „Şcoliţa sa — zicea Naum — mică, dar populată, întrunea calităţi de dorit. Acolo corpul şi inteligenţa era deopotrivă cultivate, precum probează şi raportul delegaţilor ce au asistat la examenul din urmă“ (79).

Creangă crezu că furtuna o să treacă şi după trecerea vacanţei celei mari ministrul are să se răzgândească. Dar, văzând că se apropie deschiderea şcolilor şi nimeni nu se gândeşte să-l cheme înapoi la „şcoliţa“ lui, bătu o telegramă ministrului:

„Domnului Christian Tell, ministrul instrucţiunei şi cultelor, Bucureşti.

Iuliu 31 v-am adresat plângerea-mi însoţită de actele ilegale ale Mitropoliei Moldovei, pe temeiul cărora m-aţi destituit din postul de institutore şcoalei sucursale de băieţi nr. 1. Cer din nou respectuos daré mea în judecată, conform legei. Numai aşa veţi afla adevărul; numindu-vă protectorul şi părintele instrucţiunei.

Aştept respectuos respunsul d-voastre.“

Din păcate, miniştrii nu răspund la telegrame, mai ales când li se aduce aminte că au făcut o ilegalitate, şi Tell trebuie să se fi încredinţat şi mai vârtos că are de a face cu vreun nebun. Văzând că totul e zadarnic, Creangă se supune soartei şi, venind toamna, îşi caută mi-

jloace de trai. Celor de la Mitropolie, în frunte cu Calinic, le dedică o ură nestinsă. Starea lui materială trebuie să fi fost destul de neagră dacă fu nevoit să-şi retragă capitalul de 25 lei cu care luase parte la 1 iunie 1871 ca membru la fundarea „Primei societăţi de economie din urbea Iaşi“ (200). Îi cerea — zicea el cu umoare de mizantrop — „fiind scos din funcţiune şi nemaiavând parale pentru a mai putea face parte din societate“. Feciorul lui Ştefan a Petrei Ciubotariul, acela care umbla „cu cotul subsuoară“, îşi aduse aminte că părinţii lui făcuseră negustorie. Deloc învins de soartă, ceru şi căpătă brevetul trebuitor pentru deschiderea unui debit de tutun. Monopolul se-nfiinţase de curând, şi Creangă era omul care prindea din vânt orice idee, aşa cum făcuse în cazul şcolii preparandale. La jumătatea lunii septembrie cuvioşii părinţi persecutori ai lui Creangă trecând pe Strada Primăriei se crucică văzându-l pe răspopă negustor de „tiutiun“. Diaconul, departe de a fi înfrânt, le râdea în nas. Debitul trebuie să fi mers binişor, având în vedere faima de popă tuns a lui Creangă şi în afară de o scurtă criză, nu se poate crede că prigonitul a trăit în mizerie şi sub condiţiile lui normale. Deschiderea debitului înseamnă chiar începutul unei relative prosperităţi, care se-ntoarce puţin în avariţie. Câştigul debitantului trebuia să fie mai mare decât al institutorului, şi lui Creangă îi veni inima la loc şi ţănţoşia pe buze. Folosindu-se de compătimirea în care plutea, începu să caute alte mijloace de câştig. Fu primit profesor la Liceul Nou, institut particular nu departe de strada Păcurari. La 10 octombrie 1872 apăru în *Noul curier român* al lui I. M. Codrescu acest anunţ (nr. 119):

„*Profesore privatu*

Subsemnatul fostu profesore în *serviciul statului* timp de *optu ani* are onóre a oferi serviciile séle *practice*, ca educatoriu ori profesore privatu.

Adresa la administraţiunea acestui diaru.

I. Créngă“

Ce se petrecu în mintea foştilor superiori ai lui Creangă pentru ca, atunci când totul părea definitiv încheiat, chestiunea să fie din nou răscolită? Protopopul C. Buţureanu, reîntorcându-se la vechea interpretare că diaconul fusese numai suspendat, arunca acum în sarcina lui tot ce făptuise ca civil şi constata că, „măcar că deşi subt nr. 265 i s-a făcut cunoscut că este subt cercare de îndreptare într-un an de zile, nu numai că nu s-a corijat în purtarea sa ca cleric sfinţit, ci încă, din contra, a părăsit de sine şi semnele şi costumele de diacon, îmbrăcându-se în straie civile", îndeletnicindu-se cu meseria de „brevetariu la Monopolul tutunului în această urbă Iaşi, Strada Primăriei". La 28 septembrie consistoriul citează pe Creangă să vie să dea seamă de faptele sale. Să se fi căit mitropolitul de măsura pripită şi să fi încercat a arunca o funie de scăpare diaconului, ca acesta să vină să se prosterneze şi consistoriul să-l ierte? Mai degrabă e la mijloc o ipocrizie ecleziastică. Măsura trebuie să fi părut aspră şi neîndreptăţită intelectualilor din oraş şi, ca să înăbuşească murmurele, dicasteria se prefăcea clementă şi silită la asprime prin însăşi încăpăţânarea diaconului. Bineînţeles că fostul diacon, care era necăjit numai de pierderea postului din învăţământ, dar nu voia să mai audă de potcap, nu se înfăţişă. În schimb, îşi vărsă fierea şi sarcasmul într-o întâmpinare către onorabilul preşedinte al consistoriului din 15 octombrie, în care batjocori pe cucernicii părinţi cum îi veni la gură, cu o vigoare pamfletară şi un dar al muşcăturii ce prevesteau pe marele prozator:

„Onorabile părinte preşedinte,

Primind invitaţiunea sub No. 66, mă mir cum tocmai după un an de zile trecut de când iarăşi ca diacon fui chemat prin citaţiunea No. 40 în judecata acestui onor, dicasteriu pentru fapte care nu erau de natură a se judeca şi de persoane care nu sunt în drept a judeca în materie de disciplină bisericească, după cum am avut onoare a le declina competenţa, prin protestul ce am prezentat atunci şi pe care îl

susţin şi astăzi, şi de care neţiindu-se seamă, am fost judecat în absenţa mea şi condamnat prin sentinţa dată într-un mod arbitrariu şi ilegal la *oprirea pentru totdeauna* de lucrarea diaconiei.

Iată textul acestei sentinţe No. 265 din 11 octomvrie 1871.

„Subsemnatul protoiereu are onoare a vă face cunoscut că sunteţi oprit de lucrarea diaconiei *pentru totdeauna* etc., etc."

Şi iarăşi, ca supliment la injustiţia ce mi s-a făcut, este adresa înaltpreasfinţitului mitropolit al Moldovei şi Sucevei, No. 1.182 din anul curent, adresată d-lui ministru instrucţiunii publice şi cultelor, prin care i se dă informaţiune că sunt *exclus* dintre clericii altarului pentru faptele *incorigibile şi incompatibile* cu caracterul meu de *cleric*... şi aceasta se face numai şi numai — dacă-mi este permis — din spirit de răsbunare, pentru a fi lovit în poziţiunea mea de la şcoală, precum s-a şi întâmplat, după cum se vede din comunicatul publicat în *Monitorul oficial* No. 155, anul curent. Iată-vă faptele charităţei!

Ei bine, onorabile părinte preşedinte, dacă oprirea mea pentru *totdeauna* de a oficia ca diacon, prin care am fost lovit în dreptul şi existenţa mea de la biserică, precum şi lovirea în poziţiunea mea de la *şcoală* — unde am lucrat şi mi-am sacrificat sănătatea — motivată din adresa înaltpresfinţitului mitropolit către d-l ministru al instrucţiunii m-a pus în poziţiune de a întreprinde orice ocupaţiune onestă, cu care să-mi pot agonisi pânea de toate zilele — după cum fiecare creştin e dator a o cere pentru o zi numai, cum ni învaţă rugăciunea domnească — socotiţi că vă dă dreptate a mă mai urmări — ca diacon — fie!

Aveţi dreptul şi datoria a căuta oaia cea rătăcită... Însă eu mă măgulesc a crede că modesta-mi purtare relativ la nedreptăţile ce mi s-au făcut de către superiorii clericali de aice, cărora nu li pot zice alta decât: „Iartă-li lor, Doamne, că nu ştiu ce fac!" — va fi aprobată de opiniunea publică luminată, şi că sub cuvintele *„pentru totdeauna"* nimeni nu va înţelege numai *un an de zile*, după cum vă siliţi a face să se creadă, decât numai sf.-voastră, după fantasticul dicţionariu ce se vede că posedaţi.

După cât văd, parcă mi-aţi imputa modesta-mi şi onesta ocupaţiune ce am întreprins, care cred că nu-mi face neonoare, atâta mie cât şi sf.-voastre, care vă aşteptaţi poate a întreprinde contrarul.

Tot prin prezenta invitaţiune mi se mai zice că sunt chemat a da probe dacă am părăsit semnele de cleric sfinţit? Toată lumea ştie că acele semne se îmbracă de cătră clericii sfinţiţi numai în biserică, şi, după finirea sfântului oficiu, iarăşi se depun în biserică la locul lor.

Deci eu iarăşi voi cuteza a mă numi modest, căci de-ndată ce mi s-au interzis acele semne de către superiorii mei — iarăşi într-un mod arbitrariu — n-am cutezat a mă mai atinge de ele, prin urmare nu eu le-am părăsit — după cum aţi lăsa a se presupune — ci superiorii mi le-au luat.

Vedeţi dar, onorabile preşedinte şi raportor totodată, că piatra cu care voiţi a arunca în mine se întoarce asupră-vă.

Dacă mi-aţi permite a vă întreba care sunt acele fapte incorigibile şi incompatibile cu caracterul meu de preot, probate de sf.-voastră [şi] cum să mă corijez — dând semne de îndreptare întru *aceasta*?

Nu mă îndoiesc că, puind mâna pe conştiinţă-vă şi întrebându-o — numai dacă n-ar fi ipocrizia la mijloc — aţi răspunde aşa: Spiritul de modestie, independenţa, sinceritate, onestitate; francheţa, curajul opiniunilor tale şi fermitatea de caracter ce posezi, voind a-ţi susţine demnitatea de om, te fac a fi urât de noi; şi pentru a te corige, trebuie să adoptezi contrarul acestora.

Nu, niciodată nu voiu face aceasta. Totdeauna — ajutându-mi D-zeu — mă voiu sili a poseda calităţi bune, pe care să le pot dedica la ocaziune oamenilor de simţ, oneşti, cu capacitate, şi cari lucrează în legalitate.

În fine, dacă, conduşi de spiritul de ură şi răsbunare, credeţi că, lovind în *onoarea* şi existenţa oamenilor care nu se pot apăra decât cu lacrimi şi rugi îndreptate cătră ceriu, faceţi acte de moralitate şi aduceţi prinos lui Dumnezeu — fie după credinţa-vă.

Eu însă, din parte-mi, n-am decât a vă ruga ca orice pretenţiune veţi mai ave de-acum înainte asupră-mi, să binevoiţi a mă urmări la tribunalele *civile*.

Primiţi, vă rog, onorabile preşedinte, asigurarea respectului datorit.

I. Creangă“ (68)

Ex-diaconul luă un timbru de 25 bani din propriul debit, îl lipi pe coala scrisă şi mână pe fratele Zahei în curtea Mitropoliei, unde se afla consistoriul, şi despre care mai târziu, în manualul său de *Geografia judeţului Iaşi*, scria cu ironie conţinută: „În Iaşi mai este un feliu de judecătorie, care judecă numai pe clerul bisericesc, adecă preuţi, diaconi, călugări şi dascăli. Această judecătorie se numeşte *consistoriu* şi judecătorii sunt preuţi.“ Cu puţin înainte, debitantul îşi vărsase focul şi pe Tell, şi pe călugărul misterios, care sucise capul nevestei, publicând inutila jalbă către ministru în *Noul curier român* din 23 septembrie. Înveninaţi de retorica tăioasă a diaconului membrii dicasteriei iscăliră într-un suflet moartea limbii care-i muşca aşa de rău. La 10 octombrie comisia, dibuind prin pravilele bisericeşti şi luând în consideraţie „comerţul de tiutiun“ şi mai ales „lipsa de respect către autorităţile constitutive ale bisericii“, decide ştergerea din tagma diaconicească a debitantului satiric, iar la 5 noiembrie iscăliturile arhiereilor şi episcopilor Moldovei sunt adunate, cu excepţia aceleia a lui Filaret Scriban.

După ce scăpă de rantie şi potcap, Creangă găsi că sosise clipa de a scăpa şi de nevasta care nu şedea unde-i era locul. La 25 februarie 1873 ceru tribunalului pronunţarea divorţului pentru „abandonarea domiciliului de şase ani de zile“ şi alte insulte tot atât de grave, pentru care soţul cita cu aceeaşi pedanterie ca şi în chestia bisericească articolele pricinoase din codul civil. Ileana Grigoriu nu tăgăduieşte nici una din acuzaţii, şi divorţul se pronunţă în favoarea soţului la 5 septembrie 1873 (189). Şi pentru ca răfuiala cu toţi duşmanii să fie plină, e foarte cu putinţă, ca fostul diacon să-şi fi trimis potcapul şi anteriul, cu care n-avea ce face, la Mitropolie cu mesajul batjocoritor: „De la această biserică mi s-au dat, la această biserică le dau“ (107).

CUPRINS

VI. PEDAGOGIA LUI CREANGĂ

Nepăsarea faţă de mustrările sfintelor feţe mai avea şi altă pricină. De vreo câţiva ani Creangă era vârât până-n gât în facerea unor manuale şcolare, de la care aştepta mare folos moral şi material. Îndemnul de a compune cărţi trebuie să fi venit direct ori indirect de la Titu Maiorescu, însă nevoia grabnică de manuale în şcoală fu hotărâtoare. În anul 1867, deci pe când îi fugise nevasta, Creangă se uni cu cinci institutori, cu C. Grigorescu, Gh. Ienăchescu, V. Răceanu, N. Climescu, A. Simionescu, spre a compune un abecedar ca lumea. Până atunci copiii învăţaseră cum da Dumnezeu şi după cum era şi dascălul, cărţi fiind puţine şi proaste. Creangă găsise la intrarea în învăţământ abecedarul unui Iarca. Faţă-n faţă şedeau două şcoli. Cea veche, lancasteriană, era cum o văzusem la Humuleşti în şcoala lui băditţa Vasile. Scrierea înfăţişa un moment mai înaintat despărţit de citire. O clasă se făcea cu nişte bănci, cu o ladă de nisip, cu nişte cercuri de fier înfipte în perete şi cu tablouri ori trătaji. Învăţătorul lua câţiva băieţi mai buni şi-i vâra pe fiecare într-un cerc de fier şi apoi trimitea pe ceilalţi să se strângă în jurul monitorilor, ca să afle de la ei tainele alfavitei. Fiecare slovă era arătată individual şi învăţată ca atare, şi când copilul cunoştea toate aceste semne, dascălul punea pe băţ silabe şi începea să silabisească: be, a-ba, ce, a-ca. Asta se chema metoda silabării, care, dacă şcolarul n-ajungea mai departe, ducea la ciudăţenia ca el să poată silabisi, dar să nu poată scrie. Semnele, ciudate, cu forme de jigănii şi nume caraghioase (az, buche, vede, glagore), cereau mari sforţări de atenţie şi de memorie, şi, astfel, se întâmpla ca ciracul să piardă multă vreme până să răzbească alfabetul. Ca-n China, scrierea şi citirea erau o învăţătură înaltă, şi prin bănci se vedeau mustăţi şi bărbi. Preparanzii care veniră la şcoala lui

Titu Maiorescu ştiau, unii, abia citi şi scrie, încât directorul se văzuse silit a le preda adâncile ştiinţe ale gramaticii, ortografiei şi celor patru operaţiuni. Cu simplificarea ortografiei române, cu venirea în învăţământ a unor profesori mai pregătiţi, precum şi datorită înrâuririi Ardealului, care avea un învăţământ mai înaintat, se introduse în şcoală metoda scriptolegă, aceea prin care cititul se-nvaţă odată cu scrisul. Aşa predau acum foştii elevi ai lui Maiorescu, însă n-aveau abecedare. Un abecedar scriptologic, compilat după manuale străine, dăduse la iveală în 1864 un evreu Schwartz, care se gândise la copiii de la şcolile confesionale evreieşti. Metoda *Cursului de scriere şi citire* i se păruse chiar lui Maiorescu „escelentă“, numai că M. Schwartz nu ştia bine româneşte. „D-lui — zicea Maiorescu — a făcut tot ce a putut, dar tot ce a putut d-lui încă nu este suficient“ (9). De fapt, Schwartz fusese la Maiorescu pentru îndreptarea manualului în privinţa limbii, acesta îl trimisese la Darzeu, institutor mai cult, însă manualul nu se alesese cu nici o îmbunătăţire, pentru că probabil institutorii români socoteau că nu se cade cu nici un chip să lase pe un evreu să se amestece, unde credeau fără dreptate ei, nu-i este locul. Româneasca bietului evreu este jalnică: „mama dete mie pâne“, „mânca multă chină“, „vara e verde“, „zise că el căzu din zi în zi“, „hoţul a hăţuit calul“, „Domnul face milă de noi“, „juna trebuie să se înveţe“, „cântă horă“, „servule dute sus“, „junima îşi bate joc“ (11, 203). Încă din primii ani de învăţământ Creangă începu să strângă material în vederea unui manual pe care găsi cu cale să-l facă în unire cu alţii, ca să-l poată răspândi mai bine, şi după trei ani de institutorat se aşeză la treabă. Strânse abecedare ardeleneşti şi străine, şi, ca să le poată citi, începu chiar să ia lecţii de limba franceză de la colegul I. A. Darzeu. Dar se plictisi curând şi se încredinţă probabil că pentru o treabă aşa de simplă ca învăţarea scrierii şi cititului ajunge o minte dreaptă şi o bună stăpânire a limbii naţionale. Pe amândouă socotea că le are cu prisosinţă. Amintirile prietenilor despre această parte a activităţii povestitorului privesc o epocă mai lungă, deoarece Creangă şi-a muncit mereu cărţile, prefăcându-le, corectându-le. Omul fiind acelaşi

oricând, putem să ne închipuim cum şi-a început Creangă cariera de autor. Colaboratorii s-au adunat şi şi-au împărţit treaba. Unii aveau să se ocupe de una, de partea ştiinţifică de pildă, alţii de alta. Creangă îşi păstră partea literară şi dreptul de a trece prin ciur totul din punctul de vedere al corectei vorbiri. Titlul fu desigur discutat. Ceilalţi institutori fiind, ca toţi normaliştii, îmbătaţi de didactică şi sub înrâurirea şcolii lui Maiorescu, ţineau să se observe în rândul întâi metoda. Creangă credea foarte puţin în pedagogie şi foarte mult în bunul-simţ, şi principiul lui, dedus din experienţa-i de şcolar, arată a fi: să nu suceşti mintea. Singurul lucru care-i păsa era să iasă o carte românească, s-o poată pricepe oricine. Trebuia însă oricum să se vadă chiar din titlu deosebirea de metodă dintre acest abecedar şi celelalte, că adică este după principiul legografic, şi prin urmare titlul ales fu: *Metodă nouă de scriere şi cetire*. Asociaţii se strânseră în multe seri, chiar începând din anul şcolar 1863 — 1864 în localul şcolii de la Trei Ierarhi, încât chestiunea era acum mai mult de a rândui materia. Pentru redactare se adunau când la Creangă, când la Răceanu, dar probabil mai ales la Creangă, pentru că diaconul lucra în sudori şi voia să se simtă la largul său. Ţăranul, când prăşeşte, stă cu piciorul gol şi cu pieptul desfăcut şi scuipă-ntâi în palme. Creangă, om cu mintea limpede, cu toate că greoaie la mers, avea munca intelectuală dificilă. Coada de la ceafă trebuie să-l fi ros chiar de acum.

Prietenii îl găsiră, pe când înnoda altă carte în bojdeucă, fără alt veşmânt decât o cămaşă de pânză albăstrie, lungă până la călcâie, cu papuci în picioare, stând pe marginea patului şi scriind pe o masă alăturată. Deci cei şase institutori compuneau cartea laolaltă, examinând fiecare bucată şi dându-şi părerea. Ienăchescu, poreclit Ghiţă Chiţibuş, interesat mai mult de partea materială a întreprinderii decât de cea pedagogică, se-ntindea pe canapea ori pe pat şi se ţinea de glume.

„— Bine, mă Ienăchescule — îl mustrau colaboratorii — tu ai venit aici să ne ţii de vorbă lungit pe canapea, ori să lucrezi de-a valma cu noi?“

Ienăchescu, leneş, ipocrit şi fudul, zicea:

„— Ce, voi, proştilor, încă n-aţi priceput că eu sunt maiestru care dau semnul şi direcţia, iar voi sunteţi uvrierii, muncitorii cu trupul? Nu cumva aţi cerca să schimbaţi mersul social făcând ca maiştrii să muncească şi uvrierii să şadă?“

Creangă se prefăcea mirat de isteţimea leneşului şi observa ironic:

„— Ce deşteptăciune, sfinte Nichifor, şi noi să nu-l pricepem!“ (95)

Purtarea de mai târziu a lui Ienăchescu arată că prietenul glumea şi nu prea şi că era serios convins de superioritatea lui. El nu înţelegea deloc de ce Creangă se poticneşte atâta într-o vorbă, ca şi când n-ar fi bună oricare din clipa când ai înţeles ce vrea să spună. Creangă drămuia fiece cuvânt, îl suna, căuta să determine bine ideea şi să găsească expresia cea mai nimerită şi mai românească. Cunoscător adânc al limbii ţărăneşti, sac fără fund de cuvinte neaoşe, de zicale şi de snoave, el venea, la fiece idee, cu o listă de vocabule pe care o dădea tovarăşilor să aleagă. Noul autor didactic îşi însemnase definiţia neologismului şi-şi propusese chiar să întocmească o listă a neologismelor de prisos. „Neologisme — însemnase el pe foaia unei gramatici — se cheamă toate cuvintele introduse în limbă, unele fără trebuinţă, şi pentru care putem găsi un cuvânt românesc corespunzător, d. p. fructifer (roditor), compun (alcătuiesc), a neglija (a neîngriji), unanim (într-o inimă), patern (părinţesc), am fost în cura lui (am fost în căutarea lui) ş. a.“ (225). Creangă se ţinea de programul lui cu îndârjire, cu religiozitate şi nu se lăsa bătut cu una, cu două, spre plictiseala unora. Discuţia degenera în petrecere cu băutură şi snoave, însă glumele spuse de Creangă dovedesc că autorul era posedat de năluca manualului. În legătură cu o controversă asupra neologismelor trebuie să fi spus el această anecdotă în casa lui Răceanu: Fiind mic, cineva îl trimisese să cumpere borş de la Maria borşeriţa. Când intră în casă, Maria şedea pe cuptor şi se văieta: „Valeu, valeu, Ionică dragă, nu mă pot scoborî, că *teribil* mă doare *corpul* şi nu te pot *servi*, dar ieţi şi tu o oală de borş din putină, însă să iei seama ca să nu-mi *deranjezi* huştile“. Anecdotistul voia, prin urmare, să atragă atenţia asupra ridicolului neologismului introdus înt-un mediu lexical nepotrivit. Dar,

precum stilul însuşi din corespondenţă stă mărturie, Creangă nu primea nici pedanteria vorbirii care fuge în mod artificial de orice înnoire. Spre a dovedi comicul purismului, va fi spus această altă anecdotă filologică: Pe lângă Humuleşti, o „poseseriţă“ bogată şi fudulă primea într-o zi musafiri de la târg. Oaspeţii lăudară cafeaua. Atunci ea le povesti răul pe care îl trăsese cu o slugă căreia îi dădea mereu cafeaua în foc, încât rămânea fără *spumă*, şi care aducea musafirilor *ulcicuţile* fără *tălgiraşe*. Prin urmare (aceasta se arăta a fi morala), nu se cade a înlătura nici vocabule curente ca *ceaşcă, farfurioară, caimac,* atunci când claritatea vorbirii le cere (106). Deosebit de vocabular, îl preocupa pe Creangă alunecarea lesnicioasă a frazei, cadenţa ei. Fraza era citită şi răscitită, spre a se surprinde punctele de poticnire ori de întunecare. Preocuparea de muzicalitate poate să pară uimitoare la un ţăran. Fără îndoială că la mijloc este în rândul întâi o vocaţie firească de mare prozator. Însă povestitorul trebuie să fi descoperit şi vreo lumină teoretică pe undeva, de pildă, în observaţiile de stilistică ale lui Maiorescu. Dealtfel, ca diacon, avea urechea plină de ritmica frazei de Scriptură. Oricâtă alterare am găsi în amintirile rotunjite ale contemporanilor, este una care ne înfăţişează un Creangă, autor, foarte probabil. Creangă alcătuieşte o carte de citire împreună cu Răceanu şi Grigorescu, şi ca să fie mai liniştiţi, fiind vară, merg la Ungheni. Este de faţă şi Ienăchescu, cel nelipsit. Acolo, într-o odaie goală, în jurul unei mese de brad, începe şedinţa. Creangă scoate dintr-un ghiozdan şcolăresc manuscrisele sale, pline de ştersături.

„— Ei — zice Creangă, aşezându-se pe scaun la masă — haide să-ncepem. Cetesc deodată, pe urmă or mai ceti şi alţii.“

Creangă deschide un caiet (din *Învăţătoriul copiilor*, 1871).

Toţi ceilalţi s-aşează pe scaune să asculte cititul şi să discute unde o fi nevoie.

Creangă îşi face cruce şi începe:

„— Doamne ajută! Titlu: *Inul şi cămeşa*. Ascultaţi?

— Da, ascultăm, zi-i.

— Ei, *Inul şi cămeşa*... Din in ca şi din cânepă tot pânză se face... A!... stai, cum vine aice: Din in ca şi din cânepă tot pânză se face?...

Cum vi se pare vouă?! Ian ascultaţi: Din in ca şi din cânepă, *tot pânză* se face?... Din in ca şi din cânepă, *tot pânză* se face?... *Din in* ca şi din cânepă... Din in?... Din in?... din in ca şi *din cânepă*?... *din cânepă*... Din in ca şi *din cânepă*, tot pânză se face...

— Ei, dar dă-o dracului — zice C. Grigorescu — ce tot o frămânţi şi-o învârteşti atâta?!...

— Ei, ascultaţi cum vine, zice Creangă. Din in ca şi din cânepă, *tot pânză* se face...

— Ei, cum vine, cum vine!... dac-o tot suceşti acolo... adaugă C. Grigorescu.

— Ei, lasă-l, să vadă cum vine, zice preotul Ienăchescu, scoţând portabacul, să-şi facă o ţigară.

Creangă îşi pune mâinile la urechi şi ceteşte înainte, cu diferite întreruperi şi diferite accentuări de cuvinte: Din in ca şi din cânepă tot *pânză se face*...

Preotul Ienăchescu, cu chipul lui de Crist cam blond, şade la capătul mesei spre stânga, cu cotul stâng pe masă, şi îşi fumează liniştit ţigara. C. Grigorescu, roşcovan, cam mărunt, dar bine legat, chiar cam gras, se scoală de pe scaun, îşi trece de vreo câteva ori mâna prin păr, dă de vreo două ori din cap la dreapta şi la stânga, ca şi cum ar fi voit să-şi dezmorţească gâtul, apoi s-apucă de făcut ţigară.

Răceanu, cam spân la faţă, şade pân-acum cu coatele pe genunchi şi cu bărbia rezemată în mâini, în palme şi se uită în pământ.

Creangă, cu mâinile la urechi, îi dă-nainte: Din in ca şi din cânepă tot pânză se face.

Stau aşa o bucată, poate vrun sfert de oră, apoi Răceanu se scoală şi iese afară.

C. Grigorescu se ridică şi el şi iese după Răceanu. Preotul Ienăchescu se uită după Grigorescu, mai stă o bucată, şi haide, iese şi el afară."

Prietenii îşi pierd vremea prin sat până seara, uitându-şi de Creangă. Când se-ntorc, autorul, îndârjit, şedea tot la masă şi scanda:

„— Din in ca şi din cânepă, tot pânză se face." (217)

Propoziţiunea nu se află în dialogul *Inul şi cămeşa*, şi intenţia de caricatură a anecdotei este învederată. Însă prietenii povesteau asta

chiar faţă de Creangă, semn că pedanteria ritmică a fostului diacon devenise proverbială. Cu tot zelul diaconului, *Metoda nouă de scrise şi cetire,* precum şi celelalte cărţi ce urmară nu ieşiră aşa de bune cum ne-am închipui. Astăzi ele ar fi nepotrivite prin chiar limba lor. Fie inexperienţă din partea lui Creangă (a cărui limbă oscilează acum de la expresia neaoşă până la neplăcutul neologism mahalagesc), fie împotrivire din partea colaboratorilor, limba e destul de pestriţă. Într-o carte se află scris: „pentru ce venu copiii la şcoală"; „mobilarul şcoalei"; „cunoştinţă chiară"; „diligenta furnică"; „fidelitatea şi ataşamentul cânelui"; „Cerbul petrece cu amoare lângă isvoarele apelor"; „necesităţi"; „confusă" (ruşinată); „spectacol" etc. (245). Creangă este desigur acela care, neputând s-o scoată la capăt cu prietenii, obţine măcar învoirea de a pune câte o notă şi a lămuri că „amoare" înseamnă dragoste. „Propoziţiei" i se zice „propusăciune", însă după pilda lui Titu Maiorescu, care în *Regulele limbei române* publicate în *Anuarul Institutului Vasile Lupu* din 1863/64 folosise acelaşi termen. V. Alecsandri, care primise în 1874 şi *Metoda nouă* şi *Învăţătorul copiilor*, găsea că „amândouă sunt bune, *însă* au defectul de-a fi prea mult împestriţate cu *iune*, şi ortografia lor prea presărată cu u" (4). Adevăratul merit al *Metodei* era că încerca să întrebuinţeze treptele formale şi să se bizuie mai ales pe percepţie. Dar totul era încă stângaci, şi trebuitoarele ilustraţii lipseau deocamdată, încât, cu rezerva limbii adevărat româneşti, prea mult progres faţă de abecedarul lui Schwartz nu se vedea. În partea întâi a cărţii se arătau cu caractere mari de scris şi de tipar litere mici: *i n, in, n i, ni, n u, nu, nun*; apoi *cu, cuc, nuc, mi, mic, muc, cum, ham, hop, hap, ah* etc., adică cuvinte „une-silabe". În chipul acesta credeau autorii că au rupt-o cu metoda tratajelor. În fond, afară de învăţarea scrisului cu a cititului, era cam acelaşi lucru. Se introduceau treptat vocale şi consoane, puse în combinaţii felurite, întâi monosilabice, pe urmă polisilabice. Apoi se trecea la „propuseciuni". Dar planta textilă *in*, abstracţiunea *nu*, noţiunea complexă *nun* nu deşteaptă nimic limpede şi concret în mintea unui copil. Trebuiau alese câteva reprezentaţii familiare: *ou, os, cal*, etc.. însoţite de ilustraţii, care apoi, despărţite în elemente, să susţină memoria su-

netelor şi formelor. „Propusăciunile“ cu vorbe monosilabice, lipsite de reprezentarea iconografică şi date fără un anume plan de percepere a lumii, sunt fără noimă, chiar ridicule: „văd un cal alb pe şes“; „la foc mă ard“; „urc un sac“; „pun orz în car“; „nu mă ung cu unt pe cap“; „fac un arc“; „mă tem de urs“; „fac un imn“; „of! văd la pod un om orb“. În partea a doua a *Metodei* se făcea prea de timpuriu analiza gramaticală. Singularul se numea „singurit“ şi pluralul „înmulţit“. În partea a treia se găseau istorioare morale, fabule, poezii şi proverbe. Bucăţile sunt în genere uscate, fără culoarea care izbeşte închipuirea copilului. De pildă:

„*Tata şi copilul seu*

Copile dragă! mâne se deschide şcoala şi toţi copiii de etatea ta se duc să înceapă a învăţa. Copilul prin învăţătură se face cuminte.

În şcoală, copiii şed pe nisce scaune lungi (bănci) unul lângă altul; ei nu se joacă, ci stau binişor cu ochii îndreptaţi spre învăţător. Acesta li vorbeşte despre tată şi mamă, despre fraţi şi surori, despre animale mari şi mici“ etc.

Unde este mai multă culoare descriptivă, acolo putem bănui mâna lui Creangă, ca în *Ciobotariul*, amintire poate din vremile fălticenene:

„Meşterul care ni face ciobote se chiamă ciobotariu. Materialul din care le face se compune din piele supţire pentru turetce şi căpute, piele groasă pentru talpe, aţă de cânepă pentru cusut, cue de lemn mici pentru prins talpele şi altele. Instrumentele cu care el se servesce la această lucrare sunt: sula, ace sau peri de mascur, o custură tăioasă pentru curăţat talpele la margini, un ciocan, nisce cleşte, calupuri mai mari şi mai mici şanuri şi altele.

Maistrul mai are pe lângă sine doi sau trei învăţăcei (ucenici) pre cari i-au luat de la părinţi sau de la rude, ca să-i înveţe ciobotăria, şi alţi câţiva pre care i-au şi învăţat şi care acum lucrează maistrului cu plată, numiţi calfe. Cine are trebuinţă de ciobote se duce la maistru şi tocmeşte să-i facă“ etc.

Mare trebuie să fi fost mirarea prietenilor când Creangă, sfios, scoase la iveală o poezie de pus în abecedar, şi anume, *Păsărica în timpul iernii*, compunere stângace şi naivă, în genul Văcăreştilor:

Iarna ninge şi îngheaţă,
Frigul creşte tot mereu,
Păsărica cea isteaţă
Nu mai zice cântul seu!

Ci sburlită şi-ntristată,
Flămândă ca vai de ea,
Pe la drum mâncarea-şi cată,
Nimeni nu-ngrijesc de ea!

Când afară viscoleşte
Ea s-ascunde tremurând
Într-un dos, unde găseşte,
Nu ca vara ciripind,

Dumnezeu care a creat-o
Pe dânsa, ca şi pe noi,
O hrăneşte ş-o-ncălzeşte,
El o scapă de nevoi!

Conştiincioşi, autorii făcură chiar câteva aplicări în clasă, ca să vadă dacă metoda era bună (95), apoi umblară să găsească editor. La cine să se ducă în privinţa asta dacă nu la Maiorescu? Se înfiinţase atunci societatea „Junimea“, care făcea editură. „Junimea“ primi cartea, dar se constată că n-avea literă caligrafică. Atunci, în primăvara anului 1868, înfiinţându-se Societatea pentru învăţătura poporului român, merseră la aceea. O comisie compusă din I. A. Darzeu, pentru care Creangă avea o mare stimă, M. Buznea şi Ioan Stavrat primiră abecedarul cu condiţia să li se înapoieze capitalul şi câştigul ce s-ar fi scos de la ediţiile I şi a II-a. Cartea ieşi în 1868, tipărită la H. Goldner, şi costa 43 parale sau 33 bani. I se făcu o atât de bună primire, încât ediţia a II-a apărea tot în 1868, de nu va fi la mijloc vreo manoperă pentru a scăpa mai iute de obligaţia faţă de editor. Cu ediţia a cincea, care ieşea în 1871, cartea ajunsese la fantasticul tiraj pentru acea vreme de 36.000 exemplare (245, coperta). Ministerul dăduse numaidecât aprobarea. Cele trei ediţii, libere de orice apăsare contractuală, trebuie să fi adus un câştig proporţional bunişor colaboratorilor dacă Creangă a fost în stare să-şi cumpere casă. Încurajat de succes şi sigur de acum încolo de-a putea trăi fără a se umili tagmei preoţeşti, se aşternu din nou la lucru, de astă dată în colaborare numai cu C. Grigo-

rescu şi V. Răceanu, şi scoase în 1871 *Învăţătoriul copiilor, carte de cetit în classele primarie, cu litere slove şi buchi cuprinzând învăţături morale şi instructive*. Cartea are material literar şi material ştiinţific, acesta din urmă foarte viu criticat din invidie, dar fiind într-adevăr în bună parte nepedagogic. Cartea e de un savantlâc cu totul nepotrivit menirii ei şi e înţesată de neologisme. Sunt unele bucăţi chiar „ştiinţifice“, în care măcar în stilizare se recunoaşte mâna lui Creangă. De pildă:

„*Drumul-de-fer*

Ia! băeţi; vine *trenul*, zise domnul învăţător. Ce frumoasă descoperire! Cu puţină apă şi câteva lemne aprinse ori cărbuni de pământ aprinşi, se poartă c-o iuţeală foarte mare atâtea *vagoane* sau trăsuri, pe care sute şi mii de cai ori boi nici le-ar putea urni din loc. Bietele animale! au mai scăpat puţin de munca cea grea. Cum se poate asta, domnule? Eaca cum: la maşina drumului-de-fer, care se mai chiamă şi *locomotivă*, se află un cuptor, în care ard lemne ori cărbuni de pământ; deasupra cuptorului este o căldare seau cazan, umplut cu trei părţi apă ş-o parte deşert, unde se ridică *vaporii*; căci ştiţi că apa, prin puterea cea mare a căldurei, se preface în vapori. Aceşti vapori trec de-acolo prin două ţevi de fer la locomotivă, unde se află o maşinărie foarte meşteşugită, lucrată numai din fer şi compusă din mai multe *cilindre* seau suluri, *rotiţe* şi *roate*“ etc.

Inspirat de noul pe atunci în România mijloc de locomoţie, Creangă făcu această compunere poetică, punând în stihuri ideile de mai sus!

Clopoţelul de la *gară*
A dat semnul de pornire.
Toţi-n grabă alergară,
Toţi, cu toţi într-o *unire*...
Rar rămâne un drumeţ
Surd la astă deşteptare...
Somnorosul e isteţ
Când e ora de plecare,
Sare iute în trăsură
Pasagerul îngrijit,

Trenu-n grabă se smunceşte,
Trenu, eată-l, a pornit!
Fumul esă, trenul sboară,
Pasajerii, liniştiţi,
Orice vreme-a fi afară,
Au pornit, îs buni porniţi!
Animalul, ce odată,
Sub jug, greu se chinuia,
În trăsură astă dată
Parte dreaptă şi el iea...
Maşinistu-i surugiu,
Ţipătoarea, biciul seu,
Ear vaporii, cai fugari,
Îmboldiţi de foc mereu!
Nici te simţi, şi ai ajuns
La părinţi, rude, amici.
Când odată puteai perde
Interese mari şi mici.
Eacă mintea omenească
Până unde a ajuns.
A ajuns ca să domnească,
Pân' şi colo-n aer sus!

I. Creangă

Diaconul poet mai puse în cartea de citire şi această poezie morală:

Nu lucrezi, — n-ai ce mânca.
Ar fi un mare păcat
Omul leneş de-ajutat.
Ştiţi Dumnezeu ce a dat
Omului când l-a creat?
Membre bune-ndemânoase,
Creieri în cap de ajuns,
Minte, graiu, simţiri, virtute,
Toate-n el perfect le-a pus.
Dacă lenea-l dominează,
Singur este vinovat;
Cine ziua nu lucrează
Doarme noaptea nemâncat.
Bine-a zis biata furnică
Greierului *calicind:*
„Aţi petrecut astă veară?!
Joac-acum d-ei fi putând!
Ear la veara viitoare,
Măi jupâne grieruş,
Fii ca mine strângătoare,
Nu tot trage din arcuş!
Ţ-ei deda corpul la lucru?
Lenea nu te-a domina;
Şi la earn-având strânsură,
Lipsa-ţi vei întâmpina."

I.

Creangă

Cine citeşte, fără a cunoaşte destinul autorului, aceste poezii pline de haz în năstruşnicia lor nu poate bănui că din micul ştiutor de carte

pe care-l destăinuie aceste potriveli lipsite de nobleţea expresiei va ieşi un mare prozator.

Şi acest op didactic se bucură de o bună primire şi avu multe ediţiuni.

Creangă era deci ocupat cu revederea şi corecturile *Metodei* (care ajunsese la ediţia a VI-a) şi ale *Învăţătorului*, când în 1872 îi pică din senin destituirea. Cărţile mergeau, fireşte, dar puteau fi şi ele ameninţate, şi apoi toată bucuria pusă în ele se spulberase. Din fericire, după un an, la 27 mai 1874, Tell plecă de la Ministerul Instrucţiunii, şi în curând Maiorescu îi ia locul. Creangă este reprimit în învăţământ la şcoala de băieţi nr. II din Păcurari. Avem catalogul copiilor clasei I în număr de 23 şcolari din anul 1866—1867. Foarte mulţi sunt evrei, şi e sigur că se purta cu toţi fără deosebire, cu aceeaşi părintească grijă, însă la note e cam aspru, iarăşi fără deosebire. În vara lui 1875 ţinu învăţătorilor din judeţul Iaşi, într-un grup de prelegeri organizat de Eminescu, o conferinţă despre metodul de a învăţa pe copii citirea şi scrierea (metodul legografic) (64). Ministrul, care inspectase şcolile primare şi văzuse că învăţătorii se ţin tot de metodul vechi şi numai citesc din cartea nouă a lui Creangă, întrebă chiar pe Creangă dacă n-ar putea întocmi un curs practic de lămurire pentru învăţătorime şi-l invită să facă şi o călăuză pentru folosirea noilor manuale (203). Măgulit de atenţia ministrului, Creangă se puse la lucru împreună cu Gh. Ienăchescu şi compuse *Povăţuitoriu la cetire prin scriere după sistema fonetică*. Guvernul însă căzu, noul ministru nu aprobă cartea şi autorii fură nevoiţi, sau, mai bine zis, se crezură datori, din respect pentru Maiorescu, să tipărească broşura pe cheltuiala proprie în 1876. Cheltuiseră 30—40 de galbeni, şi toată ediţia şedea în pod la părintele Ienăchescu, fiindcă învăţătorii n-aveau gust să cumpere cărţi pentru ei. Un singur exemplar — scria Creangă lui Maiorescu la 10 noiembrie 1876 — „ l-am vândut d-lui Sigara, advocat, care mi-a arătat că are dorinţă a se ocupa şi cu didactica. Cal bătrân să înveţe la umblat.“ „Dar nouă nu ne pasă — adăuga el glumeţ — l-am zmomit, de

mi-am scos 1 1/2 franc, şi pace bună. De acum poate să se povăţuiască cu dânsul cum ştie şi la ce ştie.“

Astea sunt operele didactice de căpetenie ale lui Creangă, şi în ele se cuprinde toată arta lui pedagogică. Dar el, ca dascăl, ce fel era? Aceasta o ghicim din cărţile lui şi din amintirile normaliştilor.

În prima zi de şcoală, la 15 septembrie, Creangă intra în clasă zâmbitor, când era în toane bune, şi cu gust de vorbă zicea „bună ziua“ (223). Copiii lui fiind de clasa întâi, intraţi abia acum în şcoală şi plini de frica necunoscutului, el lua faţa potrivită, care face mai puţin înfricoşător un popă. Îi îmbrăţişa într-o privire totală, ca să le cunoască „fierul“, adică fizionomia, îi întreba probabil de nume, şi când copilul îi zicea „părinte“, ca să le arate cum că e om ca toţi oamenii, îl invita să-i spună „domnule.“ Apoi îi rânduia în bănci după înălţime. O dată sfârşită aşezarea prin bănci, Creangă se ducea înspre catedră, care era numai o masă, lua scaunul de acolo şi-l punea lângă bănci, apoi se aşeza pe el. Mişcarea aceasta trezea, fireşte, curiozitate şi temere, şi în tăcerea anxioasă micile inimi băteau cu putere (201, 246). Diaconul îi întreba deodată mângâindu-i cu „măi ţâcă“, ce jocuri ştiau să se joace, dacă se jucau de-a baba-oarba, mijoarca, paiul, ulcicuţa, „puia-gaea“, „ineluş-învârtecuş“, cum le jucau, cine era mai tare la unul şi la altul şi alte de acestea. O uşurare mare se producea în sufletele copiilor, urmată de veselie. Copiii, prinzând inimă, intrau fireşte în vorbă, şi diaconul le făgăduia — nici mai mult nici mai puţin — să-i pună să se joace jocurile ce ziceau că le ştiu. Cu astfel de vorbe trecea un ceas, şi clopoţelul suna, scuturat poate la „şcoliţă“ chiar de Creangă, care era acolo unicul şi de toate. Recreaţia ţinea un ceas întreg. După ce trecea ora de recreaţie institutorul venea în curte în mijlocul copiilor, dacă era vreme bună, şi se arăta gata să se joace cu ei jocurile de care vorbise. La aceste jocuri, Creangă, redevenit copil în Humuleşti, lua parte serios, vorbind aşa ca şi când ar fi fost personal interesat la izbânda unei părţi. Jucându-se odată, la câmp, jocul mingii, Creangă, intrând în competiţie, ceru băţul de

lovit unui băiat şi dădu mingii o lovitură zdravănă. Mingea zbură departe, însă căzu în mâinile unuia din băieţi.

«— Îi un cuc, îi un cuc!» strigară atunci copiii în limba specialităţii.

Creangă examină serios situaţia şi, dându-se deoparte spre a se aşeza pe iarbă zise:

«— Apoi de acum ne-au scos din bătaie!» (201)

După un ceas de joacă, diaconul îşi vâra copiii în clasă, îi punea să spună rugăciunea, împreună cu el, desigur, şi apoi le da drumul milităreşte în şiruri de câte doi, cu porunca de a se păstra rânduiala aceasta cât mai departe în oraş. După un astfel de început de şcoală, copiii erau nu se poate mai bucuroşi şi după amiază veneau cu toată voioşia. Acum Creangă sta iar de vorbă, întrebându-i amănunţit cu „măi ţâcă“ în sus, „măi ţâcă“ în jos cum îi cheamă: Care le e numele de botez? Dar cel după tată, ori după mamă? Cum se numeşte târgul? Pe cine au ca vecini? Astfel de întrebări uşoare linişte pe toată lumea asupra firii şcolii şi dădea oricui sentimentul că ştie ceva. Ceasului de convorbire între copii şi institutor îi urma iarăşi un ceas de recreaţie, după care afară, ori în clasă, Creangă făcea cu copiii puţină gimnastică. O învăţase de la Soueris ori de la altcineva, fapt este că institutorul era foarte mândru de această noutate. Părintele Vasile Grigorescu, fostul lui catihet supleant la Fălticeni, vizitându-l la şcoala din Păcurari, rămase mirat de ceea ce nu mai văzuse în nici o şcoală, anume, de gimnastica mâinilor pe care o făcu Creangă cu copiii la sfârşitul unei ore (68).

A doua zi institutorul intra în miezul lucrurilor, dar fără nici o carte, căutând numai să îndrepte atenţia copiilor spre fiinţe şi lucruri, făcându-i să le observe bine şi să le deosebească. Întrebările, în duhul *Povăţuitorului*, pe care le punea ca să ajungă pe calea socratică la definirea noţiunilor erau hazlii, ba chiar puţin cam năstruşnice. Astfel de întrebări trebuie să fi stârnit în clasă un chicot necurmat, dacă cumva le-a pus:

«— Văzut-a-ţi mâţă? întreba, de pildă, Creangă.

— Am văzut mâţă! răspundea acela pe care se oprise degetul in-

stitutorului.

— Câte picioare are mâţa?

— Mâţa are patru picioare.

— Câte urechi are mâţa?

Râsete în clasă.

— Mâţa are două urechi.

— Câte cozi are mâţa?

Alt chicot şi răspuns biruitor:

— Mâţa are o coadă.

— Câţi ochi are mâţa?

— Mâţa are doi ochi.

— Câte aripi are mâţa?

Râsete clocotitoare.

— Mâţa n-are aripi.

— Dar pene are mâţa?

— Mâţa n-are pene.

— Ce are mâţa în loc de pene?

— Mâţa are păr.

— Mâţa mănâncă fân?

— Mâţa nu mănâncă fân.

— Ce mănâncă mâţa?

— Mâţa mănâncă şoareci, vrăbii, lapte, peşte, pâne, carne, slănină etc.

— Ce be mâţa?

— Mâţa be apă.

— Unde-i place ei să doarmă?

— Mâţei îi place sa doarmă pe cotruţă.

— Ce treabă face mâţa?

— Mâţa prinde şoareci.

— Poate mâţa cotcodăci?

— Mâţa nu poate cotcodăci.

— Poate mâţa zbura?

— Mâţa nu poate zbura.

— Pentru ce?»

Şi dialogul acesta, cam bufon, mergea mai departe până ce institutorul se încredinţa că şcolarii s-au obişnuit să observe un obiect pe toate feţele. Pe urmă căuta s-ajungă la definiţie.

«— Colo, la uşă, este un loc, în fundul clasei încă este un loc; în pod încă este un loc. Poate mâţa merge singură de la un loc la alt loc?

— Mâţa poate merge domnule — răspundeau copiii — din loc în loc.

Creangă lua atunci cea mai solemnă mină:

— Acum ţineţi minte! Cine poate merge singur de la un loc la alt se numeşte *fiinţă*». (246)

Când venea chestia scrierii şi citirii, care se învaţau împreună, Creangă punea pe copii să-şi linieze plăcile cu un cui, liniind şi el tabela clasei. Le arăta cum să ţină în mână condeiul şi-i învăţa să facă tot felul de semne, linii orizontale, verticale, piezişe, încovoiate. Încerca să se lămurească cu copiii, prin întrebări, asupra sunetelor dintr-un cuvânt bunăoară *orez*, şi când credea că lucrul e înţeles, scotea la tabelă un băieţaş şi-i poruncea să scrie:

«— Ie cridă şi fă o linie întoarsă spre stânga, de sus în jos, între cele două linii din mijloc de la capătul de jos al acesteia du una întoarsă spre dreapta ş-o uneşte la capătul de sus cu cealaltă. Eacă. Aceasta e semnul sau litera pentru sunetul o.»

Copiii trebuiau să facă şi ei, cum puteau, litera pe plăci. Ca să facă semnele mai simpatice copiilor şi ora mai hăzoasă, Creangă botezase fiecare literă cu o poreclă, încât copilului de la tablă îi zicea aşa:

«— Măi ţâcă, ian fă la tablă pe cracanatu (M); ian fă pe bârd[âh]ănosu (B); pe ghebosu (G): pe covrigu(O)!»(6)

Metoda socratică îşi are însă surprizele ei. Ameţiţi de uşurinţa întrebărilor şi pierzând, cum se întâmplă, drumul urmărit de institutor, copiii ajungeau să pună întrebări ori să dea răspunsuri neprevăzute.

«— Dimitriule — întrebă Creangă odată la lecţia despre persoana verbelor — ce face mămuţă-ta?

— Mama coase cămeşi pentru mine, domnule.

— Spune-mi, Dimitriule, care e persoana I-a când ai spus zicerea asta?
— Eu, domnule.
— Pentru ce?
— Pentru că eu am vorbit.
— Care-i persoana a II-a?
— Mata, domnule.
— Pentru ce?
— Pentru că eu cu mata am vorbit.
— Şi care-i persoana a III-a?
— Mama, domnule.
— Pentru ce?
— Pentru că despre dânsa am vorbit amândoi.
— Bine, Dimitriule, văd că parcă ai priceput despre ce am vorbit; ia întreabă-mă şi amu tu pe mine, să mă încredinţez şi mai bine, priceput am fost? Întreabă-mă aşa cum te-am întrebat eu.»

Creangă învăţase pe copii să se gândească bine întâi şi apoi să vorbească. Băiatul se gândi cam ce-ar putea să-l întrebe pe institutor şi, nebănuind ce urmărea Creangă, care voia să definească şi persoana a II-a puse această neaşteptată întrebare:

«—- Domnule, ce face cucoana matale?»

Acest lucru se întâmpla târziu, pe la 1883, când Ileana, fosta nevastă a lui Creangă, se vede că murise. Înduioşat la amintirea frumoasei şi necredincioasei femei, fostul diacon, uitând persoana verbului, zise întristat:

«— Hei! mă ţâcă! Cucoana mea o fi acum un pumn de ţărână.» (118)

Alteori, înfundat de câte-o chestiune la care nu putea răspunde, Creangă s-ar fi apărat tot cu întrebări. De pildă, la întrebarea unui mic evreu „cum chema pe mama lui Moisi?“, Creangă ar fi întrebat la rându-i pe şcolarul curios dacă ştia cum se chema mama lui, a lui Creangă. Acela mărturisind că nu, Creangă ar fi încheiat victorios (dar totul pare cam îndoielnic):

«—- Apoi mama mea a trăit până mai dăunăzi. Dacă n-o ştii cum o cheamă pe ea, de unde vrei să ştiu cum o chema pe mama lui Moisii de-acum şapte mii de ani.» (217)

A povesti în clasă este mijlocul propriu lui Creangă de a ţine in-

teresul copiilor treaz. Mai mult decât pedagogie, este aici o plăcere de a spune şi o nevinovată deşertăciune. Mai toate poveştile tipărite Creangă le-a citit copiilor în clasă. Simţea nevoia unui public, şi desigur că-şi zicea că nimeni mai mult decât un copil nu e în stare de a-şi da seama de valoarea unui basm. Copiii îi ghiciseră slăbiciunea şi, ca să scape de lecţie, îi dădeau ghes să le povestească, ceea ce Creangă făcea după ce gusta din plin voluptatea de a se lăsa rugat.

«— O poveste, dom' Creangă... strigau copiii. O poveste!... O poveste!

— Iar cu poveşti... trece timpul...

— Vă rugăm, dom' Creangă, o poveste!»

Creangă se prefăcea scârbit de lipsa lui de autoritate:

«— V-am deprins cu poveştile estea, şi n-apuci una... două, dom' Creangă, o poveste, şi iar poveste.» (20)

Sau: «Bată-v-ar pârdalnica, măi băieţi, să vă bată; da' ce socotiţi voi, că eu îs sac fără fund de poveşti? Că dintr-un sac cu făină, dacă iei şi tot iei mereu, de la o vreme se mântuie făina: da' voi aşteptaţi pesemne ca din sacul meu să nu se mai mântuie poveştile? Faceţi şi voi cum făcea odată un om»...(223)

Şi cu chipul acesta Creangă spunea povestea. Pentru el şcoala este o petrecere, un loc de dezlănţuire a limbuţiei lui grase, o rememorare a copilăriei lui din Humuleşti, care este partea cea mai bogată a vieţii sale, peste care, fire simplă, nu poate trece. În clasă e dascăl şi în acelaşi timp şcolar şi, cum e greu să te amesteci în viaţa copiilor fără să stârneşti uimire şi gălăgie, Creangă găseşte pricini, simulând necesitatea pedagogică. Nişte copii se dau iarna cu săniuţa pe lunecuşul râpei de la Scăricica. Institutorul fierbe de dorul de a luneca şi el pe sanie. După puţină codire, îşi aruncă o caţaveică în spinare şi-şi îndeasă căciula pe cap, iese afară, opreşte săniuţa de la coadă şi apoi, aşezându-se pe ea, îşi dă vânt copilăreşte, vestind dăscăleşte că vrea să-nveţe pe mucoşi cum trebuie să cârmească cu piciorul sania la cotitură (214). Ca să-şi facă cheful de a spune o urătură ca la Humuleşti, Creangă închipuie o lecţie de lectură demonstrativă. El avea să citească urarea, şi copiii, ca să se-nţeleagă rostul *Pluguşorului*, numai strigătura. Deci Creangă zise cu tot avântul din tinereţe (89):

Mâne anul se-nnoieşte,
Pluguşorul se porneşte
Şi-ncepe a colinda
Pe la case ş-a ura:
Iarna-i gre, omătu-i mare.
Semne bune anul are;
Semne bune de belşug,
Pentru brazda de sub plug;
Doamne, binecuvântează
Casa care o urează;
Pluguşorul fără boi,
Pluguşorul tras de noi,
Uraţi, flăcăi,
Strigaţi, măi!

Iar copiii din clasă, fermecaţi de iluzia urăturii adevărate, strigară din tot pieptul:

Hăi! Hăi!

Exerciţiile acestea aveau şi scopul de a obişnui urechea copiilor cu buna pronunţare. Citirea se făcea tare, răspicat, cu bună accentuare. Institutorul ţinea mâna pâlnie la ureche, se făcea că nu înţelege bine, punea pe copil să mai repete, o dată şi-nc-o dată, ca să se vadă dacă vorbirea sună curat româneşte (13).

Asta întrucât priveşte instrucţiunea. În latura educativă Creangă îşi avea deopotrivă socotelile lui, mai mult ori mai puţin derivate din pedagogia oficială. El era un om cu toane, voios, vorbăreţ câteodată, chiar cu o anume aprindere euforică, iar altă dată posac, mânios, în stare de violenţe nebune. Cu cât anii trec, cu atât această umoare nestatornică se va accentua, devenind modul sufletesc tipic bolii sale. În toane bune, Creangă e milos. El pofteşte pe copii dacă le e frig, să-şi pună căciula pe cap (217) şi el însuşi le cere frumos voie să-şi ţină capul acoperit.

«— Apoi, măi băieţi — le explică el — iară-s nevoit să stau cu căciula-n cap, că-s bolnav; mă doare mereu sâcretu ist de bostan, şi mă tem să nu răcesc în hardughia ast de şcoală, bat-o-ar pârdalnicu s-o bată, că tare mai trage pustiul de vânt pe la toate colţurile şi închieturile!» (223)

Molipsiţi de generozitatea „domnului“, copiii se ridică să vâre căciula pe cap unui coleg indecis, care plânge fără să ştie bine de ce

(117). Institutorul e totodată plin de grija sănătăţii copiilor, nu departe de naiva credulitate:

«— Vasiliu — întreabă el atunci — de ce n-ai venit ieri la şcoală?

— Îs bolnav, dom' Creangă! răspunde copilul, spunând adevărul ori mai degrabă exagerând.

— Da' ce ai, copile?

— Junghiu, dom' Creangă... iacă aici (şi Vasiliu arată locul cu mâna). Când m-apucă, nici că mai pot răsufla.

— Iracu de mine... te-ai răcit... ea să vii la mine... ţi-oi da eu ceva, că-ţi trece îndată.»

În aceste ape, când e mulţumit de şcolari, Creangă îi sărută pe obraz (116) şi le dă mici daruri, acadele, nucă de cocos (23), ouă roşii (211). Lăsând la o parte orice disciplină, devine sentimental ca un părinte.

«— Pascule, dragu moşucului, vină fuguţa încoace, să te pupe tătuca; vină fuguţa, Pascule... Na, Pascule, du-te şi tu la cofetărie şi cumpără acadele!»

Şi institutorul ia de subsuori pe copil, îl suie pe catedră, îi netezeşte părul şi apoi îl sărută cu mari ţocăituri pe amândoi obrajii.

În toane rele, Creangă ordona deodată scoaterea batistelor (13,201).

«— Scoateţi batistele!» tuna el, ştergându-şi însuşi fruntea îmbrobonată de sudoare c-o mare basma roşie popească, şi într-o tăcere îngheţată cincizeci de mâini ridicau în sus tot atâtea flamuri.

Domnul dădea apoi sentinţa pentru cei ce n-aveau batistă:

«— Monitorul să-i însemne şi să le ia căciulile: or sta aici la masă.»

Drept pedepse, Creangă aplică „falanga grecească“ (23), mânuieşte pe Sfântul Nicolai (201), bate la palmă cu degetul (211), aşază pe vinovaţi în genunchi pe grăunţe (23) şi-i pune sa facă cruci şi mătănii (23), iar când e mânios „le puşcă o sfântă de bătaie“ care îngrozeşte pe cei de faţă. Dojenit de normaliştii care asistă la lecţiile lui, el pare a se umili şi a pune totul pe socoteala mâniei:

«— Pesemne, măi băieţi, ce credeţi, că nu pricep atâta lucru. Da' ia, natura mea cea ticăloasă! aşa-s pornit eu din fire, fără judecată,

când mă mânii, şi pace. Ca când văd că din astă pricină am să-nfund un gros cu mine!» (223)

Dar în fundul sufletului el crede că bătaia e sănătoasă şi preasimţitorilor normalişti „de modă nouă" le spune nu fără ironie:

«— Hei, măi băieţi, se vede că nu v-aţi pălit cu capul de pragul de sus, ca să vedeţi pe cel de jos; voi socotiţi că lumea-i toată după un calup. Îţi vedea şi voi când veţi fi ca mine ce trebuie să faceţi cu ticăloşi de aiştia care sparg ferestrele pe drum şi capetele oamenilor. Pedagogia nu-i pentru toţi ticăloşii şi răii, ci pentru firele blânde.» (119)

Cu toate că trecea drept pionier al şcolii noi, Creangă, ca pedagog, nu simbolizează nici un principiu. El e un dascăl de ţară cu mult bun-simţ şi cu talent, care întreabă în dreapta şi stânga cu multă râvnă şi face tot cum îl taie capul.

VII. ÎN ŢICĂU

CUPRINS

Amărât de schima popească, Creangă umblase, pe dată ce strânsese ceva bani din cărţi, să-şi cumpere o căsuţă. De la şcoliţa lui din Sărărie el o luase poate de multe ori în sus, spre barieră, sprijinit în băţul său. Din strada Sărărie, ruinoasă, colbăită, se desface o uliţă spre sat, râpoasă, numită Scăricica, iar de aici o altă uliţă lunga lunecând la vale, numită Ţicăul-de-Sus şi scoţând spre văile pe care le face dealurile joase, uscate ale Ciricului şi Aroneanului. Priveliştea e dezolantă, sălbatică, fiindcă dealurile de lut sunt abia acoperite de o vegetaţie de pustă. Din când în când, talanga se aude, şi oile turmelor venite din munţi la iernatec se văd răsfirate pe dâmb. Puţinele căsuţe sunt îngenuncheate atât de umil pe povârnişul unui deal, acolo unde începe valea celuilalt, încât mahalaua pare nelocuită. Ca să se apere de ploile care vin în aceste părţi ca potopul şi se adună în bălţi, neputând răzbate prin solul de argilă, bordeiele se caţără pe maluri şi se proptesc în prăjini. Ploaia plămădeşte uliţa şi o face un glod vâscos, în care om şi vită se cufundă ca pe albia unei mlaştini din care a scăzut apa. Orizontul e retezat de dealuri, dar dacă urci mai sus pe ele, vezi îndărăt Tătăraşii risipindu-se la vale. Creangă era un ţăran, şi după atâtea necazuri în căsnicie şi în diaconie ajunsese sătul până-n gât de „cioflingarii“ din târg (10). Iaşul era încă pentru un om ca el un oraş boieresc. Nevastă-sa, care-i fugise de acasă, avea probabil fumuri de cucoană, care-l jigneau pe drept sau pe nedrept, ca o atingere adusă tepei lui. Oamenii trecuţi repede dintr-o clasă într-alta, fără a căpăta deprinderile cerute de schimbare, sunt foarte lesne de supărat. Orice nepotrivire de gusturi, orice neparticipare la înapoierea lor e privită cu încruntare, ca şi când s-ar cuprinde în ea o mustrare. Buna creştere a celuilalt se face afectare boierească, neînţelegerea de toate zilele capătă sensul unei rezistenţe dispreţuitoare. Ca să prevină zâmbetele

orăşeanului, ţăranul transplantat are grijă să amintească ironic, înainte de a i se spune, că el nu e decât un om prost. Îmbrăcămintea Ilenei trebuie să fi fost în primul rând suspectă. Obişnuit cu cămaşa şi fotele Smărănditei şi celorlalte fete din sat, diaconul văzu risipă în cumpărarea de ţoale noi fără de folos, de la străini, netoarse şi nescoase din război. Moda era atunci complicată şi pompoasă, făcută într-adins să irite un fecior de ţăran. Capul, încărcat cu o căpiţă de păr străin, era plin de zulufi. O copilă de la 15—16 ani în sus, ca nevasta diaconului, trebuia să poarte după madam Eugenia, cronicara modelor din *Noul curier român* (1871—1872), „chignoane în formă de bufuri, apoi trei zulufi mari, unul sub chignon şi două lăsate pe umere, apoi o coafură de lanţujele de jet şi în fine o cordea lată de catifea, care încinge capul şi este aranjată sub chignon în un fiong mare, a cărui capete sunt lăsate pe spete; şi pe lângă toate aceste şi o floare pe partea stângă a capului". Pe cap se punea o pălăriuţă, pe umeri un manteluţ de catifea „garnat de dantele". Rochia era „à la Watteau", cu panier de tul ridicat mult înapoi, cu multe volanuri de la talie până la pământ. Se purta mult tarlatanul, tafftetas-ua, grosgrain-ul, atlasul vişiniu. O femeie se ungea apoi pe faţă cu ulei şi pomadă „Miranda", se spăla cu săpun „Miranda", îşi curăţa dinţii cu Dentalină şi se parfuma cu „Ylang-Ylang". Îngrămădirea de cârpe scumpe în spatele nevestei a avut cu siguranţă dezaprobarea diaconului, măcar în chipul unei tăceri scârbite. Creangă nu se simte bine între „boieri" şi are faţă de ei purtări care ating necuviinţa. O doamnă care în tren nu voieşte să intre în vorbă cu el, nu râde la snoavele lui şi nu răspunde la întrebarea „Încotro călătoriţi, cuconiţă?" este numaidecât declarată cu glas tare „aristocrată" sau „ochincăriţă înţolită". Nepricepând deloc rezerva unei femei binecrescute, Creangă voieşte ca „cuconiţa" să fie o Smarandă căreia să-i vâre mâna în sân, o crâşmăriţă pe care s-o sărute sau în odaia căreia să intre învelit numai în cearşaf ca năluca. El o vrea vorbăreaţă, nesclifosită, „muiere" în lege, care să nu se facă a fi mai deşteaptă decât bărbatul (23). Dacă hainele Ilenei păreau diaconului „ţoale", parfumul îl supăra ca un miros greu, de care scăpa deschizând ferestrele. Printre însemnările

povestitorului este şi o „răţetă“ „pentru durerea şi întărirea dinţilor şi a ginginilor“, răspuns ţărănesc ironic de bună seamă la toaleta dentară a nevestei (225). Ileana avea desigur pretenţia de a fi scoasă în lume, dusă la petreceri. Oraşul încă franţuzit avea cafenele precum „Café de Paris“, pe Strada Mare, sau „Café Restaurant de Lafitte“, pe strada Lăpuşneanu. În berării se bea bere de Liesing şi de Schwechat. Pe lângă gară era un club al patinorilor, foarte frecventat iarna. Oraşul se umplea iarna de lume pretenţioasă, de boierime de pe la moşii, deci mizerabilele hoteluri purtau nume pompoase: „Otel Viena“, „Otel d'Angleterre“, „Otel Europa“, „Otel de Nord“. Pentru modeşti era şi un hotel Pârlitu. Femeile cereau să fie duse la baluri şi la distracţiile întâmplătoare. Astfel, în iarna 1871—1872 Panorama lui E. Heimann arăta în schimbul a 2 lei şi 4 parale: „Inaugurarea canalului de Suez“, „Revoluţiunea în Spania“, „Vederea oraşului Coblenz“, „Bătălia la Mentana“, „Cortul mărturiei în Palestina“, „Revoluţiunea în Candia“, „New York“, „Lupta în Africa,“ „Aurora boreală în Grönland“, „Încoronarea regelui de Ungaria“ etc., circul „Jean Gautier“ dădea reprezentaţii, E. Bosco (fiul lui Bartolomeo) făcea boscării şi la „Hotel de Viena“, în casele lui Sc. Pastia, se pripăşise un „om sălbatec“, care se hrănea cu carne vie şi care, plin de datorii, încerca să fugă din oraş deghizat în om civilizat. Creangă nu era om să-şi ia nevasta de la rostul ei, care este creşterea copiilor, şi s-o ducă la panorame. Nici măcar fotografia nu-l încântă şi, ca toţi oamenii de jos, înţelege să dea banii pe lucruri folositoare, adică pe mâncare. „De ce să dau un frăncuşor — zicea el cui îl invita să se fotografieze — ca să mă văd lat pe tinichea, mai bine cumpăr cu el un coşuleţ de brânză sau de păstrăvi, şi mi-a prii mai bine decât tinicheaua“. La Humuleşti, gospodarii aveau prin casă doar un pat cum dă Dumnezeu, o laviţă, o masă, şi aşa înţelegea Creangă să trăiască şi la oraş. Dacă Ileana nu avu ea însăşi ceva lucruri date de părintele, Creangă nu cumpără nimic, mulţumit cu un crivat, o masă şi o doniţă cu apă. La Humuleşti diaconul ar fi fost ţăran luminat, subţire, la Iaşi el deveni rustic încăpăţânat, care voieşte să pună şi pe alţii sub osânda simplităţii lui. Scăpat dar de fumurile nevestei şi de viaţa socotită de el boierească,

Creangă se cufundă cu voinţă şi voluptate în mahala, acolo unde nu mai rămânea urmă de cioflingar şi unde câinii care lătrau şi talagele care răsunau aminteau Humuleştii. Creangă ajunse în dreptul unor uluci înnegrite şi neregulate ca ocoalele de vite ori gardurile de livezi, îndărătul cărora se clătina un ulm şi crengile altor pomi. În fund se vedea lat valul de humă puţin înverzit al Ciricului. Intrat pe poartă, văzu că ograda se lăsa puţin în jos, povârnindu-se după căderea dealului, şi că în fund o căsuţă mica cu cerdac se-nţepenea pe malul râpei, oprindu-se pe valea din care se urcă dincolo Ciricul. Ograda era plină de buruieni şi umbrită din două părţi de doi copaci rămuroşi. În stânga, în fund, îndărătul altor uluci, un acoperiş de tablă vestea o căsuţă şi mai joasă, semn că aluneca şi mai jos de muchea Ţicăului. Căsuţa avea două odăiţe despărţite printr-o săliţă cu răspundere în fund. În faţă, cerdacul, de înălţimea unui om, se sprijinea pe şase stâlpi de lemn, mai mult pari, puşi pe nişte adevăraţi uluci de lemn. Odăile joase, mici, lipite cu lut pe jos, cu pereţii crăpaţi, nu făgăduiau să fie o bună adăpostire. Însă Creangă avea trebuinţă, ca orice ţăran, mai mult de un loc cu iarbă verde unde să se-ntindă, iarna fiind un anotimp care se petrece lângă vatră, în vegetare. Bordeiul, acoperit cu o şindrilă atât de putredă şi rară încât mai mult strecura decât apăra, avea îndărăt elemente arhitectonice neprevăzute. Un alt cerdac ca o *loggia* italiană se deschidea în fund, bun pentru dormire vara şi pentru visare. Cerdacul privea spre infinit, ca terasele spre mare, apa fiind înlocuită aici cu spinarea goală a dealului şi cu cerul. El şedea pe marginea nesfârşirii, întărit de un dig de scânduri putrede, ţinute de câţiva pari, ca să nu se surpe cu mal cu tot, nivelul ogrăzii fiind mai înalt decât al casei. Bineînţeles, cerdacul înfăţişa un belvedere numai sub raportul perspectivei, încolo era un morman de scânduri pe care creşteau buruieni şi pentru distingerea căruia, de departe, trebuia un ochi bun. Diaconul nu se înşelă deloc asupra valorii arhitectonice a acaretului şi-l boteză cu numele potrivit de „bojdeucă“: Era un mizerabil bordei cu vedere spre Asia. Văzându-l, Creangă se simţi iar în apele lui, liniştit deodată de toate durerile pe care i le dăduse monstruoasa pentru el cetate a iassienilor. Se aşeză în bojdeucă, probabil cu chirie la început, şi părăsi clopotniţa de piatră şi turlele albe, marmoroase ale Goliei. Se afla în ea de prin 1866.

Acum Creangă, redevenit ţăran, începu să-şi trăiască viaţa aşa cum o înţelegea el. Odată cu bojdeuca îşi luă şi o ţiitoare, pe care o făcu proprietară, cumpărând la 25 iunie 1879 casa de la Maria Ştefăniu-Ciogolea cu uşoara apăsare a unui bezmăn către biserica Buna Vestire, pe o anume Tinca Vartic, fată din prostime, care pare să fi avut nu mai mult de 19-20 de ani. Că va fi fost dintre „frumuşele“ ori deşteaptă şi cu haz la vorbă, este cu putinţă. Cu desăvârşire sigur este că „ţăţaca“ era şi ea fiică din popor, fără nici o cultură şi probabil şi fără ştiinţă de carte, cu nici o bănuială de ce poate cuprinde mintea unui om pe deasupra sferei ei. Ea nu văzu în Creangă decât un „om“ cu care „trăieşti“, şi dacă la început, diaconul fiind însurat, nu era drept să pretindă cununie, mai apoi nunta i se păru de prisos, deoarece la ţară concubinajul este răspândit, socotindu-se ca o căsnicie foarte legală, dar „fără cununie“, în care uniunea aproape animală nu e lipsită totuşi de statornicie şi nu e privită cu dispreţ de ceilalţi. Lui Creangă fata îi plăcu şi poate că, având-o pe ea în vedere, făcu pe scoarţa cărţii ştiuta însemnare: „Astăzi, 16 ianuariu 1872, s-a întâmplatu unu plăcutu accident pentru mine“. S-ar părea totuşi că abia după oarecare vreme diaconul cuceri pe frumoasa din Ţicău şi-o aduse în casă (225). Dacă prietenii, vorbind de Tinca, o vor numi „femeie“, ori „menajeră“, după cum cerea gingăşia faţă de Creangă, puţin încurcat faţă de pretenţiile de la oraş, şi vor observa că ţăţaca sta tot ascunsă şi ferită de bărbaţi, aceasta nu înseamnă că povestitorul avu vreodată noţiunea subtilă de menajeră. Pentru el Tinca fu o ţiitoare, adică un soi de nevastă fără binecuvântare religioasă, căreia îi cerea şi-i dădea ce se cuvenea în adevărata viaţă sănătoasă, fără fumuri. Îi cerea să se ţie cu el, să-l spele, să-l coase, să-i gătească bucate, să-i îngrijească copilul şi să-şi vadă de treburile ei; îi dădea culcuş, mâncare şi-i puşca din când în când o bătaie soră cu moartea, ca să se ştie că femeia nebătută e ca moara neferecată. El îi zice nu fără consideraţie „Tinco“, iar în scrisori, de ochii lumii, „Domnişoara Tinca“. Familia însă ştiind cum stau lucrurile, şi mai obişnuită cu acest fel de trai, îi zic cu mult respect „ţăţacă“, „duducă“, ori chiar „Ecaterina Creangă“ (200). Cu Tinca diaconul de-

zlegase, în sfârşit, problema sentimentală în chipul cel mai fericit, după opinia lui. El îşi găsise nu o femeie inferioară dar trebuitoare — ca un Rousseau sau un Goethe — ci femeia pe potriva lui, femeia cu totul egală cu el. Un singur lucru şezu între ei: destinul literar al diaconului, ce n-avea însă nimic de-a face cu structura lui morală, care era de ţăran. Tăţaca nu înţelese niciodată rostul drăcoveniilor de care se ţinea omul ei, şi când acesta muri făcu rânduială în casă, golind-o de terfeloage. Tăţaca pare a fi avut rude şi chiar o mamă, care deveni astfel o adevărată soacră. Creangă era deci, în sfârşit, la casa lui şi în rândul lumii, cu femeie care coase şi spală aşa cum făcuseră toate femeile câte le ştiuse. Pentru această femeie purtările sale nu mai aveau nimic nelalocul lor, şi el putu, fără teamă de ironie, să-şi facă gustul.

Gustul lui Creangă era să aibă bordeiul lui, lipit frumos cu lut pe jos, care vara ţine răcoare şi produce tălpilor goale o senzaţie plăcută, o gădilare umedă, cum o dă iarba pe locul de păşune. Acum el putea, ferit de ochii lumii, să iasă aşa şi în ograda plină de orătănii şi umbrită cu două rânduri de copaci. Pentru ca trupul să poată respira, ca pe marginea Ozanei, şi să fie bătut de vânt, el şi-l acoperi cu un soi de cămeşoi de pânză cu dungi albastre, lung până-n călcâie, născocire proprie se vede, făcând trecerea de la cămaşa largă ţărănească la halatul orăşenesc (107). Nu mai dormi în casă decât pe vreme de iarnă, făcându-şi culcuş în cerdacul de din dos. În amintirea mâţelor de la Humuleşti, îşi prăsi o turmă de pisici, botezate cu nume omeneşti: Tiţa, Siţa, Florica, Frusica, Ţâcă, Suru, Ghiţă, Vasilică, Todirică (84, 6), Bălănica, Miţulica, Tărcata, Frăsina (217), pe care le muştrului ca adevărat pedagog ce era, învăţându-le să aştepte rândul la mâncare şi pe un motan chiar să sară pe clanţă şi să deschidă uşa. Unul se chema odată chiar Titu (ms. 3.757), se vede ca un omagiu adus lui Titu Maiorescu. Creangă ar mai fi avut obiceiul, când cotoii îl îndesau prea tare, să-i ciocnească cu coada cuţitului (*ibid*.). Smărăndiţa, prietena de copilărie a lui Creangă, vizită pe fostul coleg de şcoală şi văzu uimită cum la o strigare a acestuia douăzeci de mâţe năvăliră cu cozile ridicate în sus şi săriră pe braţele şi pe umerii stăpânului, acoperindu-l cu totul în blănurile lor (184). Reconstrucţia vieţii de

ţară fu dusă până în cele din urmă amănunte. Slobod în cămaşa lui de pânză desfăcută pe pieptul păros, Creangă se urcă la prânz în pat, se chinceşte pe el şi, rezemat cu spatele de o pernă la perete, trage lângă el o măsuţă scundă cu trei picioare, din acelea pe care ţăranii răstoarnă mămăliga, şi mănâncă acolo singur, fără muiere, slujit numai de ea, aşa cum se şi cuvine, şi frecat de mâţii săi, care trec pe sub masă şi-l gâdilă pe la nas cu cozile (217). Ozana fu închipuită printr-un puţ cu apă rece. Lipsea numai ştioalna în care se scălda la Humuleşti. Fu şi aceasta înfăptuită în chipul unei putine puse în cerdacul de dindos, în care Creangă intră gol, şezând pe un scăunaş şi scriind ceasuri întregi pe o scândură pusă deasupra (234). În lipsa nisipului cald, care curăţă epiderma, Creangă îşi alina mâncărimea pielii sale cu ajutorul unei lopăţele de lemn crestate, făcută anume pentru scărpinare (29). Îşi făcu veşminte tăiate, ce-i drept, oraşeneşte, nefiind chip altfel, dar din şeiac aspru mânăstiresc, din sumani de noaten adus de pe la Neamţ, croiţi larg, ca trupul să fie în voie. Pe cap îşi puse iarna căciulă brumărie, iar vara pălărie largă, în picioare ciubote trainice, cu tureatcă lungă, şi pe deasupra, neavând încotro, iarna, palton tivit cu şiret verde. În mână luă un baston gros, noduros, mai puţin ca să fie asemeni cu alţii, cât în amintirea băţului cu care împungea câinii şi îndemna vitele (223, 68). Pentru a avea spre seară sentimentul că el din cerdac mâna turmele care treceau pe dealul Ciricului şi ca să se simtă acolo sub bolta de stele ca la stână la Văratec ori prin părţile Bistriţei, cânta dintr-un fluier de lemn (172).

Dar mai ales începu să mănânce. După ce-şi puse, ca Ştefan a Petrei, curechi în putină şi muşchi afumat de porc în podul şindrilit al casei, mânca bucate humuleştene, însă mai ales sarmale şi plăcinte cu poalele-n brâu făcute cu julfă (84). Hâlpavul care în sat făcea ochi dulci fetelor fecioare, înveselindu-le cu dinţi de fasole şi barbă de lână, spre a le mânca purceii fripţi şi alivencile, mânca asemeni unui lup flămând. Spre a se deosebi de „fârlifuşii de pe la târguri, crescuţi în bumbac“, ca adevărat „românaş“ face isprăvi nemaiauzite, de basm, care-i dădură o faimă de Flămânzilă. Nu-şi pierde vremea cu „zămoreală“. El nu se-ncurcă, asemeni boierilor sfrijiţi, rupând cu degetele-i groase

picioarele subţiri ale racului. El trage tot castronul cu raci înainte-i, vâră mâna păroasă în el, scoate pumnul plin, ducându-l la gură, apoi ronţăie racul, zvârlind cojile afară, cum aruncă râşniţa pleava. El mănâncă odată zece ouă, o strachină de prune, o oală de porumb fiert, doar pentru deschiderea poftei de mâncare, cu acea plăcere de a amesteca alimente de tot felul care este a mâncăcioşilor şi a vitelor (217). Ca şi Flămânzilă, el mistuie în cinci fripturi toată carnea birtaşului înspăimântat şi ţipă că-i e foame (107). Cere toate mâncările ospătarului, înghiţind câte două fierturi, mai multe soiuri de fripturi, bând o carafă de vin şi o cofiţă de apă rece şi se scoală uşurat de la masă, zglobiu (23). El se aşază pe vine în faţa unei mămăligi pântecoase şi o înghite cu brânză, udând-o iarăşi cu vin şi apoi cu altă cofiţă de apă (23). Slăbit de post doftoricesc, cere o pâine întreagă, o găină fiartă cu usturoi, un castron cu sarmale, opt plăcinte cu caş şi o ocă de vin (95). După scaldă e mai pofticios. Atunci mănâncă tot ce găseşte la han, bea de la o ţărancă o oală de lapte dulce, mănâncă de la un ovrei un ceaun de păpuşoi fierţi, gronţăind boabele ca mascurii, apoi se aruncă în apă şi se bălăceşte mulţumit. Unui prieten îi vine leşin de această privelişte nemaivăzută (95). Crapul pus de cuscri pe masă îl mănâncă tot. La Neamţ, la mânăstire, strânge bureţi şi-i dă rudelor să-i gătească. Mănâncă lacom, neinvitând pe nici unul, spre a nu i se împuţina porţia, apoi toţi, afară de el, dau semne de otrăvire. Creangă cheamă doctorii de la spital cu fluierul, strângând vardiştii din târg, duce băiatul în cârcă la spital, e deznădăjduit, dar la stomac se simte bine (234). Numai acasă, la masa obişnuită, Creangă este mai cumpătat. „La masă Creangă nu mânca mai mult decât o oală de găluşte făcute cu păsat de mei şi cu bucăţi de slănină, o găină friptă pe ţiglă de lemn şi undită cu mujdei de usturoi, iar pe deasupra şindrilea cu o strachină de plăcinte moldoveneşti, zise cu poalele-n brâu, însă ca băutură el se mulţumea cu o cofiţă de vin amestecat cu apă“ (107).

Către patruzeci de ani trupul lui Creangă începe să se umfle. Subţirele diacon de altădată, cu ochi albaştri pătrunzători şi bărbiţă mătăsoasă de faun, se puhăveşte la faţă şi capătă ochi mici osânzoşi.

Părul, încă lung, dat popeşte pe spate, şi hainele groase de şeiac îi dau înfăţişarea greoaie de matahală (223). Cu pălăria mare pe ceafă, cu băţul cioturos în mână, el merge drept, dar scăldat în sudori, pe care şi le şterge cu o basma roşie popească (13). Pe catedră el suflă greu şi-şi descheie groasele veşminte. Iar acasă scrie apoi dezbrăcat, cu o prostire în jurul gâtului, pentru strângerea sudorilor, sau vârât, asemeni buhaiului, în putina cu apă (6, 234). Prietenii încep a-i zice „bărdăhănosul Creangă“, în vreme ce mahalaua, plină încă de răspopirea lui după 12 ani de diaconie, îi spune „popa Dracu“ (5) şi-şi explică pierderea potcapului printr-o dragoste cu vreo cucoană, prin erezie ori chiar prin zvonul că l-au cumpărat păgânii (6). El este încă voinic, se simte tare şi-i plac demonstraţiile de putere bărbătească. Bunăoară, întinde braţul, îmbiind pe câte unul să se suie cu pântecele pe el, şi-l ţine aşa întins, fără tremurare, câteva clipe (95). Cu unii prieteni mai voinici el petrece „trăgându-se în degete“ până la podidirea sângelui (107). Prin sporirea volumului el nu-şi pierde totuşi neastâmpărul şi veselia limbută. Zgomotos şi umblător după petreceri, el pare a-şi da seama că a devenit o figură originală şi are slăbiciunea de a voi să-şi crească faimă. În via lui Zahei el merge şezând călare pe scândura unui cotigar, cu picioarele bălăbăninde, şi străbate astfel uliţele Iaşului (97). Îi plac petrecerile haiduceşti cu chiuitură şi alergare în goana cailor. Întorcându-se de la Sculeni, unde se bălăcise-n Prut, împreună cu prietenii săi institutori, printre care Ropală, aud, în vreme ce harabaua ovreiască în care se aflau trecea printr-o vale semănată cu porumb, şuierături hoţeşti. Harabagiul îngheaţă de frică, Ropală pune mâna pe pistol. Creangă, domol, se dă jos din căruţă, vâră degetele în gură şi fluieră haiduceşte, apoi din inima văii strigă: „Hei, măi băieţi! unde sunteţi? Veniţi încoace, că şi noi suntem săraci ca şi voi. Ca acu şi ca întotdeauna, n-am fost niciodată aşa calici.“ Speriaţi de uriaşul ţipăt al văii, hoţii amuţesc. Ca un adevărat voinic de poveste, Creangă îi ocărăşte: „Păcătoşilor! dacă sunteţi aşa de mişei, ce mai spărieţi drumeţii?“ Şi, liniştit şi greoi, se urcă în haraba, care porneşte în chiote şi plesnete nebune (95). La Humuleşti, unde merge

aproape în fiece vară, el face petreceri grase, răscolind satul, plin de rudele sale. Îşi strânge toate neamurile, prietenii şi cunoscuţii, îi urcă în căruţă împreună cu lăutari şi un butoiaş de vin şi pornesc chiuind la deal pentru o săptămână. Colindă satele, opreşte oamenii şi copiii şi le statorniceşte neamul după *fier* (adică după fizionomie).

«— Măi ţică — întreabă el — tu nu eşti al lui cutare?

— Ba da!

— Apoi te cunoşti după fier!» (84)

Glumele lui sunt grase, fără perdea, râsul îi e hohotitor. Umblă pestetot vorbind cu toată lumea, plăcându-i să fie luat în seamă de cei mari, intrând în vorbă cu tot soiul de oameni, popi, apari, ţărani, cercetând crâşmele cu vin bun şi cultivându-şi alegătorii pentru fracţiunea liberă şi independentă (5). Ar fi mers până la mitropolit, căruia i-ar fi dat un exemplar din nevândutul lui *Povăţuitor* ca să poată dormi (95), deşi aceluiaşi mitropolit, care dăduse poruncă arhimandriţilor să poarte mitră, i-ar fi făcut o batjocură vrednică de Popa Duhu, încununând cu o mitră veche şi stricată pe un calic nebun şi punându-l să cânte pe uliţe şi în curtea Mitropoliei:

Părinte mitropolit,
Simion s-o mitruit! (23)

Obişnuinţa, înconjurată de râsetele lumii, de a vorbi tot în zicători şi în proverbe îi naşte o faimă de hâtru, şi când, într-o bună zi, are cheful de a-şi pune candidatura de deputat, alegătorii cred că glumeşte şi nu-i dau nici trei voturi (23).

Grăsunul chiuitor şi şugubăţ era însă şi tatăl unui băiat devenit măricel. Când diaconul îşi reteza coada şi pleca din ograda Goliei, băiatul avea 11 ani şi sfârşise, prin urmare, şcoala primară. Tatăl nu găsi nimerit să-l ţină pe lângă el în bojdeucă şi-l vârî la 1872 în şcoala fiilor de militari din Iaşi. Copilul era curăţel, bine lins, cu o privire nu prea inteligentă, cu ceva încăpăţânat şi nesocotit în umflarea îmbufnată a obrajilor. Tatăl, dealtfel, în scopul de a scoate din el om, nu se sfia a-i puşca din când în când câte-o bătaie cruntă. Înscrierea

băiatului la şcoala militară nu avea nici o legătură cu vreo vocaţie ostăşească. Oamenii de la ţară statorniciţi la oraş nu văd decât două meserii sigure: popia şi oştirea. Ele singure vin de la sine după urmarea seminarului sau a şcolii militare. Elementul chemării neintrând câtuşi de puţin, se văd adesea seminarişti păşind în armată şi aproape în mod obişnuit preoţi făcându-şi băieţii militari. În felul acesta, cheltuiala este cel puţin răscumpărată prin aşezarea numaidecât, la absolvire, a tânărului la rosturile lui. Aceasta fu socoteala lui Creangă când îşi dădu copilul la şcoala militară, şi desigur că nici nu-i trecu măcar prin minte să-l întrebe de-i place sau ba. El îl urmări cu o dragoste aspră în purtările lui de la liceu, şi nu rareori băiatul se trezi în clasă cu mătăhălosul părinte, care rugă pe profesor să-i întrebe odrasla şi îl bătu pe loc cu bastonul, cerându-l şi acasă spre povăţuire (234). Ca un adevărat cap al familiei, „bădiţa“ stăpânea peste toţi, ţiitoare, fraţi şi surori, dintre care unii şedeau în casa lui, şi Tinca însăşi fu „povăţuită“ vârtos laolaltă cu Constantin, fiindcă, având năluciri cum că pe Aroneanu jucau flăcările unei comori, umblase cu sapa pe deal şi fusese dusă împreună cu băiatul la secţie sub bănuiala de a fi voit să îngroape un prunc (234). Fostul diacon este uneori „molatec până la nesimţire“ şi apoi deodată „rău“, izbindu-şi feciorul cu palma peste gură la cea mai mică necuviinţă (68). Educarea în spirit democratic a fiului îl preocupă. Elevul suferă, fiind el singurul în şcoală fecior de popă, şi are purtări băţoase, care pentru Creangă sunt semne de înfumurare. Cu o plăcere ţărănească, tatăl caută prilejuri de a coborî mândria băiatului. Acesta, însoţit de tată-său, trecea într-o zi pe uliţă înmănuşat, radios în uniforma-i cu nasturi auriţi, scuturându-şi egreta de la chipiu, când deodată Creangă descoperi cu o bucurie intenţionat exagerată pe bunul lui prieten Hulub aparul. Ruşinat, elevul de şcoală militară se făcu a păşi mai înainte, dar Creangă îi strigă crud, risipind orice confuzie:

«— Hei, musiu... ia fă calea întoarsă şi vino ici, să dai mâna cu moş Hulub!»

Cunoscând sancţiunile, elevul dădu mâna aparului încântat de asemenea familiaritate, în vreme ce Creangă, inspirat de un democra-

tism rău înţeles, oftă asupra creşterii tinerimii:

«— Iacă, măi Hulub, cum se preschimbă plodurile noastre când ajung şi ei guleraţi!» (9,13)

Constantin n-avea însă nici un dar deosebit, şi, cu mai multă învăţătură, fu inferior părintelui său. În actele sale încep să se amestece exaltarea şi mistificaţia. La 1877, în vârstă numai de 17 ani, Constantin se înrolă voluntar în războiul de neatârnare. Creangă se purtă ca un tată, însă cu o lipsă de sublimitate ce s-ar părea curioasă la un om atât de înflăcărat la parăzile militare şi la sărbătorile naţionale (5). Punând în mişcare cunoscuţii junimişti, căpătă demobilizarea voluntarului după câteva luni de campanie (234). Explicaţia este că Creangă rămăsese ţăran, cu o noţiune îngustă despre îndatoririle faţă de patrie. Pe Constantin îl dăduse la şcoala militară în scopul unei cariere, nicidecum în vederea războiului, pe care nu-l prevăzuse. Faţă de oaste el pare a avea sila femeilor din Humuleşti când băditţa Vasile fu prins cu arcanul: „Afurisit să fie câneriul de vornic şi cum au ars el inima unei mame, aşa să-i ardă inima sfântul Foca de astăzi, lui şi tuturor părtaşilor săi!“ Dacă satele dădeau o ceată, aşa de mare de călugări şi preoţi, asta poate să vină şi din pricina fricii de oaste, şi n-ar fi deloc nepotrivit să ne-nchipuim că tânărul Ionică mersese fără vocaţie la catihet sau umblase să se facă monah ca să scape de arcan. Poezia populară produce foarte multă lirică cântând dezgustul de cătănie. Şi-n alte direcţii Creangă era omul pregătirii şi vremii sale. El era naţionalist, adică urâtor al străinilor din Moldova, dar la 1866 avem tot dreptul să-l bănuim de separatism, de vreme ce se afla pe unde era şi mitropolitul. Noţiunea lui de patrie este provincială şi defensivă, nu încă totalitară.

Acum Creangă, în bojdeuca lui, e plin de treburi. Suit pe crivat, el îşi suceşte şi răsuceşte manualele, le îmbunătăţeşte în vederea noilor ediţii, care se urmează una după alta. El are pentru cartea tipărită o slavă atât de naivă, încât când un desenator îi aduce nişte ilustraţii pentru abecedar, de admiraţie, le sărută (107). Creangă umblă cu corecturile după sine şi le cercetează chiar şi la crâşmă, la „Bolta Rece“ de pildă, unde se aşează, cu prietenii lui, afară pe rogojini, sub tei şi

salcâmi, cu o cană de vin şi o cofă de apă, fiindcă Creangă este şi un Setilă şi are obiceiul a stinge puterea vinului cu gâlgâituri de apă rece (95). În curând el începe să lucreze împreună cu Răceanu şi Gh. Ienăchescu la *Geografia judeţului Iaşi* (apărută în 1879), carte bună prin aplicarea principiului trecerii de la cunoscut la necunoscut, adică de la odaie la ogradă, la uliţă, la oraş şi aşa mai departe, dar mai ales prin definiţii limpezi şi cronicăreşti, în care se simte mâna povestitorului. „Oraşul Iaşi — bunăoară — este făcut la loc frumos şi cu priinţă sănătăţei oamenilor. Aşezat mai mult pe dealuri şi ocolit de alte dealuri pline de livezi şi vii, Iaşii au o privire minunată! De pe aşezarea Iaşilor se cunoaşte gustul şi priceperea întemeietorilor acestui oraş." Despre comisari, subcomisari, ipistaţi şi sergenţii de uliţă se spune că „privighează şi ziua şi noaptea, prin oraş, în toate părţile, ca să nu se facă necurăţenii pe strade, sfădălii între oameni, prădăciuni şi alte neorânduele." „Delfinii sunt nişte vietăţi care trăiesc în mare şi umblă pe urma corăbiilor după mâncare." Între oameni judecăţile se iscă astfel: „Oamenii trăind în societate, au o mulţime de interese şi legături între dânşii: se megieşesc unii cu alţii, se împrumută unii de la alţii, lucrează unii la alţii, fac negoţ în tovărăşie şi alte interese. Într-un cuvânt, oamenii au nevoie unii de alţii. Dar în societate sunt oameni de toată mâna: şi cinstiţi şi necinstiţi. Omul cinstit nu supără pe megieşi, fuge de sfădălii, se poartă cu dreptate la tovărăşie, îşi plăteşte datoriile cu cinste şi nu umblă cu înşălăciuni. Eară omul necinstit caută sfadă cu megieşii sau cu alţi oameni; nu vre să plătească de unde a împrumutat; la negoţ fură pe tovarăşul seu şi umblă numai cu şmicherii. Şi din această pricină, se întâmplă uneori judecăţi între oameni. Oamenii cari se judecă se cheamă *împricinaţi*. Iar acei cari judecă pricinile oamenilor se cheamă *judecători*. Judecătorii judecă şi fac dreptate împricinatului nevinovat; iar pe cel vinovat îl osândesc, după cum scrie legea." Mai limpede nici că se poate.

Aceste cărţi aduseră lui Creangă bani, căci se vându numai din *Metoda nouă de scriere şi cetire* în timpul vieţii lui peste o jumătate de milion de exemplare. Oricât câştigul s-ar fi împărţit la mai multe per-

soane, este sigur că lui Creangă îi veni o parte bună. În afară de acest câştig şi de salariul de institutor, el trebui să aibă de asemeni venitul cuvenit de la debitul de tutun, care-i aparţinea, deşi pe mâinile lui Zahei, pentru că Creangă nu era om să renunţe la toate drepturile în favoarea fratelui. Ţinând seamă şi de faptul că, de bine, de rău, avea casă proprie, Creangă a fost un institutor cu stare. Copil, prieteni îl îndeamnă totdeauna la felurite cheltuieli, fără să se-ntrebe dacă are bani sau nu, ştiind că are. Cei apropiaţi de el, care-i ştiu bine rosturile, ca tipograful Ioan S. Ionescu şi preotul Gh. Ionescu, îl socotesc avar. Creangă are obiceiul să spună: „Cum am fost eu sărac ieri şi alaltăieri şi săptămâna trecută şi în an şi în toată viaţa, apoi nu am fost de când sunt“ (107), dar glumeşte, deoarece de la reprimirea în învăţământ el n-a putut să se afle niciodată în lipsă. „Bojdeuca“ lui nu e un semn de mizerie, ci de regresiune la sat. Către sfârşitul vieţii, mai dedat cu viaţa orăşenească şi încurcat de renumele lui şi năvala atâtor tineri în bârlogul său, Creangă începe a se ruşina, deşi în fundul sufletului nu poate crede cu dinadinsul că locuinţa lui are vreun cusur. Ca un fel de îndreptăţire îşi descria el bojdeuca lui Maiorescu, simulând umilinţa şi sărăcia:

„În bojdeuca, unde locuiesc eu, dorm afară şi pe vremea asta, în 18 spre 19 septemvrie. De veţi avea răbdare, că bunătate totdauna aţi avut, veţi întreba poate, unde-i bojdeuca mea? Vă voi răspunde respectuos; în mahalaua Ţicău, ce-i mai zic şi Valea Plângerii, strada Ţicăul-de-Sus no. 4 (dacă se mai poate numi stradă o huidicioară dosnică, plină de noroi până la genunchi când sunt ploi mari şi îndelungate, zise şi putrede, şi la secetă geme colbul pe dânsa). Iar bojdeuca de căsuţă în care locuiesc eu de vreo 18 ani e de vălătuci şi povârnită spre cădere pe zi ce merge, de n-ar fi rezemată în vreo 24 de furci de stejar, şi acelea putrede. Iarna dorm într-o odăiţă toată hrentuita, iar vara într-un cerdăcel din dos, începând de pe la mai şi sfârşind pe la octombre, când este vremea bună, cum îi acum. Aşa m-am deprins.“ (6).

VIII. CREANGĂ, EMINESCU ŞI „JUNIMEA“

CUPRINS

În toamna anului 1874 apăru pe uliţele Iaşului un tânăr straniu, ca de vreo 24 de ani, voinic, spătos, cu o mare frunte albă şi cu o coamă de păr negru dat peste urechi pe ceafă, ca la preoţii asiatici. Era mereu gânditor şi zâmbea. Acesta se numea Mihai Eminescu, era poet şi fusese numit de curând de către Titu Maiorescu, ministrul instrucţiunii, director al Bibliotecii centrale din Iaşi. Era fecior de răzeş căftănit de prin Moldova de sus, amestecat prin mica boierie arendăşească, învăţase carte în Bucovina, la Viena şi la Berlin, dar nu avusese răgazul să-şi ia doctoratul. Avea însă de gând să se-ntoarcă în Germania cât de curând şi s-o încheie şi cu această formalitate cu ajutorul căreia ar fi ajuns profesor la Universitate. Se întorsese „pesimist“, crezând cu alte cuvinte că totul nu e decât desfăşurarea răului, adică a suferinţei, fiindcă viaţa înseamnă luptă, şi lupta e durere. Aşa spusese Schopenhauer, pe care-l cultiva. Însă, fiindcă omul, oricare ar fi cheia universului, trebuie să trăiască, poetul cu mari coame gândise şi practic. Fără sens este viaţa privită cosmic, dar dacă primeşti finalitatea ei imediată, care este înfăptuirea eternă a tuturor speţelor, cel mai bun chip de vieţuire este cel automatic. Gândirea prea multă scoate la iveală răul pe care se bizuie universul, producând tristeţe, şi în acelaşi timp împiedică viaţa însăşi de a se desfăşura. A înlătura civilizaţia burgheză putredă şi raţiunea şi a îmbrăţişa natura şi instinctul e un fel de a anula chinul existenţei, trezind euforia legată de orice manifestare oarbă. Cum ţara era nouă şi toată lumea făcea politică, împărţindu-se între liberali şi conservatori, tânărul cu mari coame deduse din metafizică politica sa. Liberalii, încrezători în vorbe mari, voiau să împingă deodată România în mijlocul civilizaţiei celei mai înalte, dându-i burghezie şi proletariat, viaţă parlamentară,

instituţii complicate. Dar dacă viaţa politică deliberată a ajuns un mod natural de adaptare în societăţile vechi, automatismul rămâne totuşi forma cea mai comună de existenţă. Furnicile, albinele au statul lor instinctiv, care merge bine. Când ele ar deveni conştiente, n-ar face altceva decât să consfinţească teoretic propria lor mecanică, ori şi-ar pierde siguranţa instinctului. Poporul român a avut un stat natural şi înainte de constituţie, şi a mers bine. Precum stupul are o matcă, ţara avea un domn. Treburile ţării le făcea sub ochii domneşti o clasă pregătită îndelung pentru aceasta, clasa boierească. În sfârşit, ţărănimea lucra pământul, ocrotită de toţi, fiindcă ea înfăţişa bogăţia şi statornicia. Câtă vreme România rămâne o ţară agricolă, ea n-are de ce să iasă din această rânduială arhaică. Statul liberal, reprezentativ, nu face decât să încurce lucrurile. Născocind o burghezie netrebuitoare şi făcând instituţii împovărătoare, bune pentru statele cu trei clase vechi, el deschide graniţele agenţilor capitalului străin îndeosebi, care se interpun între cele două clase adevărate, producătoare — ţărănimea şi boierimea — slăbind temelia statului patriarhal şi sugând fără muncă avutul ţării. Aşadar, poetul se făcu prietenul cercului „Junimea“, care profesa un conservatorism progresist, admiţând că orice prefacere este bună dacă e cerută de natură şi că orice formă nouă este legitimă dacă s-a ivit şi conţinutul care s-o îndreptăţească. Tânărul pletos era în fundul sufletului indignat şi pe aşa-zisa „boierime“, şi pe liberali, care nu erau exponenţii unei adevărate lupte de idei, ci politicieni, cruţându-se unii pe alţii, fiind toţi moşieri şi bogătaşi. La „Junimea“ veneau boieri însemnaţi ca Pogor şi Negruzzi, dar veneau şi feciori de ţărani, ca mai toţi ardelenii. Într-un cuvânt, Eminescu era de acord cu Maiorescu, care găsise că e de prisos să aplice la şcoala preparandală programe occidentale pe care nu era cine să le înţeleagă.

Creangă, căruia îi plăcea să bată uliţele, văzu fără îndoială pe tânărul pletos, care şedea într-o vreme chiar la Samson Bodnărescu în ograda Trei Ierarhilor, deci sub ochii învăţătorimii, fiind totodată profesor la şcoala normală şi la Institutul academic, şi se plimba cu fruntea ridicată pe malul Bahluiului, pe la Copou, Socola, înfundându-se şi el prin

crâşme şi dughene mărginaşe. Căci şi tânărului îi plăceau dărăpănarea, rusticitatea, odăile împăienjenite, mâncările simple făcute la foc repede, ţărănesc, vinul în ulcele, apa în cofe cu miros de brad, somnul în iarbă şi fân, scăldarea în râuri. Deşi înfipt, doritor să cunoască pe toţi şi să fie luat în seamă de toată lumea, Creangă nu avu prilejul sau nu îndrăzni să se apropie de poet. Peste câteva luni, însă, Eminescu fu scos din direcţia bibliotecii şi numit revizor şcolar în judeţele Iaşi şi Vaslui, în locul lui A. Naum. Acum Creangă intră în sfera de activitate a revizorului şi trebui să-l cunoască numaidecât. Pe vară revizorul puse la cale nişte prelegeri de metodologie pentru învăţători, cu care prilej ţinu şi Creangă una. Scăpare din vedere, necunoaştere apropiată, revizorul raportă la minister ţinerea prelegerilor amintind şi pe dl „V. Creangă", învăţător la şcoala de băieţi nr. II din Păcurari (64). Dar curând se cunoscură bine, şi modul cel mai probabil este că în vacanţă se-ntâlniră pe Sărărie cu gust de petrecere amândoi, şi Creangă, îndrăzneţ, duse pe Eminescu la „Bolta Rece", ori amândoi se găsiră chiar în vestita crâşmă şi-şi aduseră aminte că se cunoşteau. La băutură poetul era expansiv şi-şi va fi desfăşurat toată filozofia lui politică. Creangă, încântat de a fi luat în seamă de un tânăr aşa de învăţat, vru să-i dovedească cum că nici el nu era de lepădat. Văzând hazul ce-l făceau vorbele lui, Creangă îşi făcuse un limbaj de Păcală, ajungând să nu mai poată vorbi serios. El grăia în „cuvinte, zicători, rostiri, proverbe, ghicitori", pe care şi le însemna pe terfeloage, şi nu mai era chip să vorbeşti cu el de-a dreptul. Despre o muiere el zicea că „umblă-n fleorţuri, face marazuri", despre unul care-şi pierduse banii cu băutura spunea: „Vorba, ceea:

Aista-i băietul gălăţanul,
Care şi-a băut sumanul,
Şi-a rămas într-un ilic
Şi îl iè dracul de frig."

Despre cel care se arată viteaz când nu trebuie şi fricos când se cade a fi viteaz, avea: „Vorba ceea: ziua se teme de bivol, şi noaptea

încalecă pe dânsul“ (225). Creangă năpădi pe poet cu drăcoveniile lui, printre care, bineînţeles, nu uită să spună şi pe aceea că: „precum am fost eu sărac ieri şi alaltăieri şi săptămâna trecută şi în an şi în toată viaţa, apoi nu am fost de când sunt“. Eminescu râdea cu multă poftă şi zgomotos, şi Creangă, măgulit, trebuie să-i fi răsturnat tot sacul. Dealtfel, ştia foarte multe zicători şi snoave fără perdea, dintre care cea mai banală este desigur aceea că capra b... şi oaia pate ruşine, care însă, spusă apăsat faţă de toată lumea, era menită să stârnească mari râsete. Eminescu văzu în Creangă numaidecât geniul poporului român, şi fostul diacon deveni întruparea sociologiei lui naturiste. Deci el l-a întrebat pe institutor dacă n-a încercat să scrie ce ştia să spună, şi fie că acesta se gândise să scrie şi prinse acum inimă să arate cuiva plodirea lui, fie că fu străbătut deodată de această idee, fapt este că într-o seară junimiştii se pomeniră cu Eminescu la braţ cu omul „bărdăhănos“, îmbrăcat în haine de şeiac. Amândoi veneau de la „Bolta Rece“ şi erau rumeni la faţă şi zâmbitori ca după băutură. Cei de faţă râseră, şi mulţi se întrebară cine era noul-venit (167). Însă Negruzzi îl cunoştea foarte bine. El era diaconul care nu voise a-i da votul şi-l trimisese să bată la alte uşi. Cu „Junimea“ Creangă avusese oarecare legături, întâi prin Maiorescu, al cărui elev fusese, care-l reprimise în învăţământ şi care, în chiar toamna anului aceluia, îi va face deosebita onoare de a-i solicita în scris o broşură explicativă a noii metode, apoi prin acei care decideau la 1867 tipărirea de manuale. Dar deşi Maiorescu îl aşeză mai târziu printre membrii mai vechi ai „Junimii“ de la 1871 (124), procesele-verbale redactate de A. D. Xenopol nu-l amintesc (231, IV), şi nici nu e probabil că Creangă ar fi îndrăznit aşa, de la sine, să meargă într-o adunare atât de boierească, în casa lui Maiorescu, de pildă, în care din când în când se făcea muzică instrumentală. Apoi Creangă nici nu era pe atunci scriitor. Deci pentru întâia oară păşea acum la „Junimea“, însă în casele lui I. Negruzzi, pe care-l cunoştea, căci Maiorescu era la Bucureşti ministru. La început, Creangă şezu într-un colţ, sastisit, tuşind pe înfundate şi ştergându-şi mereu sudorile de pe faţă cu basmaua (175), iar membrii mai „subţiri“

ai societăţii, ca Victor Castano, pretind chiar că l-ar fi văzând scuipând pe jos (85). Umflatul institutor putu să afle însă că ceea ce se plămădea şi se citea aici nu era prea de soi şi să capete încredinţarea că el, deşi fără atâta învăţătură, putea face lucru mai de preţ.

Creangă duse fără îndoială pe Eminescu în bojdeuca lui, şi acesta se arătă entuziasmat. Trebui să-i placă acel chip de viaţa în care nimic nu era de prisos şi nu se nutrea nici o dorinţă aducătoare de durere. Bordeiul de vălătuci era ca o colibă în mijlocul firii, piciorul putând călca de-a dreptul pe pământ şi urechea putând să auză greierul la câţiva paşi. În cofa de apă se vedea încă bradul, în oalele de băut — lutul. Hainele aspre de noaten miroseau încă a oaia de pe care fusese tăiată lâna. În pat sau pe prispă şedeai culcat ca-n iarbă. Eminescu trebuie să-i fi expus lui Creangă teoria lui, citindu-i bunăoară din nuvela *Cezara:*

„Iată ce învăţ eu de la dascălii mei, de la albine. În şcoală la ele văd că suntem umbre fără voinţă, automaţi care facem ceea ce trebuie să facem, şi că, pentru ca jucăria să nu ne dezgusteze, avem această mână de creieri, care ar vrè să ne dovedească că într-adevăr facem ce voim, că putem face un lucru sau nu... Aceasta-i o înşelare de sine, în care mulţimea de probabilităţi e confundată cu ceea ce suntem siliţi a face.

Viaţa internă a istoriei e instinctivă; viaţa exterioară, regii, popii, învăţaţii, sunt lustru şi frază, şi cum de pe haina de matasă pusă pe un cadavru nu poţi cunoaşte în ce stare se află, astfel de pe aceste vestminte mincinoase nu poţi cunoaşte cum stă cu istoria însăşi.

Eu, mulţumită naturii, m-am dezbrăcat de haina deşertăciunii...“

Când Creangă era prins în cămeşoiul lui ţărănesc culcat pe prispă pe o saltea, poetul pletos avea numaidecât îndreptăţirea, citând mental despre Ieronim:

„...Adesea în nopţile calde se culca gol pe malurile lacului, acoperit numai c-o pânză de in, ş-atunci natura întreagă, murmurul izvoarelor albe, vuirea mării, măreţia nopţii îl adânceau într-un somn atât de tare şi fericit, în care trăia doar ca o plantă, fără durere, fără vis, fără dorinţă.“

Apoi Eminescu, trecându-şi mâna prin păr, îi va fi declamat cu glasul lui profund, privind în grindă, lucruri ce-l dureau şi pe Creangă:

Zdrobiţi orânduiala cea crudă şi nedreaptă,
Ce lumea o împarte în mizeri şi bogaţi!
Atunci când după moarte răsplată nu v-aşteaptă,
Faceţi ca-n astă lume să aibă parte dreaptă,
Egală fiecare, şi să trăim ca fraţi!

Sfărmaţi statuia goală a Venerei antice,
Ardeţi acele pânze cu corpuri de ninsori;
Ele stârnesc în suflet ideea neferice
A perfecţiei umane şi ele fac sa pice
În ghearele uzurei copile din popor!

„Aşa se pierduse Ileana lui!“ va fi gândit ex-diaconul. Ori, văzând că s-a golit carafa de vin, poetul declama:

Ah, garafă pântecoasă, doar de sfeşnic mai eşti bună!
Şi mucoasa lumânare sfârâind săul şi-l arde
Şi-n această sărăcie, te inspiră — cântă, barde —
Bani n-am mai văzut de-un secol, vin n-am mai băut de-o lună.

„Curat! trebuie să fi zis Creangă, minunat de potrivire, cum am fost eu sărac ieri, şi alaltăieri şi săptămâna trecută şi în an şi în toată viaţa, apoi nu am fost de când sunt.“

Când Creangă îi va fi vorbit de satul lui, de munţi, de Bistriţa, Eminescu putea declama:

Hai în codrul cu verdeaţă,
Und-izvoare plâng în vale,
Stânca stă să se prăvale
În prăpastia măreaţă

Acolo-n ochi de pădure,
Lângă trestia cea lină
Şi sub bolta cea senină
Vom şedea în foi de mure.

Fireşte, nu este nici o dovadă că, formal, convorbirile au urmat astfel, dar substanţial nu încape îndoială că apropierea sufletească s-a făcut în temeiul ideilor de mai sus. Creangă avusese totdeauna, ca orice ţăran, gândul că ce face el este foarte înţelept. Deci când văzu că un om învăţat, umblat prin străinătate ca şi Titu Maiorescu, nu se sfieşte a se urca în mahalaua lui, a sta în crivatul lui, a lăuda vieţuirea lui, ba — şi mai mult — a-i dovedi cu vorbe ca din Scriptură că aşa era cuminte să trăieşti, se încredinţă de-a binelea şi-l sărută cum sărutase ilustraţiile lui Şoldănescu pentru abecedarul lui. Iată un om care vorbea limpede, făcându-l să priceapă ceea ce de mult îi zăcuse în suflet, iată un stihuitor care spunea totul cu rost! Creangă nu mai aşteptă verdictul lui Maiorescu de la Bucureşti şi binecuvântă pe Eminescu ca „eminent scriitor şi cel mai mare poet al românilor" (225). La rândul său, Eminescu nu încetă a-i întări preţuirea lui, dovedindu-i că el, Creangă, înfăţişa pe omul curat al naturii şi pe moldoveanul adevărat din Moldova de sus, şi-i citi desigur nuvela în care-i dădea rolul unui boier de ţară, Vasile Creangă:

„...Creangă era un bătrân bun şi prietinos, vesel şi glumeţ la petreceri, îngăduitor cu supuşii lui, şi unde trebuia îşi punea şi el mâna ca să mai uşureze greul, el nu învăţase multe-n viaţa lui, pe vremea aceea nici nu se cerea multe, dar avea o-nţelepciune şi o isteţie firească, care preţuiau mai mult decât pretenţiosul semidoctism de azi".

Nebun de entuziasm, Creangă îi împărtăşi lui Eminescu toate plăcerile lui „simple". Îl duse sus pe Ciric, pe din dosul casei, arătându-i priveliştea Iaşilor, îl ospătă cu mâncările ţărăneşti făcute de Tinca. Se pare că aceasta nu văzu cu ochi buni pe acest pletos, care striga mereu lucruri neînţelese umblând prin casă, dar Creangă o puse la locul ei cum ştia el (234), şi de aci încolo nimeni „nu mai văzu pe Eminescu fără Creangă şi pe Creangă fără Eminescu" (175).

Creangă îi înfăţişă pe prietenii lui, oameni şi ei „simpli", iubind vârtos băutura, pe frate-său Zahei, psaltul, soi de Zărghilă însurat cu o ofiţerească, pe părintele Gh. Ienăchescu, pe V. Răceanu, institutorul, pe comisarul Nicşoi. Cu toţii sau numai Creangă cu Eminescu cutreie-

rau crâşmele pe unde era vinul mai bun şi pastrama mai fragedă şedeau pe laviţă, ca la sate, sau jos pe iarbă, punând şi câte un ţigan să le zică, cum cânta Mihai scripcarul din Humuleşti (62). Ei mergeau dacă nu la bolţile lui Amira, la crâşmă lui Ţâru, în Târguşor, sau la chir Costache, în Nicolina, unde Creangă avea gustul să-şi frigă singur pastramă sau carne de porc, hoţeşte, pe cărbuni puşi într-un hârb şi apoi să-i spele sărătura dând de duşcă o ulcea de vin. La crâşme boiereşti, precum „Café de Paris“, „Café Restaurant de Lafitte“, restaurantul „Franzos“ nu mergeau, nefiind acolo cârnaţi cu usturoi şi nici slobozenia de a sta jos pe rogojini. Chemaţi de junimişti în localuri mai subţiri, ei refuzau, dar cu râsete înfundate de ironie. Se mistuiau câteodată zile întregi, mânându-se din crâşmă în crâşmă şi ocolind urbea pe dinafara barierelor, luând-o din jos, din şesul Bahluiului, ocolind-o pe la Bariera Păcurarilor, urcând pe la Copou şi ivindu-se ca nălucile colbăite deasupra Ciricului, de unde se lăsau în bojdeucă (175).

E foarte cu putinţă dar ca Eminescu, înveselit de comèdiile lui Creangă, să-l fi îndemnat să scrie, de nu cumva Creangă scrisese mai dinainte o poveste cu gândul de a o pune în manual, dar fără să creadă că ar fi bună la ceva.

„Scrie, măi tată Iancule, scrie tot ce-ai spus — i-ar fi spus Eminescu — s-o audă şi alţii, că e minunat de bine!“ Creangă s-ar fi temut ca nu cumva sa râdă „boierii“ de el (14). În toamnă, însă, dus de Eminescu, citi la „Junimea“ *Soacra cu trei nurori*, care şi apăru la l octombrie 1875 în *Convorbiri literare*. „Junimea“ fu încântată. Până atunci folcloriştii societăţii erau greoiul Slavici şi Miron Pompiliu. Carp, Pogor, ca adevăraţi boieri, ridicau din umeri, Pogor, teribil întotdeauna şi opoziţionist, în fond fără a crede el însuşi în ce spunea, ţipând:

«— Ce-mi vorbiţi de poezii populare? Poezie descriptivă lipsită de orice sentimente!»

Soacra cu trei nurori plăcu, fără ca totuşi junimiştii să-şi fi dat seama în ce stă meritul. Îi uimi probabil vocabularul, fiindcă pe atunci mişcarea folcloristică nu luase încă început. Povestea, încă stângace, era, ca mai toate poveştile de mai târziu ale lui Creangă, o nuvelă din

viaţa de ţară, în care dialogul e tot. În sine, cuvintele dialectale n-ar fi zugrăvit nimic, dar puse în gura eroilor dădeau naştere la nişte scene de o culoare nespusă, de o jovialitate fabuloasă:

«— Iată ce-am gândit eu, noro — zice soacra — că poţi lucra nopţile. Piua-i în căsoaia de alăture, fusele în oboroc sub pat, iar furca după horn. Când te-i sătura de strujit pene, vei pisa mălai; şi când a veni bărbatu-tău de la drum, vom face plachie cu costiţe de porc de cele afumate, din pod, şi, Doamne, bine vom mânca! Acum deodată, până te-i mai odihni, ie furca în brâu şi până mâni dimineaţă să găteşti fuioarele aceste de tors, penele de strujit şi mălaiul de pisat. Eu mă las puţin, că mi-a trecut ciolan prin ciolan cu nunta voastră. Dar tu să ştii că eu dorm iepureşte; şi pe lângă işti doi ochi, mai am unul la ceafă, care şede purure deschis şi cu care văd şi noaptea şi ziua tot ce se face prin casă. Ai înţeles ce ţi-am spus?“

În *Capra cu trei iezi*, citită după aceea şi apărută la 1 decembrie 1875, izbeşte acelaşi pitoresc dialogic. Nu vorbesc propriu-zis lupul şi capra, ci două muieri duşmănite, ca Smaranda şi Măriuca, în poartă:

«— Doamne, cumătre, Doamne! zise capra suspinând. De ce ţi-i mai drag în lume, tocmai de-aceea n-ai parte.

— Apoi dă, cumătră, când ar şti omul ce-ar păţi, dinainte s-ar păzi. Nu-ţi face şi d-ta atâta inimă rea, că odată avem să mergem cu toţii acolo.

— Aşa este, cumetre, nu-i vorbă. Dar sărmanii gugulici, de cruzi s-au mai dus!

— Apoi, dă, cumătră, se vede că şi lui Dumnezeu îi plac tot puişori de cei mai tineri.

— Apoi dacă i-ar fi luat Dumnezeu, ce ţ-ar fi? D-apoi aşa?

— Doamne, cumătră, Doamne! Oiu face şi eu ca prostul... Oare nu cumva nenea Martin a dat raita pe la dumneata pe-acasă? Că mi-aduc aminte [ca acu] că l-am întâlnit odată prin zmeuriş, şi mi-a spus că dac-ai vra d-ta să-i dai un băiet să-l înveţe cojocăria.»

Creangă fu declarat la „Junimea“ admirabil „scriitor poporal“, caracterizare ce-l urmăreşte toată viaţa, iar Maiorescu de la Bucureşti va consfinţi că scrierile lui „sunt o adevărată îmbogăţire a literaturii noas-

tre“. Prin calificaţia de „poporal“ cei mai mulţi afectară însă a socoti producţia lui ca de o speţă cu totul inferioară, ori măcar spontană şi primară, în nici o legătură cu literatura „cultă“. Dar fostul diacon avea haz şi-l traseră de limbă, ceea ce nu era greu, să-şi dea pe faţă repertoriul. Astfel, „bărdăhănosul Creangă“ deveni măscăriciul „Junimii“, „păpuşeriul“, mijloc sigur de a scoate tuturor lacrimi de râs. Creangă, vesel şi limbut din fire, nu văzu nici un fel de înjosire într-asta, mai ales că găsi prilejul de a muşca în „pilduri“ pe cine putu, pricină de alte nepotolite râsuri. Astfel, „poporalul“ Creangă deveni idolul lui Pogor, dispreţuitor al poeziei populare ca să aţâţe spiritele, dar mare iubitor de glume. Încet-încet, Creangă trecu de la scaunul dinspre uşă, pe care sta smerit, în fruntea adunării, lăfăindu-se cu toată făptura-i groasă şi mişcând îndrăzneţ basmaua-i roşie. Acum Pogor îşi făcuse din fostul diacon psaltul glumelor sale. Când cineva se pregătea să citească ceva mai lung, Pogor cânta preoţeşte:

«— Acum să ascultăm sf. evanghelie a lui Schopenhauer, ori Conta, cetire!»

Creangă, serios, răspundea din colţul lui cu glas de bas profund:

«— Să luăm amiiinte!

— Pace ţie, cetitorule!» binecuvânta Pogor, şi lectura începea. (167)

Creangă râdea plin, hohotitor, cutremurând pereţii. Începu să fie trebuitor, căutat. „Junimii“ îi plăceau lucrurile „corosive“, adică *măscăricioase*, şi se făcuse regula că „anècdota primează“, orice lectură serioasă putând fi întreruptă dacă se ivea o „anècdotă“. Caragiani era specializat în „corosivele“ de culoare orientală. Creangă deveni anecdotistul naţional. Când apărea în „Junimea“, era numaidecât întrebat:

«— Creangă, ce ne-ai adus pentru astă-seară?

El scria greu şi aducea rar. Însă numaidecât adăuga:

— N-am adus nimic, dar dacă voiţi, vă spun o anecdotă.

Junimiştilor le plăceau însă anecdotele corosive şi institutorul mai întreba, cu vorbele păpuşarilor:

— Pe *uliţa mare* sau *pe uliţa mică?»* (175)

Cum mai toată lumea dorea pe *uliţa mare,* Creangă povestea în râsetele celor mulţi şi pudoarea câtorva ca A. Naum versiuni inedite

din *Moş Nichifor, Povestea lui Ion cel prost* şi alte de acestea, rămase şi în manuscris, dar picate în mâinile unui doctor, care văzu se vede în ele semnele dezechilibrului (225). Totuşi, „corosivele“ au fost, în lipsa lui Titu Maiorescu, care nu le gusta, plăcerea „Junimii“, şi Eminescu, încurajat, se lăsă în voia acestei nevinovate slăbiciuni de urmele căreia foiesc manuscrisele sale, în ciuda falselor ruşinări ale istoricilor. Creangă nu punea dealtfel nici o perversitate, fiindcă poezia populară (expurgată de V. Alecsandri) e plină de obscenităţi. Eminescu se va fi convins şi aici, punând fapta în acord cu filozofia lui Schopenhauer, că spiritele inocente sunt ca florile, lipsite de pudoare. Însă Creangă, văzând că se face haz de vorbirea lui verde, vâră „expresia simplă“ pe unde poate şi nu se sfieşte a zice în scrisoare:

„Altfel, suntem sănătoşi: numai caracuda, urgisită de soartă, aleargă şi ea după nevoile ei, mai ca tăunul cu paiul în cur“ (231, III).

Devenit literat, Creangă intră la grijuri mari. Era muncit de sentimentul răspunderii şi se umplea de toate sudorile când se apuca să compună ceva. Dacă era vară, Creangă se descălţa şi se dezbrăca, punându-şi cămeşoiul, sau intra de-a dreptul în putina cu apă, dacă nu cumva se-nchidea în clasa lui de la şcoală. De obicei, se scoală în zorii zilei, pe la patru dimineaţa, şi se aşază pe nemâncate la lucru. Scrie cu condeiul de plumb pe tot felul de petice ori pe coli întregi, şterge, trimite cu semne în altă parte şi nu suferă pe nimeni pe lângă sine. Scriind povestea *Harap Alb*, în cămaşa lui şi cu o caşchetă pe cap, în primăvara anului 1877, povestitorul nu ştiu că ţarul trecuse Prutul, că se declarase războiul şi că un ofiţer rus, Petru Kuzminschi, despre care scrise Eminescu în *Curierul de Iaşi*, se sinucisese în apropierea chiar a împăratului (107, 5). Când noaptea, târziu, Creangă se trezeşte din canonul lui, se pune pe o mâncare crâncenă (107). Acum el e preocupat de soiul compunerii, vrea să ştie dacă e bună sau nu. Eminescu, căruia o citeşte, refuză să-l îndrepte. El zice:

«— Lasă, Creangă, ai să citeşti în „Junimea“, tu n-ai nevoie să fii corectat de nimeni!» (62)

Însă Creangă ştie că orice lucru de ispravă trebuie dres şi iar dres,

de aceea la „Junimea“ asculta smerit orice observaţie şi-şi făcea câte-un semn cu creionul pe marginea manuscrisului unde era de îndreptat (166). Dar la „Junimea“ erau atâţia care n-aveau nimic de-a face cu literatura şi, deci, nu puteau fi de nici un folos. Numai Maiorescu, de la Bucureşti, sau când se repezea la Iaşi, ar fi putut să-i spună limpede lucrurile, însă nu era la îndemână când îi trebuia, şi povestea mergea aşa neisprăvită, în gândul povestitorului, la *Convorbiri literare*. Eminescu îi spusese totuşi lui Creangă o vorbă mare, tot încredinţându-l că de acum e scriitor în toată puterea cuvântului. Îi vorbi de obiceiurile scriitorilor iluştri, cum, de pildă, Schiller nu dădea scrierea la tipar înainte de a o citi bucătăresei, şi dacă bucătăreasa făcea haz, atunci însemna că e bună (56). Pătruns de adevărul acestui chip de încercare (lucrul bun e limpede, şi ce e limpede înţelege şi un prost), Creangă se puse în căutarea proştilor şi a nevinovaţilor. Întâi o luă la o parte pe ţiitoarea lui, pe Tinca, şi-i citi scrierile lui. Nu trebuie deloc să ne închipuim că Tinca Vartic înţelegea ceva. Pentru ea toate trebuie să fi fost drăcii şi auzind acele poveşti n-a putut spune alta decât că-i place. Apoi Creangă îşi citi compunerile lui Gh. Ienăchescu, pe care nu-l putea socoti ca popă decât prost. Acela, om redus, râdea, însă nu-nţelegea ce l-a apucat pe tovarăşul de manuale să scrie comèdii. Când Creangă „îi toca capul“ cu poveştile, el zicea, neîncrezător în puterile prietenului, pe care în sinea lui îl socotea la rându-i prost:

«— Măi, asta ai auzit-o de la Tinca!

— Ei, n-am mai auzit-o de la Tinca — răspundea Creangă — dar i-am citit-o ei şi mi-a aprobat-o!» (56)

Dealtfel, şi cei de la „Junimea“ se cam mirau de câte ştia el şi-l întrebau:

«— Domnule Creangă, cum se face că le ţii aşa de bine minte şi te serveşti cu expresii aidoma populare?

— Apoi cum să nu le ştiu pe de rost — răspundea el — dacă de la cinci ani, de când am început a înţelege, până când am venit la seminar, în fiecare seară aproape, am auzit de sute de ori poveştile pe care vi le povestesc şi eu. De câte ori n-am stat nopţi întregi ca să

ascult pe moş Ion sau pe lelea Catinca povestindu-mi povestea lui Făt-Frumos şi a Ilenei Cosânzeana. Iarna, în nopţile lungi, ţăranul se culcă devreme, dar nu adoarme îndată. La lumina opaiţului, povestitorii satului spun tot felul de prujituri, iar eu, culcat pe cuptor, ascultam cu amândouă urechile şi simţeam atât de mult interes şi aşa de mare emoţie, încât, după ce povestitorul înceta, eu nu puteam să adorm încă ceasuri întregi.» (175)

Aşa îşi aducea aminte a fi vorbit Creangă unul dintre junimişti, deşi amintirea lui nu trebuie luată cuvânt cu cuvânt. Altora ex-diaconul le spunea că a auzit povestea de la mumă-sa, ori de la un moş Vasile, unchi al lui, al cărui cântec tărăgănat şi pe nas îl imita spre hazul celor de faţă (96). Gh. Ienăchescu, invidios, mai pretindea că Creangă luase un manuscris cu poveşti de la un bătrân Costache Bută, fără să i-l mai înapoieze (56), dar Bută, agent electoral al fracţiei libere şi independente şi cunoscut al lui Creangă, nu era decât un caraghios (96). Ca să-şi întărească insinuarea că altcineva inspira pe povestitor, de pildă Tinca, preotul lăuda grozav pe ţiitoare. Creangă, ridicând din umeri, zicea:

«— Prost pe prost se laudă!» (96)

Proaspătul scriitor începu să-şi citească poveştile şi celelalte scrieri copiilor din clasă, spirite nevinovate, drepte, ori normaliştilor care veneau să asiste la lecţii:

«— Măi băieţi — îi îmbia el — voi sunteţi de işti mai de modă nouă, mai cetiţi şi mai cu carte, nu ca un az-bucoavnă veche ca mine; ia ascultaţi să vă cetească moşul o prostie de-a lui, că, chipurile, mă pune Cornilă să mâsgălesc şi eu nişte hârtie cu câte-o drăcovenie; şi unde-ţi vedea c-am greşit să mă îndreptaţi!» (119)

În umilinţa lui Creangă se amestecă dorinţa sinceră de îndreptare, plăcerea de-a citi altora şi prefăcătoria. Chiar aşa prost cum se mărturiseşte, nu se crede. Cu tinerii pe care-i întâlneşte pe stradă şi-i crede ceva mai de soi se dedă la umiliri şirete, ca să afle efectul compunerilor lui. Oricâtă înflorire va fi în amintirea lui Th. D. Speranţa, Creangă apare în substanţă aşa cum era (217):

„Mergeam — îşi aminteşte acesta — cu umbrela deschisă, când

deodată văd venind la vale dinspre Copou pe Ion Creangă. Vine la vale şi-mi iese înainte.

— Dar ce bine îmi pare că te întâlnesc! zise Creangă. Eşti grăbit? Unde te duci? Ai vreo treabă acum?

— Nu. Dar ce este?

— Hei, păi ce să fie? Vorba ceea, cum şi-o face omul nu-i face nici dracul.

— Dar ce e?

— Mă rog, zice că şoaricele, când nu-ncape-n bortă, îşi mai leagă şi-o tidvă de coadă!... Aşa şi eu. După ce n-am învăţat carte, să fi învăţat şi eu ca oamenii o şcoală întreagă, să ştiu măcar ce trebuie să cetesc, ca să ajung să mai pricep şi eu ceva de pe lumea asta mare şi încurcată, după ce nu ştiu şi eu vro limbă străină, ca să-mi mai deschidă capul, mă apuc, mă rog, acuma, la bătrâneţe — cal bătrân sănvăţ a merge în buestru!... Te uiţi la mine, te-ntrebi dacă nu cumva am înnebunit. Să ştii însă că nu sunt departe nici de asta. Uite ce e. M-am apucat de scris, m-am apucat de literatură, şi nu ştiu cum s-o scot la capăt. Nu ştiu: ceea ce scriu eu este ceva? Seamănă chiar a scris de om, ori îi vro prostie, să râdă şi curcile de mine? Chiar acuma am fost la dl Melic de i-am cetit şi mi-a spus că-i bine. Ieri i-am cetit lui dl Culianu. I-am cetit mai-nainte lui dl Alecu Xenopol, lui cuconu Vasile Pogor, lui dl Nicu Ganea, lui dl Emilian, şi toţi mi-au spus că-i bine. Dar eu, drept să-ţi spun, nu-mi vine să cred. Cum să fie bine?!... Un prost, un ghiorlan ca mine să poată să scrie?... Nu-i bănuiesc pe d-lor că vor să-şi bată joc de mine înadins, dar de, d-lor sunt oameni subţiri, politicoşi, boieri, nu vor să supere pe nimene; le vine greu să-mi spună în faţă: eşti prost!... De aceea îmi pare bine că te-am întâlnit. Am avut prilej să te cunosc mai de-aproape, să fim adeseori împreună, să vorbim; cred că d-ta o să fii acuma aşa de bun să-mi spui drept dacă ce-am scris eu are vro noimă; samănă ceva cu ce scriu alţii, ori e o gogomănie, ca să ştiu să mă astâmpăr, să nu-mi bat capul cu împărăţia cerului!... Îmi făgăduieşti?

— Da, dar ce e?

— Uite ce. Am scris aice mai pe larg şi mai amănunţit ce mi-am mai adus aminte de pe-acasă, din vremea copilăriei. Şi dacă e ceva, aş vrea să le tipăresc; dacă nu, sănătate. Dacă ar fi dl Maiorescu aice, he-hei, el de mult mi-ar fi spus curat, pe şleau; dar dacă nu-i, ce să fac?

Cu aceste vorbe, scoate din buzunar un caiet şi începe să-mi cetească. Ceteşte bucăţi de ici, de colo, de-acasă de la el, despre prietenul lui, de părintele cutare, despre cum a învăţat el gramatica cu formele pronumelor: mi-ţi-i, ni-vi-li şi altele. Mergeam amândoi pe trotuar, pe strada Păcurari, cu umbrelele deschise în ploaie, pe la poarta penitenciarului, de la „Jockey-Club“ până la vale, pe la casele lui Praja. Noroc că ploua şi nu prea era lume pe stradă, să se împiedece de umbrelele noastre. Mergeam amândoi, el cetind şi uitându-se din când în când la mine, să vază dacă îl ascult.“

După ce scrisese şi publicase în *Convorbiri literare* cinci poveşti, Creangă îşi puse în cap să facă o adevărată nuvelă, probabil încredinţat în sinea lui că va scrie mai bine decât atâţia. Compuse deci *Moş Nichifor Coţcariul*, în care nu se petrece, din punct de vedere epic, mai nimic. Un harabagiu pleacă la drum cu o evreică şi poposeşte peste noapte într-o pădure, având nişte stricăciuni la căruţă, atât şi nimic mai mult. Toată substanţa nuvelei este zugrăvirea pe cale dialogică a lui moş Nichifor. Departe de a fi o compunere „poporală“, bucata era cea dintâi mare nuvelă românească. Îndoit, Creangă o subintitulă „povestire glumeaţă“. Fie că nuvela cuprindea la început unele amănunte mai „corosive“ (moş Nichifor fiind un fel de Nastratin al lui Creangă), fie că junimiştii, aţâţaţi de Eminescu, fură sensibili la frumuseţile compunerii, succesul în „Junimea“ fu atât de mare, încât Maiorescu, de la Bucureşti, curios, ceru la 10 noiembrie 1876 manuscrisul pentru cinci zile (231, V).) La Bucureşti se întocmise o altă „Junime“, în corespondenţă cu cea de la Iaşi. „Istoria lui Creangă“ făcu şi aci „cel mai mare haz“, veselia fiind, pare-se, tot ce se cerea de la un autor „poporal“ (231, V). „Junimea“ din Iaşi hotărî, cum era şi firesc, publicarea ei, şi Creangă ceru înapoi cu multă smerire pentru îndrăzneală manuscri-

sul, pipăind opinia lui Maiorescu prin umilinţe prefăcute, sub care se ghiceşte totuşi o conştiinţă artistică netedă şi ironică:

„D-voastră cred că veţi fi râs şi de mine şi de dânsa, şi cu drept cuvânt: pentru că este e copilărie, scrisă de un om mai mult bătrân decât tânăr; da' bine, da' rău, D-zeu ştie. Eu atâta ştiu numai că am scris lung, pentru că n-am avut timp să scriu scurt. Dar ce am scris şi cum am scris, am scris...“ (232)

La 29 noiembrie 1876 Maiorescu înapoia prin Jacques Negruzzi manuscrisul, mulţumind „pentru scrisoarea hazlie“ (231, I) şi fără a da deocamdată nici o judecată. Critica urmă într-o scrisoare către N. Gane din 6/18 decembrie 1876, unde, după ce socotea nuvela lui Gane *Cânele Bălan,* cu toate rezervele de amănunt, drept „una din cele mai frumoase“ scrieri, şi admira *Strigoii* lui Eminescu destul de rece, strecură lui Negruzzi ideea curioasă că nuvela n-ar trebui publicată:

„Mulţumesc încă o dată d-lui Creangă pentru trimiterea lui *Moş Nichifor Harabagiul*. Ca tot ce scrie Creangă, şi povestea lui moş Nichifor este foarte interesantă în felul ei şi adevărat românească. Dacă s-ar întâmpla să o tipărească *Convorbirile* (ceea ce însă eu n-aş face, fiindcă istoria prea este din „Borta... Caldă“, şi atunci ce ar zice „duduca de la Vaslui“, care ştia poate numai de „Borta Rece“), atunci sunt de părere să se schimbe ceva la început. Este vorba acolo de un clopot dăruit şi de Ciubăr-vodă; ceea ce seamănă prea mult cu Slavici *Popa Tanda*. Însă Creangă este însuşi original şi nu are trebuinţă de a imita pe Slavici. Şi în alt loc mai este o imitare a lui Slavici; e pe pagina 2-a a manuscrisului trimis mie, sus, unde vorbeşte de iepele tinere şi albe ale harabagiului şi întrebuinţează forma stilistică: iepe, fiindcă voia să aibă mânji; albe, fiindcă îi luminau la drum“. Această repetire a adjectivelor cu explicări este iarăşi copiată din *Popa Tanda* („Valea-Sacă, vale, fiindcă... sacă, fiindcă...“)“ (91)

Creangă care asculta smerit ce-i spuneau alţii şi se făcea a privi la Maiorescu ca la un sfânt, nu ţinu seamă aproape deloc de observarea criticului. În sufletul lui, el era dar încredinţat că a scris cum a scris

şi-şi râdea de părerile altora care nu scriu. A socoti că nuvela *Nichifor Coţcariul* n-ar trebui publicată era totuna cu a spune că nu merita să fie publicată. Şi nuvela era capodopera lui Creangă! Maiorescu a fost un om de o cultură solidă, un om de caracter, un polemist foarte talentat şi un bărbat cu tact. Dar n-avea gust şi nici subtilitate. Era muzicant, şi în corespondenţă, venind vorba de muzică, nu putea să traducă nici o impresie, constatând numai că „dl Broome... s-a pus la orgă în salon, şi fata mai mare, Winnifred, la violoncel“. În faţa gheţarului, la hotel, se bucură că are... lumină electrică. Iar Creangă, scriindu-şi amintirile, râdea şi plângea singur, sufla greu, se mişca neîncetat şi se umplea de sudori. Un glas îi striga vorbele, şi el scria, ştergea şi scanda frazele ca un Flaubert al Humuleştilor (5). Maiorescu declară că Eminescu e „poet în toată puterea cuvântului“ şi nu e în stare să-l analizeze, şi el, om al şcolilor mari, face caracterizări naive de învăţător de ţară ca: armonie, onomatopee, versuri frumoase, idei care înalţă simţirea, în vreme ce institutorul Creangă, şcolarul catihetului, are sentimentul unităţii naturale a frazei, pe care n-o compune, ci o caută în forma ei unică, şi poate exprima cu atâta spirit sforţarea artistică prin cuvintele superioare: „am scris lung, pentru că n-am avut timp să scriu scurt“. E oricând măgulitor ca un om fără invidie şi atât de binevoitor ca Maiorescu, un om cu vază, al cărui cuvânt e oracol, să te laude. Creangă şi Eminescu au stimat pe Maiorescu. Dar în bojdeucă au râs amândoi, nici vorbă, fiindcă Eminescu spunea povestitorului că el n-are nevoie să fie îndreptat de nimeni, Iar Creangă într-adevăr întreba pe toţi şi scria cum ştia el.

Intrând în „Junimea“ şi vazându-se aşa de bine primit, Creangă, pocăit, se puse în slujba celor care făceau aci politică, a lui Carp, Maiorescu, Negruzzi, Pogor. Ideile lui el nu şi le schimbase şi, ca o figură electorală populară, îşi arătă recunoştinţa făcând propagandă pentru anumite persoane. El nu mai era nici fracţionist, dar nici conservator, ci „alegător naţionalist“. Iar în privinţa aceasta găsea la „Junimea“ o atmosferă mai lămurită. Cu toate divergenţele de opinii, „Junimea“ era în mare parte xenofobă. În primii ani discuţiile oţioase în jurul

problemei evreieşti, acute atunci în România, fură dese şi aprinse, şi nu stârnite chiar de aceia care trecură drept antisemiţi programatici. În casa lui Maiorescu, la Iaşi, în 28 aprilie 1872, fiind de faţă Iacob şi Leon Negruzzi, rezervatul Maiorescu, Mandrea, Bodnărescu, Lambrior, Panu, Castano, Verussi, Tassu, Pogor, Xenopol, „se naşte o discuţiune asupra evreilor, asupra industriei noastre şi mijlocul de a le face concurenţă. Se iveşte ideea unei societăţi care să aibă de principiu a cumpăra numai de la creştini obiectele ce se află la ei, pentru a porni astfel renaşterea industriei naţionale. Asupra acesteia se decide a se reveni." Problema era rău pusă, rasial, şi Eminescu se aşeza dintr-un punct de vedere mai aproape de adevăr, acel al producţiei, osândind fără osebire de origine etnică clasele sterile. În seara când Eminescu, înainte de a pleca la Berlin, la 7 septembrie 1872, citeşte *Înger şi demon* şi *Floare albastră*, se discută apoi „asupra chestiunii evreilor". Se poate spune că toţi, fără excepţie, fură „naţionalişti", dar unii, din oportunitate politică, precum Carp, ori din sentimentul inutilităţii, ca Pogor, se arătară rezervaţi. Maiorescu, profesând „seninătatea" şi având în vedere şi raţiuni politice, reprobă slab excesele, apoi se răzgândi şi deveni un xenofob măsurat la cuvinte, discret, dar hotărât, şi nu numai în câmpul politic, dar mai ales în cel literar, unde se simţi atins de concurenţa unor esteticieni şi critici ca Gruber şi Gherea, în jurul cărora, îndeosebi a celui din urmă, se făcea o vâlvă care-l supăra. Despre Gruber, aşadar, Maiorescu scria, făcând aluzie la nişte anchete literare, următoarele rânduri fără echivoc (5):

„E caracteristic acest amestec al răposatului Gruber în notiţele asupra lui Creangă. Gruber, cu o insuficientă pregătire ştiinţifică, începuse a se ocupa de studii psihofizice şi umpluse capul câtorva tineri din Iaşi cu aşa-numita *audiţie colorată*, un fel de curiozitate a hiperesteziei fără multă importanţă. Fireşte că Gruber se pusese în relaţie cu Lombroso, şi reclama ce se făcea în juriul neînsemnatelor cercetări gruberiane este o mica repercutare a marei reclame ce o face în Europa Lombroso, Max Nordau şi Brandes, [...] ale căror lucrări se compun din o pătrime studiu şi trei pătrimi exagerări isterice, potrivite după gustul numeroşilor

decadenţi neurastenici ai vremurilor noastre."

În „Junimea" ideologic obiectivă se alese un grup de xenofobi activi, propovăduind reacţiunea politică sau arătând o repulsie mai puternică pentru imigranţi. Printre aceştia sunt Conta, Xenopol (el însuşi de origine străină), Panu, Tassu, Lambrior. Lor li se adaugă numaidecât, din naivitate, Creangă. În epoca de după războiul de neatârnare, antisemitismul fu reaprins de congresul de la Berlin, care ceru României acordarea de drepturi politice evreilor, ceea ce aceştia meritau să aibă. Câţiva naţionalişti impenitenţi simţiră amestecul dinafară în chestiunile interne ca o umilinţă. Adeziunea politică a lui Creangă merge spre V. Conta, fostul coleg de şcoală din Târgul-Neamţ, care cerea votul pentru un program limpede xenofob. El făcu împreună cu comisarul Nicşoi, cu Gh. Ienăchescu şi alţii o ligă în numele căreia împrăştiară într-o noapte prin poştă cetăţenilor ieşeni un îndemn de a nu mai cumpăra de la negustorii străini (166), adică ceea ce se propusese şi la „Junimea". Încordându-şi lira, povestitorul îşi propagă ideea şi în versuri care se cântară (200):

Cumpăraţi de la olteni!

Este foarte cu putinţă ca hotărârea de a se face debitant să-i fi venit şi din concepţia simplistă că un adevărat român trebuie să înlăture pe alogeni din comerţ, făcând el însuşi comerţ. Unuia care se ţine scai după el să-i arendeze debitul el îi spune în cele din urmă sarcastic, arătându-i un deal de şapte fălci:

«— Bre, ştii ce, iaca chiar ţi-l dau de acum şi fără nici o plată în schimb, numai să te apuci *tu singur* ca să ari, să semeni şi să prăşeşti locul ista din faţa noastră, şi atunci să ştii că eu îţi dau debitul cu mare bucurie.» (107)

Creangă îi cerea isprava lui Chirică, a lui Stan Păţitul, însă fiindcă împrumutase de la Eminescu teoria că unii indivizi, profesând comerţul, nu sunt în stare să facă nici o muncă productivă. Lui Slavici, care-i trimisese broşura *Soll şi Haben*, el îi scria astfel:

„Stimate domnule şi frate Slaviciu,

Îţi mulţumesc din suflet pentru broşura ce mi-ai trămis.

Ca fiu din popor, admit în totul părerile d-voastră; nu m-am putut opri de a vărsa lacrămi, văzând nenorocirea ce ne ameninţă în viitorul ţărei şi al copiilor ei! Şi cu alâta mai mult am simţit, cu cât de mic copil am văzut vicleşugul acestui [soi de oameni] îndărătnic şi risipitoriu la ce ţinteşte...

Dar oamenii noştri de *stat*!... Ochi au şi nu văd; urechi au şi nu aud, căci totdeauna au luat cărbunele cu mina sermanului ţăran, care, la urma urmelor, tot el a plătit gloaba. Vorba ceea: „capra b... şi oaia trage ruşine“.

De-ar şti boii din cireadă ce mână becisnică îi duce la tăietoare! Dar nu ştie sărmanul dobitoc, şi de aceea tace şi rabdă; duce în spate toate sarcinile şi hrăneşte pe netrebnicii, cari îşi râd de dânsul! Păstori nu-s şi cânii lipsesc. Ş-apoi ştii că într-un sat fără câni se preumblă mişeii fără băţ...

Noi, cari am gustat amarul, să despreţuim pe oamenii cei ce lucrează fără de lege şi să nu ne însoţim cu aleşii lor — pentru a lua pâinea din gura fiilor şi a o arunca cânilor.

Cred că-i destul o măciucă la un car de oale.“ (231, III)

După cuvântarea ţinută de Conta, la 4 şi 5 septembrie 1879 în Cameră, Creangă în calitate de „alegător naţionalist“, îi trimite un răvaş înflăcărat:

„Iubite prietene,

Nu ştii cât ne-am bucurat noi ieşenii de succesul ce l-ai avut în Cameră.

Eu, după cum mă cunoşti, parcă înnebunisem de entuziasm, şi, de, prost oi fi, dar inimă mare am. M-am apucat de-am ţinut o

şezătoare acasă cu Răceanu, Ienăchescu, Mişu Nicşoi şi te-am proclamat cel mai mare orator al nostru; sa trăieşti, căci tu faci cinstire Eşului nostru, oropsit şi blestemat de D-zeu şi de oameni.“ (234)

Creangă ajuta la alegeri şi pe ceilalţi junimişti, mai puţin naţionalişti, şi întreţinea cu ei o corespondenţă ermetică, în chip hazliu conspirativă, ca această scrisoare către Negruzzi din 6 martie 1877:

„Stimabile dle Negruzzi,

Fost-am şi la p.rail... şi la rop, rop... şi s-au prins că întru un cuget vor mărturisi pentru chir, fiind rasasiaţi până-n gât de frac... Şi, că pentru chir, huludeţe sunt informaţi şi din partea altora în bine.

Însă n-ar fi rău să mai bateţi fierul până-i cald, că ştiţi cum e lumea la noi.“ (231, I)

El umbla, pe cât se vede, să fure alegătorii de la fracţionişti, îndeosebi învăţători de-ai lui, ca Ropală (şi Răileanu?), şi să-i îndrepte spre Carp. Acum orice primejdie de persecuţie i se părea înlăturată şi se bucura chiar de reputaţie.

La 8 ianuarie 1875 el cerea din nou definitivarea, care i se dădea (8), în 1878 era decorat cu *Benemerenti* clasa a II-a pentru activitatea didactică (89), Alecsandri îl onora cu încrederea de a-i trimite povestea *Cal galben de sub soare*, ca s-o transcrie, şi peste câţiva ani îi dăruia, la cerere, operele complete (4).

Adevăratul prieten al lui Creangă rămase tot Eminescu. Veneau şi alţii în bojdeuca povestitorului (Conta, Lambrior, Pompiliu, Nica), poetul însă trăgea aici ca în edenul lui Euthanasius. Cu multă prietenie, Eminescu recomandă ministerului printr-un raport din 26 mai 1876 *Povăţuitorul la cetire prin scriere*, acela care, rămas fără aprobare, zăcu în podul casei lui Ienăchescu. La 14 martie 1876 poetul ţinuse o prelegere publică despre *Influenţa austriacă asupra românilor din Principate*, pe care Creangă trebuie s-o fi ascultat-o ca pe o evanghelie, căci sub acest titlu oratorul îşi vărsa toi năduful său politic şi

făcea tabloul unui stat arhaic, bizuit pe clase autentice şi productive. La un moment dat, el zise:

„... vedem că existau clase neatârnate, una *ţărănească, ieşită din războinicii împroprietăriţi,* alta *burgheză.* Aceştia nu erau oamenii nimănui. Istoria celor din urmă 50 de ani, pe care mulţi o numesc a regenerării naţionale, mai cu drept cuvânt s-ar putea numi istoria nimicirii răzeşilor şi breslaşilor. Nimicindu-se însă talpa ţării, era neapărat ca şi stâlpii să cadă. Au căzut şi boierii. O clasă este într-un popor un factor al armoniei societăţii, de aceea rău este c-au căzut răzeşii, rău c-au căzut breslele, rău c-au căzut boierii. Căci se vor vedea urmările."

Pus astfel alături de boieri la temelia ţării, Creangă se va fi simţit foarte mulţumit. Ca o confirmare practică a excelenţei statului vechi şi dintr-un mimetism amical, Eminescu îşi făcu la rându-i haine de şeiac, ca ale lui Creangă. În primăvară se petrecu un lucru cu totul neplăcut. Guvernul conservator căzu, şi noul ministru de instrucţie, G. Chiţu, destitui pe Eminescu din postul de revizor pe ziua de l iunie 1876. Dealtfel, lucrul acesta era de aşteptat, şi e curios cum Maiorescu consimţi să scoată pe poet dintr-un loc mai potrivit şi mai ferit spre a-i încredinţa o însărcinare aşa de fragilă ca revizoratul. Destituirea dezlănţui în Eminescu amărăciune şi furie. „Canalia liberală — strigă el — a nimicit ideile ce mi le făurisem despre viaţă." Se socoti fără o „poziţie materială asigurată" şi cerşi pe toamnă Veronicăi Micle găsirea unui loc de pedagog, ca să-şi poată agonisi acea pâine pe care „o dorea de două zile şi n-avea cu ce s-o cumpere". Toate acestea dezvăluiau un om fără calm. Maiorescu fu şi el persecutat după aceasta şi nu-şi pierdu cumpătul. La Creangă cel păţit şi care ştia ce-nseamnă să fii dat afară din slujbe găsi Eminescu alinarea. El se mută o vreme în locuinţa acestuia, unde poetul îşi aduse un scrin de nuc înţesat cu cărţi. Acum Petrino îl denunţase justiţiei că sustrăsese cărţi din bibliotecă şi mobile pentru a-şi mobila apartamentul d-sale particular". Creangă trebuie să-i fi povestit din nou tot ce trăsese de pe urma popilor, cum îl dăduse Tell afară din şcoliţa lui, tot aşa, pe vară, cum, după câteva zile de năuceală, îşi făcuse inimă şi deschisese debit. Nu piere omul! Într-adevăr, Eminescu căpătă însărcinarea prost retribuită de redactor-administrator al *Curierului de Iaşi,* un fel de

buletin al publicaţiilor Curţii de apel din Iaşi, care publica şi o pagină politico-literară. Pe aceasta o compilă poetul un an de zile. Exacerbat de lipsuri şi necaz, poetul profesă un antiliberalism nestins şi o ura grozavă împotriva „semidocţilor şi cârciocarilor“, care corup „bunul-simţ atât de caracteristic al românului“. Creangă părea a fi mereu prezent în articolele sale ca termen de comparaţie. Eminescu se plictisi iute de sărăcie şi de „foaia vitelor de pripas“ şi în toamna anului 1877 se pregătea să plece la Bucureşti ca redactor la *Timpul*. Un conflict cu domnul Mircea, directorul Tipografiei Naţionale, care pretindea ca Eminescu să semneze o compoziţie encomiastică a sa, sluji ca pretext. Cu toată prietenia, nu e de crezut că Eminescu s-a slujit prea mult de ospitalitatea lui Creangă. El avea mândria lui de om şi nu-i plăcea să cadă pe capul nimănui. De aceea plecă la Bucureşti în căutarea unei soarte mai bune. Creangă rămase însă nemângâiat. Avea el prieteni ca Gh. Ienăchescu, Răceanu şi Nicşoi, dar aceştia erau buni numai la băutură. Altul era Eminescu, „marele poet al românilor“, plin de învăţătură şi spunând toate lucrurile limpede, precum sunt, făcându-l şi pe el să se simtă alt om, mai cu încredere în „ţărănia“ lui. Creangă tot aştepta acum veşti de la Bucureşti şi-l îmbia pe poet să vină la Iaşi:

„La Eşi ninge frumos de ast-noapte, încât s-a făcut drum de sanie.

Ciricul parcă e mai frumos acum.

Vino, frate Mihai, vino, căci fără tine sunt străin.“

Dealtfel, Iaşul începea din nou să se golească. Războiul întărise familia domnitoare şi arătase tuturor că adevărata viaţă e la Bucureşti. Scârbit de intrigile ieşene, Maiorescu se mutase în capitală, şi odată cu el şi „Junimea“, ceea ce rămăsese la Iaşi nemaiavând importanţa de altădată. Însuşi Constantin, băiatul lui Creangă, era la Bucureşti. Povestitorul se simţi deodată singur şi părăsit în „Eşul nostru cel oropsit“ (134) şi începu să se gândească la vreun mijloc de a vedea pe prietenii din Bucureşti şi de a mai merge cu trenul, pe care îl cântase în versuri:

Fumul esă, trenul sboară,
Pasajerii liniştiţi,
Orice vreme-a fi afară,
Au pornit, îs bun porniţi!

IX. CREANGĂ-TATĂL ŞI CREANGĂ-FIUL

CUPRINS

În vreme ce Creangă meşterea la abecedarele şi la poveştile sale suit în crivat ori cufundat în putină, băiatul său crescuse de-a binelea şi se afla acum flăcău în toată puterea cuvântului. Constantin nu era nici deştept şi n-avea nici vreuna din însuşirile tatălui. Şcoala militară din Iaşi, unde Creangă îl internase fără plată în 1872, scoţând cu martori act de paupertate, îi răpise orice ingenuitate, dându-i fumuri şi nu-i dăduse în schimb nici o cultura serioasă. Era tocmai unul din acei semidocţi de care vorbea Eminescu, un cioflingar de târg, care se cam ruşina de tata şi avea gusturi măreţe. Însă Creangă, ca orice părinte, îşi iubea puiul şi-l credea bun la ceva. Cu o dragoste vrednică de toată lauda, el aleargă la mărimile pe care le cunoştea ca să le ceară o vorbă bună pentru plodul său. Muşcător de felul lui şi plin de încredere în „ţărănia“ sa când era vorba de produsele minţii, Creangă redevenea smeritul om de jos care se roagă de boieri pentru binefacere. Şi cum tot Maiorescu îi sărea în ajutor cu folos, recunoştinţa institutorului lua forma celei mai adânci smerenii. Creangă, care ca diacon sărutase mâna directorului său de şcoală normală când fusese numit institutor, fu văzut la maturitate sărutând iarăşi, în faţa a o sută de comeseni ai unui banchet, mâna lui Titu Maiorescu. Şi într-adevăr, institutorul nu datora „Junimii“ numai pâinea sa, dar o seamă de bune îndrumări pentru slabul său fecior. Pe dată după război, Constantin se află la Bucureşti, unde urmează şcoala militară. Slavici îi este corespondent şi primeşte des de la îngrijoratul părinte întrebări de felul acesta: „Nu ştiu dacă Creangă al meu învaţă ori se lasă pe-o ureche“ (231, III). Creangă s-a rugat bineînţeles şi de Maiorescu să dea sfaturi băiatului şi să-l ocrotească „dacă merită“, fiindcă criticul primeşte pe Constantin în casă şi, probabil, îl invită la masă. Eminescu însuşi e

solicitat să arunce o privire. Nu se vede că elevul de şcoală militară ar fi înţeles câtuşi de puţin importanţa oamenilor care binevoiau să se ocupe de el din respect pentru tată. Pricepu numai că tată-său avea trecere şi prietenii influente, care-i puteau folosi. Că Creangă nu prea avea obiceiul să-şi deschidă punga, deşi prin preajma anului 1880 el nu e deloc un om sărac, este un lucru ce poate fi crezut. Adevărat este însă că elevul de şcoală militară îşi face o specialitate din a cere lui Creangă bani, văietându-se şi la alţii de zgârcenia aceluia, de vreme ce Eminescu intervine într-un rând, la 25 decembrie 1878, cerând să se trimită lui Constantin „din când în când parale pentru trebuinţele lui extraordinare“, în vederea că ar putea fi invitat de Maiorescu la masă şi ar avea trebuinţă de „o păreche de încălţăminte mai cuviincioase“. În curând Constantin ieşi sublocotenent de marină şi fu trimis la Triest, probabil de stat, de unde în toamna anului 1880 era întors nu demult. Clima Italiei, zicea el, îi îmblânzise caracterul lui zburdalnic (ms. 3.757). Îi plăcea luxul şi aventura, în care scop şi intrase la marină, uniforma fiind pompoasă (frac şi bicorn) şi slujba cauzatoare de schimbări. Nu mult după ieşirea din şcoală, luă parte la o paradă în Iaşi şi uniforma nemaivăzută induse în eroare pe cei de faţă, care crezură că sublocotenentul este un consul rus ori vreun ambasador. O babă din Sărărie îl recunoscu însă (13):

«— Ia tăceţi, fetelor — zise ea — doar îl cunosc de când era de-o şchioapă, e băetul lui Popa Smântână din Ţicău!»

Popa Smântână era, fireşte, mândru de feciorul său, deşi cam îngrijorat de purtările lui, şi ţinu cu tot dinadinsul să vadă de el mai de aproape. Sediul sublocotenentului era la Galaţi, şi totuşi el se învârtea fără rost prin capitală. Prilejul de a veni la Bucureşti îl găsi Creangă în numirea sa ca membru în Consiliul general al instrucţiunii, care se făcu prin intervenţia lui Vasile Conta, pe atunci ministru liberal. Încă nu e lămurit când a fost Creangă numit, dacă la începutul anului 1880 sau şi mai înainte, ori în toamna lui 1880, la începerea noului an şcolar. Atât se ştie, că pe toamnă prietenii îl văzură pe „bărdăhănosul“ Creangă în Bucureşti, foarte preocupat de noua lui slujbă. Pe vară

propriu-zis n-avea ce să caute în Bucureşti, şi e de gândit că veni cu puţin înainte de deschiderea şcolilor, atunci când munca ministerială este în toi. La minister se discuta introducerea limbii latine în şcolile secundare de fete, chestiune care nu interesa pe institutor. Cui îl întrebă el spuse însă că muierea poate să-şi vadă de gospodărie şi fără latinie şi că temerea lui era ca nu cumva femeile să se smintească mai rău învăţând-o (216). Desigur că-l văzu şi pe Eminescu, care însă era ameţit de Veronica lui, cu care aci se certa, aci se împăca. Maiorescu, care pe la sfârşitul lui mai petrecuse o seară la Iaşi în casa lui Negruzzi, când, poate, văzu şi pe Creangă, pretindea chiar că poetul debita lucruri ordinare pe socoteala lui şi a Mitei Kremnitz. În sfârşit, lumea toată părea cam zăpăcită, ceea ce trebuie să fi întristat puţin pe Creangă, lovit el însuşi de nu puţine supărări. Bineînţeles, merse la Maiorescu de două ori, aducându-i *Amintirile I*, pe care le citise la Iaşi lui Melic şi sub umbrela lui Th. Speranţa. Le scrisese la Iaşi, în bojdeucă, cu sudori, şi acum, văzând buna primire ce li se făcea aici, însemnă jos ca să se ştie că trecea şi prin capitală: „Bucureşti, 1880, septembre“. Maiorescu se-ntorsese din străinătate la 16—28 august şi fusese bolnav, cu febră. Era şi foarte supărat din cauza neînţelegerilor cu nevasta şi mersese cu gândul până la ideea sinuciderii prin cloral. Atunci, în septembrie, vremea la Bucureşti era frumoasă, şi în grădina lui Maiorescu înflorea un trandafir gălbui de culoarea ceaiului, pe care stăpânul casei îl urmărea cu mult interes. Criticul îşi reluă miercurile literare (125). Într-o astfel de seară, aşteptat, Creangă veni târziu detot de la şedinţa Consiliului general.

«— Se poate, domnule Creangă — i-a zis Maiorescu — faci ca atâta lume să te aştepte?

— Ce să zic? — răspunse Creangă căutând ca de obicei o „ţărănie“ de-a lui — d-voastră ca d-voastră! Neavând, se vede, altă treabă, aţi aşteptat în cea mai bună societate, şi aşteptarea nu vi-a fost zadarnică. Iată-mă-s: sunt aici. Iară eu, care umblu-n treburi mari, voi fi aşteptat poate mai puţin, dar vorba românului: Degeaba vii, degeaba te duci!» (216).

Mai des se întâlni, fireşte, Creangă cu Eminescu şi cu Slavici, care erau mai puţin boieroşi decât Maiorescu. Aceştia veniră câteva seri la dânsul (şedea deci pe undeva în gazdă) şi şezură de vorbă. Acum povestitorul avea încredere în sine, şi prostindu-se mereu îşi îngăduia să dea opinii literare. Bunăoară, *Budulea Taichii* al lui Slavici nu-i prea plăcea, găsindu-l prea „spelcuit".

În octombrie Creangă se afla din nou la Iaşi. O pacoste căzu acum pe capul lui, amărându-i viaţa şi aducându-i, în cele din urmă, moartea. Se îmbolnăvi de epilepsie, de „pedepsie", cum îi zicea el în limbaj popular, moştenind răul de la Smaranda. De când era bolnav nu se poate şti hotărât, dar se pare că din primăvara anului 1877. „De la *Harap Alb* — zicea el — douăsprezece zile nu mai am ieşit din bojdeuca asta; a venit împăratul rusesc, şi atunci mi-a venit un fum pe nas." (6). Fumul pe nas constituia aura „pedepsiei" lui. Oricum, îşi dădea seama că apăsa asupra lui un rău destin. El se socotea un nevropat, împăcându-se cu gândul că mulţi oameni mari au fost la fel, Napoleon de pildă (234). Se pare că încă dinainte grozava boală se vestise prin atacuri uşoare în chip de ameţeli şi ne putem chiar întreba dacă unul din motivele pentru care nevastă-sa nu mai vru cu nici un chip să trăiască cu el nu a fost şi descoperirea unei manifestări morbide, cu atât mai mult cu cât Creangă nu se mai căsătoreşte a doua oară, cu toate că ar fi fost firesc să facă aceasta. Institutorul avea în purtările lui porniri convulsive. Furia cu care bătu un copil indignă pe normalişti, dar Creangă îşi mărturisi nestăpânirea: „Pesemne, măi băieţi, ce credeţi, că nu pricep atâta lucru? Da', ia, natura mea cea ticăloasă! aşa-s pornit eu din fire, fără judecată când mă mânii şi pace. Ca când văd că din astă pricină am să-nfund un gros cu mine!" Natura institutorului era aşa fel, încât când se-nfuria „nu-şi dădea seama de nimic" (223). Pentru că Ienăchescu îl contrazise odată cu privire la deşteptăciunea lui Bonaparte, Creangă îl privi atât de fioros şi aprins de mânie, încât preotul fugi pe uşă cerând iertare, spre a fi îmbunat abia a doua zi cu aceeaşi scuză, „că tu ştii cum sunt eu" (234). Dacă ar fi să dăm crezare acestui Ienăchescu, Creangă a ţinut-o tot în con-

cediu vreo doisprezece ani, luându-şi-l cu alte cuvinte dinainte de 1880 (56). Totuşi, prin 1883 mergea la şcoală, căci îl vedeau normaliştii. Lipsea probabil din când în când, simţindu-se rău sau mergând pe la Bucureşti. Ienăchescu mai pretindea că Creangă, zgârcit, nu dădea suplinitorului decât 50 de franci şi că din această pricină s-ar fi certat chiar, Ienăchescu cerând, generos cu banul altuia, să dea pentru suplinire măcar 70 de lei din 270 cât ar fi avut acum povestitorul, care la 5 noiembrie 1884 împlinea al patrulea termen de gradaţie (60). Deci simptome de boală se văzură la Creangă încă dinainte, acoperite însă de înfăţişarea de voinicie şi sănătate. Acum, în 1880, se ivi după toate aparenţele întâiul atac plin. Înspăimântat, alergă la doctori, la un doctor Botez îndeosebi, şi puse şi pe fiu-său să întrebe la Bucureşti medicii, să-i spună „dacă are sau nu leac“. Constantin, zăpăcit de ale lui, îi răspunse cu sfaturi banale ca „prezervează-te! schimbă-ţi traiul, sileşte-te a asculta sfaturile doctorilor de acolo, cari pentru asemenea boale sunt tot atât de savanţi ca şi aceştia de aci“. Îi dă instrucţiunile oferite de un dr. Pop pentru luarea de natriu bromat. Ba îl mai sfătuieşte să cheme pe doctorul Botez acasă şi să-l lase „cinci minute cu duduca Tinca ş-apoi dieta care-ţi va recomanda-o, de vrei să treacă mulţi ani fără să te doboare, ascult-o şi urmeaz-o cu sfinţenie“. Insinuare că izvorul bolii ar fi Tinca ori exprimare neghioabă? Mai degrabă aceasta din urmă. Supărat de boală, Creangă mai era amărât şi de Constantin, căruia dealtfel îi scria mereu. Nu se poate un stil mai prolix, mai incult decât al sublocotenentului. Sforţarea lui vădită este de a fi literar şi de duh, la înălţimea tatălui, în vreme ce el nu cunoaşte nici ortografia. Sub tiradele patetice se ascunde mereu câte o cerere de bani. La 9 octombrie Constantin se afla în Bucureşti şi căuta a încânta pe Creangă, printr-o scrisoare, că ministerul avea să-l trimită în străinătate la Brest. „Îmi pare rău — zicea el — că tocmai d-ta părintele mieu te îndoieşti de sinceritatea aspiraţiunilor mele.“ Acum era îndrăgostit de domnişoara Natalia, fata madamei Cristodulo Alexandri, în familia căreia se introdusese şi avea nevoie, spre a o cultiva, de 200 lei „în cap“. Îi cerea dar, la sfârşitul polilogiei,

făgăduind să-i plătească în rate de câte 50 de lei lunar. Creangă nu se lăsă probabil învins de argumentaţia fiului şi nici încântat de proasta lui stilistică (din când în când, îi corectează epistolele), ci-l întrebă scurt şi cuprinzător ce-i cu Brestul. Constantin se pierdu în alte bâiguieli. Zicea că speră acum să treacă în geniu şi-l încredinţa că avea să facă o afacere strălucită căsătorindu-se: „iubesc, trebuie să fiu iubit — declama el — nu întâmpin în acest pas nicio dificultate... Afară de asta intrăm într-o familie mai mult sau mai puţin sprijinită; ginerele celalt bun proprietar: alegător colegiul I, ca mâine poimâine deputat ceia ce mă şi ne aranjează binişor." Creangă rămase neîmblânzit de sentimentul romantic al lui Constantin, deşi acesta îi expediase trei scrisori, „două recomandate şi una ne" *(sic)*. De fapt, el aştepta şi parale, şi-n loc să stea la Galaţi, unde-i era sediul, se învârtea prin capitală, locuind în Strada Fântânei 20. Mergea şi pe la Maiorescu, încercând să-l încredinţeze şi pe acela de meritele d-rei Natalie. Desigur că criticul trebuie să fi fost cam plictisit de acest zăpăcit, dar amabil, din consideraţie pentru tată, nu-şi arăta umoarea. Văzând că Creangă este neînduplecat (ştim cât de încăpăţânat era), fiul dă stilului intensitatea maximă. „Nu uita — zice el mândru către tată, neghicind ironia soartei — că ţânta me este dacă se poate [numele familiei] sel măresc şi mai mult, lucru ce se poate trăind s-ajung şi general; nu tocmai uşor ţar veni când oi auzi că fiu teu unic a murit, că rezultatul muncei tale de 20 de ani a pierit prin singura întâmplare că nereuşind a lua de soţie pe aceia ce iubeşte s-a împuşcat. Tată pe amorul mieu, pe singurul mieu părinte, dacă în 7 zile numi trimeţi un respuns favorabil, gloanţele celui dintâi revolver 'mi vor spulbera crierii;...Dacă, d-ta pentru cutare... 'mi aduc aminte, pregătiai puşca să te omori apoi ieu pentru o tânără cu frumoase calităţi... Tată, aceleaşi circumstanţe până la un punct au ocupat anii tinereţii tale şi tot tu le ai bravat; ajungând acolo unde eşti. De ce eşti atât de egoist?" La 5 octombrie 1881 candidatul patetic la autoîmpuşcare găsise altă fată, căci Creangă şi Ileana, mamă-sa, care se vede că trăia, îi trimit consimţământul la o căsătorie cu o Elena Adamescu, fiica lui

Andrei şi Angelina Adamescu, care nu s-a făcut (236). Văzând că ameninţarea cu sinuciderea nu are efect, Constantin se arată îngrijorat de boala lui Creangă şi-i dă sfaturi inutile. Apoi, disperat, îi face morală în numele „teoriei reciprocităţii“ între tată şi fiu. „Ai atâtea drepturi măsurate şi poziţiune încât nepăsarea de care teai servit pare a fi produsul unui desgust nemesurat pe care ţi lam provocat; cine? fiul teu; singurul tău fiu... Ruşine mie, ruşine de o 1.000 de ori!“ Asemenea extravaganţe l-ar fi lăsat pe Creangă nepăsător, dar fiul făcu nişte isprăvi care nu se poate să nu-l fi supărat. Lipsit de orice tact, abuzând într-un chip penibil de bunăvoinţa junimiştilor, pretinzând că n-are nici o leţcaie şi nici haine, când toată lumea ştie că se logodeşte, ceru protectorilor literari ai lui Creangă să-i strângă suma de 1.000 de lei. Aceia nu-i răspunseră, şi Constantin începe să-i împroaşte cu ocări negramaticale şi caragialeşti; „D-ta nai, pentru acest cuvânt am adresat dlui Pogor şi dlui Negruzzi câte o scrisoare rugândui se mijlocească între membrii Junimei pentru suma de 1.000 lei, cu toate acestea aceşti oameni mari, aceşti speculatori de meserii diferite dar potrivite fiecare în parte pentru acelaşi scop „negoţ pentru câştig“ fie pentru nume, bani, politică, ambiţiuni deşerte, rezbunări, uri, pasiuni în genere, aceşti haini nu miau trimes, la ei miea de franci era pişcătura purecelui dintr-un munte, la mine viitorul soarta... Tată! Caută cel puţin, de te împrumută cu 800 de franci şi achit eu câte 100 lunar, fii cel puţin d-ta părinte ce mă cunoşti girul meu.“ Aşa scria Constantin la 14 ianuarie 1881, şi e probabil că Creangă îl lăsă să sporovăiască atât cât pofti. Pe cât de adevărat era că povestitorul avea bani, dar nu înţelegea să dea unui sublocotenent cu leafă, de vreme ce şi el, ca diacon, nu ceruse nimănui nimic, pe atât e de adevărat că cererile fiului nu sunt serioase. Lucru hazliu. Nu numai fiul cerea lui Maiorescu, dar şi tatăl — e drept, cu motive mai nobile. La 11 iunie 1881 Creangă solicită lui Maiorescu un ajutor pentru un diacon bolnav de la Biserica Buna Vestire, unde criticul avea un „odor scump“, unde îşi înmormântase, cu alte cuvinte, un copil mort timpuriu. Maiorescu era foarte des asaltat de mulţi cu cereri de ajutoare, şi, lucru lăudabil,

dădea (41). Totuşi, cererea lui Creangă este inoportună, fiindcă era mai în măsură el ca fost diacon să-şi ajute prietenul. El are despre „cei mari“ concepţia de atunci a unor „oameni din popor“, care socotesc că un locuitor de la oraş are menirea să dea la toţi. Atât de puţin sărac era totuşi Creangă, încât în toamna anului 1881 el şi alţi opt institutori împreună cu I. S. Ionescu, tipograf, cumpărară de la „Junimea“ Tipografia Naţională, la care rămase asociat până la moarte (107). E cu putinţă ca Maiorescu, plictisit de prea desele interveniri în favoarea lui Constantin, să fi încercat să scape delicat de Creangă, spunând că nu e acasă într-o zi la Bucureşti, când acesta l-ar fi căutat în altă zi decât în miercurea literară. Dar se poate să fie şi o părere a lui Creangă că Maiorescu era la fereastră, ori o greşeală din partea feciorului. Fapt este că povestitorul ar fi avut acest sentiment şi ar fi povestit întâmplarea altora cu lacrimi în ochi (89). Unii oameni nu înţeleg niciodată eticheta şi sunt gata să vadă mândrie „boierească“ acolo unde e numai disciplină a vieţii. Dacă Creangă era supărat din pricina lui Costache, nu prea e de crezut că văzu un gest teribil în apelarea la „Junimea“, de vreme ce şi el înţelegea ca cei mari să te ajute băneşte când eşti la ananghie. Aşa precum Eminescu ponegrea pe Maiorescu când era necăjit, putea să facă şi Creangă, şi nu trebuie să ne lăsăm deloc înşelaţi de formulele sentimentale folosite pe faţă. Maiorescu găseşte purtările lui Jacques Negruzzi „ordinare“, ale lui Eminescu „ordinare“ şi ale multor altora din cei de aproape la fel. Creangă sărută mâna lui Maiorescu şi-i trimite lui Negruzzi ştiri încurajatoare cu privire la alegeri. Şi, cu toate astea, cineva crede a-l fi văzut chiar în anii aceştia votând nu cu junimiştii, cum era firesc, ci tot cu liberalii (217). Sufletul omenesc este complex, şi Creangă putea să aibă totodată slavă pentru Maiorescu şi oarecare egoism. După câteva luni, prin iunie, Constantin pare potolit de exaltările lui, nu fără a visa să fie milionar ca să plece la Constantinopol, la Napoli. Deocamdată, unitatea îl trimitea în Dobrogea pe lângă Babadag. În septembrie 1881 Creangă se află iar la Bucureşti. Se vede că cineva l-a sfătuit să intre în spital, fiindcă se afla atunci în Spitalul Brâncovenesc, unde

dăduse de o mamă Bălaşa, gardiancă bătrână, fără ştiinţă de carte, de fel din Craiova, care-i spuse nişte poezii poporane, dintre care una e o variantă a *Mioriţei*.

Printr-un contrast pe care-l accentua boala, Creangă trecea de la supărare la veselie nebună cu poftă nestinsă de vorbă. Mama Bălaşa, ţărancă pe potriva lui şi limbută, îl plăcu, şi aceasta îi zise în stihuri despre tinereţile ei (48):

Când ieram în floarea mea,
Zburam ca o păsărea.
Şi zburam din cracă-n cracă,
N-avea nime ce să-mi facă,
Dar un hoţ de vânător
Îmi întinse-un lăţişor
Şi mă prinse de-un picior;
Şi mă băgă în colivie,
Mai mult moartă decât vie.

Un medic secundar nou, văzând la vizită pe acest bărbos umflat, cu privire mehenghie, întrebă în franţuzeşte pe medicul vechi cine era hipopotamul. Creangă, înţelegând în orice caz numele animalului, răspunse numaidecât:

«— Dumneavoastră trebuie să fiţi şeful vreunei minajerii de cunoaşteţi aşa de bine specia hipopotamilor.» (107).

Probabil că şi de data aceasta Creangă merse la Maiorescu spre a citi partea a III-a din *Amintiri*, datate: „Bucureşti, 1881, septembrie."

Acum Constantin se cuminţise, recunoscând că înainte fusese tânăr. Luase hotărâri mari: „Ai toată dreptatea şi pentru aceia tac mă chiamă". În ianuarie 1882 se afla mutat la Giurgiu, visând însă plecarea în străinătate şi găsirea unei „chei" pentru procurarea de bani. Cheia însă nu voia s-o dea Creangă, şi sublocotenentul avea viziuni pe care le numea realităţi: „Nu mă înţelegi şi nici nuţi voi destăinui mijlocul, de cât în ziua când sorţii izbânzii mor conduce pe calea adiverului; m-am seturat de iluzii şi Doamne mult ţin să înfig şi eu odată dinţii în realitate, să vedem ce soiu de plăcintă o mai fi şaceia, că de, aud pe mulţi zicând că dânsa nici mierea nu satură... pe om..." Aşa înţelegea fiul să aibă umor ca tatăl. Acum nu mai avea încurcături băneşti, cu socotelile stătea „tantoi pe tantoi". Era fericit de existenţă:

„Slujbai slujbă, petrecerile, petreceri, dansuri prin soirelele celor cu dare de mână, cărora am căutat să mă recomand cât se poate mai bine“ etc. Dar nu neglija nici treburile spirituale. Ceruse lui Creangă hărţi, dicţionare, pe care acesta, încrezător în geniul odraslei, le trimisese, şi născuse un op despre Dobrogea. Mersese apoi la Bucureşti, unde-şi făcuse haine cu 150 de lei, trimişi de Creangă, şi predase lui Eminescu opul care „l-a umplut de admirare“ pe acesta, promiţând să-l citească şi lui Maiorescu. După Paşti, Constantin, vesel de viaţă, striga „Evala şi Işala“, în aprilie în „2 zeci şi nuş câte“ spera să ajungă locotenent şi să meargă la şcoala de stat-major din Bruxelles. În mai era dezamăgit. Eminescu nu-i înapoia manuscrisul şi nu-i spunea dacă plătea „batăr o ceapă digerată“. Ca să se mângâie, cerea lui Creangă 100 de lei pentru „nişte secături de strae albe, ghete, mai cisme“. Atâtea idei mari din partea lui Constantin ameţiră pe Creangă. Se rugă de toţi pe care-i cunoştea, în rândul întâi de Maiorescu, să sprijine planurile feciorului său, care urmărea acum să fie trimis în străinătate.

Pe toamnă, Maiorescu veni la Iaşi, pentru aniversarea „Junimii“, care se făcea prin tradiţionalul banchet. Petrecerea era din cele mai nimerite pentru duhul lui Creangă, el însă nu putu merge, fiind bolnav. Abia după aceea încredinţa pe „cel mai drăgălaş profesor şi cel mai bun voitor ce am avut în viaţa mea“ de toată dragostea lui şi-i mulţumea de interesul ce-l purta copilului său (231, V). Era trist. Conta murise în aprilie, Lambrior era şi el bolnav. Erau, împreună cu Eminescu, care se va prăbuşi şi el în curând, cei mai buni prieteni, de aceia care nu pregetau să-l dibuiască în bojdeuca lui. „Iaca şi munca peste măsură la ce duce.“ În ianuarie 1883, Constantin căzuse la invenţii cu care spera să revoluţioneze armata şi mai ales şi ciupească ceva bani de la Creangă. „Tată — exclama el — Idialul meu este mult mai sus de cât ţilai putea închipui, chiar tu ca părinte, el este un vis, pe care l-am realizat în parte; el este deja conceput ear bazele lui sunt: munca în senzul unor producţiuni personale sprijinindu-se pentru aceasta pe studii speciale în ramura ce profesez.“ Sublocotenentul avea un sistem personal de poduri şi trăgea nădejde prin asta să

ajungă locotenent. În aprilie se mărturisea învins: „Cu locotenenţia mea o pusei de mămăligă". Totuşi, la 8 aprilie 1883 avansarea veni (200).

Ca să vadă mai de aproape ce tot învârteşte acest fiu, Creangă se gândi că ar putea însuşi veni la Bucureşti ca membru în Consiliul general al instrucţiei. Corpul institutorilor alegea trei inşi, din care ministrul reţinea unul. Creangă se rugă iarăşi de Maiorescu să fie preferat lui Ropală şi lui Hrisoscoleu (231, V), însă nu reiese de nicăieri c-ar fi fost numit. Constantin crezu peste vară că o să poată fi trimis la Politehnica din Paris, totuşi intenţia nu-i izbuti fiindcă, poate, nu reuşi la examen. Pretindea acum că se va pregăti pentru concursul de la 15 august în vederea mergerii la Turin. La 14 august el vestea pe Creangă că „mâine" se prezenta la examen. Reiese din corespondenţa următoare că dăduse greş. Toată „Junimea" e pusă în mişcare pentru viitorul lui Constantin. În noiembrie, Carp primi pe locotenent şi-i dădu o recomandaţie către Sturza, primul-ministru, care îi era cumnat. Acesta-i spuse dur, când probabil Constantin se lăudă că-şi „perfecta instrumentul":

„— Domnule locotenent, dacă faci invenţii, ţine-te de dânsele şi lasă-te de miliţie!"

Totuşi, Sturza întrebă la Viena care sunt condiţiile de admisiune în şcoala de aplicaţiune pentru geniu şi artilerie de acolo, şi totul arăta că, mulţumită reputaţiei institutorului, tânărul ofiţer avea să plece curând în străinătate. Creangă începuse a fi înconjurat ca un scriitor de seamă şi era solicitat a colabora la publicaţii. Mite Kremnitz îi tradusese două poveşti, studenţii din Viena îi ceruseră ceva pentru *Almanahul societăţii „România jună"*. Apăsat de glorie, plin de sentimentul răspunderii, Creangă se închise în casă şi compuse *Moş Ion Roată şi Unirea*, scriind, se vede, noaptea şi sfârşind în zori, chiar în momentul când junimiştii benchetuiau la aniversare: „Iacă, chiar acum la 6 oare dimineaţa — scria el lui Maiorescu — am gătit de scris anecdota pentru „România jună" şi o şi trimit cu poşta de astăzi. Tare am avut dorinţă să vă văd când aţi fost de aniversarea „Junimii", însă

nu mi-a fost tocmai bine şi nici nu puteam să scriu ceva ce începusem a scrie pentru „România jună“, de-mi venia să înebunesc de necaz. Ferească D-zeu de omul tâmp, când începe să facă ceva, că el singur nu ştie ce face, decât numai întâmplarea poate să-l scoată din încurcătură.“ (231, V) Normaliştii care vin să asiste la lecţii îi fac un fel de gardă admirativă. Şcoala era tocmai în Păcurari şi se zicea „Şcoala lui Braşoveanu“, după numele directorului (211). Creangă preda la clasa a II-a şi, desigur, ambiţia îl silea să facă sforţări obositoare ca să arate tinerilor preparanzi cum înţelege el şcoala. Institutorul destăinuia cu duh că pentru el clasa a II-a era mai grea decât întâia şi cerea inspectorului să fie „înaintat“ la clasa întâi (128):

«— Apoi credeţi, domnule inspector — lămurea el — când eram la clasa I, ştiam că trebuie să fac materia de clasa I. Dar de când m-aţi trecut la clasa a II-a, trebuie să fac materia de clasa a II-a, dar şi pe cea de clasa I-a.»

În clasă era linişte şi rânduială, institutorul bolnav era când sentimental şi gata să spună poveşti, când violent. Mergând pe drum, spre casă, înconjurat de respectuoşi preparanzi, care deveneau şi ascultători de literatură, când se crea prilejul, Creangă găsea cu cale să le ţină câte un logos înţelept de felul acesta:

«— Unde nu-i dragoste de breaslă şi menire, şi tragere de inimă, nu-i Doamne-ajută, măi băieţi! Băieţii de ţăran n-au ce trebuie, fug de şcoală şi li-i urâtă cartea, că-i ţine învăţătorul în şcoală ca la gros. Ia schimbaţi-le felul de viaţă şi-ţi vedea cum au să fugă de-acasă la şcoală. Fie-vă dragi, purtaţi-vă cu ei blând, învăţaţi-i cele de folos şi-ţi vedea cum are să vi se umple şcoala de băieţi. Nu vă supăraţi de nătângia unora şi fiţi drepţi, şi-ţi vedea că nu-s sălbatici, ci băieţi cuminţi. Nu ţineţi copiii numai la carte, ci schimbaţi-le des ocupaţia. Jucaţi-vă cu ei, căci între copii trebuie să fii şi tu copil. Nu vărsaţi veninul amărăciunei voastre în sufletul copiilor, că-i păcat.»

Aşa vorbea Creanga, dar el însuşi, iritat câteodată, puşca bătaie câte unui copil, chiar faţă de normalişti. Atunci aceştia îi ziceau indignaţi:

«— Bine, domnule Creangă, noi învăţăm la pedagogie să nu creştem băieţii cu pumni şi cu stâlceli, cum ai făcut dumneata azi, şi

aici vedem lucru pe dos!» (119)

Institutorul păţit le explica normaliştilor că „pedagogia“ nu-i bună pentru oricine, că numai cine s-a pălit de pragul de sus vede şi pe cel de jos, şi totul se împăca. Mulţumit de a se vedea înconjurat de atâţi tineri, el spunea înduioşat:

«— Mi-e drag de voi, măi băieţi, că sunteţi şi voi feciori de ţăran ca mine, şi când stau cu voi de vorbă, parcă sunt între băietanii cu care am holteit, săracele zilele acelea!» (122)

Vorbind astfel, soseau la Lăpuşneanu, apoi ajungeau la Spiridonie, probabil prin Strada-de-Sus. Aci se despărţeau. Normaliştii coborau spre Strada Mare, spre Trei Ierarhi, unde le era internatul, iar Creangă o lua în sus, pe Sărărie, spre Ţicău. Dacă tinerii păşeau prea grabnic, Creangă, în sudori, se văieta:

«— Mă luaţi prea repede, măi băieţi; nu vă puneţi mintea c-un moşneag ca mine!»

Vorbăreţ din fire şi văzându-se ascultat, institutorul le povestea câte ştia, încât odată se treziră cu toţii laolaltă în faţa bojdeucii.

«— Hă, hă, hă! măi băieţi, aşa-i că eu, cu braşoavele mele, v-am făcut-o bună? se învinovăţi smerit Creangă. Mi se pare că după ce-ţi ajunge la şcoală, aveţi să puneţi lingurile-n brâu şi să roadeţi din ele cele răbdări prăjite, care-s cam gustoase pe-acolo, pe la internatul vostru, după cât s-aude. Da’ mi-ţi erta şi voi, dragii moşului flăcăi, că doară n-a fost cu voia mea!»

Tinerii mărturisiră că se simt fericiţi c-au văzut casa unde stă povestitorul.

«— Da, că ce-i dreptul, aţi şi avut ce vedea — se umili Creangă — bată-vă hazu, măi băieţi, să vă bată!» (223)

Această bucurie de a se înconjura de tineri de origine ţărănească vine şi de acolo că printre „cioflingari“ Creangă n-avea prieteni adevăraţi. Eminescu, Conta, junimiştii cu care putea sta de vorbă erau sau morţi, sau la Bucureşti. Ienăchescu, Răceanu, Ionescu tipograful, asociaţii lui la manuale ori la tipografie, erau tovarăşi de petrecere, dar nu păreau a pune preţ pe Creangă ca scriitor, şi apoi aceştia se

ţineau mândri, se socoteau orăşeni. Mai bine se simţea fostul diacon printre ai săi de la ţară. Cu părintele Gheorghe de la Neamţ, fiu al lui David Creangă şi unchi mai tânăr al său, întreţinea corespondenţă şi mergea să-l vadă ori de câte ori putea. Popa Gheorghe era un om arătos, cu barbă învoaltă, îmbrăcat într-un chip care făcea trecerea de la portul curat ţărănesc la veşmintele preoţeşti. Creangă mai ţinea la soră-sa Elenuţa, care în vara anului 1883 era de curând măritată cu un gospodar din satul Galu. Povestitorul, grijuliu în vederea iernii, o ruga să-i trimită sumani pentru haine:

„Elenuţa, tare aşi vrea să am vreo 20 de coţi sumani de noaten, bun pentru un suman pentru mine. I-aşi plăti cât de scump, numai să-i am. Scrieţi-mi dacă s-ar găsi, să vă trimit bani. Mi-aşi face chiar acum o manta pentru iarnă din sum[an] de noaten.“ (68)

Îşi căuta prieteni printre oamenii simpli cu care intra în vorbă în chipul lui limbut şi pe care îi introducea în toată familia lui ieşeană, înfăţişată prin Zahei şi madama sa, prin Tinca, ţiitoarea, şi prin mamele amândurora. Un sincer amic îi scria cam astfel:

„Salutare C. C. Ionică,

Doresc mult ca acest mic bilet să vă întâmpine în momentile de fericire şi sănătoşi dimpreună cu toată familia dv.; cât despre mine de voiţi a şti, sunt bine“ etc. (68).

Cu toată boala, Creangă nu-şi pierdu cu totul buna dispoziţie. Trăgea nădejde să se facă bine, cum se făcuse, pe cât se spune, mamă-sa. Fu văzut prin 1882 în gară, călăuzind pe congresiştii unei asociaţii naţionaliste. Era foarte vesel şi cu pălăria cea mare dată pe ceafă în mijlocul unui cerc de prieteni la tejgheaua plină de pahare de bere a restaurantului de clasa a III-a. Văzând un tânăr licean curios, care-l privea cu interes, Creangă îi întinde un pahar de bere, zicând:

„Trage-i şi tu, bre!“ (88)

Nu încetase a fi Popa Smântână şi Nastratinul Iaşului. În fundul odăii unei crâşme din Ciurchi, unde mersese cu câţiva să strângă pe

zarzavagii într-o casă de economie spre a-i scăpa de cămătărie. Creangă dădu de o babă care gemea văietându-se că e bolnavă de năjit şi că-i rămân copiii, bărbatul şi vitele pe drumuri.

«— Taci, mămucă dragă — zise el — lasă, că te descânt cu, şi o să vezi cum are să-ţi treacă îndată, de parcă o să-ţi ieie durerile cu mâna, lasă pe mine!»

Şi Creangă luă repede o ulcică plină cu apă, stinse vreo doi cărbuni înăuntru şi, frecând pe la tâmple şi pe la gât pe bătrână, spuse bolborosind, un descântec indecent, care trebuie să fi stârnit hohote de râs la cei de faţă, dar care avu darul să vindece, prin sugestie, pe babă. La o săptămână, bărbatul babei aducea descântătorului, în Ţicău, un noaten drept mulţumire că-i înzdrăvenise muierea (107).

În 1883 sănătatea lui Creangă păru a fi mal bună, şi lucrurile ar fi mers mai bine dacă o nouă supărare n-ar fi picat asupra povestitorului. La 28 iunie Eminescu înnebuni. Durerea lui Creangă trebuie să fi fost nemăsurată, ţinând seamă de jalea lui de mai târziu şi de zguduirea pe care o face totdeauna asupra unui bolnav boala ori moartea celor de aproape. De multă vreme Eminescu era cu totul ameţit de gazetăria lui şi de certurile cu Veronica. Numai cu trei săptămâni înainte, poetul venise la Iaşi pentru dezvelirea statuii lui Ştefan cel Mare şi şezu în bordeiul lui Creangă. În casa lui Iacob Negruzzi, fiind fără îndoială de faţă şi institutorul, el citi cu glas grav şi cântător vestita *Doină*:

Vai de biet român, săracul,
Îndărăt tot dă ca racul,
Nici îi merge, nici se-ndeamnă,
Nici îi este toamna toamnă...

Umblară iarăşi cu prietenii câteva zile pe la ştiutele crâşme, dar Eminescu era întunecat. Când merse să se culce în odaia de vălătuci a bojdeucii din Ţicău, călăuzit de ochii iubitori ai povestitorului, Eminescu scoase un mic revolver şi-l puse pe masă. La întrebarea lui Creangă asupra rostului armei, poetul mărturisi că îi e frică să nu-l ucidă „cineva“ (62). Avea aşadar fobii şi ceea ce urmă în curând nu fu chiar neaşteptat. Peste vară, ca să-şi uşureze sufletul, Creangă merse

la Târgul-Neamţ, la preotul Creangă de bună seamă. Cu jale şi cu nădejde totodată, trebuie să fi aflat el în toamnă că Eminescu fusese trimis de junimişti la un sanatoriu în Viena. În aşteptare, scria mereu scrisori lui Constantin, din care nu ştia cam ce avea să iasă. Băiatul ajunsese cam îndrăzneţ şi fusese silit să-l facă „obraznic". Sănătatea i se înrăutăţea din nou. Poate că acum, urându-i-se de doctori, avu ideea de a se pune „în salce". Acesta era un tratament băbesc pe care-l cultivară mulţi din intelectualii Iaşului şi care consta în închiderea timp de o lună într-o odaie încălzită bine, în înghiţituri de felurite ceaiuri, în dietă şi afumare. Pacientul nu ieşea deloc din odaia-cuptor, mânca puţin şi nesărat şi bea multă zeamă caldă de salce (rădăcină de salsaparilă). Deci Creangă intră în cura mamei Maria, doftoroaia empirică, o bătrână cârnă şi fârnâită la vorbire, şi începu să bea zeamă de salce. Dar nemâncarea îl nelinişti. El avea obiceiul să nu se mai întoarcă acasă la prânz, stând departe de Păcurari, şi să mănânce o singură data pe zi, seara, ca un Flămânzilă. În ziua a cincea de cură ceru de mâncare. Baba căută să-l îmbie cu lapte şi-i aduse o oală cu lapte dulce, pe care pacientul îl bău tot, apoi, cu foamea nepotolită, porunci, bătând cu pumnul în masă, spre groaza lecuitoarei, să i se aducă de acasă o pâine de un kilogram, o găină întreagă cu mujdei de usturoi, un castron cu sarmale de curechi, 7-8 plăcintioare şi o oca de vin de la „Bolta Rece". După ce mâncă aceste bucate, Creangă se-mbrăcă şi părăsi lecuirea cu salce (95, 116).

În martie 1884, Eminescu făcându-se mai bine, Maiorescu începu a se interesa unde putea să-l aşeze. Se gândi, între altele, că ar putea sta la Creangă ori la Ienăchescu, plătindu-se de către „Junimea" întreţinerea. Desigur că Ienăchescu, surd la gloria literară, nu primi, iar Creangă, bolnav din nou rău, nu fu în stare să aibă grijă de poet. După câteva săptămâni de şedere la Bucureşti, Eminescu merse la Iaşi, unde fu găzduit într-o mică odăiţă de către Miron Pompiliu. Acum Creangă îl vedea desigur mereu, şi Eminescu venea des în bojdeucă. Amândoi erau trişti. Creangă fusese rău pe primăvară şi prin iulie avusese un atac în somn. Întâlnirile dintre cei doi trebuie să fi fost

jalnice. Eminescu avea obiceiul să stea mut, cu ochii pierduţi în gânduri, şi să fluiere la nesfârşit un cântec, sau numai să ofteze. Creangă, sentimental exacerbat de boala nervoasă, plângea, gândindu-se la nefericirea aceluia pe care-l socotea cel mai mare poet. La un banchet ţinut în 21 octombrie cu prilejul centenarului morţii lui Horia (mai degrabă al răscoalei, căci Horia murea la 28 februarie 1885 st. n.). Creangă, supărat că se închină în sănătatea tuturor, nu şi în aceea a poetului bolnav, se ridică:

«— D-apoi bine, domnilor, s-a băut în sănătatea cutăruia... şi cutăruia... Să-mi daţi voie să vă amintesc că numai în sănătatea aceluia care a făcut poezia... *Tot românul plânsu-mi-sa*... nu s-a băut. Beau deci în sănătatea lui Mihai Eminescu!»

Toată sala clocoti de aplauze şi ceru ca poetul, care era de faţă, să vorbească. Mihai Eminescu zâmbi amar, privi în farfurie şi tăcu. Se credea un om pierdut.

Constantin, care era acum la Brăila, făcea părintelui său o morală neghioabă: „Spunei [doctorului] că-n afară de ocupaţiunile d-tale intelectuale de altmintrelea atât de obositoare şi prin urmare vătămătoare pe cât sunt de bogate; mai obicinueşti în viaţa d-tale privată să tragi şi încă prea multe concluziuni din ipoteze ca astronomii... pentru cine te cunoaşte treci drept omul cel mai calm şi de un temperament molatec până la nesimţire. Ai nevoie dar să te spovădueşti deafir-a-păr dlui Aronovici şi atunci vei vedea cât poate un doftor adiverat. Dacăţi par cam aspru şi lipsit de cuviinţă, eartă-mă.“

La jumătatea lui iunie Creangă se afla în Slănic, la băile Eforiei, de la care căpătase bilet gratuit. Sosise în ziua de 14, joi, după o şedere de o seară în Târgul-Ocna. Pe drum şi la Slănic avu câteva zile ameţeli. Sâmbătă în 16 spre duminică avu un atac. Doctorul Aronovici îi veni în ajutor şi se trezi. Apoi, făcând băi, se simţi ceva mai bine. Până la 12 iulie făcuse abia 19 „feredeie“ şi băuse puţină apă din cauza ploilor necontenite. În 2 iulie spre 3 iulie noaptea avu iar un atac rău. Prietenii „senceri“ ca V. Muşneţanu ca soţia cu duduca Tinca, cu Zahei şi madama Zaheia, o Zamfiriţa, un Singhel, un Mihalache, o cucoană Rucsanda (care ar fi parcă mama Tincăi, deci „soacra“) îl aşteptau

nerăbdători să vie de acolo cu vreo anecdotă „ştiţi cole“ (68), semn că povestitorul nu-şi pierduse încă cu totul veselia. La începutul lui august el se găsea iarăşi la Iaşi. Aici Eminescu începuse a fi mai voios şi umbla din nou prin crâşme, purtat de câţiva prieteni nechibzuiţi. Se îngrăşase şi se preumbla prin oraş şi prin împrejurimi cu priviri inspirate. Frecventa „Junimea“ şi aştepta să fie numit subbibliotecar la Biblioteca Universităţii, ceea ce se întâmplă la 24 septembrie 1884, fiind de la l octombrie 1884 şi profesor de geografie şi statistică la Şcoala comercială. Avea deci mijloace satisfăcătoare de existenţă, la care se adăugau contribuţiile junimiştilor. Devenise însă avar, dintr-o temere bolnăvicioasă de viitor. Avar este şi Creangă, şi nu se vede nicăieri că i-ar fi dat vreun ajutor. El însuşi, bolnav rău, nu se duce la băi decât atunci când capătă gratuitate. Eminescu nu locuia la el, ci schimbase felurite locuinţe, trecând la Burlă, apoi în curtea hanului lui Bacalu, atunci „Hotel România“. Nu se vedeau deci la tot pasul, şi e probabil, cum se-ntâmplă adesea, că dacă Creangă căina din tot sufletul pe Eminescu, el însuşi bolnav şi cu necazurile şi cu egoismul său (cămaşa fiind mai aproape de piele) îşi vedea de treburile lui. Preocupat de cărţile sale didactice, care îi aduceau parale bune, el îşi petrecea vremea tot în corecturi şi în corespondenţă pentru petrecerea lor. Fecioru-său îi dădea nu puţină bătaie de cap. Carp şi probabil şi Maiorescu fuseseră îmboldiţi să-i facă lui Constantin neapărat rost de-a merge în străinătate, pentru „a-şi perfecta instrumentul“.

În sfârşit, la 14 octombrie 1884 Constantin se afla la Viena şi trimitea lui Creangă banale impresii de călătorie, urmate de cereri de bani. Nu ştia limba şi voia să facă un an de preparaţie. Se-nscrisese la secţia construcţiilor-hidraulice. Gândul lui era mai mult să-nfigă dinţii în realitate şi destăinuia acum că găsise o domnişoară de 16 ani, Olga, din Brăila, fiică a dlui Neculai Petrea, mare angrosist (200). Fata avea marea însuşire de a căpăta 25.000 de galbeni şi de a avea un tată cu o avere de peste un milion şi cu numai doi copii.

„Ia asta zic şi eu însurătoare — exclama bravul locotenent — clar nu c-aceia de acu 4 ani că mii şi ruşine semi mai aduc aminte.“

Această „dragoste“ plăcu lui Creangă, fiindcă în urmă căsătoria se

făcu. Fireşte, socrul nu era cioflingar, ci negustor român, ca şi Creangă, şi fata n-avea fumuri şi, pe cât se vede din scrisori, nici cultură. A găsi fete cum trebuie pare ar fi fost specialitatea lui Creangă. Prin 1882 junimistul Nica îi cerea lămuriri ca unui peţitor. Voia să-i procure de la fotograf un portret al „persoanei“, să-i spună dacă persoana a fost la pension, dacă ştie muzică şi-l place pe pretendent (68). Văzând c-a intrat în voia tatălui, Constantin începu din nou să ceară bani. Îi trebuiau 1.000 de lei, fie şi 500, pentru „Rivometrul Creangă“, nevrând să alerge la iniţiativa străină. Instrumentul mergea strună şi era atât de drăgălaş, că i se scurgeau ochii uitându-se la el: „cutiuţa lui ţâi mai mare dragul s-o pui în buzunar“. Fiind chestiunea de bani, nici vorbă că Creangă nu-i trimise. Constantin încercă a deveni interesant prin o groază de baliverne. Îi vorbea de „Götte, Sopenchauer“. Culesese informaţii şi despre boala lui Creangă de la un dr. Alfredo Nadal de Mariezeurrena. Acesta era Constantin! La Viena el stătu până prin martie 1885. La începutul lui aprilie era la Bucureşti, unde ceruse concediu, şi la 3 aprilie, la Brăila. La 9 aprilie 1885 se logodi cu domnişoara Olga, şi e foarte posibil ca Creangă însuşi să fi fost de faţă. În mai ofiţerul era înapoiat la Viena şi scria mereu zăpăcelile lui către tată. Acesta îi corecta din când în când limba. De pildă, sublinia *mă ghidez* şi îndrepta cu *mă povăţuiesc*. Ultima scrisoare din Viena din acest an către Creangă care există e din 10 iulie 1885. Dar e probabil că el s-a întors la Viena pentru studii şi în toamnă. Abia în iunie 1886 se face nunta, la care, nu mai este îndoială, Creangă a fost de faţă. Cu acest prilej poate, ca să-şi arate destoinicia, trase dinainte farfuria lungă cu un crap mare şi, sub ochii uimiţi ai cuscrilor, îl mâncă pe jumătate cu mămăligă, oprindu-şi restul pentru seară (234). Însurăţeii pleacă în călătorie de nuntă, şi în drum trec şi pe la Iaşi, unde văd şi pe Tinca, de care nora, modestă, nu se ruşina prin urmare. La 11 iunie erau la Lemberg, la 26 iunie trăgeau la „Hotel C. Zillinger“ din Viena. În august Constantin dădu examen în scris la arhitectura clasică şi modernă şi, de bucurie că scăpase bine, făcu tinerei soţii un cadou de „colosala suma“ de 385 creiţari. Olga singură îi scrie lui Creangă în aşa stil smerit, încât se-nţelege că dorea

bani de la socru, dovadă, pe de altă parte, că d. Petrea de la Brăila nu voia să ştie de nimic, o dată ce dăduse cât trebuia. Mare ispravă nu făcu locotenentul la Viena. În aprilie 1887 Constantin era cu Olga la Bruxelles pentru a urma şcoala de război. Când Creangă muri, locotenentul devenise în sfârşit căpitan, pe ziua de l ianuarie 1887, la mai puţin de 30 de ani.

Pe dată însă ce dispăru protecţia paternă şi călăuzirea, căpitanul îşi desfăşură în voie firea sucită, burlescă, nesusţinută nici de inteligenţă, nici de cultură. Reputaţia tatălui îi zăpăci existenţa şi-i dădu idei năstruşnice şi penibile. Crezu că se cade să scrie nuvele ca tată-său şi, tot ca el, să facă negoţ, şi încă ofiţer fiind se făcu fabricant de foiţă de ţigări, cu reclamă stupidă în felul acesta: „Hârtia de ţigară Ţaţa Lina“, „Ori fumaţi hârtia Creangă, ori daţi dracului tutunul“ (13). El combină literatura cu comerţul, tipărind literatură în pacheţelul de foiţă şi făcând reclamă foiţei în paginile nuvelelor sale. Încheiase un contract cu un G. P. Pellieu. El se dedă comerţului celui mai lamentabil, făcând birt, „ca la mamă acasă“, răspândind „cozonaci moldoveneşti“ şi ceai „Pax“, preocupându-se chiar de bragă, în legătură cu care scrie o nepotrivită broşură pentru reputaţia tatălui: *Industria şi comerţul actual de bragă în România*. Constantin nu e numai un om mediocru, dar s-ar părea că ereditatea de care se temea atâta Creangă se manifestă la el printr-un fel de exaltare ce-l face incapabil de a distinge ce e cuviincios de ce e trivial. În 1904 Olga ceru separarea de patrimoniu, iar în 1906 se despărţi efectiv de el. În 1911 căpitanul era căsătorit cu Nonia (Maria) C. I. Creangă, dar şi aceasta cerea despărţire şi pensie alimentară de la soţul care locuia în str. Cantacuzino 126 şi cu care nu avusese copii. Căpitanul zăpăcit candida la 18 februarie 1911 la colegiul III din judeţul Neamţ şi cădea în mod lamentabil. Căzuse şi în 1897 la Fălciu. Căpitanul repeta într-un fel cariera banală a lui Matei Eminescu. Destinul omului de geniu la care medita Creangă, cu informaţiile pe care i le dăduse Eminescu, se împlini din plin şi de data aceasta. Fiul arăta prin nulitatea lui că tatăl absorbise toate puterile familiei.

X. DUŞMANI

CUPRINS

Manualele alcătuite de Creangă în colaborare cu alţi institutori avură o răspândire extraordinară. Erau pentru vremea lor cele mai bune, şi la-nceput nu avu nimeni nimic de zis. Apoi mai voiră să facă şi alţii, şi unele edituri se simţiră împuţinate în activitatea lor. Prestigiul lui Creangă sporind prin activitatea literară, intrarea în Consiliul permanent şi prietenia cu junimiştii, se menţinu şi vâlva manualelor, care trebuie să fi adus autorilor frumoase venituri. S-ar putea spune că Creangă a născocit la noi sistemul colaborării numeroase la manualele de şcoală primară în scopul de a asigura desfacerea cărţilor. Abecedarul avea atâta răspândire, încât doritorii nu-l găseau prin librării (68). Creangă, care era autorul principal şi adevăratul organizator al cărţilor, umbla mereu cu alte corecturi în sân.

În cele din urmă, ciuda plesni şi atacurile începură. Focul fu deschis de I. Nădejde, tânăr de 27 de ani pe atunci, profesor şi publicist, care avea o mare erudiţie în cele mai nebănuite domenii, destulă inteligenţă şi spirit de luptător dus până la fanatism, dar nu dovedi în lunga lui viaţă nici un talent hotărât la ceva. Pilda lui Maiorescu a fost rodnică în vremea aceea, şi numărul „învăţaţilor“ care denunţau pestetot incultura fu mare. Experienţa dovedi că numai deşteptăciunea naturală şi talentul se pot ajuta în chip folositor de cultură. Ceea ce făcea Nădejde semăna mult cu criticile lui Maiorescu, care urmăreau ridicarea nivelului activităţii intelectuale. El analiză „partea ştiinţifică“ din *Învăţatoriul copiilor* şi găsi că e plină de „monstruozităţi“. E foarte adevărat că manualul în chestiune e plin de pedanterii nepotrivite cu şcoala primară, însă observaţiile lui Nădejde sunt meschine. El se ridica împotriva afirmaţiei că „albinele fac ceară din polen“, deoarece ştiinţa progresase, şi acum se ştia că ceara se face când mănâncă al-

binele miere sau orice materii zaharoase. Greşită era, după el, afirmaţia că greierul e leneş, deoarece acum s-ar fi ştiut că nici furnicile nu strâng nimic pentru iarnă, căzând în amorţeală. Nădejde era ateu şi, neţinând seama de vremuri şi de împrejurarea că avea de-a face cu un diacon, că şcoala se întemeia atunci pe un teism, oricât de îmblânzit prin ştiinţa experimentală, propoziţia „mâna cea nevăzută a lui D-zeu a făcut să răsară plantele!“ i se părea ridicolă. Alte observaţii erau mai drepte, dar se scoteau din ele concluzii exagerate. Pentru că se spunea greşit că „stomacul“, „maţele“, „maiul“ şi „rărunchii“ servesc la mistuire, nesocotindu-se funcţia rinichilor, pentru că prin articularea insectelor se înţelesese împărţirea lor în trei părţi, cap, piept şi pântece, Nădejde striga cu bucuria unui autodidact: „Falş...“. „Dacă m-aş apuca să fac ciubote, deşi de când sunt n-am făcut o bortă cu sula, dar cred că tot aş face mai bine ciubote decât bucăţile ştiinţifice ale dlui autoriu, luminătoriu al copiilor.“ Nădejde ataca numai partea ştiinţifică, atribuind-o lui Răceanu şi lui Grigorescu, lăuda însă colaborarea lui Creangă şi îndeosebi *Păcală, Inul şi cămeşa, Acul şi barosul, Jupânul grieruş* (149). Asta măguli pe Creangă, care, spre a dovedi că în fond nu era de altă părere, publică în *Contemporanul* din 16 decembrie 1881 şi cel din 1 ianuarie 1882 nişte poezii populare, acelea auzite de la mama Bălaşa în Spitalul Brâncovenesc. Însă era în joc soarta comercială a cărţii, căci critica apăruse la 15 septembrie, când se-ncep şcolile, şi atunci Creangă, ca mai cu prestigiu şi mai de condei, face chiar în *Contemporanul* (redactorul era om civilizat) o *Întâmpinare la critica domnului I. Nădejde asupra părţei ştiinţifice* etc. (16 octombrie 1881). Răspunsul e plin de bun-simţ şi de duh:

„Felicităm cu plăcere voinţa în bine a domnului I. Nădejde.

Însă toată furia ursului îndreptată asupra câtorva albine.

E vorba despre o carte de cetire, căreia, dacă-i lipseşte perfecţia, după însuşi domnia-ta, credem că nu i se poate tăgădui o valoare relativă distinctă, cercetând cărţile ce figurau şi poate mai figurează încă în uzul învăţământului primar. Şi greu este, căci multe sudori

ne-au curs de pe frunte şi multe nopţi întregi ne-a răpit cartea *Învăţătoriului copiilor* până când am adus-o în stare de a nu da ştiinţei decât foarte puţină materie de criticat.

Credeam că merită o soartă mal dulce, o privire mai blândă, o menajare cel puţin relativă, în locul pasionatelor rânduri cu care segetaţi aşa de aprig tendinţa spre bine a unor oameni cari de la 1864 şi până astăzi am sacrificat mult din puţinul ce am putut câştiga, pe vremile acele, în folosul înstrucţiunei de întâia cerinţă sau şcoala pentru începători.

Adecă: faptuitori de rele, criminali suntem, pentru că am îndrăznit a pricepe nevoia unei cărţi începătoare mai apropietă de cerinţele pedagogice...

Cu adevărat, sunt câteva greşele, care toate launloc nu alcătuiesc nici o pagină din întreaga carte. Dar, drept vorbind, se poate pretinde unui institutor să posede cunoştinţele înalte ale unui profesor de liceu sau de facultate?! Negreşit că nu.

Ce am putut scrie de la noi, am scris; ceea ce nu putem şti prin noi înşine, am cerut de la alţii, extrăgând din cărţi româneşti, în uzul şcoalelor secundare, bucăţile ştiinţifice de cari ne inculpaţi.

Orice om cu minte nu poate cere unui institutor lipsit de mijloace şi de timp a sta direct în curentul modificaţiunilor şi descoperirilor ştiinţifice; de aceea, rugăm pe criticul nepărtinitor şi conştiincios să ne pue în vedere îndreptările cuvenite spre a ţinea samă de ele la ediţia viitoare.

Rugăm asemene pe domnul I. Nădejde să nu-şi facă aşa de mare nălucă despre (morile de vânt,) nici să grăbească a se turci [Nădejde zisese ca dacă asta însemna învăţământ intuitiv, el se făcea turci], după cum zice, căci şi acolo dă de „mâna lui Dumnezeu cea nevăzută“, care, dacă nu ne-ar fi găurit pielea în dreptul ochilor, nu ne-am putea vedea greşelele unii altora.“ (47)

Nădejde face un răspuns la întâmpinare, absurd, că în cugetul lui partea ştiinţifică e greşită cu totul şi că niciodată colaboratorii ştiinţifici

nu vor fi în stare „a se descurca pe dânşii de ruginiturile ce le păstrează sub numele de noţiuni de ştiinţele naturale“, că, în sfârşit, Creangă „s-a amestecat în societate cu oameni fără ştiinţă şi în acelaşi timp plini de pretenţii“. Ca şi când un autor de cărţi de citire pentru şcolile primare trebuie neapărat să aibă cultură ştiinţifică, treaba nereducându-se, în fond, la o compilaţie! Nădejde voia propriu-zis să bată în „Junimea“: „Numai de un lucru ne mirăm, cum socoate el Creangă când cere indulgenţă pentru o carte didactică, d-sa, care face parte din „Junimea“ şi din colaboratorii la *Convorbirile literare*. A uitat d-sa loviturile înspăimântătoare şi fără de milă date de această grupă producerilor monstruoase?“ (161) Nădejde mai încearcă apoi de a face din Creangă un generos, care se declară solidar cu colaboratorii, deşi nimeni nu-l putea crede autor şi al părţii ştiinţifice (162): „Fie, dle Creangă, cum zici d-ta, numai de n-ar fi cum ştim noi“. Totuşi, nu e de crezut că Creangă n-a contribuit şi la partea ştiinţifică. El, cu migala lui, a trebuit să vadă tot materialul şi să sucească tot.

Aceste atacuri n-avură nici o înrâurire asupra desfacerii manualului. Nădejde nici nu se gândise probabil să aducă o atingere materială autorilor, ci-şi satisfăcuse numai plăcerea polemică spre bucuria unor invidioşi.

Un A. Gorjan, autor de cărţi de geografie pentru toate judeţele din România, din socoteli comerciale, găsi cu cale să extragă în 1886 părţi întregi din *Geografia judeţului Iaşi* de I. Creangă, V. Răceanu şi Gh. Ienăchescu. Autorii plagiaţi fură aşa de indignaţi, încât scoaseră o broşurică verde cu *O întrebare d-lui A. Gorjan, autorul mai multor cărţi de geografie* etc. (202). Fireşte, autorul muşcătoarei întrebări e Creangă, precum arată stilul:

„Stimabile domn,

În lăcomia d-voastră de a fi autorul geografiilor tuturor judeţelor din România, fără nici o sfială, aţi copiat planul şi metoda din cartea noastră, întitulată: *Geografia judeţului Iaşi, pentru clasa a II-a primară-urbană şi a III-a rurală.* Şi, pentru judeţul Iaşi aţi cules de-a gata tot

materialul din această carte, fără a noastră învoire şi fără a vă da seama de dreptul de proprietate prescris de lege.

Cum că ne-aţi copiat cartea, lucrul este vădit, şi pentru aceasta n-avem decât să punem ambele cărţi faţă în faţă, ca lumea competentă să vadă şi să judece.

...pentru ceea ce aţi pus de la d-voastră nu ne priveşte. D-voastră aţi lucrat aşa după cum aţi putut şi v-aţi priceput în asemine materie. Ceea ce însă nu vi se poate erta este că ne-aţi copiat lucrarea noastră şi v-aţi folosit, fără muncă, de materialul adunat de noi.

...Iată redacţiunea şi stilul din cartea d-voastră: „Biserica Sf. Nicolai Domnesc, făcută de domnul Moldovei Ştefan cel Mare, are trei altare, aproape de palat“.

Oare ce să fie aproape de palat?? Biserica Sf. Nicolai, Ştefan cel Mare, ori cele trei altare? De asemine, ziceţi:

„Biserica Trei Sfetitele, făcută de Vasile Lupu, domnul Moldovei, zidită din piatră săpată pe dinafară; aici se află moaştele sfintei Parascheva; pe Strada Mare“.

Ce este oare zidită din piatră săpată pe dinafară? Moldova sau biserica Trei Sfetitele? Şi unde se află moaştele sf. Parascheva? Pe dinafară, în biserică sau pe Strada Mare?

Mai departe ziceţi: „Biserica Golia, făcută tot de Vasile Lupu, aici în turnul cu clopote şi observatorul de foc; în curte c-un spital de nebuni“.

Aceasta dovedeşte cât de competent sunteţi în asemine treabă şi cât interes v-aţi pus ca ceea ce veţi da la lumină — după cum ziceţi d-voastră — *„să fie tinerimei studioase şi mai de mare folos“!*...

La pagina 92, unde vorbiţi de plasa Braniştea, după ce aţi rupt o bucată din această plasă şi i-aţi făcut orientarea cu totul greşită, între altele, mai la vale, ziceţi că *„la Sculeni e mare trecătoare în Rusia“*... O fi pentru vagabonzi, dar nu pentru cei cu paşaport...

În cărticica d-voastră, de 38 de pagini, după cum v-am arătat, n-a fost o singură pagină unde să nu fi fost bucăţile copiate din cartea noastră, stilul stricat şi unde cele adause de la d-voastră să nu fi fost

greşite şi neadevărate. Atunci, stimabile domn, ce mai rămâne din cartea d-voastră?...

Mai ziceţi că *„orişicâte sacrificii veţi face“*, nu veţi mări preţul din 40 de bani exemplarul. D-voastră credeţi, se vede, că aţi făcut sacrificii cu 40 de bani exemplarul o cărţulie de 38 pagini, numai tipar curent, fără planul oraşului, fără contururile plăşilor şi fără conturul general al judeţului. V-aţi luat, se vede, după proverbul care zice: „Din picuş se face căuş“...

Onorabile domn, ne cuprinde mirare de curajul ce l-aţi avut scoţând la iveală astfel de cărţulii, care buimăcesc şi aduc în rătăcire pe fragezii şi nevinovaţii copilaşi!...

Când cineva se foloseşte de munca şi sudoarea altuia, cum se cheamă asemine faptă?“

Întrebarea aceasta dovedeşte din partea lui Creangă o mare supărare. Ţinea grozav la manualele lui şi era în acelaşi timp simţitor la critică, ca unul ce avusese până atunci parte numai de laude. În analiza, chiar exagerată, a frazelor, în care e tot spiritul lui Creangă, poate să fie şi o urmare a cursului de stilistică al lui Maiorescu, ţinut la Şcoala normală.

Manualele atacate ori plagiate erau de mai puţină importanţă. Cartea de căpetenie era abecedarul, adică *Metoda nouă*. Deodată, în 1887, începu sa apară prin gazete, semnate şi nesemnate, un stol de atacuri cu privire la acest abecedar, ieşite toate din pana lui I. P. Florantin, profesor de filozofie la Liceul Naţional, poligraf uitat cu totul, fost şi junimist, dar fără preţuire din partea societăţii. În *Liberalul* din 13 mai 1887 şi în alte câteva numere următoare, Florantin, sub semnătură, se ocupa de *Cărţile didactice în clasa I primară* în genere şi aplica şi el critica filologică şi logică a lui Creangă-Maiorescu: „...Domnii institutori numesc cartea aceasta metodă nouă de scriere şi cetire. E ştiut însă că o metodă noauă de scriere este de es. stenografia“ etc. Dar observaţiile erau întemeiate:

„Defectul mortal al acestei părţi este că nu presintă nici o singură figură, nici o ilustraţiune, cu care să poată uşura măcar întrucâtva greul pas întâiu al cetirii...“ (65)

Asta era critica pe faţă. Florantin însă urmărea discreditarea cărţii şi, sub iniţiala Z. şi sub titlul insidios *Plagiatură?,* încercă a dovedi în *Lupta* din Bucureşti, din 8 iulie 1887, folosind procedeul punerii pe două coloane, că abecedarul lui Creangă era o copie — atât sub raportul metodei, cât şi al conţinutului — după *Cursul de scriere şi citire* al lui M. Schwartz. Ca să dea şi mai multă putere insinuării, Florantin pretindea că constatarea e a multora, că „de mult se vorbeşte că aşa-numita *Metodă nouă*... n-ar fi o lucrare destul de originală“. Apoi, semnând F., publica tot în *Lupta*, la 18 iulie 1887, un articol cu titlul insultător *O neomenoasă speculă cu cărţi didactice*, în care învinovăţea pe autori că nu cartonează *Metoda nouă*, pricinuind astfel pierderi de pagini şi reînnoiri costisitoare de cărţi, că *Învăţătorul copiilor* pentru clasa a II-a, a III-a şi a IV-a a format multă vreme o singură carte, care se rupea într-un an, astfel încât copilul era nevoit în fiece an să cumpere încă o dată părţi ce nu-i mai trebuiau; şi alte inepţii de acestea. Aceste articole publicate — lucru curios şi-ntr-un fel semnificativ — în gazeta lui Panu, care lua astfel poziţie împotriva „Junimii“, indignară pe colaboratori în cel mai mare grad. Ei trimiseră ziarului o scrisoare împotriva „mişelului calomniator“, care însă nu fu publicată. Atunci V. Răceanu, Gh. Ienăchescu, C. Grigorescu şi Ion Creangă făcură o broşură, apărută în 1888, cu titlul *Răspuns la criticele nedrepte şi calomniile înverşunate îndreptate contra cărţilor noastre de şcoală de către domnul Ioan Pop Florantin, profesor de filosofie la Liceul Naţional din Iaşi.* Deşi azi o astfel de trudă pare inutilă, atunci ea era oportună. Insinuările fuseseră alimentate de invidia confraţilor şi făcuseră vâlvă. La invidioşii materiali se adăugau duşmanii „Junimii“. Astfel, omul rău care a fost Aron Densuşianu, profesor la Universitatea din Iaşi, spuse la Congresul didactic din 1887 ca „*Metoda nouă*“ este copiată de pe cartea unui evreu M. Şwartz“. Creangă, căci el pare a fi autorul şi al acestei broşuri, răspunde „mintosiului filosof“ făcând is-

toricul cărţilor şi sfârşind cu batjocorirea activităţii de autor didactic a lui Florantin. În privinţa ilustraţiilor, Creangă încearcă şi o teorie după care figurile n-ar fi potrivite, dar argumentaţia lui nu e serioasă şi dovedeşte puţină informaţie şi multă obstinaţie.

Din toată această luptă reiese că activitatea de autor didactic a absorbit spiritul lui Creangă, scoţându-i sudori şi pricinuindu-i iritaţie. A fost mereu ocupat până-n gât cu cărţile lui, cu corectarea, îndreptarea, răspândirea şi vânzarea lor. El puse în ele, fără îndoială, şi dorinţa de câştig, dar şi un mare amor propriu de pionier.

Florantin era cel puţin un duşman pe faţă, rău acoperit de iniţialele sale. Un dispreţuitor prost — dacă nu duşman — avu Creangă chiar pe lângă sine, şi se pune întrebarea dacă şi-a dat seama despre asta vreodată. Acesta era părintele Gh. Ienăchescu, colaborator al său şi fost coleg de seminar şi de şcoală normală. Dispreţ faţă de compunerile lui Creangă arătă înfumuratul preot chiar în timpul vieţii lui Creangă, dar se putea crede atunci că glumeşte. Este vădit că ridicarea dintr-o dată a prestigiului fostului coleg îl miră pe Ienăchescu şi-l supără. Este iarăşi probabil că se vor fi ivit mici nemulţumiri băneşti, de vreme ce preotul se certa cu Creangă sub cuvânt că acesta e zgârcit. Când, după moartea povestitorului, Xenopol se gândi să ia iniţiativa ridicării unui monument, Ienăchescu răspunse acru că el nu se poate „preta la aşa ceva“. Apoi îşi lămuri sentimentul într-o scrisoare în care totul zugrăveşte puţinătatea omului şi reconstruieşte adevărata condiţie a prieteniei dintre el şi Creangă (56):

„Lumea nu ştie ca mine despre caietul manu-scris cu poveşti, pe care Ion Creangă l-a luat de la un bătrân Costache Butâ şi pe care nu i l-a dat bătrânului nici în ziua de astă-zi.

Nu se ştie că Ion Creangă trăia cu o oare care Tinca Vartic ce era de o deşteptăciune foarte cu mult superioară lui Ion Creangă. Aceasta ştia poveşti şi anecdote şi câte şi mai câte. Aşa în cât, când venea sămi citească câte ceva, eu îi ziceam: măi, asta ai auzit-o de la Tinca; el răspundea: ei, n-am mai auzit-o de la Tinca, dar i-am cetit-o ei şi mi-a aprobat-o. Apoi aşa făcea Schiller, marele scriitor german — mi-a spus

Eminescu — că orice scria nu da la tipar până nu cetea bucătarului lui; şi dacă bucătăriţa râdea cu lacrimi ori plângea de cele ce auzea, Schiller înţelegea că lucrarea e savantă.

Eu, Constantin Gregorescu, preşedintele primei case de economie, Vasile Receanu, B. Conta, venea şi ne toca capul Ion Creangă cu cele ce urzea ori copia ci-i îndreptam îi indicam îi ajutam fără a avea pretenţii, aşa că până să ducea el să citească în Junime, era sucite şi răsucite de noi smeriţii, tot ce se vede scris de Ion Creangă.

Asupra punctului al doilea că eu aş avea vrun ranchiun pe Ion Creangă, întreb: de când a murit încoace? fiind că eu după rugămintea lui Zachei Creangă, care ştia că alt prieten mai bun frate-său nu are, a alergat la mine, şi m-a rugat să port grija îngropărei lui Ion Creangă.

Ba, nu zic: odată am avut cu el ceartă din cauză că fiind doisprezece ani în concediu pentru că suferea de o boală rea, era suplinit la şcoală şi nu dădea suplinitorului de cât cincizeci de lei pe lună. Rugat fiind de suplinitorul lui, i-am zis: e păcat să nu-i dai măcar şapte zeci lei. Şi tu să rămâi cu două sute — atunci, da ni-am certat. Dar s-a întâmplat să vie Eminescu şi după ce am trimis să cumpere ceva de gustat, ne-am împăcat. Astă gustare a ţinut cam vro nouă oare — şi câte vro zece lei cheltuială — pe fie care dintre noi.

Dacă pentru nişte aseminea trebuie a se râdica Busturi ori Statui, e altă vorbă.“

Aşa judeca un contemporan îngust la minte şi la suflet opera unui scriitor de valoare universală.

XI. „ŢĂRĂNIILE“ LUI CREANGĂ

CUPRINS

După unii, Creangă ar fi un ţăran. Ţăran şi nu prea, decât doar la fire. Cât despre intelect, corespondenţa, polemicile lui dezvăluie un mânuitor sigur de idei într-o limbă tehnică fără nici o pată. Creangă e mai deştept decât pare. Ceea ce-i lipseşte e o cultură complexă, ramificată, dar cât ştie ştie bine. Creangă nu e autodidact, fiindcă ceea ce ştie a învăţat din şcoală, şi nu se vâră acolo unde n-are pregătirea trebuitoare. Creangă e un om deştept, luminat cu puţine cărţi, înţelegând mai bine decât cei cu multe cărţi şi păstrând doar o slavă exagerată pentru cei învăţaţi. E un şiret patriarhal, ca şi Ioan Neculce, care şi acela vorbeşte de „firea lui cea proastă“, deşi o crede deşteaptă. Cu el vechea mentalitate patriarhală a înţelepciunii cu o carte îşi arată puterea faţă de noua mentalitate de cărturari. De aceea umorul lui ia mai degrabă forma gestului, ca în înţelepciunea orientală, decât a jocului de cuvinte. Creangă urmăreşte personal pe adversar (pe intelectual, pe cel care părăseşte bunul-simţ pentru regulile din cărţi) şi-l supune unei critici jucate, bufone. Un orator nu poate să termine şi Creangă îl întrerupe: „Ştii cum faci dumneata? Întocmai ca ciubotarul care coase, coase mereu, fără sa facă nod la aţă.“ (234). Unui altuia în aceeaşi situaţie îi dă sfatul sa încheie cu „Trăiască majestatea-sa regele! Trăiască majestatea-sa regina!“ Glumă complexă, care este în fond o critică a intelectualităţii. Un adevăr se spune scurt, şi oratorul, ca să se afle în treabă şi să păstreze convenţia vorbirii de o oră, o-ntinde şi după ce nu mai are ce exprima. Atunci, dacă e vorba de a respecta tipicul, să se încheie cu urările în afară de care discursurile nu mai cuprind nici un miez. E aci critica junimistă a formei goale fără fond, făcută cu mijloace nastratineşti (23). Inconcludenţa discursurilor şi ambiguitatea voită a oratorilor este caricaturizată pe loc,

printr-un răspuns ce e nu atât un calambur, cât un gest verbal, o simbolizare spontană a concluziei oricărei dezbateri. Creangă e întrebat la sfârşitul unui congres dacă e *pentru* sau *contra*.

«— Apoi eu, domnilor, — zise el în râsetele tuturor — sunt *pentru contra*»...

El era, eminescian conştient sau nu, duşman al deliberaţiei, când, în legătură tot cu congresul didactic, la un banchet final, scotea în evidenţă inutilitatea discuţiei:

«— Aferim! zise el — aţi lucrat pân' la genunchiul broaştei; mai poftim şi la anul, să vă dăm un banchet la „Binder" ori la „Traian"... că la aşa lucru, la o închinare de pahare, tot prindeţi mai mult duh, dar la propăşirea învăţăturei... daţi înainte ca racul, pân' se sparge-n fund sacul!» (23)

Luat în seamă de lume, Creangă începu să dea reprezentaţii de „înţelepciune" şi se obişnui atât cu această falsificare a naturii prin îngroşarea unei însuşiri, încât va fi printre oameni un Păcală statornic, care nu mai poate ieşi din gesticulaţia tipică a rolului său simbolic. Era prea şiret spre a nu-şi da seama că se admiră în el „ingenuitatea". Atunci începu a se prosti singur, întinzând coarda groasă a ţărăniei. Principala notă a ţărăniei făcute fu „greutatea de cap". Creangă, ca „opincă", nu pricepea ce vorbesc unii „boieri" şi se căina singur de prostie. El juca rolul lui moş Ion Roată. Acestuia boierul îi explica în toate felurile ce este unirea, şi moşul nu înţelegea în nici un chip, spre deznădejdea boierului, care credea serios în greutatea de cap a ţăranului.

«— Moş Ioane — izbucni el în cele din urmă — ia spune dumneta în legea dumitale, cum ai înţeles, cum n-ai înţeles, de când se face atâta vorbă; să auzim şi noi!

— Dă, cucoane, să nu vă fie cu supărare; dar de la vorbă şi până la faptă este mare deosebire... Dumneavoastră, *ca fiecare boier*, numai ne-aţi poruncit să aducem bolovanul, dar n-aţi pus umărul împreună cu noi la adus, cum ne spuneaţi dinioarea, că de-acum toţi au să ieie parte la sarcini: de la vlădică până la opincă. Bine-ar fi, dac-ar fi aşa, cucoane, căci la război înapoi şi la pomană năvală, parcă nu prea vine la socoteală...

Iar de la bolovanul dumneavoastră… am înţeles aşa: că până acum, noi ţăranii am dus fiecare câte-o piatră mai mare sau mai mică pe umere; însă acum suntem chemaţi a purta împreună, tot noi, *opinca,* o stâncă pe umerele noastre… Să dea Domnul, cucoane, să fie altfel, că mie unuia nu mi-ar părè rău»…

Prin urmare, moş Ion Roată înţelesese prea bine, dar se prefăcea greu de cap, spre a arăta că, dimpotrivă, el era mintea sănătoasă care nu pricepe confuziile. Trăsnea, şcolarul catihetului din Fălticeni, e tâmp, şi totuşi, în acelaşi timp e un şiret care se prosteşte ca să dovedească scrântirea minţii autorului de gramatică. Prin el vorbeşte Creangă:

«— Mai lasă-mă oleacă, zicea el necăjit; şi când te-oiu striga, să vii iar să mă asculţi; şi de n-oiu şti nici atunci, apoi dracul să mă ieie! Dă, gramatica să zicem că n-o înţeleg şi s-o lăsăm la o parte; artea, asemine; corect, tiji. D-apoi „română, este… ce… ne învaţă a vorbi şi a scrie bine într-o limbă“ parcă-s cuvinte româneşti; ce naiba! Numai şi aici trebuie să fie ceva!… „a vorbi şi a scrie bine într-o limbă“, îndrăcit lucru! Cum „să scrii într-o limbă?…“ Poate cu limba, mai ştii păcatul?! Pesemne că noi, cum s-ar prinde, las’ că de scris, talpa gâştei; dar apoi şi de vorbit, păcatele noastre, se vede că vorbim pogan şi rău detot; nu româneşte, ci ţărăneşte… Doamne, Doamne! Învăţat mai trebuie să fie şi acel care face gramatici! însă şi-n gramatică stau eu şi văd, că masa tot masă, casa tot casă şi boul tot bou se zice, cum le ştiu eu de la mama. Poate celelalte bâzdâgănii: rostitură, artea, corect, pronunţe, analisul, sintesul, prosodia, ortografia, sintaxa, etimologia, concrete, abstracte, conjuctive: mi, ţi, i, ni, vi, li; me, te, îl, o, ne, ve, i, le—şi altele de sama acestora, să fie mai româneşti; şi noi, prostimea, habar n-avem de dânsele! Noroc mare că nu ne pune să le şi cântăm, c-ar fi şi mai rău de capul nostru cel hodorogit! Decât ţăran, mai bine să mori!»

Deci şi tâmpul Trăsnea, prostindu-se ironic, îşi bătea joc de „bâzdâgăniile“ culturii, cărora totuşi li s-ar putea zice pe nume, ca la ţară. Ca să preîntâmpine dispreţul „boierilor“, Creangă luă obiceiul de a se prosti dinainte. Aceasta e ironia lui supremă şi ticul lui moral. Dacă se află în casa cuiva de la oraş şi scaunul şubred scârţâie şi se

clatină sub greutatea trupului său gros, el zice cu intenţie subţire, crezând că ghiceşte mustrarea pentru purtările lui necioplite:

«— Aşa suntem noi proştii; numai de pozne ne ţinem!» (128)

Dacă vine vorba de scrierile lui şi lumea spune că e bine, el, care e foarte încredinţat de meritele lui de vreme ce la bou îi spune bou şi la casă, casă, se preface mirat:

«— Cum să fie bine? Un prost, un ghiorlan ca mine, să poată să scrie?» (217)

Tălmăcirea acestor întrebări şirete este: Numai prostimea e bună şi-n treburile astea, cum e bună şi la plug.

El compune o „anecdotă“, care ştie bine că e aşteptată cu nerăbdare şi va fi un lucru afară din comun, şi pare sastisit ca de o boroboaţă:

«...Ferească D-zeu de omul tâmp când începe să facă ceva, că el singur nu ştie ce face, decât numai întâmplarea poate să-l scoată din încurcătură.» (99)

Părerea de un bun-simţ banal şi-o dă şi el acolo, cerându-şi aproape iertare că a fost silit să-şi dea în petec, convins în sine că a vorbit ca Solomon: „...cred, în prostia mea, că cel ce cunoaşte cât de puţin firul oarecăror lucrări tot mai de folos poate fi decât cel ce pofteşte a face experienţe din nou, dacă are plăcere să o facă...“ (232)

Dacă scrie, este fiindcă îl îndeamnă Cornilă, fiindcă l-a apucat, dintr-o patimă de om nătâng. Însă nu trebuie să-şi pună nimeni mintea cu el şi cu „ţărăniile“ lui.

«— Dă, ce să fac — zice el scuzându-se — iar m-a apucat hachiţele de scris ţărănii de-a mele.» (5)

Unul îi dă ghes să continue *Amintirile*. Creangă e măgulit, dar se smereşte viclean:

«— Dar bine, mult am să năucesc lumea cu ţărăniile mele?» (6)

Studenţii bucovineni îi cer voie să tipărească ceva din scrierile lui. Creangă se simte şi faţă de ei obligat la o modestie care e de natura ticului:

„...Sunt prea măgulit şi mândru de cinstea ce mi-aţi făcut de a mă număra şi pe unul ca mine între „scriitorii noştri, cei mai renumiţi“. Dar fie şi cum ziceţi!... Politeţea oamenilor binecrescuţi nu are mar-

gini.» (46)

Tot ce face el trebuie iertat de boieri, îngăduit cu bunăvoinţă.

„Eu, după cum mă cunoşti — scrie el lui Conta în stil nevinovat — parcă înnebunisem de entuziasm. Şi de, prost oi fi, dar inimă mare am.“ (134)

Lui Slavici îi compune un fel de epistolă de om prost, cu zicători, în care lasă dinadinsul să treacă câte o vorbă tare, fiindcă aşa vorbesc proştii, care n-au avut de unde învăţa purtări mai alese.

„Ca fiu din popor, admit în totul părerile d-voastră; nu m-am putut opri de a vărsa lacrimi văzând nenorocirea ce ne ameninţă... Vorba ceea: Capra [aşa şi pe dincolo] şi oaia trage ruşine; într-un sat fără câni se plimbă mişeii fără băţ“ etc. (231, III)

La peste douăzeci de ani de la cunoaşterea lui Titu Maiorescu, acum când era învăţător cu vază, autor didactic invidiat, fost membru în Consiliul permanent, scriitor notoriu, tradus chiar în nemţeşte, deliciul „Junimii“, omul respectat până acolo încât a i se împinge mediocrul băiat prin cele mai înalte proptele, când în sfârşit putea să vorbească cu Maiorescu ca oamenii, neted şi cu demnitate, Creangă, care totuşi îşi botezase un cotoi Titu, se pierdea în cele mai bufone umiliri de om prost de pe la sate (6):

„Respectabile şi multiubite d-le Maiorescu,

Dacă n-aţi râs de mult de prostia vreunui idiot, de care numai răposata junime de la Iaşi se putè râdea mai cu haz, poftim, vă rog, de-ţi râde cu hohote de una acum. Dar, vă rog, multe prostii, şi în vreo două-trei rânduri în viaţa mea de când am avut norocirea a vă cunoaşte, chiar grosolănii am îndrăznit a spune faţă de d-voastră, nu însă din răutate, ci din prostie; m-a luat gura pe dinainte. Căci d-ta nu se poate să nu înţelegi inima mea. Iertaţi-mă, vă rog, de toate şi daţi-mi voie să vă spun şi acuma una.“

Şi totuşi, omul care îşi compunea această figură convenţională de nătâng, care n-are nici măcar un vocabular mai cărturăresc, muşca

fără a se mai uita la cuvinte, în stare de a vorbi ca toţi intelectualii, cu vorbe neaoşe şi cu neologisme. El zisese ţanţoş autorităţii bisericeşti:

„...cu respect şi francheţă vă răspund că am frequentat Teatrul Naţional de câteva ori, unde n-am văzut nimica scandalos şi demoralisator".

Ministrului Tell îi scrisese că măsura lui împotrivă-i era „îngustă", „deasupra garanţielor legale", că motivele de îndepărtare din învăţământ erau „puţin serioase şi puţin caritabile". Lui Nădejde îi aruncă înţepătura că numai faptului că Dumnezeu îi găurise pielea în dreptul ochilor datora putinţa de a vedea greşelile de prin manualele didactice. Umilinţa lui Creangă nu e naturală, ci e o formă de ironie. Fără îndoială că Creangă respectă pe Maiorescu ca pe un om învăţat. Dar când un om se încredinţează că este o personalitate, încearcă a întrebuinţa faţă de cei pe care-i stimează, mai ales când sunt şi mai tineri, formule de deferenţă care să apere demnitatea şi să sugereze egalitatea. Către Slavici, el semnează: „Al d-tale cu inimă şi cu suflet"; lui Eminescu îi trimite: „Salutări şi sărutări". Se poartă deci cu ei ca cu nişte prieteni, socotindu-se vrednic de a fi stimat, şi totuşi, aceştia erau şi ei oameni învăţaţi, cu vază. Şi faţă de Maiorescu Creangă încearcă deci formule mai democratice, ca „vă salut cu dragă inimă", „vă doresc sănătate şi bucurie". Dar se vede că Maiorescu şi, s-ar crede, şi I. Negruzzi i se părură povestitorului prea ţepeni de ceremonie, prea boieroşi cu el. Şi atunci el folosi formula smerită a celui de jos către cel de sus, cu o exagerare a cuviinţei care atinge persiflarea:

„Vă salut cu adânc respect; Vă salută cu adânc respect I. Creangă; Al d-voastră întru tot supus servitoriu; veţi întreba, poate, unde-i bojdeuca mea? Vă voi răspunde respectuos; Ertaţi-ne, vă rugăm, de îndrăzneala ce am avut de a vă supăra, şi primiţi din parte-ne încredinţare de stima şi respectul ce vă păstrăm."

În smerenia lui Creangă este şi oarecare agresivitate, un reproş continuu, motivat ori nemotivat, împotriva celor care i-ar fi ironizat ţărănia. Şi îmbrăcarea cu şeiac cuprinde o ostentaţie tipică, care luxului clasei de sus îi opune o necioplire programatică. El merge în tren împreună cu un tânăr amic, şi-n vagon se află cu încă o cucoană în

vârstă cu trei fete. Guraliv din fire, cu familiaritatea oamenilor simpli, care socotesc tăcerea jignitoare. Creangă întreabă:

«— Încotro călătoriţi,cuconiţă?»

Cucoana îl măsoară de sus până jos şi nu răspunde. Era în dreptul ei. Oamenii binecrescuţi nu tulbură pe tovarăşii de călătorie încercând să le facă cunoştinţă. Creangă se simte atins în „ţărănia“ lui şi începe să spună „anecdote“. El şi cu tovarăşul râd cu hohote ostentative. Doamnele nu râd, şi Creangă se simte iarăşi atins. Şi atunci încep aluziile la călătoarele boieroase, c-ar fi mute, surde, englezoaice, aristocrate, ori mai degrabă ţărănci înţolite orăşeneşte (23). Purtarea lui Creangă este desigur dintre cele mai nelalocul lor. Şi totuşi, în acea vreme în care Iaşul mai păstra încă contrastul între o clasă cu pretenţii de aristocraţie feudală, intangibilă, în care încerca să pătrundă şi micul-burghez, şi ţărănimea, care dădea în bună parte tagma intelectualilor, sensibilitatea lui Creangă poate fi explicabilă. Când proaspătul răspopit apărea la „Junimea“, Victor Castano, care pretindea a-l fi adus şi a-l fi văzut scuipând pe jos, ar fi fost întâmpinat cu întrebarea:

«— Dar unde l-ai mai găsit şi pe aista şi l-ai cărat la noi?» (85)

De nu a fost aşa, întrebarea zugrăveşte măcar starea de spirit a lui Castano însuşi, asiduu junimist la început.

Un alt mod al ţărăniei lui Creangă, rezultat pe încetul din succesul în societate, este ascunderea statornică a judecăţilor în ziceri şi în pilde. Creangă nu mai poate vorbi ca lumea şi nu mai poate exprima nici o idee de-a dreptul. El îşi pierde personalitatea de om şi rămâne la aceea proverbială de ghiduşar. Orice scoate din gură stârneşte râsul, oriunde merge e aşteptat cu „sacul cu minciuni“. Este un spectacol. Omul „greu de cap“ a devenit un veşnic „coţcar“. Când soseşte la „Junimea“ de la Consiliul general al instrucţiunii, unul îl întreabă, ca să-l provoace:

«— Ei bine, cine mai era pe-acolo? Ce-aţi mai pus la cale?»

În loc să răspundă, Creangă se refugiază într-o anecdotă:

«— Cică într-o duminecă o cocoană şi-a luat fiica şi s-au dus amândouă la biserică. Întorcându-se după slujbă acasă, a întâlnit-o altă cocoană, care a-ntrebat-o cine mai era la biserică. „De! a răspuns

cocoana. Eu am fost şi fiică-mea; de acolo-nainte tot prostime".»

Slavici îl întreabă dacă-i place *Budulea Taichii*.

«— De! zice Creangă ocolind. Îmi place şi mie, dar cică era odată un flăcău care se-ndrăgostise rău detot de o fată. Frumoasă însă, fata s-a măritat la oraş după altul mai bogat, care putea să-î facă toate voile, şi bietul de flăcău a rămas cu inima friptă şi plină de amar. Peste câtva timp însurăţeii s-au întors în sat, şi flăcăul, întâlnind-o, a stat buimac în faţa ei. Era gătită, spelcuită şi sulemenită de nu mai ştiai cum să te uiţi la ea. „Nu e aia, pe care o ştiam eu!" îşi zise el"...

Un oarecine citeşte o poezie.

«— Cum ţi se pare, d-le Creangă? întreabă el după ce sfârşeşte.

— Bună, foarte bună — zice Creangă cu seriozitate — un sfârâiac.»

Cei de faţă întreabă, bineînţeles, ce este sfârâiacul, şi povestitorul spune anecdota, care e răspunsul indirect la întrebare. E vorba de un ţigan care nu ştie să facă potcoave, ci numai sfârâiac, care e nimic altceva decât fier înroşit în foc fără rost şi stins în apă (33).

La o întrunire viticolă la primărie se vorbeşte inconcludent. Creangă se ridică şi spune anecdota:

«— Domnilor, ştiţi cum faceţi d-voastră, chiar ca pungaşul cela din Paris, care, întâlnind pe drum un domn cu lanţ frumos la brâu, îl întrebă câte ceasuri; el scoţând ceasornicul, pungaşul iute îl înşfacă cu lanţ cu tot, rupându-i chiar jiletca, şi-o ia la sănătoasă. Alergând domnul cela după el, iată că în cale întâmpină un alt pungaş şi îl întreabă că de ce aleargă; el răspunde că i s-a furat ceasul cu lanţ cu tot. Atunci istalant pungaş îl întrebă: „Ia vezi, că ţi-a furat şi punga!" „Ba punga o am, iat-o!" Pungaşul al doilea repede îi smuceşte punga şi fuge de partea cealaltă, încât bietul om nu ştia în care parte să fugă mai degrabă, înspre cel cu ceasornicul, sau spre cel cu punga. Iacă aşa faceţi şi d-voastră cu întrunirea viticolă. Eu ştiu un lucru şi anume: că n-ar fi rău să fie bine în ţara asta!" (107)

Creangă are muşcătura iute ca a părintelui Duhu şi nu-i lipseşte spiritul personal, pe lângă umorul popular. Doi tineri, N. A. Bogdan şi A. C. Cuza, se fotografiază la minut împreună cu Creangă, aşezat

în mijloc.

«— Voi păstra această fotografie — zice unul — ca o adevărată icoană.

— Da, bine faci, dragul meu! răspunde Creangă, s-o păstrezi ca pe icoana răstignirii lui Hristos!»

Vorbirea îi este presărată de zicători, „cuvinte, rostiri“, cimilituri pe care dealtfel şi le însemnă pe tot locul. Ca şi eroii poveştilor lui, la tot pasul Creangă are pe limbă „vorba ceea“.

„Vorba ceea: ziua se teme de bivol şi noaptea încalecă pe dânsul.“ (225)

„Vorba ceea [cimilitura râmei]: apără-mă de găini, că de câni nu mă tem.“ (229)

„Vorba ceea: capra b... şi oaia trage ruşine.“ (231, III)

„Vorba ceea: cum şi-o face omul nu i-o face nici dracul.“ (217)

„Zice că şoaricele, când nu-ncape-n bortă, îşi mai leagă şi-o tidvă de coadă. Aşa şi eu.“ (217)

Când nu e „vorba ceea“, sunt alte culori ţărăneşti:

«—Te-am aşteptat de Crăciun să vii, dar... beşteleu, feşteleu, că nu pot striga valeu, şi cuvântul s-a dus ca fumul în sus şi de venit n-ai mai venit.»

„Stăi oleacă, măi băiete — zice Creangă când cineva îl întreabă ce e cu piesa de teatru pe care spune că are de gând s-o scrie — cu trenchea-flenchea, trei lei părechea, nu se face treabă în lumea asta!“ (5)

Acestea sunt numai foarte puţine fărâmituri din sacul povestitorului. Înainte de a scrie, el îşi juca folclorul, şi tot ce spun eroii lui spusese el pe uliţele Iaşului şi în „Junimea“. Să-i deschidem opera; Creangă continuă să vorbească în zicătorile, cimiliturile şi năzbâtiile lui:

„Lată — peste lată, peste lată — îmbojorată, peste îmbojorată — crăcănată, peste crăcănată — măciulie, peste măciulie — limpezeală, peste limpezeală— gălbeneală şi peste gălbeneală — huduleţ.“

„Ipate, care dă oca pe spate
Şi face cu mâna, să-i mai aducă una.“

„Vorba ceea:

Vin la mama de mă cere.
De m-a da, de nu m-a da,
Peste noapte mi-i fura.“

„Vorba ceea:

La plăcinte
Înainte
Şi la război
Înapoi.“

„Vorba ceea: fiecare pentru sine, croitor de pâne.“
„Vorba ceea: rău-i cu rău, dar e mai rău făr’ de rău.“
„Vorba ceea:

Da-mi, Doamne, ce n-am avut,
Sa mă mir ce m-a găsit.“

„Vorba ceea:

Viţa-de-vie tot învie,
Iar viţa-de-boz, tot răgoz.“

„Vorba ceea: Zi-i lume şi te mântuie.“
„Vorba ceea: Leagă calul unde zice stăpânul.“
„Vorba ceea: Frica păzeşte bostănăria.“
„Vorba ceea: Omul sfinţeşte locul.“
„Vorba ceea: Găsise un sat fără câni şi se plimba fără băţ.“
„Vorba ceea:

Poftim, pungă, la masă,
Dacă ţ-ai adus de-acasă“...

„Vorba cântecului:

Fă-mă, mamă, cu noroc,
Şi macar m-aruncă-n foc.“

„Vorba cântecului:

Fugi de-acolo, vină-ncoace!
Şezi binişor, nu-mi da pace!

„Vorba cântecului:

De-ar şti omul ce-ar păţi,
Dinainte s-ar păzi."

„Vorba ceea: A ajuns oul mai cuminte decât găina."
„Vorba ceea: Şede hârbu-n cale şi râde de oale."
„Vorba ceea: Golătatea încunjură, iară foamea dă de-a dreptul."
„Vorba ceea:

De plăcinte râde gura,
De vărzare şi mai tare."

„Vorba ceea:

Decât codaş în oraş,
Mai bine-n satul tău fruntaş."

„Vorba ceea:

Pielea rea şi răpănoasă
Ori o bate, ori o lasă"

„Vorba ceea: Nu plăteşte bogatul, ci vinovatul."
„Vorba ceea:

Nici toate-ale doftorului,
Nici toate-a duhovnicului.
De ce petreci,
De ce-ai mai petrece."

„Vorba ceea: Dacă s-a da baba jos din căruţă, de-abia i-a fi mai uşor iepei."

Sacul este neisprăvit. Creangă are câte o zicătoare pentru fiece împrejurare şi le scoate una după alta cu o poftă de vorbă ameţitoare. Despre el se poate spune ca şi despre Popa Duhu: „Şi câte ponturi [şi

ponosuri] nu da dintr-însul, de-i era şi lui lehamite câteodată să se mai întâlnească cu cineva şi să-l mai stârnească la vorbă“.

Nici boala nu-l potoleşte. Unui popă care-l întreabă de sănătate îi zice:

«— Ei, părinte, mare-i bunătatea lui Dumnezeu; vezi, la bătrâneţe îţi ia din vederi, din puteri, din auz, dar nu te lasă păgubaş: îţi dă în schimb tusă zdravănă, sau o durere de şale» (5, 107)

Tinerilor care pe la sfârşitul vieţii îl întreabă respectuoşi;

«— Da’ cu sănătatea cum mergi, moş Creangă?

— Mulţumesc — le răspunde el în stilul lui Nichifor Coţcariul — tot mai bine, stupesc în barbă şi trag oghealul cu dinţii.» (6)

E bolnav de moarte şi nu mai are de trăit decât doar câteva zile şi spune snoave la cine vine să-l vadă şi-i e frică să nu se prăpădească înainte de a le scrie. Nevoia de a-şi deşerta sacul este la Creangă imperioasă, ca un viţiu, poate din născare, în orice caz întărită prin îndelungă reputaţie de anecdotist. Căci toţi — junimişti, prieteni de institutorat, tineri admiratori, „amici senceri“, ţăţace şi duduce — aşteaptă să le spună vreo anecdotă „ştiţi colè“.

XII. CEI DIN URMĂ ANI ŞI MOARTEA

CUPRINS

Cu încetul, boala sapă trupul şi mintea lui Creangă şi face din el neom. La mai puţin de cincizeci de ani, povestitorul era un om îmbătrânit. Se puhăvise şi se ceruise la faţă şi ochii-i căpătaseră o căutătură ameţită, de mort cu ochi deschişi. Apoi îşi tunse chilug şi părul şi semăna, gros cum era şi greu la urnit, cu un mistreţ. Boala dă beţii şi stupori, şi Creangă era aci de o veselie nebună, aci buimac, cu sentimentul opririi vieţii intelectuale. Văzând pe Eminescu bolnav, care declara zâmbind trist că nu mai e în stare să gândească nimic, ştiind şi el ceva despre felul metehnei, începu să se înfricoşeze şi să creadă că devine „idiot“. Se silea să scrie şi nu putea şi, descurajat, răspundea lui Negruzzi, care-i cerea manuscris pentru revistă: „Pisemne d-voastră nu mă credeţi că sunt bolnav şi aproape, dacă nu detot, idiot“ (229). Ca să se-ncredinţeze ca nu-şi pierduse detot mintea, se punea să numere (234). La începutul anului 1885 se crezuse „pe deplin restabilit“ (68) şi, înveselit, ţinea corespondenţă cu Constantin de la Viena („am — zicea el — o coadă şi pe la Viana“), când, în februarie, într-o miercuri, căzu în şcoală, lovit de atac. Mai căzuse o dată în clasă, poate în 1884, şi atacul fiind greu, fu crezut mort, iar gazetele ar fi răspândit ştirea că murise. Creangă, citindu-le, ar fi zis (164, 23):

«— Dacă atâta era să-mi fie toată jelania după moarte, îmi pare bine că n-am murit încă, — şi deie Dumnezeu să mor când s-or găsi oameni cărora să le pese ceva mai puţin de unul ca mine!»

Se poate închipui spaima copiilor şi ruşinea institutorului. În martie se simte iarăşi mai bine. La 18, 19 şi 20 ale acestei luni fu la Iaşi un congres didactic, la care probabil luă parte şi Creangă. Vremea era rea, supărătoare pentru un om cu nervii zdruncinaţi. În aprilie se iviră călduri mari, premature, cu secetă, apoi deodată, spre Sf. Gheo-

rghe, căzură ploi torenţiale, cu grindină cât aluna. Prin mai vremea se răcise, iar viile erau distruse. Toată luna mai şi iunie plouă, grindină şi trăsni. Creangă venea la şcoală tocmai de departe, din ruinosul Ţicău, şi se-ntorcea acasă prin gloduri şi băltoace într-un bordei a cărui şindrilă nu putea ţine piept puhoaielor. Şcoala îl obosea, copiii îl supărau. Era ocupat treizeci de ore pe săptămână cu şcoala, pentru care trebuia să facă patru drumuri pe zi „prin ploaie şi noroi". Se apropiau examenele, cu tot soiul de formalităţi, şi se simţea „vârstnic şi greoi" (229). Înteţit de atacuri, Creangă ceru pe vară bilet gratuit de băi de la Epitropia Spiridoniei şi plecă din nou, în iulie, pare-se, la Slănic. Fu însoţit în tren de tânărul N. A. Bogdan, care îi fusese cu douăzeci de ani înainte şcolar şi faţă de care îşi dezlega iarăşi sacul cu snoave, spre oroarea cucoanelor din vagon. La Târgul-Ocnei mâncă toate felurile de bucate ale birtului gării, spre uimirea celor de faţă, şi bău o jumătate de ocă de vin vechi. Apoi merse în trăsură la o altă crâşmă şi ceru unei fete o cofă de apă, pe care o înapoie aproape goală.

«— Hehei, băiete dragă! zise el tânărului mirat, aşa mănâncă şi aşa bea românaşul adevărat, cel născut şi crescut la coarnele plugului, nu ca fârlifuşii de pe la târguri, crescuţi în bumbac, cari numai părcă tot bumbac mănâncă şi bumbac se trezesc într-o zi în loc de carne şi oase!» (23)

La Slănic, Creangă stă în aceeaşi odaie cu N. A. Bogdan. El se scoală în zorii zilei, de la trei dimineaţa, şi merg să bea apă minerală de la izvor. Seara face băi calde într-o cadă de zinc, spre deosebire de alţii, care o fac în cadă de lemn, şi apoi urmează îngurgitare de apă minerală de la alt izvor. Această cură nu putea aduce vreo vindecare propriu-zisă a bolii, şi doctorul se gândise să facă mai puţin primejdioase atacurile, scăzând ceva din greutatea grasului bolnav. Creangă era aşa de greu, încât podeţul de lemn de peste pârâul Slănic trosnea când trecea el. N. A. Bogdan, care colaborează la *Liberalul* din Iaşi, trimite gazetei o cronică semnată Dan, intitulată *Băile de la Slănic* (53), unde, cu foarte puţin duh, vorbeşte de „părintele Smântână" (16 iulie 1885):

„Părintele Smântână — zice el între alte prostii — pătimeşte de boala… moronilor; cântăreşte vreo 95—98 de kilo, fără cortel şi fără pălărie. Doctorul l-a asigurat că va scădea până la 80.“

Lui Creangă însă un atare articol trebuie să-i fi plăcut, fiindcă-i măgulea năzuinţa firească de popularitate. Un alt tânăr îi citi, în *Convorbiri literare, Electoralele* lui I. Negruzzi, în care era vorba tot de „părintele Smântână“, şi Creangă iarăşi râse mulţumit. Slănicul era plin de învăţătorime şi profesorime, care se-nţelege, înconjurau pe povestitor cu respect şi simpatie. Douăzeci şi opt de membri ai corpului didactic, printre care Misir, Codreanu, Radu, Cerkez Gheorghiu, Topliceanu, Costandachi, Chiriţă, Mărdărescu, Mazarini, Andriescu, Crapeleanu, Suciu, Mârzescu, Darzeu, Vestinian, Roman, Teodorescu, Botez, Dodrescu, Cobălcescu, Ciurea, Constantinescu, G. A. Cosmovici, se fotografiază în corpore, rezemaţi de frunzişul ţepos al unor brazi. Printre ei, cuminte, liniştit la faţă, cu mâinile pe genunchi, se află şi Creangă (34). Tinerii ţin şi ei să se fotografieze. A. C. Cuza şi N. A. Bogdan se aşază, ca „tâlharii“, în dreapta şi stânga lui Creangă, în faţa unui fotograf ambulant, care face poze pe tinichea. La plată, probabil, institutorul, econom, se dădu înapoi, căci zise că mai bine decât să se vadă lat pe tinichea, preferă să dea francul pe ceva de mâncare. Şi-ntr-adevăr, nici nu fu chip ca bolnavul să-mpuţineze din greutatea sa. Stimulat de aerul rece şi de băi, mâncă cu o poftă sporită. Într-o zi, cu mai mulţi, făcu o plimbare spre graniţă. „Purcegând încetinel, apostoleşte — zice corespondentul Slănicului la *Liberalul*, care e N. A. Bogdan (53) — pe lângă stabilimentul băilor calde, începurăm a ne urca mereu, când pe malul drept, când pe cel stâng al râuleţului Slănic trecând la fiece cinci-şase minute câte un pod sau poduleţ, câte o luncă, câte un muncel sau câte o serie de stânci dărâmate.“ Merg astfel, privind mereu în zare crestele munţilor, până ce ajung la un loc unde râul se rostogoleşte zgomotos, făcând stropi şi bulbuci. Aerul e răcoros şi plin de mireasma răşinoasă a brazilor. Ca o turlă mică de bisericuţă ardeleană, se zăreşte în fund pichetul dorobanţilor. Călătorii trec apa clocotitoare, făcând echilibristică pe puntea îngustă, alcătuită

din trei scânduri putrede. Una din scânduri se rupe sub paşii grei ai povestitorului (aşa cel puţin pretinde cronica, cu intenţie de glumă). Creangă, respirând aerul de munte, care-i amintea de valea Bistriţei, de Broşteni, de gazda cu capra râioasă, simte deşteptându-i-se pofta de mâncare. Şi mănâncă, aruncând haina de pe el şi şezând jos pe iarbă ţărăneşte, cu o lăcomie care îngrozeşte pe comeseni. În chipul acesta, fireşte, nu se putea vindeca. Avea atacuri chinuitoare în somn, care speriau pe tovarăşul de odaie. Din această pricină tocmai rămânea ziua cu o poftă nebună de vorbă şi de veselie. Spunea tovarăşului poveşti, snoave, la masă sau pe drum, stând sub un fag, ori mergând la capătul satului, la mulsul caprelor, să bea lapte proaspăt. Le spunea şi stihuri populare, ca, de pildă:

Frunză verde siminoc,
Purcesei într-un noroc
Pe-ntunericu de foc,
Nimerii la altă casă,
Cu nevasta mai frumoasă,
Şi bărbatu nătărău,
Acolo să fiu şi eu.
Frunză verde ş-un şalău,
Şapte mori îs pe-un pârău,
Toate macină la grâu.
Dar la moara cea din josu
O turnat puicuţa-n coşu,
Ş-o turnat grâu şi sacară,
Ca să facă-o azimioară,
Frământată-n lăcrămioare
Şi coaptă la ţiţişoare,
Să de puiului să moară.

Starea lui Creangă nu se îmbunătăţi prea mult şi bolnavul se îngrijora. El întrebase pe Constantin, de la Viena, dacă cineva poate muri dintr-asta şi-l îndemnase, pe cât se vede, să consulte doctorii din Viena (68). Cu interes va fi citit în *Liberalul* din acel an un *Avis foarte important*, care făgăduia vindecarea sigură şi radicală a epilepsiei prin altceva decât prin bromural de potasiu. Specialistul era la Berlin, se numea S. Riebschläger, dar cerea 20 de franci ca să comunice misterioasa formulă, încât e sigur că în astfel de condiţii Creangă nu l-a consultat. Când se-ntoarse la Iaşi, vremea era tristă, ploioasă, făcută pentru a închide inima omului. Plouase toată vara. În iulie fusese uragan, la 10 august, o ploaie torenţiala, de câteva ceasuri, prefăcuse

uliţele în „canaluri veneţiene“. Iarmarocul de la Frumoasa fu stânjenit de vremea rea. Ploile urmară până în septembrie, când dorobanţii şi călăraşii în lagăr la Ciric, în apropierea bojdeucii, aşadar, trebuiră să fie duşi în cazarmele noi de la Copou. La sfârşitul lui septembrie un foc mare cuprinse casa lui Roznovanu. Pieriră soldaţi şi căpitanul Păun.

Viaţa acum pentru Creangă trebui să fie un chin statornic. Nu se prea ştie bine ce-a făcut în aceşti ani, dar ce putea să facă? Mergea la şcoală din Ţicău până în Păcurari deşi de teama căderii în clasă e de închipuit că-şi punea foarte des suplinitor. Buchisea mereu la cărţile lui, din care ieşeau aproape la tot anul noi ediţii. Atacurile în somn, sau şi altminteri, după felul bolii, e firesc să fi fost tot mai dese. Înspăimântat, ruşinat de starea lui, va fi stând buimac în cerdac ori în odaie, printre pisici, silindu-se să mai scrie ceva. Talentul nu-l părăsise, dovadă ultimul fragment din *Amintiri*, ci încrederea în puterile lui. Prietenii îl îndemnau să scrie, iar el n-avea voie bună. Scrisul este — zicea el îndemnătorilor — „treabă de gust, nu de silinţă“ (229). Nici prietenii de altădată nu-i mai avea pe lângă sine, ca să se sfătuiască cu ei. Conta murise, Lambrior de asemeni. Alţii, ca Panu, ieşiseră din „Junimea“ şi cultivau ocările împotriva manualelor sale. În 1885 şi *Convorbirile literare*, împreună cu redactorul lor, I. Negruzzi, se strămutaseră la Bucureşti (115). Pe uliţele Iaşului rătăcea numai Eminescu, dar el nu mai era un om ca oamenii. Mintea i se-ntunecase din nou. Lăsa biblioteca cu uşile deschise, cerea bani de la toată lumea, se lega de turnura femeilor de pe stradă şi mai ales era de acea tristeţe zguduitoare, făcută să stoarcă lacrimi bolnavului Creangă. Cu ochii pironiţi în grindă, el declama din poeziile sale:

> Şi privind păinjenişul din tavan, de pe pilaştri,
> Ascultam pe craiul Ramses şi visam la ochi albaştri,

spre jalea cu suspine a povestitorului, care, sub înrâurirea bolii nervoase, avea izbucniri de plâns. Prin iunie, Creangă îş văzu în sfârşit feciorul însurat cu o fată de negustori cuprinşi din Brăila şi-l crezu scăpat de vârsta zăpăcelilor. Nădăjduia să facă din el „razămul bătrâneţelor“. Merse, desigur, la nuntă în Brăila şi-şi petrecu fiul şi nora când aceştia

plecară la Viena, făcând un ocol prin Lemberg. Acum Creangă rămase singur, fără prieteni literari, cu oameni simpli, către care se-ntoarse, precum Tinca Vartic, Zahei, frate-său, şi madama Zahei, la Iaşi, preotul Gheorghe Creangă la Târgul Neamţ şi alţii asemenea. Prin plecarea *Convorbirilor* şi a junimiştilor, Iaşul devenise definitiv un târg de provincie. Revistele, gazetele au acum un ton dezolat de viaţă măruntă. Localurile boiereşti nu mai aveau căutare şi încercau să atragă prin reclamă burghezimea vanitoasă. „Maison Jockey-Club — Grand Restaurant de Paris“ oferea la „*table d'hôte, déjeuner à trois francs, dîner à quatre francs*“. Micile evenimente locale luau proporţii caragialeşti. La balul Societăţii pentru învăţătura poporului român dat în salonul „Galino“ la 29 ianuarie 1885, jurnalistul remarcase „un buchet colosal de dame şi domnişoare“. Gazeta semnala obrăznicia scapetului birjar Gavriluş, care în faţa „Hotelului de Russia“ făcuse gălăgie că i se dăduse prea puţin. În martie doi „tineri gentelmeni“ se bătură în duel cu floreta din cauza fotografiei unei călăreţe de circ. A. D. Xenopol, istoricul, pierduse pe Hector, un căţel alb cu pată neagră pe ochiul drept şi cu zgardă la gât (115). În asemenea acalmie este firesc ca Creangă să se fi tras tot mai adânc în bojdeuca lui. Uneori încearcă să mai iasă, şi tot mai des fuge atunci la Neamţ, şi deci acasă. În vara anului 1886 Creangă merse din nou la Slănic, cu aceleaşi slabe rezultate, de vreme ce ispitea la 31 iulie pe fecioru-său, de la Viena, să-i spună ce mai zic doctorii de pe acolo. În toamnă, Creangă fu lipsit şi de tovărăşia oricât de tristă a lui Eminescu. Acesta, devenind supărător, fusese internat în ospiciul de lângă Mânăstirea Neamţului, unde stătu până în aprilie 1887. Se-ncepură subscripţii pentru nefericitul poet, la care contribuiră cu mult avânt tinerii şcolari. O listă fusese înaintată de Petre Liciu, viitorul mare actor, elev pe atunci la Liceul Naţional din Iaşi (115). Creangă ar fi aruncat ideea de a se tipări foiţe de ţigară cu portretul lui Eminescu (234), deşi subscripţiile erau foarte neplăcute poetului, care le socotea cerşetorie. Va fi ajutat Creangă el însuşi pe Eminescu? Poate da, mai sigur însă nu. Fiindcă, prin firea lui de ţăran, mereu văităreţ, se va fi socotit el însuşi un om sărac, vrednic deopot-

rivă de mila altora. Îl durea numai starea prietenului şi socotea, ca orice om de mentalitatea lui, că internarea este o „închisoare“. Prietenii din generaţia mai tânără, Vlahuţă, Morţun, merseră să vadă pe Eminescu la mânăstire. Se duse şi Creangă cu Morţun la începutul lui februarie, când poetul se limpezise iarăşi la cap. Ninsese şi omătul era „de o palmă domnească“ de gros. Dis-de-dimineaţă, pe la orele şase şi jumătate, Creangă privi din arhondaricul mânăstirii un curcubeu ivit la răsărit, semn, poate, pentru el de schimbări în bine (225). E de bănuit că o superstiţie caracteristică bolnavilor cuprinsese sufletul povestitorului, fiindcă de aci încolo el pare a urmări de aproape starea lui Eminescu. Va fi avut credinţa că dacă poetul învingea boala, oarecum asemănătoare cu a lui, ar fi biruit-o şi el.

Eminescu plecă deocamdată la Botoşani, la Harieta, şi Creangă rămase singur. Nemaicrezând în puterea apelor de la Slănic, şi mai ales nemaicăpătând bilet gratuit de băi, începu să se tragă către locurile copilăriei. Presimţea că n-are s-o mai ducă mult şi, cu instinctul oamenilor simpli, voia să mai guste o dată din bucuriile vieţii de sat. Poate că, sătul de leacurile doctorilor mari, care nu ştiau să spună nimic, cugetă să întrebe înţelepciunea poporului. În toamnă se duse pe la Târgul-Neamţ. Zicea cum că el nu mai are mult de trăit şi mai vrea să vadă o dată locurile copilăriei şi neamurile. Pieptul îi era umflat de hârtii, şi de acolo scoase un exemplar din *Povăţuitor*, singurul pe care zicea că-l mai are, şi-l dărui şcolii unde învăţase el împreună cu Conta şi la vederea băncilor căreia va fi lăcrămat, scriind pe el: „Şcoalei primare de băieţi No. l pentru bibliotecă“ (34). Ruda cu care se-nvoia mai mult era cumintele şi acum bătrânul popă Gheorghe. Pe acesta va fi căutat să-l ispitească asupra răspunsurilor bisericii la grozavele întrebări ale vieţii şi morţii, însă părintele era om simplu, care nu pătrundea astfel de probleme. Poate că acum, încăpăţânându-se într-o presimţire rea, Creangă voi să meargă şi la biserica din Humuleşti, unde-l învăţase carte bădiţa Vasile, şi părintele Ioan.

«— Moşule — zise el către părintele Gheorghe — hai la Humuleşti, să vedem pe părintele Teofan Focşa!»

Popa era dus prin vecini, şi Creangă, umblând pe la grinzi, pe unde-şi vâră ţăranii bucoavnele, dădu de o carte şi deschizând-o nimeri la prohodul diaconilor. Îl citi, plângând şi suspinând, de la cap şi până la sfârşit, încredinţat că e un semn de sus.

«— Ia, aşa a fost, moşule, scris — zise el — să mi-l citesc eu singur»... (234).

În 2 septembrie, la Iaşi sau la Neamţ, după o vară secetoasă, la orele trei după amiază, Creangă văzu pe cer la răsărit un alt curcubeu, care-i dădu poate nouă alinare (225). De la Eminescu auzi iarăşi ştiri bune. Însă peste câteva luni, prin februarie şi mai 1888, fu din nou rău. Căderile îi erau grele, „asemine cu moartea“, şi după aceea trupul mai era mişcat de convulsiuni.

„Bădiţă Gheorghe dragă, şi preaiubite verişoare Anetă şi Elenuţă — scria el părintelui Creangă în stil înlăcrimat — mă aflu acum puţin mai binişor, dar tot îmi tremură carnea pe mine şi sunt trist şi descurajat din această pricină.“ Din trebuinţa de a se agăţa de ceva în viaţă devenise mai afectuos, şi pe Tinca o semna ca pe o nevastă alături, iar unchiului îi zicea „dragă şi iar dragă bădiţă Gheorghe“. Unchiul se văieta şi el de boală, şi cei doi se-mbărbătau unul pe altul şi se jeluiau. „Să mă crezi, Creangă — zicea popa — că şi eu îs bolnav“, dar pe nepot îl încuraja: „Nu te da bolii, care ne persecută pas cu pas!“ (68) „Sunt trist şi descurajat“, se căina Creangă, dar popii îi da inimă şi-l sfătuia să meargă la Slănic. „Drum bun! Şi nu te îndoi câtuşi de puţin că ai să capeţi sănătate şi ai să vii de acolo voinic şi zdravăn, cum îi tunul. Apele sunt foarte bune, locurile foarte frumoase şi îngrijirea cât se poate de bună; doftori o mulţime, cari şi ei vin la izvorul tămăduirilor, ca şi ceilalţi muritori; ai să ai cu cine te consulta.“ (70) Se pare că din 1887, de când îşi luase rămas bun de pe la locurile copilăriei şi plânsese citindu-şi prohodul, Creangă nu mai merse pe la Târgul-Neamţ. Nici peste vară nu se mai duse la Slănic, zicând că nu poate şi necerând la vreme nici bilet de băi gratuite, fără de care nu-nţelegea să se urnească, deşi abecedarul lui sta să iasă în cea de a douăzeci şi una ediţie, fiind el totodată institutor cu patru gradaţii,

debitant de tutun şi proprietar asociat de tipografie. În iarna lui 1888, însă, Creangă se porni iar la Bucureşti împreună cu tipograful I. S. Ionescu, asociatul său. De bună seamă, plecase să se întâlnească cu Constantin şi să mai vadă un doctor pentru boala sa.

În tren, Creangă, după ce vorbi până la miezul nopţii cu acea poftă nesecată, care îi era proprie, văzând că celălalt are gust de dormit, începu să cânte popeşte, zicând că-l apucase dorul de vremea când era diacon. Cântă slujba toată, începând cu utreniile, toaca întâia, slujba de dimineaţă şi mormăi necontenit până la ziuă, ajungând la Buzău şi la prohodul cel mare, în vreme ce tovarăşul horcăia. Dar între cântări Creangă mâncase puii fripţi şi băuse trei sticle cu vin ale tovarăşului. Când acesta, la ziuă, îl întrebă cum putuse mânca şi cânta totodată, el răspunse cu acea veselie care-l mai zguduia din când în când (107):

«— Apoi, măi băiete, eu am făcut trei treburi deodată: am mâncat, am băut şi am şi cântat; stai de ascultă, că de acum încep cântările de la toaca 2-a, slujbele, leturghia, deniile, botezurile, nunţile.»

La 3 decembrie 1888 „băditţa Ioan" era în Bucureşti, fiindcă fratele Zahei îl ruga cu tot „respectul" sa pună o vorbă bună pentru avansarea cuiva de la oficiul poştal din Iaşi. Din epistolă reiese că Creangă plecase la Bucureşti şi cu Tinca lui, ca să-i arate şi ei lumea (68).

Cu acest prilej, trecu prealabil pe la „Junimea" şi-l întâlni pe Eminescu, care se amestecase cu nişte tineri la scoaterea unei gazete literare, *Fântâna Blanduziei*, unde publica o traducere din Mark Twain;

Când începe trenul zborul,
Vine-ndată conductorul
Şi scoţând perforatorul
Face-o gaură-n bilet,

care trebui să placă lui Creangă, de va fi citit-o, fiindcă era un fel de

Clopoţelul de la *gară*
A dat semnul de pornire,
Toţi în grabă alergară,
Toţi cu toţi într-o *unire*...

În ultima vreme, pe dărâmăturile „Junimii"" şi oarecum în concurenţă cu ea, se ridicase la Iaşi o altă tinerime, mult mai puţin talentată, care voia să ducă mai departe tradiţia salonului literar la Iaşi.

Tinerii erau obscuri, deşi înflăcăraţi şi oneşti, şi Creangă, îmbiat de ei, ca scriitor vestit, gustă din plăcerea de a sta în mijlocul unui cerc, serios ca Maiorescu. Poate totodată mai căuta o uitare a bolii sale. Unii tineri se strânseseră în jurul doctrinarului socialist I. Nădejde, alţii, în 1888, în jurul lui N. Beldiceanu, şi el ilustritate provincială. Făceau parte din cerc Eduard Gruber, tânăr cu faima locală de erudit filozof, Artur Gorovei, Artur Stavri (care semna Coresi), Grigore Alexandrescu. După ce colaborase la revista lui Nădejde, ca un adevărat clasic care se are bine cu toţi, Creangă nu refuză nici invitarea «Cercului literar» (88, 33), şi în primăvara lui 1888 păşi în casa lui Beldiceanu, unde, aşezându-şi trupul gros pe îngusta canapea a odăii, citi fragmentul IV din *Amintiri*, spre încântarea celor de faţă, care desigur nu se gândiră să facă nici o critică. Acum Creangă nu mai asculta sfaturile altora, ci dădea el sfaturi. Dacă un tânăr îi citea vreo poezie ce nu-i plăcea, el îl spunea numaidecât în pilde, scoţând snoava cu sfârâiacul. Fiindcă se tot auzea de scriitori noi, ca Vlahuţă, Creangă puse pe unul să-i citească din acesta şi, făcând pe criticul, cum văzuse el pe Maiorescu, şi totodată pe institutorul, întrebă:

«— Cum zice el acolea? Asta nu-i pe româneşte. Ia mai citeşte o dată.»

Tânărul îi mai citea şi Creangă repeta fraza măsurând-o, fiindcă unica lui conştiinţă artistică era aceea formală (88). Tinerii din cerc începură a-l căuta şi prin bojdeucă, atraşi de anecdotele lui şi de poveştile pornografice. Ei deschideau portiţa, coborau treptele şi o luau pe sub cele două rânduri de copaci umbroşi înspre căsuţă, trecând printre numeroasele orătănii ale gazdei. O armată de pisoi le ieşea înainte. Ei întrebau dacă Creangă e acasă, şi, dacă acesta era în pridvorul lui, atunci ocoleau pe din dos, pe dreapta, unde cerdacul avea o uşă, şi apărând deodată buluc, strigau cât îi ţinea gura, făcând să urle Valea Plângerii:

«— Uraaa!... moş Creangă!»

Apoi îl îmbulzeau cu întrebările:

«— Da' ce mai faci? Ce mai dregi?... Cum mergi cu sănătatea?“

Pe Creangă îl găseau, se-nţelege, în cămeşoiul lui cu dungi albastre pus de-a dreptul pe piele, cu prostirea în jurul gâtului, pentru culegerea sudorilor. Şedea jos pe o saltea. În jurul lui, împrăştiate, erau mulţime de hârtii, însemnări, caiete (6). Într-o zi îl nimeriră scărpinându-se pe spate cu o lopăţică de lemn crestată ad-hoc la vârf (33). Creangă se ruşina puţin cu adevărat de a fi găsit în acest hal, de fapt se prefăcea cu umilinţa lui ironică înnăscută că se ruşinează:

«— Iracu de mine! se speria el, m-aţi găsit şi dumneavoastră aşa ca pe un prost... că tot prost îs eu de-acasă de la mama din Humuleşti. Nu puteam să mă îmbrac şi eu, vai de mine? Da', ian mă rog poftiţi în casă colea. Să vă aduc nişte apuşoară rece. Ruxandăăă-i! Ruxandăăă-i! Ian dă fuguliţa şi adă apă rece. Poftiţi mă rog în casă.

— Da' las', moş Creangă — ziceau tinerii — că stăm bine şi-n cerdac.

— În cerdac? D-apoi ce să vedeţi de acolea? Dealul Ciricului îi chel ca şi în palmă la bunicul.

— Da' cu sănătatea cum mergi, moş Creangă?» mai întrebau.

Faţa gălbicioasă, obosită şi slăbiciunea trupului, care tremura, în ciuda înfăţişării de voinicie, răspundeau.

«— Mulţumesc, tot mai bine, zicea Creangă îmblânzind cu gluma penibila curiozitate: stupesc în barbă şi trag oghealul cu dinţii!» (6)

Alteori, Creangă însuşi, abia ieşit din grozavul atac, găsea o uşurare în mărturisirea glumeaţă:

«— D-apoi iar mi-a venit pârdalnica de boală!»

Şi încerca a sugera printr-o imagine începutul atacului:

«— Vezi aşa, îmi vine o ameţeală la cap şi parcă-mi iese un fum pe nas» (5).

Începu să-i vină câte două-trei leşinuri pe zi. Celor care îl vedeau păru cam buimac la minte, dar îl găsiră mereu vesel şi grozav de guraliv. Veselia lui Creangă era de data asta mai mult un efect euforic al bolii însăşi. Creangă spunea musafirilor din viaţa lui, scotea din sacul cu minciuni, cu poveşti „corosive“ şi-şi prezenta mâţele şi-ndeosebi pe

Suru, care sărea pe cleampă şi deschidea uşa (6). El, care îmbia pe Eminescu să vină să vadă Ciricul înzăpezit, se arăta ruşinat de bojdeucă.

«— Apoi din văile ieste mi-i ruşine — zicea el călăuzind până la portiţă pe musafir — dacă m-a vedea un om. Cine ştie ce-a zice: a zice că sunt beat, sau cine ştie ce!»

El îşi lua un rămas bun plin de umor, dar şi de enigmă dureroasă:

«— Cu bine şi sănătate, şi de acum într-o mie de ani bejănie!»

Într-o zi, Eduard Gruber, care se ocupa, spre dispreţul lui Maiorescu, de o „curiozitate a hiperesteziei fără multă importanţă“, numită „audiţie colorată“, şi voia să întemeieze stilistica pe observaţii psihologice experimentale, veni singur la bojdeucă şi suci, se vede, în toate chipurile pe Creangă, care trebuie să se fi lăsat curios şi cam mândru pe socoteala psihologului, fiindcă Gruber dădu apoi această sentinţă: că „Creangă este un puternic tip sensual şi auditiv; când scrie el e foarte emoţionat, acum râde singur, acum îi vin lăcrămile în ochi, face mişcări involuntare, transpiră neîncetat şi respiră greoi, ca şi cum ar merge repede. Când scrie, parcă aude fraza că i-o repetă cineva la urechi, apoi şterge, scrie şi iar şterge, până ce fixează cuvintele şi înţelesul frazei.“ (5)

Aşa mergeau lucrurile când din Bucureşti se auziră veşti rele. Eminescu înnebunise din nou şi fusese iarăşi internat. Creangă se frământa cu „idioţia“ lui în Iaşi, în vreme ce la Bucureşti poetul medita ţeava metafizică cu apă atârnată drept la mijloc. Şi deodată, la mijlocul lui iunie, se auzi ştirea cea grozavă: Eminescu murise. Această veste trebui să zguduie sufletul bolnavului. Fu văzut plângând ca un copil şi adormind cu cartea de poezii a lui Eminescu. Presimţirea morţii se înnegri şi mai tare în inima lui. De acum el se gândi cu seriozitate la stingere şi-ncepu să-şi pună întrebări asupra vieţii viitoare. Ca diacon, nu prea se gândise la astfel de lucruri, luat de necazurile vieţii, şi nici seminarul nu avea obiceiul să răscolească sufletul cu nişte probleme care nu trebuie popilor de ţară. Cu o adâncă şi calmă smerenie scrie el popii Gheorghe din Târgul-Neamţ, plecându-se nu ca nepot,

ci ca „fiu sufletesc“ (30): „Oare nu-i păcat de D-zeu să nu ne mai vedem noi, aşa din când în când? Dacă nu ne-om mai vedea cât mai trăim, apoi… morţi… D-zeu ştie! Ce zici? adevărat să fie ori nu?“

Ca ţăran, se împăcă desigur curând cu ideea morţii şi-şi zise că nu se cădea să-şi chinuiască mintea cu ce nu putuse răzbi omenirea întreagă. Vesti doar, pe jumătate trist, pe jumătate glumeţ, prietenilor:

«— De-acu nu-i mult până departe!» (6)

Pe la jumătatea lunii decembrie tipograful Ionescu îl găsi ascuns în bojdeucă. Era cam bolnav şi avea iar gust de glumă. Dar era încredinţat că va muri:

«— Bre — se căi el — tare îmi pare rău că-s bolnav şi mă tem c-am să mor şi n-am să pot scrie anecdota cu moşu Haralambi şi încă vreo două-trei ce le am în cap.» (106)

În ziua de 31 decembrie 1889 institutorii solicitară lui Th. G. Rosetti, ministru de justiţie şi ad-interim la instrucţie, care se afla în Iaşi, o audienţă şi fură primiţi în Palatul administrativ. Va fi ieşit Creangă din curiozitate în oraş să mai afle ce se mai aude? Vremea era urâtă, a ploaie, şi zăpada îngreuia mersul. Povestitorul intră pe la vremea prânzului (aşa cel puţin pare mai probabil) în tutungeria lui din strada Goliei 51, unde se afla frate-său Zahei (100). Era o prăvălie întunecoasă şi urâtă, cu o mică odăiţă în fund dând spre o curte murdară. Aci Creangă se prăbuşi deodată, lovit de atac şi de apoplexie laolaltă, ori numai de cea din urmă. Se pare (amintirea contemporanilor e ceţoasă) că trupul fu dus de frate la bojdeucă. Unii şi-aduc aminte că au ridicat mortul din Ţicău (5), altul îl văzu la biserică, probabil a cimitirului (108). Avea două lumânări la cap şi lumea îl privea. Faţa îi era rumenă şi gura întredeschisă, ca pentru vorbire. Numai flăcările pâlpâitoare ale făcliilor dădeau ochilor scufundaţi luciul ceros al morţii. Fiind sărbătoare, nu toată lumea ştiu de moartea povestitorului. Tipograful Ionescu şi Miron Pompiliu se îngrijesc de înmormântare (52), Zahei aleargă şi el pe la cine ştie cine, şi părintele Gh. Ienăchescu pretinde a fi avut el sarcina îngropării (56). V. Pogor, care era primar, dădu locul la cimitir. În sfârşit, se răspândi în pripă o invitaţie, cu un

înger şi o salcie, concepută în acest stil (52):

„Ioan Creangă

Profesor în vârstă de 52 ani după o lungă suferinţă a încetat din viaţă în ziua de 31 decembrie. Înmormântarea va avea loc marţi 2 ianuarie ora 1 precis la cimitirul „Eternitatea“ unde se află depuse rămăşiţele lui. Fii [sic], frate şi surori roagă pe toţi amicii, colegii şi cunoscuţii a asista la înmormântare.“

Nu asistară însă prea mulţi, fiindcă invitaţiile nu putură fi împărţite la vreme şi mai ales fiindcă vremea era rea. Ploua de două zile, zăpada se topise şi deodată un ger umpluse uliţele de gheţuş. Lumea se temea să iasă pe stradă. Veniră învăţătorii, elevi şi studenţi şi tânărul licenţiat N. Iorga, Artur Stavri, Ed. Gruber, A. C. Cuza şi alţii, bineînţeles părintele Gh. Ienăchescu şi ceilalţi tovarăşi la manuale. Sicriul era înconjurat de coroane, dintre care numai una din partea unui junimist, anume N. Gane. Pe panglica coroanei lui Constantin Creangă, bombastic, ca de obicei, se citi inscripţia: „Voitorului meu de bine scump prieten şi tată“. Se ţinură obişnuitele cuvântări. Bătrânul institutor Toma Săvescu vorbi cu „o emoţiune foarte comunicativă“ de viaţa şi meritele răposatului. Mai patetic fu Eduard Gruber, care cuvântă în numele cercului literar, în care zise că intrase Creangă de doi ani. „Jalnică adunare — vorbi el — o dureroasă datorie, cea de pe urmă, ne adună azi pe toţi în faţa mormântului unde în curând va odihni pentru vecie Ion Creangă, acest fruntaş al literaturii române. Nemângâiatul fiu, rudele, prietenii şi tinerimea entuziastă admiratoare a lui Creangă îşi simt acum inima zdrobită şi cugetarea înnourată în faţa muţeniei şi a neclintirei în care el zace, muţenie şi neclintire care ne face să ne îngrozim şi să ne podidească lacrămile, pentru că nu mut şi nu neclintit a fost Creangă în viaţa lui.“

Altă moarte se cădea feciorului Smarandei şi al lui Ştefan a Petrei, care se rătăcise dincoace de Siret, adus de căruţa lui moş Luca. El trebuia

să fie purtat în căruţa cu boi, în port ţărănesc, cu mâinile încrucişate, bocit creştineşte de babe şi de multele lui rubedenii, tămâiat şi prohodit de popii şi dascălii satului său, înmormântat în ograda bisericii pe lângă care se jucase şi învăţase, pentru ca femeile să presare la praznice tămâie într-un hârb pe groapa sa năpădită de ierburi şi să se jeluiască cu capul rezemat de strâmba cruce, în apropierea ruinoasei cetăţi a Neamţului, prin care seara trec domoale vitele, acolo de unde se vede înceţoşat Ceahlăul, şi Ozana se-aude clipocind. I-a fost dat altfel.

Când groapa de clasa I de la „Eternitatea“ se acoperi de pământ, rude şi prieteni scotociră prin bojdeucă. Căpitanul Creangă găsi pe undeva strânşi destui bani, de vreme ce dărui numaidecât 9.000 de lei pentru tipărirea operei răposatului. Pe fundul unei lăzi se află o păpuşă în chip de popă, cu potcap în cap, pe care sta scris: „Popa Smântână“ (5). Unul îi culese fluierul. Ţiitoarea lăsată în bordei scăpă în sfârşit de terfeloagele care-i şedeau de atâta vreme în gât şi făcu în fine curăţenie. Trăi acolo şi se mărită mai târziu cu un ins, devenind „doamna Ecaterina Deliu“ (119). Ea nu ştiu niciodată pentru ce vine lumea într-un bordei surpat, dar întinse mâna pentru bacşiş şi muri de beţie în 1912. Bojdeuca rămase dezolată pe marginea râpei, copacii se uscară, iar pe dealul altădată gol începu şi răsară o turmă albă de căsuţe.

XIII. CREANGĂ „SCRIITOR POPORAL“

CUPRINS

Când se vorbeşte despre opera lui Creangă, se admiră numaidecât „limba“ lui, cu acest subînţeles că dacă s-ar înlătura lexicul dialectal, totul ar rămâne uscat. Cu toate acestea, sunt culegeri folcloristice în care poveştile apar ca nişte adevărate muzee de limbă faţă de sobrietatea relativă a vorbirii lui Creangă, şi totuşi, valoarea literară a acestora e nulă. Dacă un prozator ne uluieşte cu vocabularul lui regional, atunci se obişnuieşte îndată a se zice că a apărut „un nou Creangă“. Limba, văzută ca un adaos de frumuseţe, n-a făcut însă niciodată o operă cu adevărat mare, şi nici în cazul de faţă ea nu explică nimic. Multe din cuvintele „mai neobişnuite“ pe care le tălmăcesc unii editori sunt banalităţi înţelese oriunde. A trebuit multă naivitate şi credinţa nestrămutată că limba lui Creangă e de o speţă rară pentru ca cineva să se lase orbit şi să lămurească nişte vocabule obişnuite ca: *a se aciua, a alinta, anapoda, apăraie, a aţipi, bâlbâit, a bănui (*a fi cu supărare)*, bârlog, bazaconie, bâzdâganie, belea, belşug, berechet, beteag, bezmetec, a se bizui, boarfe, boia, a bolborosi, bondar, bucluc, buhai, buimac, buluc, burangic, a buşi, butuc, caier, a căina, câinos, căpiţă, a cărăbăni, carâmb, catrafuse, catrinţă, căzătură, cazma, ceapcân, cief, chiabur, chiag, a chicoti, a chiti, a chiui, ciolan, cireadă, ciudă, clacă, cocioabă, cuţitaş, darabană, a dârdâi, dihanie, dihonie, dâmb, drob, duşcă, flecuşteţ, frecuş, gânsac, găteje, gâza, gazdă, giambaş, gloabă, grijuliv, grobian, haimana, hal, a hali, hambar, hârcă, haina, holteiu, hursuz, iarmaroc, a irosi, iţari, javră, jilţ, jivină, luncă, mahmur, matahală, mâţă, mocnit, motan, năsălie, năstruşnicie, nătărău, ocol, ogradă, opaiţ, a oploşi, pacoste, păpuşoiu, păsat, poznă, prăpădenie, prisacă, proţap, a purcede, raclă, din răsputeri, sborşit, a scânci, a se sclifosi, scofală, sfrijit, soroc, a şterpeli, stog, a struni, şură, tont, a tupila, vizuină, zăba-*

vă, zdravăn, zgârcit, zgribulit şi altele. Unele ca *a paşli* (despre care Creangă mărturiseşte: „nu-l cunosc bine, dar pare că-i *fug*“), *a şparli, a hali, a furlua* au învederat colorit argotic. Este adevărat că sunt în opera povestitorului şi cuvinte dialectale (prea puţine), îndeosebi termeni de industrie sătească, şi că neologismele sunt cu îngrijire înlăturate, însă, nu după criterii eufonice, ci fiindcă raţiunea literară cere ca eroii ţărani să vorbească ţărăneşte. Totuşi, Creangă, înrâurit de ceea ce văzuse la „Junimea“, îşi făcuse către sfârşitul vieţii o estetică fonetică în virtutea căreia trecea prin sită toate cuvintele şi ciocănea toate sunetele. Efectele acestor teorii, pentru care n-avea îndeajunsă pătrundere intelectuală, se văd. În vreme ce diaconul, amestecând cum îi veneau la îndemână neologismele şi cuvintele neaoşe pentru a-şi exprima ideile mai înalte, aşternea pe hârtie întâmpinări către consistoriu şi minister sprintene şi pline de sarcasm, autorul matur al naraţiunii *Moş Ion Roată şi Unirea* vorbeşte pe un ton de abecedar. Mai mult decât varietate lexicală, este în opera lui Creangă un accent. Chiar la citirea mută, urechea este mângâiată de moliciunea sunetelor. Impresia aceasta vine nu din melodia studiată a silabelor, ci din reprezentarea clară a vieţii ţărăneşti din Moldova. Sunt de ajuns câteva indicaţii de pronunţie, pe ici, pe colo, câte-un *ă... ra*, câte-un *iaca*, câte-un *valeu*, pentru ca sugestia accentului dialectal să se producă şi să dea părerea că totul e citit cu fonetismul local. Transcrierea fonetică servilă Creangă o evită, şi pe drept cuvânt, căci efectul ar fi caricatural.

Exagerarea valorii artistice a limbii lui Creangă vine dintr-o iluzie acustică formulată în regulă estetică. Sunt fonetişti care cred că sonul gol este expresiv, că o vocală e tristă şi alta veselă. În lirică, problema s-ar putea discuta, în proză ea este extravagantă. Proza se bizuie pe reprezentări complexe de viaţă, fără de care cea mai suavă orchestră de vocale rămâne lipsită de sens estetic. Înţelegerea ideală a textului dă valori de frumuseţe şi sunetelor. *Bulicher, a ciocârti, gârneţ, chilnă* sunt reuniuni de sonuri care nu spun nimic simţului estetic până ce nu sunt părţi ale unei reprezentări: „Ş-odată scoate bulicherul din teacă, îl dă pe amânariu şi începe a ciocârti un gârneţ de stejar din anul trecut…

L-a tăiat el, cum l-a tăiat, apoi a început a cotrobăi prin c*hilna* căruţei…" Acum, când ghicim că *bulicher* înseamnă căsuţă, *gârneţ* – par, *chilnă* – o parte a coşului căruţei, cuvintele încep să sugereze şi acustic: *bulicher* dă sonuri de fier hâjâit, *a ciocârti* imită cioplirea surdă a lemnului, *chilnă* scoate un uruit de lanţuri. Dar nici *bul*, nici *ciocâr,* nici *gâr*, nici *chil,* ca sonuri goale, nu exprimă nimic, căci *bul* intră în cuvântul bulgăre cu ecouri surde, *ciocâr*, în *ciocârlan* nu are nimic de-a face cu procesele onomatopeice, *gâr* este în *gârlă* fluid, şi *chil* este în *chilim* pâslos. Singura impresie estetică ce iese din sonuri în rândurile citate este uimirea de a auzi din gura cuiva un limbaj aşa de neprevăzut. Dar şi asta face parte din reprezentarea propriu-zisă a vieţii. Pornind de la această iluzie acustică, cutare editor se străduieşte să statornicească un text din care să nu fugă nici un sunet autentic, ca nu cumva frumuseţea limbii să iasă stricată. El transcrie cu îngrijire „băzdăganie" şi „pâclit", deşi aceste forme, departe de a fi plăcut sunătoare, trezesc în cea mai mare parte dintre români, obişnuiţi cu limba autorilor clasici, un sentiment de neplăcere şi chiar bănuiala că ar fi la mijloc vreo greşeală de tipar.

A studia deosebit limba lui Creangă, ca o pricină esenţială a emoţiei artistice, este o eroare. Totuşi, o limbă a lui Creangă, sau, mai bine zis, a eroilor lui Creangă, există. O operă dramatică trăieşte prin conflict, prin structura sufletească a eroilor, însă limba este şi ea un element al acestei structuri. Dacă îndreptăm vorbirea lui Caţavencu şi a lui Pristanda, aceşti eroi mor, căci limbajul e un mod al lor de existenţă. Limba lui Caragiale nu are în sine valoare estetică, ci este numai o modalitate de reprezentare. Acelaşi fenomen se petrece în opera lui Creangă, în bună parte dialogică. A admira limba povestitorului în sine înseamnă a afirma că ea trebuie să placă oricui în temeiul esteticii acustice. Dar nu e deloc dovedit că limba lui Creangă e „frumoasă", şi e chiar cu putinţă ca vreunui nemoldovean accentul dialectal să-i producă oarecare iritaţie. Nimic nu sună muzical în:

«— Gata, jupâne Strul; numai s-adăp iepuşoarele iestea».

Nici *iepuşoare*, nici *iestea* n-au o acustica mai estetică. Însă cree-

ază o atmosferă. Nicăieri limba nu e a „artistului“, ci a eroilor lui, chiar când Creangă însuşi vorbeşte. Căci atunci când autorul însuşi zice: „Şi cum era moş Nichifor strădalnic şi iute la trebile lui, răpede zvârle nişte coşolină în căruţă, aşterne deasupra o păreche de poclăzi, înhamă iepuşoarele, îşi ia cojocul între umere şi biciul în mână şi tiva, băiete!“, el nu vorbeşte ca autor, ci ca povestitor, ca un om care stă pe o laviţă ori pe o prispă şi povesteşte altora, fiind el însuşi erou subiectiv în naraţiunea obiectivă. Nici *Amintirile* şi cu atât mai puţin *Poveştile* nu sunt opere propriu-zise de prozator, valabile în neatârnare, ci părţi narate dintr-o întocmire dramatică cu un singur actor, monologică. Creangă este aci povestitor de basme, aci actor de compuneri ce intră în definiţia veche a nuvelei. Însă povestea şi nuvela sunt — cu singura deosebire că cea dintâi cuprinde element fabulos — foarte asemănătoare între ele, şi amândouă profund deosebite de roman: şi de nuvela modernă, care e adesea un roman scurt. Romanul este reprezentarea obiectivă a unei realităţi, şi autorul lui, simbolizând putinţa de observare a oricărui individ, rămâne un factor exterior scrierii, absent. Autorul unui roman nu există în scrierea lui chiar când aceasta e autobiografică, fiindcă în particular noi nu căutăm decât universalul. De aceea problema estetică, stilistică este în roman fără însemnătate. Nuvela (fie fabuloasă, fie realistică) este însă un spectacol. Conţinutul ei universal e aşa de tipic, încât foarte adesea ascultătorul îl cunoaşte. Nuvela nu e ascultată pentru observaţia ei, ci pentru modalitatea spunerii. Ea e o arie care poate fi cântată mai bine sau mai rău. În nuvelă autorul este actor, şi fie că el are o mişcare vizibilă, fie că e prezent numai în chipul de a conduce naraţiunea, este urmărit cu pasiune de ascultător. *Halimaua* şi *Decameronul* sunt modelele genului nuvelistic. Dintr-o greşită înţelegere artistică, unii izolează nuvela de ceremonia spunerii ei. În *Decameron* sunt zece tineri (bărbaţi şi femei) care povestesc pe rând, fiecare cu temperamentul şi nota lor literară, care se vădesc în alegerea nuvelei şi în conducerea ei. Reuniunea zilnică a tinerilor, convorbirile preliminare, descrierea petrecerilor lor nu este indiferentă, deoarece povestitorii sunt

actorii acestei ceremonii, iar nuvelele nu înfăţişează decât experienţa şi modalitatea lor de comunicare. În nuvelă este adesea obiceiul, printr-o tradiţie orientală, de a se face întreruperi, de a se lega convorbiri de comentariu între narator şi ascultător, ca spre a se atrage atenţia asupra caracterului dramatic al nuvelei. În povestea românească prezenţa povestitorului ca actor în mijlocul ascultătorilor e simbolizată printr-un refren ca acesta: „Dumnezeu să ne ţie, că cuvântul din poveste înainte mult mai este...“ Astfel stând lucrurile, limba actorului care spune nu e indiferentă, însă ea n-are o valoare intrinsecă, muzicală, ca în lirică, ci numai una documentară. Limba lui Creangă este sufletul povestitorului, în măsura în care şi acesta se aşează ca vorbitor în mijlocul ascultătorilor, şi totodată sufletul eroilor săi. Naraţiunea are două realităţi concentrice: întâi pe aceea a povestitorului, care stârneşte hazul şi mulţumirea prin chiar prezenţa lui, cum se întâmplă cu actorul şi cu oratorul, apoi pe aceea a lumii din naraţiune. Aceste două realităţi nu se pot însă desface. O poveste nespusă de cineva e un scenariu de *commedia dell'arte* nejucat. Limba este modul de expresie al lui Creangă şi al eroilor săi, şi nu trebuie niciodată considerată ca o frumuseţe pur formală, fiindcă atunci ar deveni o simplă convenţie stilistică, fără putere de reprezentare.

Dacă limba nu se poate studia ca un veşmânt estetic, care, aruncat peste o materie urâtă, ar înnobila-o, nici cuprinsul în sine nu trebuie exaltat după principiile prozei. Sunt unii care admiră puterea „de a crea tipuri vii“, crezând că aici stă talentul de povestitor, darul de observare şi de creaţie şi alte asemenea. Întrucât priveşte *Amintirile* şi *Moş Nichifor Coţcariul* se poate vorbi oarecum de „tipuri vii“, dar în sensul exterior al autenticităţii. Fiindcă ce observaţie pătrunzătoare este în *Amintiri?* O mamă de la ţară îşi ceartă copiii, un tată se-ntreabă cu ce-o să-şi ţină băieţii în şcoli, copiii fac nebunii, un popă joacă cu poalele anteriului prinse în brâu, toate acestea în mod mai mult anecdotic, pe puţine pagini. Întâmplările par adevărate, dar ele sunt tipice. Nici Ştefan a Petrei, nici Smaranda, nici Ionică nu trăiesc în adâncime, într-o dramă nouă a părinţilor şi copiilor. Aceeaşi materie,

povestită cu altă gesticulaţie, şi-ar pierde cu totul aerul viu. Aceasta în privinţa *Amintirilor*. Dar în poveşti de ce observaţie şi de ce creaţie de viaţă poate fi vorba? În poveste totul e simbolic şi universal şi, dacă vreo contribuţie creatoare se poate aduce, atunci ea este, aşa cum o găsim la Eminescu, numai în direcţia fantasticului. În poveste, Creangă nu avea ce să observe, iar în scrierile realistice vede ceea ce ar fi văzut oricine fără vreun dar deosebit. Nu este nici o adâncime extraordinară în a-şi aduce aminte că „mama era în stare să toarcă-n furcă şi să-nvăţ mai departe". Remarcabilă este exactitatea vorbirii transcrise fără alterare:

«— Aşa a fi, n-a fi aşa, zise mama, vreu să-mi fac băietul popă, ce ai tu?»

A descoperi observaţie şi creaţie în povestea şi nuvela clasică înseamnă a ignora adevărata structură a acestor speţe literare. În poveste şi nuvelă nu se observă, ci se demonstrează. Orice naraţiune se desfăşoară pe o temă morală, care este formulată limpede ori numai subînţeleasă. *Romeo şi Julieta* de Da Porto ori de Bandello este demonstrarea nenorocirilor la care poate duce încăpăţânarea părinţilor faţă de copiii îndrăgostiţi. Povestea lui Camaralzaman din *O mie şi una de nopţi,* din care a ieşit *Turandot* de Carlo Gozzi este ilustrarea capriciilor unor fete care abuzează de slăbiciunea părinţilor şi de înflăcărarea tinerilor. Toată arta povestitorului, scutită principial de orice observaţie nouă, stă în pateticul ori umorul demonstraţiei, într-un mod propriu de a tăia respiraţia, de a amâna deznodământul, de a stârni indignarea etică. E o artă foarte apropiată de teatru şi de oratorie, aproape inanalizabilă, şi se cheamă darul de a povesti, şi nu are nimic de-a face nici cu estetica limbii, nici cu observaţia. Poveştile lui Creangă, aci adevărate nuvele de tip vechi, aci naraţiuni fabuloase, sunt şi ele dezvoltări ale unei observaţii morale milenare. În *Soacra cu trei nurori* dăm de veşnicul conflict între noră şi soacra care ţine mai mult la fecior; *Capra cu trei iezi* este ilustrarea iubirii de mamă; *Dănilă Prepeleac* dovedeşte că prostul are noroc; *Punguţa cu doi bani* dă satisfacţie moşilor care nu trăiesc bine cu baba; *Povestea porcului* arată că pentru o mamă şi cel mai pocit prunc e un Făt-Frumos; *Fata babei*

şi fata moşneagului este vestita dramă a copiilor vitregi; *Povestea lui Stan Păţitul* cuprinde morala bărbaţilor cu privire la femei; *Ivan Turbincă* demonstrează că moartea a fost lăsată de Dumnezeu cu socoteală; *Povestea lui Harap Alb* e un chip de a dovedi că omul de soi bun se vădeşte sub orice strai şi la orice vârstă. Nici *Amintirile* nu ies din această formulă simplă a nuvelei. În ele este simbolizat destinul oricărui copil: de-a face bucuria şi supărarea părinţilor şi de a o lua şi el pe-ncetul pe acelaşi drum pe care l-au luat şi-l vor lua toţi. În *Amintirile* lui Creangă nu este nimic individual, nimic cu caracter de confesiune ori de jurnal care să configureze o complexitate sufletească nouă. Creangă povesteşte copilăria copilului universal.

Aşa cum în lirică există momente pure, scutite de orice fabulă şi de orice noţiune, proza are şi ea varietăţi pure de epică, fără observaţie analitică şi fără creaţie inedită. Scriitorul nu vede nimic nou şi nu adânceşte, ci numai *zice*, cu un farmec misterios ca şi muzica unor poeţi şi care trebuie determinat de la caz la caz. Bineînţeles, asta nu ne scoate din sfera realismului şi nici nu înseamnă anularea determinaţiilor de timp şi spaţiu în care se exprimă tipicul. E foarte îndoielnic că junimiştii şi-au dat seama numaidecât de natura talentului lui Creangă. Pe ei îi încântau „corosivele“ şi hazul oral al povestitorului. Analizând azi *Capra cu trei iezi*, descoperim în ea procedeele lui La Fontaine. Animalele sunt văzute omeneşte. Însă nu observaţia este esenţialul, fiindcă atât cât vorbeşte capra ca mamă nu e deajuns, cu tot pitorescul, spre a crea o dramă a maternităţii. În fond, avem de-a face cu o comedie în care tot meşteşugul este sublinierea cu mijloace realistice a analogiei dintre lumea animală şi cea umană. Animalele nu sunt un simplu pretext pentru a zugrăvi viaţa ţărănească, ci nişte simboluri-caricaturi. Capra cea cu multe ugere şi cu glas behăitor este o caricatură oferită chiar de natură, a mamei, iar lupul cu ochi tulburi şi dinţi ascuţiţi este simbolizarea tipică a omului fără nici un scrupul. Ca simplă transcriere a limbajului unei ţărănci supărate, văităturile caprei sunt de oarecare culoare: ca manifestare cvasi umană a unui animal, ele sunt bufone. Behăitura caprei răsună laolaltă cu jelania

ţărăncii, dând un spectacol caricatural.

«— Ia las' că l-oiu învăţa eu! Dacă mă vede că-s o văduvă sărmană şi c-o casă de copii, apoi trebuie să-şi bată joc de casa mea? şi pe voi să vă puie la pastramă? Nici o faptă fără plată... Ticălosul şi mangositul! Încă se rânjea la mine câteodată şi-mi făcea cu măseaua... Apoi doar eu nu-s de-acelea de care crede el: n-am sărit peste garduri niciodată, de când sunt. Ei, taci, cumetre, că te-oiu dobzăla eu! Cu mine ţi-ai pus boii în plug? Apoi ţine minte că ai să-i scoţi fără coarne!

— Of! mămucă, of! Mai bine taci şi lasă-l în plata lui Dumnezeu! Că ştii că este o vorbă: Nici pe dracul să-l vezi, da nici cruce să-ţi faci!

— Ba nu, dragul mamei! Că până la Dumnezeu, sfinţii îţi ieu sufletul. Ş-apoi ţine tu minte, copile, ce-ţi spun eu: că de i-a mai da lui nasul să mai miroase pe-aici, apoi las'!»

Capra a devenit deci o mască de comedie, simbolizând tipul feminin vorbăreţ şi văităreţ. Mijlocul de caracterizare nu este analiza, ci desfăşurarea dramatică. Creangă are însuşiri de comediograf, şi dacă ar fi scris piese de teatru cum plănuia, ar fi izbutit şi în acest gen. Comedia trăieşte în bună parte dintr-o poftă de vorbă pe care autorul o comunică tuturor persoanelor. În naraţiune, Creangă ca povestitor, joacă pe rând toate personajele, căci poveştile sunt aproape în totalitatea lor dialogice, vorbite. Mai niciodată scriitorul nu se pierde în descripţii şi în pure istorisiri. *Soacra cu trei nurori* e şi ea o comedie, fără elementul fabulistic al animalului simbol caricatural. Soacra a căpătat dealtfel în popor renumele unei caricaturi. Când Creangă povesteşte, compunerea este bine scrisă, dar nu extraordinară, când însă eroii încep să vorbească, atunci gesticulaţia şi cuvintele lor ating culmea tipicului. Soacra înfăptuieşte în vorbirea ei perfecţiunea malignităţii socerale, şi peste această expresie nu se mai poate trece:

«— Iată ce-am gândit eu, noro, că poţi lucra nopţile. Piua-i în căsoaia de alăture, fusele în oboroc sub pat, iar furca după horn. Când te-i sătura de strujit pene, vei pisa malai; şi când a veni bărbatu-tău de la drum, vom face plachie cu costiţe de porc de cele afumate, din pod, şi, Doamne, bine vom mânca! Acum deodată, până te-i mai odih-

ni, ie furca în brâu şi până mâni dimineaţă să găteşti fuioarele aceste de tors, penele de strujit şi malaiul de pisat. Eu mă las puţin, că mi-a trecut ciolan prin ciolan cu nunta voastră. Dar tu să ştii că eu dorm iepureşte; şi pe lângă işti doi ochi, mai am unul la ceafă, care şede purure deschis şi cu care văd şi noaptea şi ziua tot ce se face prin casă. Ai înţeles ce ţi-am spus?

— Da, mămucă. Numai ceva de mâncare…

— De mâncare? O ceapă, un usturoiu şi-o bucată de mămăligă rece din poliţă sunt destul pentru o nevastă tânără ca tine... Lapte, brânză, unt şi ouă de-am pute sclipui să ducem în târg, ca să facem ceva parale; căci casa s-a mai îngreuiat cu un mâncau, şi eu nu vreau să-mi pierd comândul.»

Cine nu se lasă înşelat de deosebirea de medii nu poate să nu observe înrudirea artei lui Creangă cu aceea a lui Caragiale. Amândoi caracterizează dialogic şi au un umor verbal pe care-l comunică personajelor. Amândoi pun în gura eroilor vocabulare originale — unul ţărănesc, altul orăşenesc semidoct. Aceste vocabulare n-au nici o importanţă estetică în sine, ci numai una de caracterizare. Vorbirea descrie mişcările interioare. „Doamne, bine vom mânca!“ al babei este foarte puţin o expresie frumoasă, ci un mod tipic şi comic de exteriorizare a zgârceniei, care sună *mutatis mutandis ca C'eşti copil?* sau *Que diable allait-il faire dans cette galère?* Ca şi Caragiale, Creangă alternează dialogul cu părţi ale sale, care nu sunt simple comunicări de fapte, ci un monolog al autorului, bizuindu-se pe acelaşi umor al cuvântului tipic. Această parte, lipsită de obiectivitate, în care autorul-actor comentează dialogul, trebuie nu citită, ci reprezentată scenic. Ea este corespondentul monologului caragialesc sau al corului antic, care urmăreşte gesturile eroilor, judecându-le. Comentarea faptelor nurorilor e făcută cu comică duşmănie faţa de soacră:

„Se înduplecară şi cele două, intrară cu toatele în casă, luară pe babă de păr ş-o izbiră cu capul de păreţi, până i-l dogiră. Apoi cea mai tânără, fiind mai şugubaţă decât cele două, trânteşte baba în mijlocul casăi ş-o frământă cu picioarele, ş-o ghigoseşte ca pe dânsa;

apoi îi scoate limba afară, i-o străpunge cu acul şi i-o presură cu sare şi cu piperiul, aşa că limba îndată se umflă şi soacra nu mai putu zice nici cârc! Şi slabă şi stâlcită cum era, căzu la pat bolnavă de moarte. Apoi nurorile, după sfătuirea celei cu pricina, aşezară baba într-un aşternut curat, ca să-şi mai aducă aminte de când era mireasă; şi după aceea începură a scoate din lada babei valuri de pânză, a-şi da ghiont una alteia şi a vorbi despre stârlici, toiag, năsălie, poduri, paraua din mâna mortului, despre găinile ori oaia de dat peste groapă, despre strigoi şi câte alte năzdrăvănii înfiorătoare; încât numai aceste erau deajuns, [ba şi de întrecut] s-o vâre în groapă pe biata babă.

Iaca fericirea visată de mai înainte, cum s-a împlinit!"

Dănilă Prepeleac se poate juca aproape în întregime. Intonaţia cuvintelor, gestul ghicit cu care eroul le spune, acestea sunt totul:

«— Prietene, zise Dănilă, nu mi-i da capra ceea, să-ţi dau carul ista?

— Apoi... dă... capra mea nu-i de cele săritoare, şi-i bună de lapte.

— Ce mai la deal, la vale; bună, nebună, na-ţi carul şi dă-mi-o[...]

— Bun, zise Prepeleac. Ia pe ist cu capra ştiu încaltea că bine l-am boit[...].

— De-aş ajunge mai degrabă în târg, zise Prepeleac, să scap de râia asta[...]

— Bun întâlnişul, om bun! zise Dănilă.

— Cu bine să dea Dumnezeu!

— Nu vrei să facem schimb? să-ţi dau capra asta şi să-mi dai gâsca?

— N-ai nimerit-o, că nu-i gâscă, ci-i gânsac; l-am cumpărat de sămânţă.

— Da, dă-mi-l, dă-mi-l! că-ţi dau şi eu o sămânţă bună...

— De, mi-i da ceva adaos, poate să ţi-l dau; iară de nu, norocul gâştelor de-acasă; că are să facă un otrocol prin ele, de s-a duce vestea![...]

— Na! c-am scăpat de dracul, şi-am dat peste tată-său: aista mă asurzeşte. Las' că te-nsor eu şi pe tine acuş, [măi buclucaşule] [...]

— Na-ţi-o frântă, că ţi-am dres-o! Dintr-o păreche de boi [de-a

mai mare dragul să te uiţi la ei], am rămas c-o pungă goală. Măi, măi, măi, măi! Doar ştiu că nu mi-i acum întâi[aşi dată], să merg la drum; dar parcă dracul mi-a luat minţile.»

Cea mai originală manieră de a trata fabulosul se dezvăluie în *Povestea lui Stan Păţitul*. Desfăşurarea scenică este păstrată aproape pestetot, dar cu o notă neprevăzută. Fantasticul e tratat realistic, cu multă culoare locală ţărănească. Dracul, prefăcut în copil, se înfăţişează la poarta lui Stan şi după aceasta urmează apoi un dialog ce pare rupt din viaţa zilnică:

„ — Ţibă! Hormuz; na! Balan; nea! Zurzan: daţi-vă în lături [cotarle]!... Da' de unde eşti tu, măi ţică? şi ce cauţi pe-aici, spaima câinilor!

— De unde să fiu, bădică? Ia sunt şi eu un băiet sărman, din toată lumea, fără tată şi mamă, şi vreu să întru la stăpân.

— Să întri la stăpân? D-apoi tu nici de păscut gâştele nu eşti bun... Cam de câţi ani ăi fi tu?

— Ia poate să am vreo treisprezece ani.

— Ce spui tu, măi?... Apoi dar bine-a zis cine-a zis că vrabia-i tot puiu dar [numai] dracul o ştie de când îi... Eu de-abia ţi-aş fi dat şepte, mult opt ani. Dar ce, Doamne iartă-mă; pesemne că şi straiele acestea pocite fac să arăţi aşa de sfrijit şi închircit. Am mai văzut dăunăzi îmblând pe-aci prin sat un ciofligar de-alde tine, dar acela era oleacă mai chipos şi altfel îmbrăcat!“ etc.

Dialogul e plin de autenticitate, însă fără adâncimea nuvelistică el n-ar fi putut constitui o observaţie. Efectul literar vine din originala alăturare a miraculosului cu cea mai specifică realitate, şi e din câmpul comicului. Eroii sunt în înţelesul bun literar, vulgari. Dumnezeu, sfinţii, zmeii, împăraţii, împărătesele vorbesc ca nişte fiinţe ce şi-au uitat cuviinţa rangului, dându-şi pe faţă ingenuitatea sufletească. Graiul lor e humuleştean, dar nu pentru aceasta sunt valoroase poveştile, nu pentru că, după cum socotesc unii, acel grai ar fi fost ridicat la potenţa artistică, ci fiindcă oricând contrastul dintre starea socială şi

vorbire este frumos în sensul bufon al comediei. Creangă nu e deloc poet (cum e, de pildă, în basm Eminescu), ci un mare histrion, ca şi Caragiale. Până şi ţăranul simte nevoia de a se ridica în poveste deasupra concretului şi istoricului şi de a sublima realitatea. Tot ce în genere e transcendent în poveste la Creangă e readus pe pământ şi micşorat. Să aruncăm ochii prin povestea *Ivan Turbincă* şi să extragem câteva fragmente de convorbire:

«—...hai să ne grăbim, ori să ne dăm într-o parte; nu cumva ostaşul cela să aibă hărţag şi să ni găsim beleaua cu dânsul. Ştii c-am mai mâncat eu o dată de la unul ca acesta o chelfăneală.»

«— Ei, Ivane, doar te-ai săturat acum de umblat prin lume după crancalâcuri?»

Limbajul acesta e pitoresc de bună seamă, dar fără un substrat fantastic sau realistic n-ar însemna mare lucru. Când însă aflăm că sfântul Petre şi Dumnezeu înşişi vorbesc aşa de colorat, atunci efectul e de o înaltă bufonerie. Amestecul acesta de fabulos şi ţărănie, de ireal şi realism în sisteme dramatice în care toţi eroii aproape numai vorbesc, iar partea narativă este un monolog al autorului face tot farmecul poveştilor. Limba, observaţia, caracterizarea persoanelor, toate elementele luate în parte sunt valoroase dar insuficiente. Laolaltă însă, ele conlucrează. Iată, de pildă, *Povestea porcului*. Suntem în deplin sat arhaic. Un moş şi-o babă au găsit un purcel şi-l cresc în lipsă de alt prunc. Moşul află în curând de un edict imperial şi-l comunică babei cum i-ar da o ştire de la vornicia satului sau din târg de la Neamţ.

«— Ei, moşnege, ce mai ştii de pe la târg?

— Ce să ştiu, măi babă? Ia nu prea bune veşti; împăratul vrea să-şi mărite fata.

— Şi asta-i veste rea, moşnege?

— D-apoi îngăduieşte puţin, măi babă, că nu-i numai atâta; că de ce-am auzit eu, mi s-a suit părul în vârful capului. Şi când ţi-oiu spune până la sfârşit, cred că ţi s-a încrâncina şi ţie carnea pe tine.

— Dar de ce, moşnege? Vai de mine!

— D-apoi iaca de ce, măi babă, ascultă: împăratul a dat de ştire, prin crainicii săi, în toată lumea: că [ori]cine s-a afla să-i facă, de la casa aceluia şi până la curţile împărăteşti, un pod de aur, pardosit cu pietre scumpe, şi feliu de feliu de copaci, pe de o parte şi pe de alta, şi în copaci să cânte tot felul de paseri, care nu se mai află pe lumea asta, aceluia îi dă fata; ba cică-i mai dă şi jumătate din împărăţia lui. Iară cine s-a bizui să vie ca s-o ceară de nevastă, şi n-a izbuti să facă podul, aşa cum ţi-am spus, aceluia pe loc îi şi taie capul. Şi cică, până acum, o mulţime de feciori de crai şi de împăraţi, cine mai ştie de pe unde, au venit, şi nici unul din ei n-a făcut nici o ispravă; şi împăratul, după cum s-a hotărât, pe toţi i-a tăiat, fără cruţare, de le plânge lumea de milă! Apoi, măi babă, [ce zici?] bune veşti sunt acestea? Ba şi împăratul cică s-a bolnăvit de supărare!

— Of, moşnege, of! boala împăraţilor e ca sănătatea noastră! Numai despre feţii de împărat, ce mi-ai spus, mi se rupe inima din mine, că mare jale şi alean or fi mai ducând mamele lor pentru dânşii! Mai bine că al nostru nu poate vorbi şi nu-l duce capul [ca pe alţii] la atâtea iznoave.

— Bune-s şi aceste, mai babă; da' bună ar fi şi aceea când ar avea cineva un fecior care să facă podul şi să ieie pe fata împăratului, că ştiu c-ar încăleca pe nevoie şi, Doamne! mare slavă ar mai dobândi în lume.»

Aşa vorbesc moşul şi baba, şi vorbirea lor e plină de farmec dialectal prin autenticitate, deşi în acest chip n-ar depăşi interesul deşteptat de orice stenogramă. Lucrul curios este că aceşti ţărani de cătun uitat prin munţi pomenesc de împărăţie cu familiaritate, ca şi când ea ar fi pe aceeaşi linie de existenţă. În povestea lui Creangă nu există cultural decât o singură clasă socială, aceea ţărănească, şi lumea întreagă nu e decât o sporire a dimensiunilor rânduielii din sat. Nu astfel este povestea în genere. În dorinţa de a-şi reprezenta lumile necunoscute, povestitorul obişnuit născoceşte străluciri şi ceremonii fabuloase. În *Povestea porcului* moşul nu socoteşte deloc nebună ideea ca el, ţăran, să-şi trimită feciorul, dacă l-ar avea, în peţit la împărat. Şi când porcul, care era un tânăr vrăjit, deschide gura şi

îndeamnă pe bătrân să meargă la împărat, moşul nu se sperie de întâmplare, ci doar se-ntreabă cu oarecare temere:

«— D-apoi ai să-l poţi face, dragul tatei?»

După foarte puţină codire, bătrânul se găteşte şi pleacă la curtea împărătească, în târg. Cum este această curte, tot aşa de aproape de locul casei moşilor, ca Târgul-Neamţ de Humuleşti, povestitorul nu spune, fiindcă nu-şi poate închipui nimic peste starea ţărănească. Străjerii vorbesc ca nişte pândari de vie:

«— Dumneta, moşule, cum vedem noi, cauţi pricină, ziua-meaza mare, cu lumânarea.»

Moşneagul, fără nici un fel de spaimă de autoritate, răspunde ţanţoş:

«— D-apoi asta nu vă priveşte pe d-voastre; ia mai bine păziţi-vă gura şi daţi de ştire împăratului c-am venit noi...»

Împăratul, la rându-i, se mânie când vede pe bătrân cu purcelul, ca cel mai de rând dintre oameni:

«— Da' bine, moşnege, când ai venit în cela rând, parcă erai în toată mintea; dar acum unde te visezi, de umbli cu porci după tine? Şi cine te-a pus în cale să mă iei, tocmai pe mine, în bătaie de joc?»

Dat afară în chipul cel mai verde cu „ia-ţi porcul de-aici şi ieşi afară", moşul răspunde înţepat:

«— Milostiv este Cel-de-sus, măria-voastră. Iară dacă s-a întâmpla, — să nu bănuiţi, puternice împărate — după dorinţa luminării-voastre, apoi atunci să ne trimeteţi copila acasă.»

Ceva asemănător se petrece în *Istoria lui Aladin* din *O mie şi una de nopţi* (care pare să fie izvorul îndepărtat al acestei poveşti). Aladin, fiul unui croitor, îşi trimite mama în peţit la sultan. Fastul curţii este înfăţişat cu întreg sentimentul deosebirii de clase. Femeia din popor pătrunsă de maiestatea împăratului vine de câteva ori în divan fără a îndrăzni să deschidă gura, apoi vorbeşte cu o stilizare ceremonioasă care dezvăluie tot sentimentul nimicniciei ei:

«— Monarh mai presus de toţi monarhii lumii... înainte de a vădi maiestăţii-voastre pricina extraordinară şi aproape de necrezut care

mă face să mă înfăţişez înaintea tronului sublim, o rog să-mi ierte îndrăzneala, ca să nu zic neobrăzarea cererii pe care am să i-o fac: ea este aşa de neobişnuită, încât tremur şi mi-e ruşine s-o înaintez sultanului meu.»

Se înţelege că şi sultanul se poartă faţă de femeie cu toată cuviinţa. Când purcelul-fecior de împărat din povestea lui Creangă face minunea de a zidi palatul, împăratul se sperie şi dă fata. Povestitorul nu poate să descrie strălucirea arhitectonică, totul reducându-se la nota simplistă că palatul era plin de „toate bunătăţile de pe lume“. Dimpotrivă, sultanul din *O mie şi una de nopţi* e încântat, şi palatul e descris cu un mare simţ al somptuozităţii feerice. Sultanul e un estet fin, care se extaziază în faţa pietrelor preţioase dăruite de Aladin: „Ah! ce frumuseţe! Ce bogăţie!“ Deşi fiu de croitor, Aladin are simţul marelui lux. Mireasa lui e înconjurată de o sută de sclave, îmbrăcate măreţ, însoţită de ceauşi, de eunuci negri pe două rânduri, dusă în sunet de instrumente. Şi, ca unei adevărate fete de împărat, i se hotărăşte o viaţă de festinuri în mari saloane, luminate de mii de lumânări. Mireasa porcului începe dimpotrivă o viaţă cu nimic deosebită de a unei fete de ţăran. Ea se apucă pe dată „de gospodărie“. Palatul e o „casă“ cu „sobă“, în care sobă femeia aruncă pielea de porc pe care bărbatul o lăsa peste noapte. Cu mare greutate, tânăra femeie, părăsită de bărbat şi pedepsită să nu poată naşte fără dezlegare de la el, îl găseşte undeva departe. Făt-Frumos are şi aici obiceiuri ţărăneşti: el bea înainte de culcare câte-o cupă cu lapte dulce. Vrăjitoarea care-l păzeşte are toate atributele unei babe rele de sat. Ea e o „hârcă“, o „hoanghină“.

Fata babei şi fata moşneagului are o temă în linii generale asemănătoare cu cea din *Les fées* şi din *Cendrillon* de Ch. Perrault. Deosebirea de nivel social este izbitoare. Cendrillon este pusă la treburi grele, dar într-o casă de gentilom. Odăile surorilor au parchet, oglinzi mari. La masă este veselă complicată, pe care trebuie s-o spele fata oropsită. Fetei cuminţi din *Les fées* zâna nu-i cere decât treaba uşoară de a-i da de băut din ulcior. Singura privaţiune a Cenuşăresei este de a nu se putea îmbrăca frumos şi merge la bal. Fata babei din povestea

lui Creangă e doar leneşă şi se duce la şezătoare, fără nici o altă bucurie. În schimb, fata moşului face nişte munci de ţărancă de munte. Din bogăţia tabloului etnografic, din ţărănia dialogului, din naiva idee de bogăţie a fetei harnice iese tot umorul poveştii. Fata babei e „slută“, „ţâfnoasă“ şi s-alintă „ca cioara-n laţ“ — Ea e „sora cea de scoarţă“. Fata moşului munceşte de „nu-şi mai strânge picioarele“. Ea e „piatră de moară în casă“, iar soră-sa, „busuioc de pus la icoane“. Fata babei este gătită duminica „de parc-a lins-o viţeii“. Gura babei „umblă cum umblă meliţa“. Moşneagul este „un gură-cască“, „se uită în coarnele ei“. În casa lui „a apucat a cânta găina“, fiindcă dacă îndrăzneşte „să se întreacă cu dedeochiul“, baba şi fata ei „îl umple de bogdaprosti“. Factorii miraculoşi se înfăţişează fetei harnice gonite de acasă în chip de munci grele, respingătoare. O căţea bolnavă cere să fie îngrijită, un păr se roagă să fie curăţat de uscături, o fântână vrea să fie rânită, un cuptor strigă să fie lipit, Sfânta Duminecă o pune să dea de mâncare la felurite jivine. Răsplata este şi ea dintre cele mai modeste, în nepotrivire cu atâta mişcare de forţe supranaturale. Cuptorul îi dă alivenci, fântâna îi dă apă şi două pahare de argint, părul îi dă pere, căţeluşa îi dă o salbă de galbeni (cum are orice fată mai cu stare de la ţară,) şi Sfânta Duminecă o ladă (cea mai preţioasă), din care ies cirezi de vite şi turme de oi (cam ce are un ţăran chiabur de munte). Ca încheiere, fata moşului se mărită cu „un om bun şi harnic“, nescăpând, prin urmare, nici acum de trebi.

Nici Stan, din *Povestea lui Stan Păţitul*, nu se ajută mai bine cu dracul. Savuros este tocmai amestecul de miraculos şi de rural. Povestitorul nu poate să-şi închipuie o lume mai complicată decât aceea din Humuleşti, dar pe aceasta o înfăţişează, în chip original pentru o poveste, cu mijloace de nuvelă modernă. Gesturile, vorbele eroilor sunt urmărite şi notate cu exactitate. Stan „se scoală de noapte, face mămăligă îmbrânzită şi ce-a mai dat D-zeu, pune mâncarea în traistă, înjugă boii la car, zice Doamne-ajută, şi se duce la pădure să-şi aducă un car de lemne“. Altă dată „luase ceaunul de pe foc, să mestece mămăligă“. Sunt câteva mişcări elementare, dar caracteristice pentru

viaţa de ţară, şi mai ales un aer de linişte fabuloasă. La iad Scaraoschi vorbeşte ca orice babă din sat:

«— Ei bine, zmârdoare uricioasă ce eşti, de mâncat, ai mâncat boţul cel de mămăligă, dar ce-a zis omul acela când a pus mămăliga acolo pe teşitură [ai tu la ştiinţă]?

— Ba de asta nu ştiu nimica, stăpâne [...].

— Aşa? În loc să-ţi dai osteneala ca să afli până şi gândul oamenilor, nu ştii nici măcar ceea ce vorbesc ei? Mai pot eu să am nădejde în voi?' Ei las' că-ţi găsesc eu acuş leacul! Te-i învăţa tu minte de altă dată»...

Chirică, dracul, îşi pune în gând să însoare pe Stan, şi acesta joacă la horă cu câteva fete. Povestitorul nu se mulţumeşte numai cu nararea faptelor, ci le dă o explicaţie dramatică. Stan pune la contribuţie toate mijloacele verbale ale locului pentru a-şi exprima tulburarea erotică:

«— Apoi dă, nu ştiu cum să mai zic şi eu; pesemne păcatele mi teau scos înainte, măi Chirică. Eu gândesc s-o pornesc pe treabă; fata-i hazulie şi m-a fărmăcat deacum. »

Sau:

«— Ei, stăpâne, cum văd eu nici de asta nu te-ai da în lături; aşa-i ca ţi-a căzut tronc la inimă?

— Mai aşa, măi Chirică!»

Este aici toată pudoarea şi moliciunea la faptă a ţăranului. Apoi urmează scena plină de culoare a intimităţii erotice:

„Atunci bucuria lui Ipate! Începe a se ţine după fată ca scaiul de oaie. Şi unde nu ţi-o înşfacă pe sus şi se ieu ei ba din tâlcuri, ba din cimilituri, ba din păcălit, ba din una, ba din alta, şi, de colè până colea, şi-au plăcut unul altuia."

O babă care face pe mijlocitoarea vorbeşte lui Stan când acesta, dându-se drept altul, îi cere să-i înlesnească întâlnirea cu propria lui nevastă, în cuvinte mieroase, de-o remarcabilă notă realistă:

«— Om bun, mânca-te-ar puricii să te mănânce!... Eu ştiu ce vra să zică durerea de inimă, bat-o pârdalnica s-o bată!... Nu ştiu, zău, cum a sta şi asta; îmi plesneşte obrazul de ruşine, când gândesc, cum

am să mă înfăţoşez înaintea femeii celeia, cu vorbe de acestea... mă duc şi eu într-un noroc, să vedem, şi de-oiu putè face ceva bine-de-bine; iară de nu, mi-i crede şi d-ta, că ştii cum se fac de greu trebile acestea şi rar le scoatem în capăt.»

Amestecul de realism şi de fabulos este mai bătător la ochi şi mai neaşteptat în *Povestea lui Harap Alb*, în care ar trebui să predomine miraculosul şi irealitatea. Împăratul nu are nici o etichetă în vorbire. El spune pe şleau copiilor:

«— Iaca ce-mi scrie frate-meu.»

Frate-său îi scrie că e bătrân şi ar dori să lase în scaunul împărătesc pe un nepot. Feciorul cel mare primeşte să meargă în ţara îndepărtată şi, întocmai ca un ţăran de pe Bistriţa care s-ar duce la tăiat lemne în pădure, cere „bani de cheltuială, straie de primineală“. În cele din urmă, pleacă feciorul cel mic. Acesta, după sfatul unei babe, încearcă cu jăratic un cal năzdrăvan. Fiindcă tot se-ndeasă la jar un cal slăbănog, el îl goneşte cu un limbaj rural ca acesta:

«— Ghijoacă uricioasă ce eşti, din toţi caii tocmai tu te-ai găsit să mănânci jăratic? De te-a împinge păcatul să mai vii o dată, vai de steaua ta are să fie!»

Pe drum, feciorul de împărat se-ntâlneşte cu un spân, care vrea să se tocmească slugă. Vorbăria ţărănească la tocmeală e transcrisă întocmai:

«— Cât despre inima mea, s-o dea Dumnezeu oricui, zice spânul, oftând... Numai ce folos? Omul bun n-are noroc; asta-i ştiută; rogu-te să nu-ţi fie cu supărare, drumeţule, dar fiindcă a venit vorba de-aşa, îţi spun ca la un frate, că din cruda copilărie, slujesc prin străini, şi încaltea nu mi-ar fi ciudă, când n-aş vrea să mă dau la treabă, căci cu munca m-am trezit. Dar aşa, muncesc, muncesc şi nu s-alege nimica de mine; pentru că tot de stăpâni calici mi-am avut parte. Şi vorba ceea: la calic slujeşti, calic rămâi. Când aş da odată peste un stăpân cum gândesc eu, n-aş şti ce să-i fac să nu-l smintesc. Nu cumva ai trebuinţă de slugă, voinice? Cum te văd, sameni a ave său la rărunchi. De ce te scumpeşti pentru nimica toată, şi nu-ţi iei o slugă vrednică, ca să-ţi fie mână de ajutor la drum? Locurile aiestea sunt şugubeţe; de unde ştii cum vine

întâmplarea, şi, Doamne fereşte, să nu-ţi cadă greu singur.“

La masa împăratului, convorbirea dintre crai şi spânul care se dăduse drept Harap Alb este a unor ţărani:

«— Ei, moşule, ce mai zici? adeveritu-s-au vorbele mele?

— Ce să mai zic, nepoate, răspunse împăratul uimit. Ia să am eu o slugă aşa de vrednică şi credincioasă ca Harap Alb, aş pune-o la masă cu mine, că mult preţuieşte omul acesta.

— Ba să-şi puie pofta-n cui, răspunse spânul cu glas răutăcios. Asta n-aş face-o eu, de-ar mai fi el pe cât este; doar nu-i frate cu mama, să-l pun în capul cinstei. Eu ştiu, moşule, că sluga-i slugă şi stăpânu-i stăpân; s-a mântuit vorba. Na, na, na! d-apoi pentru vrednicia lui mi l-a dat tata, căci altfel de ce l-aş fi mai luat cu mine? Hei, hei! Nu ştiţi d-voastră ce poam-a dracului e Harap Alb aista. Până l-am dat la brazdă, mi-am stupit sufletul cu dânsul. Numai eu îi vin de hac. Vorba ceea: Frica păzeşte bostănăria. Alt stăpân în locul meu nu mai face brânză cu Harap Alb, cât îi lumea şi pământul. Ce te potriveşti, moşule? Cum văd eu, d-ta prea intri în voia supuşilor. De aceea nu-ţi dau cerbii pietre scumpe şi urşii sălăţi. Mie unuia ştiu că nu-mi suflă nimene în borş; când văd că mâţa face mărazuri, ţ-o strâng de coadă, de mănâncă şi mere pădureţe, căci n-are încotro... Dacă ţ-a ajuta Dumnezeu să mă rânduieşti mai degrabă în locul d-tale, îi vedè, moşule dragă, ce prefacere are să ieie împărăţia; n-or mai şedè lucrurile tot aşa moarte, cum sunt. Pentru că ştii vorba ceea: Omul sfinţeşte locul... Fost-ai şi d-ta la tinereţe, nu zic, dar acum îţi cred. Dă, bătrâneţe nu-s? Cum n-or sta trebile baltă!“

În plin fabulos dăm de scene de un realism bufon. Gerilă, Ochilă şi celelalte fiinţe monstruoase de basm, intrate în casa de fier înfierbântată a împăratului Roş, se ceartă întocmai ca dascălii în gazdă la ciubotarul din Fălticeni, sau ca Smaranda cu copiii şi cu bărbatul:

«...Gerilă se întindea de căldură, de-i treceau genunchele de gură. Şi hojma morocănea pe ceilalţi, zicând:

— Numai din pricina voastră am răcit casa, căci pentru mine era numai bună, cum era. Dar aşa păţeşti dacă te iei cu nişte bicisnici. Las’ că v-a mai păli el berechetul acesta de altă dată. Ştii că are haz şi

asta? Voi să vă lăfăiţi şi să vă huzuriţi de căldură, iară eu să crăp de frig. Buuună treabă! Să-mi dau eu liniştea mea pentru hatârul nu ştiu cui! Acuş vă târnâesc prin casă, pe rudă pe sămânţă; încaltea să nu se aleagă nimica nici de somnul meu, dar nici de al vostru.

— Ia tacă-ţi gura, măi Gerilă! ziseră ceilalţi. Acuş se face ziuă şi tu nu mai stincheşti cu braşoave de-ale tale. A dracului lighioaie mai eşti! Destul acum, că ne-ai făcut capul călindar. Cine-a mai dori să facă tovărăşie cu tine, aibă-şi parte şi poarte-ţi portul. Că pe noi ştiu că ne-ai ameţit. Are cineva cap să se liniştească de răul tău? Ia auzi-l-ăi: parcă-i o moară hodorogită. Numai gura lui se aude în toate părţile. Hojma tolocăneşte pentru nimica toată, curat ca un nebun. Tu, măi, eşti bun de trăit numai în pădure cu lupii şi cu urşii, dar nu în case împărăteşti şi între nişte oameni cumsecade.

— Ia ascultaţi, măi! da' de când aţi pus voi stăpânire pe mine? zise Gerilă. Apoi nu mă faceţi din cal măgar, că vă veţi găsi mantaua cu mine. Eu îs bun, cât îs bun, dar şi când m-a scoate cineva din răbdare, apoi nu-i trebuie nici ţigan de laie împotriva mea.

— Zău, nu şuguieşti, măi Buzilă? Da' amarnic mai eşti la viaţă; când te mânii, faci sânge-n baligă, zise Flămânzilă. Tare-mi eşti drag!... Te-aş vârî în sân, dar nu încapi de urechi... Ia mai bine ogoieşte-te oleacă, şi mai strânge-ţi buzişoarele acasă; nu de altă, dar să nu-ţi pară rău mai pe urmă, că doar nu eşti numai tu în casa asta.

«— Ei, apoi! vorba ceea: Fă bine să-ţi auzi rău» etc.

Toţi eroii de poveste, aşadar, au gustul de vorbă şi mai ales de muşcătură şi ceartă al celor din *Amintiri*.

Vorbirea împăratului Roş este şi ea de o grasă vulgaritate:

«— Să trăiţi, luminate împărate! De-acum cred că mi-ţi da fata, ca să vă lăsăm în pace şi să ne ducem în treaba noastră, căci nepotul împăratului Verde ne-a fi aşteptând cu nerăbdare...

— A veni ea şi vremea aceea, voinice, zise împăratul cam cu jumătate de gură. Dar ia mai aveţi puţină răbdare, căci fata nu-i de cele de pe drumuri, s-o luaţi numai aşa cum s-ar întâmpla. Ia să mai vedem cam cum ar veni trebuşoara asta?»...

Pişcat de furnici, împăratul drăcuie ca un om de rând:

«— A dracului treabă! Uite ce blândă mi-a ieşit pe trup. Să fi fost nimica... parcă nu-mi vine a crede. Însă mai ştiu eu?... Ori părerea mă înşală, ori s-a strica vremea, zise împăratul; din două, una trebuie să fie numaidecât. Dar până una-alta, ia să mă duc să văd ales-au năsipul din mac acei nespălaţi care-mi rod urechile să le dau fata?»

Nu numai eroii de poveste se ceartă ca muierile de sat în grai verde, dar şi obiectele. Între ac şi baros se încinge o sfadă comică de răspântie:

«*Acul*. Moşule! De ce eşti zurbagiu? Te sfădeşti necontenit cu sorăta *nicovala*, ţipaţi şi faceţi larmă de-mi ţiuie urechile. Eu lucrez toată ziua şi nimene nu-mi aude gura.

— Iaca mă!... da' de unde-ai ieşit, pâcală?

— De unde am ieşit, de unde n-am ieşit, eu îţi spun că nu faci bine ceea ce faci.

— Na!... vorba ceea: A ajuns oul mai cuminte decât găina. Măi băiete, trebuie să ştii că din sfădălia noastră ai ieşit; ş-apoi tu ni cauţi pricină?

— Mă rog, iertaţi-mă! că dacă n-ar fi fost focul, foile, pleaftura şi omul care să vă facă şi să vă deie nume, aţi fi rămas mult şi bine în fundul pământului, ruginite, ca vai de voi.

— Măsură-ţi vorbele, băiete! Auzi, soră nicovală, cum ne râde acuşorul?

— Aud, dar n-am gură să-i răspund; şi văd, dar trebuie să rabd.

— Vorba ceea, soro: Şede hârbu-n cale şi râde de oale, Măi puşchiule! ia să vedem ce-ai făcut tu mai mult decât noi?»

Inul şi cămeşa vorbesc ca două cumetre în poartă:

«— Mică buruiană, nu ştiu de unde-ai mai scos atâtea despre mine!

— Hei, dragă! dar poate că nu ştii, că oamenii mai fac pânză şi din sora noastră *cânepă* şi din fratele nostru *bumbac*; ba şi din înghimpătoatea *urzică* mai fac un fel de pânză. Dar în fabrici se ţes fel de fel de pânzături, mult mai uşor şi în timp mult mai scurt.

— Bre! multe mai auzi!

— Mai aşteaptă, că n-am sfârşit încă. Din cămeşă sau rufă, peste câtva timp ai să te faci tearfă, din care se face *scamă* pentru bolnavii din spitale şi pentru soldaţii răniţi în bătălie. Apoi te caută ca iarba

de leac, să facă la fabrică din tine *hârtie*.

— Mare minune mi-ai spus, dragă buruiană, zise cămeşa. De-ar fi aşa, apoi toate lucrurile nu sunt ceea ce se văd; ci altăceva au fost odată, altăceva sunt acum; — şi altăceva au să fie.

— Tocmai, aşa, soro!»

Această însuşire de a dramatiza realistic basmul a făcut să-i iasă lui Creangă renumele de scriitor „poporal". Însă nici ţăranii n-au astfel de daruri cu totul rafinate, nici poveştile, aşa cum sunt, nu pot să placă ţăranilor. Toată partea nuvelistică din *Povestea lui Stan Păţitul* ori din *Povestea lui Harap Alb* este peste înţelegerea unui om de la ţară. Prea multă „atmosferă", prea mult „umor" dialogic, prea multă desfăşurare coloristică în paguba mişcării lineare epice. Omul de ţară vrea epicul gol, fără minuţii de observaţie, şi e doritor de fabulos. Este în poveştile lui Creangă atâta jovialitate, atâta umor al contrastelor, încât compunerile sunt menite să nu fie gustate cum trebuie decât de intelectuali. Şi de fapt, oricât de paradoxal s-ar părea la întâia vedere, Creangă este un autor cărturăresc, ca Rabelais. El are plăcerea cuvintelor şi a zicerilor şi mai ales acea voluptate de a le experimenta punându-le în gura altora. În câmpul lui mărginit, Creangă este un erudit, un estet al filologiei. Eroii lui nu trăiesc din mişcare, ci din cuvânt, şi observaţia nu e psihologică, ci etnografică.

Cât despre istoria lui *Moş Nichifor Coţcariul*, subintitulată modest „povestire glumeaţă", ea nu are „poporal" decât mediul. Şi Caragiale, şi Sadoveanu ar putea fi numiţi după acest criteriu scriitori populari. Un ţăran nu înţelege nimic din acel dialog fără noimă, care nu duce la nimic. *Moş Nichifor Coţcariul* este întâia mare nuvelă românească de atmosferă, şi din ea se trage toată nuvelistica noastră modernă. Fără a fi citit probabil pe Maupassant, Creangă intuia deodată legile genului, pornind numai din spirit de emulaţie de la Slavici, care însă scria mai degrabă scurte romane. Deosebirea fundamentală între roman şi nuvelă (ca scriere de observaţie) este aceasta: romanul ia personaje cu caractere bine definite şi le pune în situaţiile potrivite a da acestor caractere putinţa unei maxime desfăşurări. Actele eroilor de roman sunt

previzibile prin deducţie, dar sunt totdeauna noi. În nuvelă însă eroii nu fac nimic, ci numai se înfăţişează atâta vreme câtă este necesară curgerii întregului lor conţinut sufletesc. Din această cauză nuvela trezeşte mai degrabă sentimentul contemplativ decât pe cel epic şi este cu atât mai bună cu cât lectura dă nevoia mai multor respirări de contemplaţie. Eroul e nu atât un om în acţiune, cât o „figură" simplă, cu mecanică sufletească elementară egală totdeauna, vizibilă oricând. Nuvelistul a preferat întotdeauna pe micul-burghez, pe provincial, pe funcţionarul mărunt, pe acela, în sfârşit, care nu poate fi niciodată eroul unei drame oricât de grozave ar fi momentele prin care trece, fiindcă el nu are nici o putinţă de a ieşi din automatismul lui. Nuvela are mari înrudiri cu comedia, precum se vede, şi Caragiale a scris comedii şi nuvele, dar n-a scris romane. Eroii de nuvelă se aleg printre oamenii comuni cu conţinut sufletesc sărac. Definind un individ, nuvelistul defineşte astfel întreaga lui speţă. Care este metoda de observaţie a nuvelistului? Notarea gesturilor uniforme. Este de observat că adevăratul nuvelist la noi şi aiurea a prezentat totodată figuri de oameni, dar şi figuri de animale. Un câine este un erou de nuvelă. El are un automatism care ilustrează un sentiment dominant şi-i dă un soi de personalitate pasivă, fiindcă niciodată el nu va face acte epice. În locul animalului nuvelistul a preferat sălbăticiunea umană, fiinţa care s-a adaptat numai pentru o formă de viaţă. O dată ce nuvelistul a dezvăluit automatismul eroului, el nu mai are ce spune, căci eroul de nuvelă fiind inadaptabil, nu poate fi pus în situaţii noi. Inadaptabilitatea personajului de nuvelă face ca acest fel de naraţiune să aibă în chip necesar o atmosferă, o culoare documentară. Micul impiegat scrutat în gesticulaţia lui monotonă, în mediul original, dă prilejul unei nuvele. Scos din atmosfera lui şi pus în împrejurări excepţionale, îşi arată insuficienţa, şi atunci se naşte drama pentru care trebuie altă tehnică şi alte dimensiuni. Eroul de nuvelă se exprimă mai cu seamă prin ticuri de gesticulaţie şi de vorbire. El îşi face un monolog, transformat uneori într-un fals dialog, care cuprinde toată atitudinea lui în viaţă. Pe dată ce personajul şi-a spus monologul, şi-a dezvăluit toată mecanica şi nu

mai are de aci încolo nimic nou de comunicat. Eroul de roman poate să intre la infinit în intrigi noi, figura de nuvelă n-are decât o singură prezenţă posibilă, aceea a formulei sale. Eroii lui Caragiale sunt personaje de comedie şi de nuvelă totodată şi sunt inamovibili. După ce Trahanache şi-a dezvăluit măşinăria, este sigur că în altă împrejurare nu va fi în stare de o altă atitudine verbală. Meşteşugul nuvelistului stă în alegerea celui mai tipic moment reprezentativ. Dacă eroul este impiegat, acest moment poate fi ducerea la slujbă, dacă e pensionar provincial — cultivarea grădiniţei. Moş Nichifor Coţcariul fiind harabagiu, Creangă a ales unul din drumurile lui cu harabaua. Căruţaşul face toate mişcările automatismului său, îşi spune tot monologul şi nuvela s-a încheiat prin epuizarea figurii. O altă nuvelă cu acelaşi personaj nu mai este cu putinţă, pentru că eroul e o figură cu manifestare rotativă. În orice altă împrejurare moş Nichifor va spune cu siguranţă aceleaşi vorbe şi va face aceleaşi mişcări. Tot umorul bucăţii stă în a încetini, spre o mai bună intuire, gesturile tipice ale personajului, în a-l lăsa săşi răstoarne toate expresiile care rezumă firea şi experienţa lui. Nu Creangă scrie bine, oricât de necontestată ar fi bogăţia vorbirii lui, ci moş Nichifor este cu multă culoare autentic. Fără acest substrat al autenticităţii unui suflet mecanic, toată problema de stil nu are nici o importanţă.

Nuvela se desfăşură numai în gesturi şi expresii rotative. Căruţa lui moş Nichifor este legată cu „teie, cu curmeie“, oricând, ideea de progres fiind exclusă din formula nuvelei. Când căruţa merge, feleştiocul şi posteuca fac mereu „tronca, tranca! tronca, tranca!“. Iepele lui moş Nichifor sunt „albe ca zăpada“, fiindcă, schimbându-le, le înlocuieşte cu iepe de acelaşi fel. Deci oricând harabagiul este recunoscut în mijlocul lumii schimbătoare prin semnele lui neschimbătoare. Este în purtarea lui ceva din acea rigiditate care produce sentimentul comic, însă nu împinsă la bufonerie. Propriu-zis, moş Nichifor nu e un individ, ci o speţă, ca toţi eroii de adevărată nuvelă, şi ca atare latura neschimbată e aceea care defineşte. Când căruţa urcă la deal, harabagiul, ca să nu-şi spetească iepele, spune aceste vorbe repetabile:

«— Ia mai daţi-vă şi pe jos, căci calul nu-i ca dobitocul, să poată vorbi.»

Nimic nu este istorie, întâmplat numai o dată, totul e circular, ca şi natura. Când întâlneşte un om pe drum, Moş Nichifor zice:

— Alba-nainte, alba la roate,
Oiştea goală pe deoparte.
Hii! opt-un cal, că nu-i departe Galaţii, hii!!!

Întâlnind femei, el cântă:

Când cu baba m-am luat;
Opt ibovnice-au oftat:
Trei neveste cu bărbat
Şi cinci fete dintr-un sat ş. a.

S-ar părea totuşi că faptul esenţial din nuvelă, mergerea cu evreica Malca la Piatra-Neamţ, este unic şi, deci, de natură epică. Însă nu se întâmplă nimic care să nu fie circular. Tot ce vorbeşte harabagiul face parte din monologul lui tipic şi se poate foarte bine închipui repetarea întocmai cu altă evreică a aceluiaşi dialog. Nuvela decurge mereu în temeiul automatismelor. Într-o dimineaţă moş Nichifor, fiinţă incapabilă, ca animalele, de orice proces şi prefacere, face ceea ce făcuse şi va face mereu: „deciocălase căruţa şi-o ungea“. Un evreu vine să-l tocmească, şi harabagiul deschide gura şi spune nişte vorbe în care se vede numaidecât plăcerea din obişnuinţă de a vorbi:

«— D-apoi a fi având chilotă multă, cum e treaba dumnevoastră, jupâne, zise moş Nichifor, scărpinându-se în cap; numai, nu-i vorbă, că poate să aibă, căci şi căruţa mea e largă; poate să încapă într-însa cât de mult. Apoi fără să ne zbatem, jupâne Strul, mi-i da şeisprezece lei, un irmilic de aur, şi ţi-oi duce-o, ştii, colè, ca pe palmă; că, după cum vezi, căruţa acum am adus-o de la încălţat şi i-am mai tras şi o unsoare de cele a dracului, de are să meargă cum îi sucala.»

Inutilitatea acestor cuvinte automatice se vede din aceea că atunci când clientul dă harabagiului cu mult mai puţin, acesta primeşte, scoţând alte vorbe pitoreşti şi tot atât de inutile:

«— Apoi dar, dă! cu bine să dea Dumnezeu, jupâne Strul. Mă bu-

cur şi eu că-i tocmai în dricul iarmarocului şi poate mi-a pica ceva şi când oiu veni înapoi. Numai aş vre să ştiu, când avem să pornim?»

Apoi harabagiul face iar nişte gesturi automatice: „răpede zvârle nişte coşolină în căruţă, aşterne deasupra o păreche de poclăzi, înhamă iepuşoarele, îşi ia cojocul între umere şi biciul în mână“.

Toată nuvela este o înregistrare de inutilităţi caracteristice şi circulare. Căruţa merge, şi n-ar fi nimic altceva de făcut decât de aşteptat sosirea la destinaţie. Însă moş Nichifor are gust tipic de vorbă şi dă drumul monologului la cea mai superficială ocazie. Fiindcă Strul l-a rugat să fie cu băgare de seamă, el începe o lungă asociaţie narativă, pe care a spus-o, fără îndoială, oricărui călător:

«— Dacă doar nu-s harabagiu de ieri de-alaltăieri, jupâne Strul. Am mai umblat eu cu cucoane, cu maice boieroaice şi cu alte feţe cinstite şi, slava Domnului! nu s-au plâns de mine... Ia, numai cu maica Evlampia desăgăriţa din Văratic am avut şi eu odată oleacă de clenciu: că oriunde mergea, avea obiceiul să-şi lege vaca dinapoia căruţei pentru schivirnisală, ca să aibă lăptişor la drum; şi cu asta-mi' aducea mare supărare: pentru că vaca, ca vaca, îmi irosea ogrinjii din căruţă, ba câteodată rupea leuca, ba la deal se smuncea, de era într-un rând cât pe ce să-mi gâtuiască iepuşoarele.» Etc.

Când trece pe lângă un sat, moş Nichifor vorbeşte automat:

«— Doamne, jupâneşică, Doamne! Vezi satul ista mare şi frumos? Se cheamă Grumăzeştii. De-aş avè eu atâţia gonitori în ocol şi d-ta [atâţia] băieţi câţi cazaci, căpcâni şi alte lifte spurcate au căzut morţi aici din vreme în vreme, bine-ar mai fi de noi!»

De aci, prin adiacenţă, moşul trece la o altă consideraţie, care-i stă pe suflet şi pe care o face infinitiv:

«— Asemene şi eu gonitori, jupâneşică... că de băieţi nu mai trag nădejde, pentru că baba mea e o sterpătură; n-a fost harnică să-mi facă nici unul; nu i-ar muri mulţi înainte, să-i moară! De-oiu pune eu mânile pe piept, are să rămâie căruţa asta de haimana şi iepuşoarele de izbelişte!»

Consideraţiile asupra sterilităţii ţin o bucată de timp, apoi, sfârşindu-se, harabagiul cade mecanic în altă asociaţie:

«—...Ptru! ciii!... Da' bună bucată am mers, Doamne! cum se ie omul la drum cu vorba şi când se trezeşte, cine ştie unde au ajuns; bun lucru a mai lăsat Dumnezeu sfântul şi tovărăşia asta! Hi!!! zmăoaicele tatei, îndemnaţi înainte! Iaca şi codrul Grumăzeştilor, grija negustorilor şi spaima ciocoilor. Hei! jupâneşică, de-ar avè codrul ista gură să spuie câte a văzut, cumplită pătăranie ne-ar mai auzi urechile; ştiu că am avè ce asculta!»

Malca se sperie, fireşte, moşul vorbeşte de lup, Malca se încleştează de gâtul harabagiului. Umorul nu iese din întâmplarea însăşi, ci din sentimentul neted pe care-l avem că asta e gluma tipică a lui moş Nichifor, repetată, cu orice femeie fricoasă, în dreptul Grumăzeştilor. Nefiind vorba de stări complexe, unice, nici nu se poate lăuda observaţia ca excepţională. În schimb, darul de a auzi frazele cele mai tipice, de savoarea cea mai condensată, e genial:

«—...Ho... pa! zice moşul ajutând pe Malca să se dea jos din căruţă. Ia acum te văd şi eu că eşti voinică; aşa mi-i drag să fie omul: fătat, nu ouat!»

Când vrea să-şi exprime sentimentele sublime, harabagiul, neavând mijloace verbale, recurge tot la o exclamaţie uniformă, dar exactitatea ei este de neuitat:

«—...'Tă-vă pustia, privighetori, să vă bată, că ştiu că vă drăgostiţi bine!»

Lui moş Nichifor Coţcariul i se întâmplă un accident. Din punct de vedere epic, el ar trebui să ia o atitudine nouă. Harabagiul rămâne liniştit şi cade în alte expresii ciclice, pentru că şi accidentele lui sunt repetabile, previzibile. În mecanica vieţii căruţaşului intră şi nedregerea căruţei, ca s-o poată cârpi la drum, cu comentarii mereu aceleaşi. Deci ceea ce urmează aparţine programului de vorbire al harabagiului în cazuri prevăzute de accident.

«— Ia nu mai meni a rău, jupâneşică [hăi] — zice el acum — că doar n-am păţit eu asta numai o dată în viaţa mea. Până-i îmbuca d-ta ceva şi iepele iestea şi-or şterge gura c-oleacă de coşolină, eu am şi pus capătul.»

Moş Nichifor nu găseşte însă frânghia pe care baba era îndatorată a i-o pune totdeauna în chilna căruţei. Accidentul e nou, ocările

moşului sunt însă tot de natura formulelor. Reiese limpede că pentru el baba e de vină de orice încurcătură:

«— Iacă, jupâneşică dragă, cum învaţă nevoia pe om ce să facă... cu moş Nichifor ţuţuianul nu piere nimene la drum. De-acum, numai să te ţii bine de carâmbi şi de speteze, că am să mân iepele iestea de au să scapere fugind. Da' să ştii d-ta că babei mele n-are să-i fie moale, când m-oiu întoarce acasă. Am s-o ieu de cânepa dracului şi am s-o învăţ eu cum trebuie să caute altădată de barbat; că femeia nebătută e ca moara neferecată.»

Cam aşa vorbeşte moş Nichifor cu Malca. În cele din urmă, după un popas în pădure, ajung în Piatra. Harabagiul şi-a deşertat toate cuvintele sale tipice şi a luat toate atitudinile lui automate. Figura lui este pe deplin întocmită, şi acum, după definirea temei, nu ar mai fi loc decât pentru oarecare variaţiuni. Este multă viaţă în această nuvelă, dar ea nu vine nici din complexitate, nici, cu atât mai puţin, din limba scriitorului (deşi limba lui Nichifor Coţcariul este de o miraculoasă autenticitate), ci dintr-un dar de comediograf, care surprinde automatistmul verbal al eroilor. De aceeaşi natură este şi „observaţia“ lui Caragiale:

«— Mă, Costică!... ştii tu la cine ne-am gândit noi toţi trei adineaori?... de cine am vorbit noi acuma până să intri tu?

— De cine?

— De tine.

— Ei, aş!

— Zău, de tine.

— Parol?

— Parol!

— C-eşt' copil?»

Problema stilului se poate pune aici, dar cu totul în alt înţeles decât în acela pe care-l dau azi esteticienii acestui cuvânt. Prin stil se înţelege azi un anume lustru şi o anume frumuseţe obiectivă a frazei, o însuşire formală adăugată. Aşa fiind, se poate gândi îndreptarea stilului unui autor cu conţinut profund, dar cu formă neîngrijită. Creşterea producţiei de romane a aruncat problema stilului în afara preocupărilor scri-

itorului. Romancierul vede oamenii în marile lor gesturi vitale, unde culoarea cuvintelor are prea puţină importanţă. El însuşi este inexistent ca personaj în roman, romanul fiind o operă care nu se spune, ci se citeşte, sau mai bine zis se vede. Prozatorii mai vechi aveau toţi stil, fiindcă ei erau de fapt povestitori care se lăsau ascultaţi. Observaţia lor se oprea, cum am văzut, la aspectul mecanic al sufletului, la caracterele de speţă. Aci vorbirea e o notă caracteristică. Stilul lui Creangă şi al lui Caragiale, departe de a fi o sforţare caligrafică, nu e decât o observaţie. Stilul nu e al scriitorilor, ci al eroilor, compunerile având dealtfel o puternică structură dialogică. O critică pur formală a lui Creangă sau a lui Caragiale este fără noimă, pentru că forma vorbirii eroilor este chiar conţinutul lor. Singura critică legitimă este aceea a autenticităţii. Dacă socotim că Creangă e un creator care însă scrie şi frumos şi extirpăm experimental vocabularul, băgăm de seamă numaidecât că dispare şi conţinutul. O frază ca aceasta:

«— Ia nu mai trage a rău, domnişoară, că s-a mai întâmplat. Până mănânci dumneata ceva şi dau cailor nişte ovăz, am dres stricăciunea!» este o banalitate. Cu totul altă valoare de conţinut are redacţiunea originală:

«— Ia nu mai meni a rău, jupâneşică [hăi], că doar n-am păţit eu numai o dată asta în viaţa mea. Până-i îmbuca d-ta ceva şi iepele iestea şi-or şterge gura c-oleacă de coşolină, eu am şi pus capătul.»

Dar dacă dintr-o concepţie caligrafică a stilului am încerca să înfrumuseţăm această versiune, am căpăta o frază burlescă:

«— A... ra, d-apoi ia nu mai meni a rău, jupâneşică hăi, că doar slava Domnului, n-am păţit eu pătărania asta numai o dată în viaţa mea!» etc.

Este învederat că vorbirea lui moş Nichifor este unica posibilă şi nu e un produs al simţului de frumos formal, ci al unei corecte observaţii auditive. Mulţi s-au încercat, după Creangă, printr-o falsă înţelegere estetică, să fabrice culori verbale; efectul a fost totdeauna detestabil. Misterul lui Creangă nu e nici graiul bogat, nici stilul, ci talentul literar de a caracteriza oamenii după modul lor verbal. Acelaşi era, cu alt mediu, talentul lui Caragiale.

Cine caută a preţui *Amintirile* pe de o parte pentru frumuseţea limbii, pe de alta pentru puterea de creaţie de tipuri dovedeşte că nu le înţelege. Observaţia substanţială este exactă în *Amintiri,* dar cu totul superficială. Se poate vorbi de un suflet al Smarandei? Această eroină spune câteva ocări obişnuite la ţară şi atât. Îi lipsesc desfăşurarea psihologică trebuitoare spre a trăi ca o creaţie de adâncime. Dar este adevărat că în totalitatea lor *Amintirile* respiră autenticitatea, ceea ce însă n-ar fi de ajuns ca să avem o operă literară. Despre stil nu se poate iarăşi vorbi, căci *Amintirile* nu sunt scrise, ci spuse, problema stilului reducându-se şi ea la o chestiune de autenticitate. În fond, ca şi în cazul *Poveştilor*, avem de-a face cu compuneri de ordin dramatic ori de povestitor, ceea ce este foarte înrudit. Este un personaj, autorul, care stă în faţa noastră, gesticulează şi vorbeşte. Ceea ce spune el nu e valabil prin conţinutul obiectiv ci prin cel subiectiv. Povestitorul, prin judecăţile asupra lumii dinafară, se caracterizează obiectiv numai pe sine. Mai sunt în *Amintiri* şi alţi eroi care vorbesc şi care se definesc prin cuvânt după legile teatrului. Aceste personaje sunt jucate tot de povestitor, încât în rolul lor intră conţinutul obiectiv, dar şi interpretarea de actor a povestitorului, care e o notă din conţinutul subiectului însuşi. Cu alte cuvinte, totul este în cele din urmă un lung monolog, valabil prin cât exprimă dramatic din sufletul vorbitorului. Nici Creangă, nici Caragiale şi nici povestitorii în genere nu sunt autori epici, cum se crede de obicei. Însuşirea lor specială este „hazul“, „farmecul“, care nu sunt forme de exteriorizare prin cuvânt a autorului însuşi. De aceea, orice criterii valabile în proză, ca adâncirea caracterelor, obiectivitatea, realismul spaţial, sunt aci fără rost. Obiectivitatea, condiţia esenţială a prozei, lipseşte din *Amintiri*. Ele încep astfel:

„Stau câteodată şi-mi aduc aminte ce vremi şi ce oameni mai erau în părţile noastre, pe când începusem şi eu, drăgăliţă Doamne, a mă ridica băieţaş la casa părinţilor mei, în satul Humuleştii, din târg drept peste apa Neamţului; sat mare şi vesel, împărţit în trei părţi, care se ţin tot de una: Vatra-Satului, Delenii şi Bejenii. Ş-apoi Humuleştii şi pe vremea aceea nu erau numai aşa, un sat de oameni fără căpătâiu,

ci sat vechiu răzăşesc, întemeiat în toată puterea cuvântului: cu gospodari tot unul şi unul; cu flăcăi voinici şi fete mândre, care ştiau a învârti şi hora, dar şi suveica, de vuia satul de vatale în toate părţile; cu biserică frumoasă şi nişte preoţi şi dascăli şi poporeni ca aceia, de făceau mare cinste satului lor.“ Sau:

„Nu ştiu alţii cum sunt, dar eu, când mă gândesc la locul naşterii mele, la casa părintească din Humuleşti, la stâlpul hornului, unde lega mama o şfară cu motocei la capăt, de crăpau mâţele jucându-se cu ei, la prichiciul vetrei cel humuit, de care mă ţineam când începusem a merge copăcel, la cuptiorul pe care mă ascundeam, când ne jucam noi băieţii de-a mijoarca, şi la alte jocuri şi jucării pline de hazul şi farmecul copilăresc, parcă-mi saltă şi acum inima de bucurie! Şi, Doamne, frumos era pe atunci...“

Sau, în sfârşit:

«— Nu mi-ar fi ciudă încaltea, când ai fi şi tu ceva şi de te miri unde, îmi zice cugetul meu; dar aşa, un boţ cu ochi ce te găşeşti, o bucată de humă însufleţită din sat de la noi şi nu te lasă inima să taci; asurzeşti lumea cu ţărăniile tale!

— Nu mă lasă, vezi bine, cugete, căci şi eu sunt om din doi oameni; şi satul Humuleştii în care m-am trezit nu-i sat lăturalnic, mocnit şi lipsit de priveliştea lumii, ca alte sate; şi locurile care încunjură satul nostru încă-s vrednice de amintire: Din sus de Humuleşti vin Vânătorii-Neamţului, cu sământă de oameni de aceia care s-au hărţuit odinioară cu Sobietzki, craiul polonilor“ etc.

Deci la începutul fiecărei *Amintiri* Creangă vrea să descrie satul, casa părintească, mediul în sfârşit. Descripţia este însă foarte săracă, mai mult o definiţie; „sat mare şi vesel“, sat „în toată puterea cuvântului“, „biserică frumoasă“. Doar vuirea satului de vătale aruncă o sugestie de activitate rurală. Pentru atâta sărăcie de note, expresia lui Creangă este umflată, şi totuşi, tocmai acea inutilitate verbală este conţinutul. Aci nu e vorba nici de Humuleşti, nici de biserica din sat, ci de eroul principal al acestei compuneri dramatice, care-şi începe monologul. „Drăgăliţă Doamne“, „nu ştiu alţii cum sunt, dar eu...“,

„parcă-mi saltă şi acum inima de bucurie“, „Doamne, frumos era pe atunci...“ sunt un soi de efuziuni lirice, care formează nota verbală a personajului, stilul lui substanţial. Eroul-actor se caracterizează singur. Conţinutul obiectiv neavând decât o însemnătate secundară, este greu din punct de vedere critic de a justifica valoarea scrierii. Nu se poate măsura monologul nici cu legile teatrului, fiindcă, din teatru este numai gestul verbal, lipsind însă acţiunea propriu-zisă. Un povestitor se impune practic doar prin realitatea hazului său, controlat de generaţii felurite, ca şi talentul unui actor. În cele din urmă, farmecul lui Creangă se dovedeşte inanalizabil, ca şi farmecul poeziei eminesciene, unde nici ideea în sine, nici muzica în sine nu explică nimic. Singura metodă de convingere a criticului rămâne izolarea locurilor mai caracteristice şi citirea lor, şi cel mult explicarea, adică desfăşurarea conştientă a elementelor. Tot texul *Amintirilor* este distribuit monologic şi dialogic la povestitor ca erou subiectiv şi la personaje ca eroi obiectivi, jucaţi însă de povestitorul însuşi. Sunt mai valoroase părţile cu o umoare verbală mai vie, mai învederată. Deosebire de structură nu există.

Ni se înfăţişează, bunăoară, un erou: „Şi părintele Ioan de sub deal, Doamne, ce om vrednic şi cu bunătate mai era!“ E mai mult o efuziune decât o caracterizare. Personajul nu trăieşte plastic. Dar hazul monologic a lui Creangă este real. Iată şcoala: „În altă zi ne trezim că iar vine părintele la şcoală cu moş Fotea, cojocarul satului, care ne aduce dar de şcoală nouă un drăguţ de biciuşor de curele, împletit frumos“ etc. Linia descripţiei e ştearsă şi insuficientă. Elementul literar este reprezentat aici prin „drăguţ de biciuşor“ şi alte îndulciri de acestea, care ne aduc aminte că avem în faţa noastră pe Creangă. Tot ce e mai indiscutabil viu aparţine monologului:

„...Măi!!! s-a trecut de şagă, zic eu în gândul meu; încă nu m-a gătit de ascultat şi câte au să mai fie! Şi unde n-a început a mi se face negru pe dinaintea ochilor şi a tremura de mânios... Ei, ei! acu-i acu. Ce-i de făcut, măi Nică! îmi zic eu, în mine. Şi mă uitam pe furiş la uşa mântuirii şi tot scăpăram din picioare, aşteptând cu neastâmpăr să vie un lainic de şcolar de afară, căci era poroncă să nu ieşim câte doi deo-

dată; şi-mi crăpa măseaua-n gură, când vedeam că nu mai vine...“

Câtă vreme ţinea partea socotită narativă, cu totul săracă în perceperea realităţii, se desfăşoară de fapt monologul autorului.

„Hei, hei! când aud eu de popă şi de Smărăndiţa popii, las muştele în pace şi-mi ieu alte gânduri, alte măsuri; încep a mă da şi la scris şi la făcut cadelniţa în biserică şi la ţinut isonul, de parcă eram băiet. Şi părintele mă ie la dragoste şi Smărăndiţa începe din când în când a mă fura cu ochiul şi bădiţa Vasile mă pune să ascult pe alţii, şi altă făină se măcina acum la moară. Nic-a lui Costache cel răguşit, balcâz şi răutăcios, nu mai avea stăpânire asupra mea.

Dar nu-i cum gândeşte omul, ci-i cum vre Domnul. Întru una din zile, şi chiar în ziua de Sfântul Foca, scoate vornicul din sat pe oameni la o clacă de dres drumul…“

„Ei, ei! pe bădiţa Vasile l-am pierdut; s-a dus unde i-a fost scris...“

„Şi, după cum am cinste a vă spune, multă vorbă s-a făcut între tata şi mama pentru mine, până ce a venit în vara aceea pe la august şi cinstita holeră de la 48 şi a început a secera prin Humuleşti în dreapta şi în stânga, de se auzea numai chiu şi vai în toate părţile...“

„Căci trebuie să vă spun că la Humuleşti torc şi fetele şi băieţii, şi femeile şi bărbaţii...“

„Şi iaca aşa cu cireşele; s-a împlinit vorba mamei, sărmana, iute şi degrabă: Că Dumnezeu n-ajută celui care umblă cu furtişag. Însă ce ţi-i bună pocăinţa după moarte? D-apoi ruşinea mea unde-o pui? Mai pasă de dă ochi cu mătuşa Mărioara, cu moş Vasile, cu văru Ion, şi chiar cu băieţii şi fetele din sat; mai ales duminica, la biserică, la horă unde-i frumos de privit, şi pe la scăldat, în Cierul Cucului, unde era băteliştea flăcăilor şi a fetelor, doriţi unii de alţii toată săptămâna de pe la lucru!

Mă rog, mi se dusese duhul despre pozna ce făcusem...“

„Însă ce-i de făcut?... s-a trece ea şi asta; obraz de scoarţă, şi las-o moartă-n păpuşoi, ca multe altele ce mi s-au întâmplat în viaţă... nu aşa, într-un an-doi şi deodată; ci în mai mulţi ani şi pe rând ca la moară...“

„În sfârşit, ce mai atâta vorbă pentru nimica toată? Ia am fost şi

eu, în lumea asta, un boţ cu ochi, o bucată de humă însufleţită, din Humuleşti, care nici frumos până la douăzeci de ani, nici cuminte până la treizeci şi nici bogat până la patruzeci nu m-am făcut. Dar şi sărac aşa ca în anul acesta, ca în anul trecut şi ca de când sunt, niciodată n-am fost!...“

„Dar ce-mi bat eu capul cu craii şi cu împăraţii, şi nu-mi caut de copilăria petrecută în Humuleşti şi de nevoile mele? Aşa era cu cale să fac de la început; dar am ţinut să arăt că humuleştenii nu-s trăiţi ca în bârlogul ursului, ci au fericirea de a vedea lume de toată mâna...“

„Ei, ei! toate bune şi frumoase la vremea lor; dar deacum trebuie să ne mai punem şi câte pe-oleacă de carte, căci mâine-poimâine vine vacanţa de Crăciun...“

„Multe sunt de făcut şi puţine de vorbit, dacă ai cu cine te-nţelege...“

„În sfârşit, ca să nu-mi uit vorba, toată noaptea cea dinainte de plecare, până s-au revărsat zorile, m-am frământat cu gândul fel şi chip...“

„Şi, scurtă vorbă, ne adunăm...“

„... Şi cum ieşim în şleah, părerea noastră de bine: întâlnim câţiva oameni cu nişte cară cu draniţă, mergând spre Iaşi; ne întovărăşim cu dânşii, de frica lăieşilor din Ruginoasa, şi hai, hai! hai, hai! până-n ziuă, iacătă-ne în Târgul-Frumos.“

Precum se vede, nu există „proză“ în *Amintirile* lui Creangă. Partea naratorului este un monolog care cuprinde foarte puţină observaţie şi mai mult judecăţi despre lucruri şi exclamaţii. Această parte este expresia autorului însuşi, şi ea trebuie interpretată, spusă cu glas tare, ca orice compunere făcută să fie auzită. Acesta este motivul pentru care, conştient sau nu, Creangă citea tare şi suna mereu frazele. El concepea compunerile sale scenic.

Monologul lui Creangă este autentic atât timp cât se supune economiei teatrale, exprimând cu maxima condensare, prin stilul verbal, pe eroul subiectiv. Câteodată însă, rău inspirat, povestitorul rupe echilibrul. Fie că el însuşi nu-şi dă seama explicit în ce constă darul său şi

scrie după o impulsiune cu totul empirică, fie că inspiraţia îi este tulburată la un moment dat de intenţii „culte“, Creangă uită câteodată să-şi joace monologul şi-l preface în altceva, care e din câmpul prozei sau al oratoriei. De pildă, sentimentalismele despre mamă şi toate consideraţiile filozofice asupra trecerii vremii fiind ieşite din cultura povestitorului, câtă era, fără vreo necesitate de expresie a personalităţii, sunt de cel mai prost gust:

„Aşa era mama în vremea copilăriei mele, plină de minunăţii, pe cât mi-aduc aminte; şi-mi aduc bine aminte, căci braţele ei m-au legănat, când îi sugeam ţâţa cea dulce şi mă alintam la sânu-i gângurind şi uitându-mă în ochii ei cu drag!...“

(Este învederat că un sugaci nu are noţiunea de „dulce“ şi nici nu poate privi, conştient de simţirea lui, pe mamă „cu drag“. Acestea sunt interpretări intelectuale tardive ale povestitorului.)

„... Şi sânge din sângele ei şi carne din carnea ei am împrumutat; şi a vorbi de la dânsa am învăţat. Iar înţelepciunea de la Dumnezeu, când vine vremea de a pricepe omul ce-i bine şi ce-i rău.

Dar vremea trecea cu amăgele şi eu creşteam pe nesimţite; şi tot alte gânduri îmi zburau prin cap şi alte plăceri mi se deşteptau în suflet; şi în loc de înţelepciune, mă făceam toi mai neastâmpărat, şi dorul meu era acum nemărginit; căci sprinţar şi înşelător este gândul omului, pe ale căruia aripi te poartă dorul necontenit şi nu te lasă în pace, până ce intri în mormânt!

Însă, vai de omul care se ia pe gânduri! Uite cum te trage pe furiş apa la adânc; şi din veselia cea mai mare cazi deodată în urâcioasa întristare!

Hai mai bine despre copilărie să povestim, căci ea singură este veselă şi nevinovată. Şi drept vorbind, acesta-i adevărul.

Ce-i pasă copilului când mama şi tata se gândesc la neajunsurile vieţii, la ce poate să le aducă ziua de mâine, sau că-i frământă alte gânduri pline de îngrijire. Copilul încălecat pe băţul său gândeşte că se află călare pe un cal de cei mai straşnici, pe care aleargă cu voie bună, şi-l bate cu biciul şi-l struneşte cu tot dinadinsul şi răcneşte la

el din toată inima, de-ţi ie auzul; şi de cade jos, crede ca l-a trântit calul, şi pe băţ îşi descarcă mănia în toată puterea cuvântului...“

Creangă vrea de data aceasta să exprime sentimente. Însă, deşi simţirea nu-i lipseşte, el nu-nţelege deloc tehnica muzicală a liricii. Creangă nu e în stare decât să audă pe alţii vorbind, şi în chipul acesta poate comunica indirect şi emoţiile. Stan Păţitul îşi exprimă, obiectiv, sentimente delicate când zice:

«— Apoi dă, nu ştiu cum să mai zic şi eu; pesemne păcatele mi te-au scos înainte, măi Chirică. Eu gândesc s-o pornesc pe treabă; fata-i hazulie şi m-a fărmăcat de-acum.»

Aceste vorbe sunt gingaşe ca document, nu sunt poezie. Când Creangă vrea să-şi subiectiveze sentimentele, le sfărâmă în concepte, le face triviale. Poeziile lui nu sunt stângace numai formal, ci fundamental prozaice, conceptuale:

Ar fi un mare păcat
Omul leneş de-ajutat.
Ştiţi Dumnezeu ce a dat
Omului când l-a creat?
Membre bune-ndemânoase,
Creieri în cap de ajuns
. . . .
Clopoţelul de la *gară*
A dat semnul de pornire,
Toţi în graba alergară,
Toţi, cu toţi într-o *unire*...
. . . .
Azi am bani, azi am parale,
Azi de lume joc îmi bat,
În cazin şi-n tribunale
Sunt primit şi-mbrăţişat,
Sună, sună, pungă, sună,
Că toţi joacă pe-a ta strună.

Un fel de descărcare lirică este şi profesiunea de iubire a satului din *Amintiri IV*. Ea este cel puţin naivă şi fără valoare deosebită, partea aceasta fiind acum scrisă, nu spusă:

„Dragu-mi era satul nostru cu Ozana cea frumos curgătoare şi limpede ca cristalul, în care se oglindeşte cu mâhnire Cetatea Neamţului de-atâtea veacuri! [Asta este la Creangă elegia romantică a ruinelor!] Dragi-mi erau tata şi mama, fraţii şi surorile şi băieţii satului, tovarăşii mei de copilărie, cu care în zile geroase de iarnă mă desfătam pe ghiaţă şi la săniuş; iar vara, în zile frumoase de sărbători, cântând şi

chiuind, cutrieram dumbrăvile şi luncile umbroase, prundul cu ştioalnele, ţarinile cu holdele, câmpul cu florile şi mândrele dealuri, de după care-mi zâmbeau zorile, în zburdalnica vârstă a tinereţei! Asemenea, dragi-mi erau şăzătorile, clăcile, horele şi toate petrecerile din sat, la care luam parte cu cea mai mare însufleţire!“

„Zile frumoase de sărbători“, „câmpul cu flori“, „dealuri mândre“, „a lua parte cu însufleţire“, nici nu se poate închipui o mai învăţătorească şi mai plată expresie a sentimentelor.

Altă dată Creangă face din monolog o dizertaţie didactică în care introduce, din experienţa lui literară, şi convorbirea cu duhul său, după exemplul lui Gr. Alexandrescu:

«— Nu mi-ar fi ciudă încaltea, când ai fi şi tu ceva şi de te miri unde, îmi zice cugetul meu; dar aşa, un boţ cu ochi ce te găseşti, o bucată de humă însufleţită din sat de la noi, şi nu te lasă inima să taci; asurzeşti lumea cu ţărăniile tale!

— Nu mă lasă, vezi bine, cugete, căci şi eu sunt om din doi oameni; şi satul Humuleştii în care m-am trezit nu-i un sat lăturalnic...»

„Înspre apus-miazăzi, vin mănăstirile: Agapia cea tăinuită de lume; Văraticul, unde şi-a petrecut viaţa Brâncoveanca cea bogată şi milostivă, şi satele Filioara, hăţaşul căprioarelor cu sprincene scăpate din mănăstire, Bălţăteştii cei plini de salamură, şi Ceahlăieştii, Topoliţa şi Ocea, care alungă cioara cu perja-n gură tocmai dincolo peste hotar; iar spre Crivăţ, peste Ozană, vine Târgul-Neamţului, cu mahalalele: Pometea de sub dealul Cociorva, unde la toată casa este livadă mare; Ţuţuienii veniţi din Ardeal, care mănâncă slănina râncedă, se ţin de coada oilor, lucrează lână şi sunt vestiţi pentru teascurile de făcut oloiu; şi Condrenii cu morile de pe Nemţişor şi piuăle de făcut sumani. Iar deasupra Condrenilor, pe vârful unui deal nalt şi plin de tihărăi, se afla vestita Cetatea Neamţului, îngrădită cu pustiu, acoperită cu fulger, locuită vara de vitele fugărite de strechie şi străjuită de ceucele şi vindereii, care au găsit-o bună de făcut cuiburi într-însa... Dar asta nu mă priveşte pe mine, băiet din Humuleşti. Eu am altă treabă de făcut; vreau să-mi dau samă despre satul nostru, despre copilăria petrecută în el şi atâta-i tot.

Câţi domnitori şi mitropoliţi s-au rânduit la scaunul Moldovei, de

când e ţara asta, au trebuit să treacă macar o dacă prin Humuleşti spre mănăstiri. Apoi unde pui cealaltă lume care s-a purtat prin satul nostru, şi tot lume mai mult bogată şi aleasă; mă rog, la Mănăstirea Neamţului: icoană făcătoare de minuni, casă de nebuni, hram de Ispas şi iarmaroc în târg, tot atunci...“ etc.

Toate acestea sunt scrise bine şi cu oarecare duh pe alocuri; nu mai puţin, Creangă amestecă acum arta povestitului cu îndeletnicirea lui de autor didactic. El nu ştie să descrie, nu vede pictural, nu poate desprinde din privelişti o stare, într-un cuvânt, nu are sentimentul naturii. Este interesant că nici Caragiale, tip auditiv dramaturgic, nu-l avea. Ceea ce găseşte cu cale Creangă să adauge numelor proprii în chip de culoare sunt nişte abstracţii-definiţii: „Ocea, care alungă cioara“, „Ţuţuienii, veniţi din Ardeal“, „Cetatea Neamţului, îngrădită cu pustiu, acoperită cu fulger“. Peste această sărăcie, povestitorul aruncă un umor silnic, fiindcă materia nu-l cere, tumefiat cu expresii sfătoase nelalocul lor, ca: „Eu am altă treabă de făcut“, „apoi, unde pui...“, „mă rog“, „lume, lume şi iar lume“.

Când însă Creangă pune pe alţii să vorbească, notaţia dialogului este magistrală şi totdeauna fără greş. În acest unic înţeles teatral, Creangă observă şi creează. Eroii lui se pot împărţi nu după caracterul interior, moral, puţin desfăşurat, ci după debitul verbal: vorbitorii sunt molateci, ori plini de reticenţă, ori gâlgâitori şi muşcători. Femeile fac parte din categoria ultimă, şi Creangă le pune să vorbească cu o voluptate extraordinară a invectivei dialectale. Iat-o pe Smaranda:

«— Sărmane omule! dacă nu ştii boabă de carte, cum ai să mă înţelegi? Când tragi sorocoveţii la musteaţă, de ce nu te olicăeşti atâta? Petre Todosiicăi, crâşmariul nostru, aşa-i că ţi-a mâncat nouă sute de lei? Vasile Roibu din Bejeni, mai pe-atâţia, şi alţii câţi? Ruştei lui Valică şi Măriucăi lui Onofreiu, găseşti să le dai şi să le răsdai? Ştiu eu; să nu crezi că doarme Smaranda, dormire-ai somnul de veci să dormi! Şi pentru băiet n-ai de unde da? Măi omule, măi! Ai să te duci în fundul iadului şi n-are să aibă cine te scoate, dacă nu te-i sili să-ţi faci un băiet popă. De spovădanie fugi ca dracul de tămâie. La biserică

mergi din Paşti în Paşti. Aşa cauţi tu de suflet?...“

«— Încă te uiţi la ei, bărbate... şi li dăi paièle! aşă-i? Ha, ha! bine v-au mai făcut, pughibale spurcate ce sunteţi! Că nici o lighioaie nu se poate aciua pe lângă casă, de răul vostru...»

«— Scoală, duglişule, înainte de răsăritul soarelui; iar vrei să te pupe cucul arminesc... ?...»

«— Îi veni tu acasă, coropcarule, dacă te-a răzbi foamea, ş-apoi atunci vom avè altă vorbă...»

«— Degeaba te mai sclifoseşti, Ioane... La mine nu se trec acestea... Pare-mi-se că ştii tu moarea mea... Să nu mă faci ia acuş să ieu culeşerul din ocniţă şi să te desmierd cât eşti de mare!»

Iat-o şi pe mătuşa Mărioara:

«— Dar bine, ghiavole, aici ţi-i scăldatul?... scoboară-te jos, tălharule, că te-oiu învăţa eu!»

Bărbaţii au, dimpotrivă, vorba apăsată, moale, bunăoară cu o intonaţie uşoară de dispreţ pentru muiere, ca a lui Ştefan a Petrei:

«— Doamne, măi femeie Doamne, multă minte-ţi mai trebuie...»

«— Ian taci, măi femeie, că biserica-i în inima omului...»

«—...Poi dă, măi femeie, tot eşti tu bisericoasă, de s-a dus vestea; încaltea ţ-au făcut şi băieţii biserică aici pe loc, după cheful tău; măcar că-ţi intră biserica în casă de departe ce-i... De-amu puneţi-vă pe făcut privigheri de toată noaptea şi parascovenii câte vă place, măi băieţi, dacă vi-i voia să vă deie mă-ta în toate zilele numai colaci de cei unşi cu miere de la Patruzeci de sfinţi şi colivă cu miez de nucă.»

Bătrânii sunt venerabili ori mehenghi. Venerabil este părintele Ioan, cel cu vorba moale:

«— Aiştia-s mânzii popii, fiiule. Nişte zile mari ca aceste le aşteaptă şi ei cu mare bucurie tot anul. Gătitu-le-aţi ceva bob fiert, găluşte, [turte cu julfă] şi vărzare?»

David Creangă are graiul blajin:

«— Las’, măi Ştefane şi Smăranducă, nu vă mai îngrijiţi atâta, că azi e duminică, mâne luni şi zi de târg, dar marţi, de-om ajunge cu sănătate, am să ieu nepotul cu mine şi am să-l duc la Broşteni...»

Mehenghiu, cu vorba şireată e moşul din iarmaroc care face scăpată pupăza. Caracterizarea lui se face cu mijloace numai din tehnica comediei:

«— De vânzare ţi-e găinuşa ceea, măi băiete?

— De vânzare, moşule!

— Şi cât cei pe dânsa?

— Cât crezi şi dumneta că face!

— Ia ad-o-ncoace la moşul, s-o drămăluiască!»

De acelaşi soi este moş Bodrângă, destăinuit în câteva cuvinte:

«— Aşa e tineritul ista, bată-l să-l bată...»

Cele mai vii pagini din *Amintiri* sunt scene de comedie.

Câteva crâmpeie de dialog luate de ici şi de colo, şi am intuit toată firea persoanelor şi atmosfera:

«— Cât cei pe car, bade? [...]

— Trei husăşi, dascăle.

— Ce spui, bădişorule; pentru un braţ de lemne? Da' că le duc în spate pe toate odată pân-acasă.

— Dacă le-i duce, dascăle, ţi le dau degeaba.

— Zău, nu şugueşti, bade?

— Nici o şagă, dascăle; să vedem cum le-i duce, şi halal să-ţi fie!...»

«— Ce este gramatica română, este... ce este, este [...]

— Nu aşa, măi Trăsne!

— Dar cum?

— Nu mai zice română, şi spune numai răspunsul; ce ai cu întrebarea?[...]

— Mai lasă-mă oleacă... şi când te-oiu striga, să vii iar să mă asculţi; şi de n-oiu şti nici atunci, apoi dracul să mă ieie!...»

«— Ia ascultă, dascăle Mogoroge, nu te prea întrece cu vorba, că nu-ţi şede bine. Pe cine faci cârpaciu? După ce-ai purtat ciubotele atâta amar de vreme, umblând toată ziua în podgheazuri şi le-i scrombăit pe la jocuri şi prin toate corhanele şi coclaurile, acum ai vrea să-ţi dau şi banii înapoi, ori să-ţi fac în loc altele nouă? Dar ştii că eşti ajuns de cap! Nu ţi-e destul că m-ai ameţit puindu-ţi sfârloagele pe calup,

trăgându-le la şan şi ungându-le aici pe cuptior, la nasul meu, în toate dimineţile? Ba de câte ori mi-ai pus şi poşte la picioare; şi eu, ca omul cel bun, tot am tăcut şi ţi-am răbdat. Îmi pare rău că eşti gros de obraz! Ei las'! că te-oi sluji eu, de-acum, dacă ţi-i vorba de-aşa!

— Ce spui, cârpaciule...; şi tu mă mogorogeşti? D-apoi numa-n ciubotele tale am stat eu, bicisnicule? Încă te obrăzniceşti? Acuş te-oi otânji cu ceva de nu te-i putè hrăni în toată viaţa!

— Până ce mi-i otânji... eu acuş te cinătuiesc frumuşel cu dichiciul: înţeles-ai?...»

„ — Moşule, ie sama de ţine bine telegarii ceia, să nu ieie vânt; că Iaşul ista-i mare, şi Doamne fereşte, să nu faci vro primejdie! [...]

—... I-auzi măi? Dac-ar şti el, ciolhănosu şi ticăitul, de unde-am pornit astă-noapte, ş-ar strânge lioarba acasă; n-ar mai dârdâi degeaba asupra căişorilor mei! Ş-apoi doar nu vin ei acu întâiaşi dată la Iaşi, să-mi deie povăţ unul ca dânsul ce rânduială trebuie să păzesc. Pătruzecile mâne-sa de golan! Dacă n-a stat oleacă, să-l învăţ eu a mai lua de altă dată drumeţii în râs!“

Gesturile eroilor sunt incluse în vorbirea lor. Scrierea nu are ordine istorico-narativă, ci numai una actuală, dramatică, şi oricând un bun actor o poate interpreta. Dacă Creangă ar fi făcut „piesa ţărănească“ pe care o plănuia cândva, ar fi izbutit fără îndoială. Ceea ce a început a compune, *Dragoste chioară şi amor ghebos*, nu arată a fi trebuit să iasă numaidecât rău; povestitorul are numai vina de a alege mediul de mahala. Tot talentul lui Creangă stă în a auzi bine vorbirea ţărănească vie. Dar limba de la oraş el n-o aude cum trebuie şi, ca atare, n-ar fi fost în stare să intuiască nici gesturile corespunzătoare cuvintelor, şi comedia ar fi rămas vulgară şi lipsită de un adevărat conţinut.

XIV. JOVIALITATEA LUI CREANGĂ

CUPRINS

Este învederat că Creangă adună în scrierile lui mult vocabular ţărănesc, dar mai cu seamă proverbe, zicători care alcătuiesc aşa-zisele lui „ţărănii“. Însă acestea singure nu pot face o literatură. Dacă socotim pe Creangă folclorist, atunci sunt culegeri de ţărănii mult mai bogate. Despre Creangă se repetă mereu banalităţile şcolare ştiute: puterea de a crea tipuri vii, arta cu care mânuieşte limba, puritatea vocabularului, aproape cu desăvârşire lipsit de neologisme, stilul simplu, natural şi plastic, cu propoziţii şi fraze armonioase şi ritmate, atât de perfect potrivit cu subiectul şi celelalte. Însă graiul lui Creangă nu e „natural“, ci numai autentic în înţelesul că pare cu putinţă ca un ţăran adevărat din Humuleşti să vorbească astfel. Vorbirea acelui ţăran este umflată, încărcată cu tot ce se poate culege din partea locului. Plăcerea stârnită de ascultarea scrierilor lui Creangă nu e o plăcere de recunoaştere a adevărului, ci una de rafinament erudit. Nici un om cu gust nu citeşte această operă pentru ca să ia cunoştinţă de „întreaga înţelepciune populară, aşa cum a fost cristalizată de veacuri în proverbe şi zicători“. Dimpotrivă, în loc să fie educativ, efectul acestei înţelepciuni este ilariant. Creangă foloseşte un procedeu tipic autorilor cărturăreşti, ca Rabelais, şi în linia lui, ca Sterne şi Anatole France, şi anume, paralela continuă, dusă până la beţie, între actualitate şi experienţa acumulată. Instrumentul principal al acestui mod literar este citatul. Iată, bunăoară, un pasaj luat la întâmplare din *Pantagruel* (LXV):

„En quelle hierarchie, demanda frère Jean, de telz animaux veneneux mettez vous la femme future de Panurge?

— Dis tu mal des femmes, respondit Panurge, ho guodelureau, moine culpelé? — Par la guoge cenomanique, dist Epistemon, Euripi-

des escrit, et le prononce Andromache, que contre toutes bestes veneneuses a été, par l'invention des humains et instruction des dieux, remede profitable trouvé. Remede jusques à présent n'a été trouvé contre la male femme. Ce gorgians Euripides, dist Panurge, tousjours a mesdict des femmes. Aussi fut il par vengeance divine mangé des chiens, comme luy reproche Aristophanes. Suivons. Qui a, şi parle.

— Je urineray presentement, dist Epistemon, tant qu'on vouldra.

— J'ay maintenant, dist Xenomanes, mon estomac sabourré à profit de mesnaige. Je ne panchera d'un cousté plus que d'aultre..

— Il ne me faut (dist Carpalim) ne vin ne pain.
Trefves de soif, trefves de faim,

— Je ne suis plus fasché, dist Panurge. Dieu mercy et vous. Je suis gay comme un papegay,

Joyeux comme un esmerillon,
Alaigre comme un papillon.

Veritablement il est escrit par votre beau Euripides, et le dit Silenus, beuveur memorable,

Furieux est, de bon sens ne jouist,
Quiconques boit et ne s'en resjouist."

Aşa decurge toată opera lui Rabelais, într-o ploaie de citate şi de cuvinte savante ori rare, a căror intenţie este tocmai de a parodia înţelepciunea cărţilor din care sunt extrase. Erudiţia aceasta este gustoasă nu în sine, ci în jovialitatea care le dezlănţuie. Adevărata taină a lui Rabelais este „*la joyeuseté*". Anton Pann ori Creangă, deşi atât antonpannismul, cât şi humuleştenismul sunt varietăţi de rabelaisianism, adică de savoare a erudiţiei joviale, fac cu greu figură de erudiţi pentru cititorul comun. Asta vine din prejudecata că autorul livresc trebuie să fie neapărat un cărturar. Erudiţia însă nu are limite, şi Anton Pann şi Creangă sunt şi ei nişte mari erudiţi şi nişte umanişti în materie de ştiinţă şi literatură rurală. Deşi citatele lor nu sunt scoase din cărţi, ci

din tradiţia orală, operele lor nu sunt mai puţin cărturăreşti, structura scrierilor lor fiind aceeaşi ca în opera lui Rabelais: adică o jovialitate enormă, care înăbuşă cel mai neînsemnat fapt într-un roi de citate. În nici un chip Anton Pann, autor de mare valoare pe nedrept subpreţuit, nu este un culegător. Formula lui este aceea a lui Rabelais, grindina de citaţiuni prin asociaţie, erudiţie şi *„joyeuseté“*:

Omul îndărătnic toate d-a-ndaratele le face.
Tu umbli să-l îmblânzeşti
Şi mai rău îl îndrăceşti.
El
Pentru o muscă îşi dă palme.
Şi
Pentru un purice îşi arde plapoma.
Pentru un şoarece
Lasă să arză şi moara,
Numai şoarecii să moară.
De aceea zice:
Răul ce ş-îl face omul singur,
nimenea altul n-ar putea sa i-l facă.
că
Oţetul tare vasul său ş-îl strica.
Omul îndărătnic
Ce apucă se usucă,
Şi
Toate d-a-ndaratele îi merg.
Adică:
După ploaie, chepeneag.
Şi
După moarte, cal de ginere.
El nu ştie că:
Toată graba strică treaba.
Şi
Cine se grăbeşte curând osteneşte.

Această beţie de proverbe sistematizate nu e menită să placă omului simplu, şi *Povestea vorbii* nici nu e o scriere populară. Ciclul e alcătuit pentru plăcerea intelectului, indiferent prin conţinutul didactic, savuros prin bufoneria erudită. Şi Anton Pann şi Creangă sunt arhivari de tradiţii, dar în înţelesul rabelaisian. Creangă este un umanist al ştiinţei săteşti, scoţând din erudiţia lui un râs gros, fără a fi totuşi un autor „vesel“ prin materie. Conţinutul poveştilor şi *Amintirilor* este indiferent în sine, ba chiar apt de a fi tratat liric ori fantastic, veselă este hohotirea interioară, setea nestinsă de vorbe, sorbite pentru ele însele, dintr-o voluptate strict intelectuală. Obiecte, animale, oameni, vorbesc întruna, aruncând cele mai joviale vorbe prin forma lor neaşteptată, nicidecum frumoase prin armonia sunetului, şi citând neostenit şi cu o viteză nemaipomenită:

«— Măi… da’ bun eşti de gură!

— Şi de gură, dar şi de lucru…»

«— Te-ai încurcat în socoteli, măi băiete; ba de mâncare şi casă i-a trebuit omului întâiu; ş-apoi haine frumoase, cum zici tu; cu rufe deale tale îţi ghiorăiesc maţele de foame. Ai auzit vorba ceea că: Golătatea încunjură, iară foamea dă de-a dreptul…»

«— Despre aceasta, bine ai chitit-o, dragul tatei. Se vede lucru, că nici tu nu eşti de împărat, nici împărăţia pentru tine; şi decât să încurci numai aşa lumea, mai bine să şezi departe cum zici, căci mila Domnului: Lac de-ar fi, broaşte sunt destule…»

«— Ai toată voia de la mine, fătul meu; dar mare lucru să fie, de nu ţi s-or tăie şi ţie cărările. Mai ştii păcatul, poate să-ţi iasă înainte vrun iepure, ceva… şi popâc! m-oiu trezi cu tine acasă, ca şi cu frate-tău, ş-apoi atunci ruşinea ta n-a fi proastă. Dar dă, cearcă şi tu, să vezi cum ţi-a sluji norocul. Vorba ceea: Fiecare pentru sine, croitor de pâne…»

«— Ei, dragul tatei, aşa-i că s-a împlinit vorba ceea: Apără-mă de găini, că de câni nu mă tem…»

«— Ce mânca văd eu bine că ai; despre asta nu e vorbă, fătul meu, zise craiul posomorât, dar ia spuneţi-mi, ruşinea unde o puneţi? Din trei feciori, câţi are tata, nici unul să nu fie bun de nimica? Apoi drept

să vă spun, că atunci degeaba mai stricaţi mâncarea, dragii mei... Să umblaţi numai aşa frunza frăsinelului toată viaţa voastră şi să vă lăudaţi că sunteţi feciori de craiu, asta nu miroasă a nas de om... Cum văd eu, frate-meu se poate culca pe-o ureche din partea voastră; la Sfântul Aşteaptă s-a împlini dorinţa lui. Halal de nepoţi ce are! Vorba ceea:

La plăcinte Şi la război,
Înainte Înapoi."

«— Hei, hei! dragul tatei, cu vorba aceasta mi-ai adus aminte de cântecul cela:

Voinic tânăr, cal bătrân,
Greu se-ngăduie la drum.

D-apoi calului meu de pe atunci, cine mai ştie unde i-or fi putrezind ciolanele! Că doar nu era să trăiască un veac de om. Cine ţi-a vârât în cap şi una ca aceasta, acela încă-i unul... Ori, vorba ceea: Pesemne umbli după cai morţi să le iei potcoavele...»

«—...Ei apoi... zi că nu-i lumea de-apoi. Să te ferească Dumnezeu, când prinde mămăliga coajă. Vorba ceea:

Dă-mi, Doamne, ce n-am avut,
Să mă mier ce m-a găsit.

Fetele atunci au luat altă vorbă, dar din inima lor nu s-a şters purtarea necuviincioasă a spânului, cu toate îndreptările şi înrudirea lui, pentru că bunătatea nu are de-a face cu răutatea. Vorba ceea:

Viţa-de-vie tot învie,
Iar viţa-de-boz, tot răgoz."

«— Măi! da' al dracului onànie de om e şi acesta, zise Harap Alb. Grozav burdăhan şi nesăţios gâtlej, de nu pot să-i potolească setea nici izvoarele pământului; mare ghiol de apă trebuie să fie în maţele lui! Se vede că acesta-i prăpădenia apelor, vestitul Setilă, fiul Secetei, născut în zodia răţelor şi împodobit cu darul suptului...»

«— Dar oare pe acesta cum mama dracului l-a fi mai chemând?

— Zi-i pe nume să ţi-l spun, răspunse atunci Ochilă zâmbind pe sub musteţe.

— Dar te mai duce capul ca să-l botezi? Să-i zici Păsărilă... nu greşeşti; să-i zici Lăţilă... nici atâta; să-i zici Lungilă... asemene; să-i zici Păsări-Lăţi-Lungilă, mi se pare că e mai potrivit cu năravul şi apucăturile lui, zise Harap Alb, înduioşat de mila bietelor paseri. Se vede că acesta-i vestitul Păsări-Lăţi-Lungilă, fiul săgetătorului şi nepotul arcaşului, brâul pământului şi scara ceriului, ciuma zburătoarelor şi spaima oamenilor, că altfel nu te pricepi cum să-i mai zici...»

«— Ei apoi, şagă vă pare? Cu chiţibuşuri de aceste să ne zăbăvim noi! Pâclişit om e împăratul Roş, se vede el, zise atunci Ochilă. Eu, nu-i vorbă, măcar că e aşa de întunerec, deosebesc tare bine firele de mac din cele de năsip; dar numai iuţală şi gură de furnică ar trebui să aibi ca să poţi apuca, alege şi culege nişte flecuşteţe ca aceste, în aşa scurtă vreme. Bine-a zis cine-a zis, ca să te fereşti de omul roş, căci e liştai dracul în picioare, acum văd eu.»

Când descoperim mecanica erudită a povestitorulul, suntem luaţi de apele jovialităţii lui şi enunţarea goalei formule „vorba ceea" trezeşte râsul. Este şi o erudiţie stric lexicală de cuvinte cu sonuri năstruşnice, mai degrabă cacofonice, care izbesc urechea nu prin expresivitatea lor, ci prin volubilitate:

«— Măi Păsărilă, iacătă-o, ia! colo, în dosul pământului, tupilată sub umbra iepurelui; pune mâna pe dânsa şi n-o lăsa!

Păsărilă atunci se lăţeşte, cât ce poate, începe a bojbăi prin toate buruienile şi când să pună mâna pe dânsa, zbr!... pe vârful unui munte şi se ascunde după o stâncă.

— Iacătă-oi, măi, colo, în vârful muntelui, după stânca ceea, zise Ochilă.

Păsărilă atunci se înălţă puţin şi începe a cotrobăi pe după stânci; şi când să pună mâna pe dânsa, zbr!... şi de acolo şi se duce, de se ascunde tocmai după lună.

— Măi Păsărilă, iacătă-oi, ia! colo după lună, zise Ochilă; căci nu pot eu s-o ajung, să-i dau o scărmănătură bună.

Atunci Păsărilă se deşiră odată şi se înălţă până la lună. Apoi cuprinzând luna în braţe găbuieşte păsărica, mi ţ-o înşfacă de coadă şi cât pe ce să-i sucească gâtul. Ea atunci se preface în fată şi strigă înspăimântată:

— Dăruieşte-mi viaţa, Păsărilă, că te-oiu dărui şi eu cu milă şi cu daruri împărăteşti, aşa să trăieşti!

— Ba că chiar că erai să ne dăruieşti cu milă şi cu-daruri împărăteşti, dacă nu te vedeam când ai paşlit-o, farmazoană ce eşti! zise Ochilă. Ştiu că am tras o durdură bună, căutându-te. Ia, mai bine hai la culcuş, că se face ziuă acuş.»

„A bojbăi“, „a găbui“, „a paşli“, „zbr“, „durdură“ nu dau cititorului de limbă literară impresia culorii dialectale, ci unui argou ermetic, plin de subînţelesuri ilariante şi de onomatopee indecente. De la frumosul de erudiţie până la râsul obscen e numai un pas, şi toţi rabelaisienii au intrat adînc în trivialitate. Nu se cunosc toate poveştile „corosive“ ale lui Creangă, de care făceau haz junimiştii, spre pudoarea prefăcută a lui Titu Maiorescu, dar în limbuţia frazelor nevinovate e un râs şiret, o intonaţie cu tâlc, care depăşeşte sensul curat al cuvintelor.

«— Iaca un lup vine spre noi, jupâneşică!

— Val de mine, moş Nichifor, unde să m-ascund eu?

— Despre mine, ascunde-te unde ştii, că eu unul ţi-am spus că nu mă tem nici de-o potaie întreagă.

Atunci biata Malcă, de frică, s-a încleştat de gâtul lui moş Nichifor şi s-a lipit de dânsul, ca lipitoarea. A şezut ea aşa, cât a şezut, şi [apoi] a zis tremurând:

— Unde-i lupul, moş Nichifor?

— Unde să fie? Ia a trecut drumul pe dinaintea noastră, şi a întrat în pădure. Dar cât pe ce erai să mă gâtui, jupâneşică, ş-apoi dacă scăpam iepele, ştiu că era frumos.

N-apucă a sfârşi bine moş Nichifor şi Malca zice cătinel:

— Să nu mai zici că vine lupul, Moş Nichifor, că mă vâri în toate boalele!

— Nu că zic eu da’ chiar vine, iacătă-l-ăi!

— Valeu! Ce spui?!

Şi iar se ascunde lângă moş Nichifor.

— Ce-i tânăr, tot tânăr; îţi vine a te juca, jupâneşică, aşa-i? şi după cum văd, ai noroc că eu îmi ţin firea, nu mă prea tem de lup; dar să fie altul în locul meu...»

Scriitori ca Creangă nu pot apărea decât acolo unde cuvântul e bătrân, greu de subînţelesuri, aproape echivoc şi unde experienţa s-a condensat în formule nemişcătoare, tuturor cunoscute, aşa încât opera literară să fie aproape numai o reaprindere a unor elemente tocite de uz. Era mai firesc ca un astfel de scriitor de cuvinte să răsară peste câteva veacuri, într-o epocă de umanism românesc. Născut cu mult mai devreme, Creangă s-a ivit acolo unde există o tradiţie veche şi deci şi un fel de erudiţie, la sat, şi încă la satul de munte de dincolo de Siret, unde poporul e neamestecat şi păstrător şi-şi exprimă experienţa impersonal şi aforistic.

XV. CREANGĂ ÎN TIMP ŞI SPAŢIU. REALISMUL

CUPRINS

Întrucât priveşte timpul, acesta mişcându-şi câteodată limbile extraordinar de repede, ne gândim în primul rând la dialectica istoriei exprimată prin apariţia şi contradicţia claselor în felurite societăţi. Spaţiul ar fi ceea ce numim de obicei „natură“, şi despre ea şi înrâurirea ei asupra omului au vorbit, independent de materialismul ştiinţific, pozitiviştii. A trata prea generic despre timp şi spaţiu poate să ducă la clişee şi la concluzii nule. O geologie aproximativ asemănătoare aceleia în care s-a născut şi a copilărit Creangă există şi în alte părţi, în Tirol sau chiar în China septentrională. Cât despre timp, dialectic vorbind, atâtea popoare trec cu repeziciune de la societatea feudală, cum era aceea din Moldova lui Creangă, la cea socialistă, schiţând un scurt echilibru burghez, încât cu o astfel de critică formală explicăm simultan şi pe Mozart, şi pe poeţii chinezi, şi pe Creangă. Oricâtă oroare au unii de cuvântul „inefabil“, înţelegându-l în sensul vechi de ireductibil la raţiune, el îşi are rostul său în estetică, cu accepţia analizei pe concret şi evitarea generalităţilor goale. Sunt unii care cred iluzoriu că profesează materialismul dialectic afirmând că frumosul există în natură şi că singurul merit al omului este de a-l descoperi. Însă probabil în mulţi aştri atmosfera e lamentabilă şi înecăcioasă, şi ceea ce ni se arată aci ca o lumânare graţioasă de candelabru e acolo un infern de emanaţii gazoase. Noroiul este, hotărât, mefistofelic. Cădem în misticism. Universul ar fi un eden din care ne-am rostogolit, pierzându-ne în muncile grele ale construcţiei, marii vizionari ne-ar reevoca paradisul pierdut. Ce sens mai are atunci cuvântul creaţie? Oamenii Renaşterii şi ai romantismului ar deveni mai umanişti decât noi; ar apăsa deci mai mult asupra factorului om în descoperirea şi completarea naturii, în care au crezut mereu marii artişti. Cum vom umple prăpastia ridicată astfel între creaţia populară şi cea cultă, foarte adesea

producţia anonimă şi colectivă fiind superioară aceleia culte? Şi aci avem nevoie de examenul biografiei concrete, de acel inefabil, care face ca unul şi nu altul să fie mai reprezentativ pentru geografia şi timpul său şi, în cele din urmă, pentru umanitatea universală, în vreme ce alţii rămân locali. E cazul de a distinge şi respinge totodată generalizarea metafizică şi localizarea pedestră. Un creator este — cum spuneau romanticii germani — un focar, un Fokus, în care se oglindesc simultan şi micro şi macrocosmul. De ce unul şi nu altul, trăind în aceeaşi geografie şi în aceleaşi contradicţii istorice, este revelatorul timpului şi spaţiului său e o problemă pe care o lăsăm pe seama biologilor. Dacă am aplica o explicaţie a condiţionării prea vastă, fără un pic de *nescio quid*, nu putem să pricepem de ce psaltul şi paracliserul Zahei, fratele lui Creangă, nu este el autorul *Amintirilor*.

Să trecem la natură. Deşi născut la Humuleşti, lângă apa Ozanei, deci la limitele din vale ale peisajului, povestitorul face parte dintr-o familie umană de „munteni“ şi a copilărit într-o geologie care se întinde pe malul stâng al Siretului, din Maramureş în Transilvania şi în Moldova, despărţite doar prin văile înguste prin care curg pieziş înspre Siret, printre pereţi de stâncă grandioşi, Moldova, Bistriţa, Trotuşul. Peisajul în care au trăit Coşbuc şi Rebreanu nu este fundamental deosebit de acela în care a copilărit Creangă, şi dealtfel originea însăşi a povestitorului este ardeleană. Munţii sunt înalţi, trecând uneori de două mii de metri. Cu toate astea, în afară de anume povârnişuri repezi, aceşti munţi cu valurile lor cupoliforme pe care le fac coborând spre ape sunt accesibili. Nu avem de a face cu Alpii plini de prăpăstii, pe care ascensiunea e o aventură. Aceste promontorii solemne sunt locuite.

Dacă ar fi să caracterizăm locul în elementele sale, în primul rând vine *piatra*, începând cu stânca şi bolovanul şi sfârşind cu prundul. Romanticii de tipul Asachi au aşezat pe Ceahlău imaginare cetăţi fantastice, iar noi ne-am aştepta ca aci să găsim un gust străvechi pentru sculptură şi vagi figuraţii de soiul aztec. Însă muntele e calcaros şi friabil, şi mai puternică decât el este apa. În părţile lui mai dulci e acoperit de păşune, şi prin urmare atenţia omului e îndreptată mai ales spre această superficie, interesând economia lui. Unele mituri circulând în

folclor privesc eroziunea, desprinderea bolovanilor din munţi. Muntele e un loc de retragere, cu un sistem de trecători dificile; un sentiment al solidităţii crustei lapidare asupra altor elemente nu produce.

În schimb, *apa* e forţa impetuoasă şi revoluţionară care-şi taie drum printre pereţi de piatră, târând după sine bolovanii şi copacii, factorul fluent. Rezervorul de la Bicaz n-a făcut decât să accentueze caracterul de lagună muntoasă a acestei regiuni, lăţind şi regularizând pe o lungă porţiune năvala mai mare sau mai scăzută a torentului.

Un al treilea element, „mai tare decât bronzul“, în aceste locuri este *lemnul*. Povârnişurile sunt acoperite, lăsând la o parte jnepii şi ienuperii, de armate negre de brazi, printre care norii se târăsc ca aburii. Sunt şi fagi pe alocuri, precum şi stejari. Brazii sunt drepţi şi falnici. Aceşti brazi, legaţi în plute, aleargă la vale pe torent. Ei nu sunt lemn mort, ci, asemeni cedrilor asiaţi, materie de construcţie. Sunt privelişti asemănătoare şi în alte părţi, însă casele sunt de zid. Aci, ca şi pe versantul celălalt, locuinţele, bisericile chiar sunt din bârne. O casă trebuie înfiptă bine în povârniş, ca să scape şi de năvala puhoaielor şi de rostogolirea bolovanilor. Casa Irinucăi de la Broşteni, neîndeplinind aceste condiţii, a fost spartă de un bolovan cu care copiii se jucau în vârful dealului. Localnicilor le place să arate un imens bolovan în apropierea râului, care ar fi tocmai acela cu pricina. E o problemă de competenţa istoricilor literari. În fine, fiind vorba de lemn, casa din Humuleşti are înfăţişare destul de mizerabilă pe dinafară. Când însă treci de cămăruţa de la intrare în odaia cu vatră şi cuptor, rămâi impresionat de grinzile lungi, solemne şi trainice.

Întrucât priveşte fauna, sau mai bine zis economia de vite, sus la munte predomină oile şi economia pastorală. În afară de lapte şi de derivatele lui, produsul principal este lâna. Mai jos, la Humuleşti de pildă, suntem într-o parte în care forţa torentelor s-a potolit. Valea se lărgeşte, bolovanul e pisat în chip de prund, apa şerpuieşte, se lăţeşte după cum e vremea, face bulboane, este câteodată, pe secetă, un simplu drum cu ochiuri de apă. Gospodarii mai ţin şi alte vite şi fac puţină cultură, şi mai ales, având în vedere apa domoală, cultivă cânepa, ca plantă textilă. Asta, bineînţeles, pe vremea lui Creangă.

Printre animale, locul de frunte ca forţă motrice îl constituie calul de munte, obişnuit cu drumurile în urcuş. Şi bărbatul şi femeia merg călare după treburile lor.

Când nu sunt oieri, localnicii sunt tăietori de brazi, plutaşi. Humuleştenii ar fi fost răzeşi fără pământuri (am văzut în ce limite), în orice caz erau oameni slobozi să se strămute şi să facă negoţ, iar nu *adscripti glebae*. Ei constituie o clasă de artizani şi mici negustori de categoria acelora care au făcut Revoluţia franceză. Cumpără de la alţii şi vând în iarmarocul vestit pe atunci de la Fălticeni, dar mai ales produc marfă textilă — se înţelege, din lână şi din cânepă. Pivele bat într-una la marginea apei, iar iarna bărbaţi şi femei torc.

Dintre profesiile, să le zicem liberale, pe care le preferă tinerii din partea locului, e aceea de preot, nu şi de călugăr. Acesta din urmă, dacă e din prostime, devine, de fapt, o slugă a stareţului, mai totdeauna de familie boierească şi, orice-ar fi, frecat cu protipendada. Humuleştenii nu vor să fie lipiţi nici moşiei mânăstireşti, cu care se descurcă în materie de dări mai uşor decât cu statul. Preotul e un om cu vază şi cu stare, un ofiţer de stare civilă şi un statistician. În preoţie pot pătrunde şi ţăranii isteţi. Ion Creangă nu-i un mistic, precum nu-i nici ateu. E foarte îndoielnic că ar fi cunoscut spiritul dogmelor; religia, înţeleasă rudimentar, îi slujeşte drept sistem de explicaţie cosmologică. Numai cu spectrul morţii înainte, e bântuit de „probleme“, dar „doctorii“ în teologie pe care îi consultă nu sunt mari autorităţi ale exegezei, ci câte un biet preot de ţară şi mai ignar în materie de speculaţie mistică decât el. Îndată ce întâmpină murmure din partea clerului înalt, Creangă devine ţanţoş, nesupus, se poartă ca un preot *assermenté*; se dovedeşte progresist, rebel normelor impuse de forurile superioare. Îmbrăţişează, ca să zicem aşa, o religie de unul singur, luând ca regulă de conduită numai raţiunea. Ciorile vatămă acoperişul bisericii, e absurd ca diaconul să nu tragă cu puşca în ele. Teatrul i se pare o şcoală de moravuri bune, se duce deci la spectacole. E de prisos a spune că purtarea singulară a diaconului, chiar îndreptăţită, este negarea din punct de vedere al bisericii, a disciplinei. Un Creangă, chiar socialist, cu individualismul său şi cu raţionalismul de tipul „cum mă taie capul“,

ar fi fost un om incomod. El ar fi repudiat adevărurile admise şi verificate de colectivitate şi nu ar fi urmat corect tactica. Orice ar face, geniul este prin definiţie admirabil şi incomod. Într-asta stă „inefabilul“ lui.

Semenii din părţile muntoase ai lui Ion Creangă sunt taciturni, nu însă solitari. Risipiţi, pe dealuri, depărtaţi chiar cu casa unul de altul, spre a nu mai pomeni de oierii nemişcaţi în depărtări în mijlocul turmelor, ei constituie totuşi o societate rarefiată, comunicând prin strigăte convenţionale, înghiţite de muţenia locurilor. Când se întâlnesc, sunt mai volubili, dar vorbirea lor decurge în formule străvechi, aproape rituale. Limbuţia, când este, constă în emisiunea abundentă de material folcloric.

Ion Creangă pare în *Amintiri* încântat de belşugul oamenilor din Humuleşti. După el, aceştia vieţuiesc ca în rai. Azi, însă, impresia noastră e a unei mizerii trudite. Humuleştenii preţuiau, se vede, mai presus de toate neatârnarea şi viaţa activă. Ei erau dintre acei „isnafi şi cupeţi“ cărora li se datora mişcarea pentru progres. Şi Gh. Eminovici era, în definitiv, tot un „cupeţ“. Un zapis recent descoperit la Suceava ne dezvăluie că în 1844 cumpărase de la Zeilicovici, în târgul vitelor din Botoşani, o crâşmă pe veci, prin care îşi va exercita, probabil, şi personal dreptul de arendaş al venitului pe alcool. Era, cu alte cuvinte, păstrând proporţiile, un „fermier general“. Şi Creangă, desdiaconit, va obţine dreptul de a avea un debit de tutun. Ca institutor, va strânge parale din tipărirea de manuale şcolare. Cupeţul în el este atavic.

Spiritul isnafo-cupeţesc străbate în opera lui. Nichifor Coţcariul fericea pe negustor, care, zicea el, „trăieşte din săul său şi pe sama lui... Pentru că n-are Dumnezeu stăpân“. Deci calitatea situaţiei e de a nu fi lipit pământului şi a nu avea stăpân. Cât despre modicitatea averii funciare a acestor oameni, ne facem o idee din *Soacra cu trei nurori.* Soacra trece drept cuprinsă, având „o răzăşie destul de mare, casa bătrânească cu toată pojijia ei, o vie cu livadă frumoasă, vite şi multe paseri“. Însă proprietatea individuală are un viţiu. Fiind divizibilă, se împuţinează. Doi dintre feciori îşi ridică locuinţe noi în jurul celei bătrâneşti, al treilea urmând s-o moştenească pe aceasta din urmă. Acum răzeşia nu mai e în stare să-i hrănească. Deci tustrei feciorii umblă „în

cărăuşie“. „Cine mişcă, tot pişcă.“ Despre industria casnică şi comerţul humuleştenilor ne vorbeşte Creangă. Ei vând, afară de vite şi brânzeturi, lână, fabricate ale lânii, ale cânepii şi gogoşilor de mătase, sumane, genunchiere şi sărdace; iţari, bernevici, cămeşoaie, lăicere şi scoarţe, ştergare de borangic. Le vând de-a dreptul ori prin negustori care vin să ia „giguri de sumani, şi lăi şi de noaten, care se vând şi pănuri şi cusute“. Ştefan, tatăl povestitorului, umbla „cu cotul subsuoară“ după cumpărat sumani. Nichifor Coţcariul ţuţuianul reprezintă, în această lume, sectorul „transporturi“. Pieile, în lipsa marii industrii în serie, erau transformate în ciubote de ciubotari. Creangă, amintindu-şi de gazda din Fălticeni, nu uită numirile uneltelor specifice.

În materie de transport, moş Nichifor Coţcariul harabagiul este, am zice azi, un mecanic perfect, în stare — în caz de stricăciune pe drum — să-şi dreagă însuşi căruţa. „Ş-odată scoate bulicherul din teacă, îl dă pe amânariu şi începe a ciocârti un gârneţ de stejar... leagă gârneţul... pune roata la loc, vâră leuca, suceşte lamba...“

De ce s-a aşezat Creangă în bojdeuca din Ţicău am văzut. Priveliştea în plan înclinat a solului, ca dintr-un avion ce se apleacă pe o parte, este grandioasă şi-i amintea lui Creangă valurile declinante de munţi din preajma Ceahlăului. Lipseau pădurile, în schimb erau oile, şi Creangă spre a le saluta, cânta dintr-un fluier.

Dacă Eminescu ori nu a introdus la „Junimea“ pe Creangă, care însă cunoştea pe Maiorescu dinainte, este un lucru fără importanţă. Fapt este că numai Eminescu îl înţelegea bine, văzând în el întruparea însuşirilor poporului nealterat de civilizaţia superficială a oraşului burghez. Titu Maiorescu preţuia folclorul, ridica în slavă pe V. Alecsandri şi va supune unui rechizitoriu aspru pe Duiliu Zamfirescu. În nr. 1 din 15 martie 1867 al *Convorbirilor literare* apăruse cunoscutul articol teoretic şi polemic *Despre poesia română.* În urmarea din nr. 2 criticul observa slabele comparaţii ale poeţilor români şi dădea drept exemplu, ca expresivă, următoarea strofă născută pe străzile Bucureştilor:

Frunză verde măr sălciu,
La grădină-n Cismigiu
Două fete frumuşele
Mi-au furat minţile mele :

Una oacheşă şi-naltă,
Ca o dalie învoaltă,

Alta blondă mijlocie,
Ca o jună iasomie.

În acelaşi număr scria: „Farmecul poeziilor populare e distanţa relativă între ideile de rând care servesc de fond şi între subita nobleţă de simţimânt care străbate şi se înalţă peste dânsele“ (şi în notă: „De aci se esplică profunda impresiune ce produc scenele populare din dramele lui Shakespeare, cu tot cinismul lor“). Deci ceea ce admira Maiorescu în poezia populară era nobleţea de sentiment şi adecvarea expresiei. În anul II (1868—1869) începe o adevărată discuţie asupra folclorului, trădând diversitatea de păreri a junimiştilor. A. D. Xenopol e de părere că „naţional“ nu vrea să zică „popular“, ci folclorul poate sluji cel mul ca punct de plecare, miezul unei culturi alcătuindu-l creaţia cultă. I. Caragiani, în *Românii din Macedonia şi poesia lor populară*, infirmă discret ceea ce i se pare a fi poziţia lui Maiorescu: impersonalitatea, abstragerea de tendinţă. De fapt, Maiorescu, schopenhauerian, nu tăgăduia viaţa ca punct de plecare, dar cerea artei să se ridice deasupra durerilor zilnice, să fie un loc de cvietudine. I. Caragiani susţine că poezia populară exprimă „înclinaţiunile poporului, tendinţele lui“. În 1869—1870 *Convorbirile literare* sunt sărace în folclor, semn că junimiştii nu-l prea gustau. În schimb, Miron Pompiliu trimite tipografiei „Junimii“, spre tipărire o parte dintr-o considerabilă colecţie de balade, cântece, hore etc. Abia în noiembrie 1870 apare în *Convorbiri* basmul *Făt-Frumos din lacrimă* de M. Eminescu. În anul V (1871—1872), Miron Pompiliu continuă publicarea de *Poesii populare de peste Carpaţi.* Trebuie să adăugăm că de aci înainte redacţia *Convorbirilor* este asaltată de culegeri populare şi că I. Negruzzi face tot ce-i stă în putinţă ca să nu le publice, nu fără motive serioase. Dealtfel, totul era citat şi comentat în şedinţele „Junimii“ în prezenţa lui Titu Maiorescu. În anul VI (1872—1873) publică basme populare I. Slavici, începând cu *Zâna Zorilor.* El are o concepţie specială despre culegerea şi publicarea basmelor. Găsind că nici o formă a poeziei populare nu are atâtea variante, că oamenii combină elementele (ceea ce, într-un fel, e adevărat), încărcând cu diferenţe provinciale, că partea fixă e un schelet foarte sărac atât în gândiri, cât şi în fapte, pro-

pune culegătorului prelucrarea, scoaterea din toate variantele a unui „întreg frumos". E ceea ce şi face Slavici. Afară de asta, redactând din memorie după o trecere de timp de vreo zece ani, valoarea de document lingvistic dispare, iar stilul este vădit al lui Slavici. Încolo, cu toată agasanta pretenţie de poezie şi descripţie, basmele sunt autentice. Prin urmare, pentru prozatorul din Şiria schema epică este doar un material abstract, care nu devine artă decât la intervenţia unui scriitor. Miron Pompiliu nu se lasă nici el mai prejos şi publică la l aprilie 1872 (VI) *Ileana Cosinzeana din cosiţă floarea-i cântă, nouă-mpărăţii ascultă*. Studiile şi notele teoretice despre estetica folclorului se ţin lanţ, şi Slavici însuşi, în *Studii asupra maghiarilor* (VII, l sept. 1873), face o încercare de folclor comparat. În nr. 9 şi 10 din decembrie 1872 (VI) apărea şi *Sărmanul Dionis* a lui M. Eminescu, „novelă" aceasta, însă înrudită cu *Făt-Frumos din lacrimă* prin fantasticul hoffmannesc şi prin translucid-itatea stilului, sublimat de pitoresc şi apt de toate subtilităţile cerebrale.

Când deci, la l octombrie 1875, apăru *Soacra cu trei nurori*, înaintea lui Creangă, doi scriitori culţi — unul poet şi filozof, altul prozator — publicaseră basme. Ce impresie făcu ex-diaconul asupra junimiştilor? Lăsând la o parte opinia superlativă a lui Eminescu, Creangă fu declarat „admirabil" „scriitor poporal", adică ceva eminent în sfera mai îngustă a literaturii pentru popor, scriitor în înţelesul optim al cuvântului. Părerea lui Maiorescu despre *Moş Nichifor Coţcariul* o cunoaştem.

Întrebarea pe care trebuie să ne-o punem şi azi, pentru acei care mai stăruie în anume erori: scrierile lui Creangă, basmele cel puţin, sunt folclor şi au valoare ca atare, sau sunt scrieri literare? Putem răspunde dinainte: Ion Creangă e un mare prozator, şi numai cititorul de mare rafinament artistic îl poate gusta cum trebuie. Un orientalist francez s-a silit să afle tipurile tuturor basmelor, luând ca punct de plecare clasificarea pe cicluri propusă de un folclorist român. *Soacra cu trei nurori* ar intra în ciclul morţii. Totodată, în ce priveşte uciderea bătrânei, găseşte o variantă armenească foarte apropiată. Nu încape îndoială că, schematic, Creangă n-a inventat nimic şi că snoava este

curat folclorică. Cu toate astea, ne-am îndoi că ea place poporului. Întâi de toate, e fixată o dată pentru totdeauna, stânjenind interpretarea personală şi transmisia prin variante. Dacă cineva narează numai schema, anecdotic, toată substanţa realistă s-a dus. În al doilea rând, poporul nu uzează de atâta culoare locală şi precizie realistică. Povestea lui Ion Creangă e un tablou antropologic şi etnografic desăvârşit.

Baba are trei feciori „nalţi ca nişte brazi", „dar slabi de minte". Posibilă creştere disproporţională de origine glandulară, însoţită de insuficienţe de ordin intelectual. Răzeşia babei e aidoma cu acelea din Humuleşti. Bătrâna „lega paraua cu zece noduri şi tremura după bani". Avariţie de aspect senil, aparţinând patologic involuţiei. Bătrâna sporovăieşte: „Şi bărbatu-meu — Dumnezeu să mi-l ierte! — nu s-a putut plânge că l-am înşelat... sau i-am răsipit casa — deşi câteodată erau bănuiele... şi mă probozea... dar acum s-au trecut toate!" Logoree feminină caracteristică vârstelor înaintate. Feciorii babei umblă în cărăuşie şi câştigă bani buni. Aidoma ca în regiunea Neamţului. Că bătrâna ţine să găsească ea nurori şi le pune pe acestea pe treburi, e o temă generală, ieşită şi ea din observarea că femeia tânăra devine o mână de lucru sub supravegherea soacrei. Humuleşteană este însă industria tinerelor femei: ele sunt puse să piseze mălai în piua din căsoaie în vederea de a face plachie cu costiţe afumate din pod când vin bărbaţii; să scoată fusele din oborocul de sub pat, să ţească fuioarele pentru tors; să strujească penele dintr-un ştiubei. A doua noră e „ceva încrucişată, dar foc de harnică", indiciu că pentru soacră capacitatea de muncă primează. Când, la îndemnul celei de a treia, nurorile izbesc pe soacră, îi împung limba cu acul şi o presară cu sare şi piper, luându-i graiul, se înfăţişează un tablou etnografic complet al înmormântării în partea locului. Nevestele scot din lada babei valuri de pânze şi vorbesc despre „stârlici [pete de descompunere], toiag, năsălie, poduri, paraua din mâna mortului, despre găinile ori oaia de dat peste groapă". În fine, când o îngroapă, vecinele zic despre soacră: „Ferice de dânsa c-a murit, că ştiu că are cine-o boci!" Hemiplegia sau paraplegia, deşi provocată şi de fapt fictivă, este explicată ast-

fel: ducând viţeii la suhat şi suflând asupra ei un vânt rău, ei ielele i-au luat gura şi picioarele. Ceea ce e un fel de a stabili, folcloric, etiologia bolii.

Dacă privim poveştile lui Creangă ca folclor, se pune îndată întrebarea în ce constă realismul lor. Se face o greşeală când din acest unghi de vedere se vorbeşte de elementul particular şi oral care ar da viaţă unor scheme. Realismul basmelor populare e de natură schematică, şi cel care le spune caută să nu îngroaşe nota stilistic. Altfel n-ar fi înţeles. Să înlocuim, dacă vreţi, cuvântul schemă cu simbol fantastic. Acest simbol cuprinde în sine o observaţie milenară, fiind dinainte constituit. I. G. Hahn şi Lazăr Şăineanu au împărţit basmele în cicluri, şi ultimul clasifică *Povestea lui Harap Alb* în ciclul faptelor excepţionale. Într-un studiu susţinând ideea stereotipiei basmelor, am adoptat ipoteza că un basm e compus din câteva situaţii-şabloane, un fel de elemente prefabricate, scutind pe narator de efortul invenţiei. Bineînţeles, şabloanele se desfăşură urmărind un ţel final, cum s-ar zice, o idee morală. Această ipoteză e mai în concordanţă cu clasificaţia Aarne — Thompson, care însă fărâmiţează basmul mozaical. Folcloristic vorbind, *Povestea lui Harap Alb* e un basm din cele mal autentice şi cu şabloane, unele plurimilenare şi de o circulaţie euro-asiatică largă. Să ne oprim asupra câtorva şabloane şi asupra semnificaţiei schematice a eroilor. Un împărat Verde (trecem peste cromatica împăraţilor), neavând decât fete, cere de la frate-său un fiu să-i urmeze în scaun. Tatăl se gândeşte la fiul cel mai mare şi-l pune la încercare. Doi fii renunţă; mezinul învinge spaima cu ursul ascuns sub pod, care e tată-său. E mai viteaz ca alţii? Nu. Dar mezinul e milos, dă de pomană un ban unei babe, care e Sfânta Duminecă, şi aceasta învaţă ce trebuie să facă. Mezinul, în general, are o însuşire morală cu care suplineşte alte deficienţe. Singur n-ar izbândi nimic; prin bunătate, îşi face auxilii care îl scot din impas.

Între altele, Harap Alb cere tatălui calul pe care l-a avut ca mire şi care e un cal năzdrăvan, nu numai un mijloc de locomoţie, ci şi o inteligenţă excepţională, având şi grai. Şi caii lui Ahile aveau astfel de daruri, de care aminteşte şi Gr. M. Alexandrescu:

Şi caii lui Ahil, care prooroceau,
Negreşit că au fost, de vreme ce-l trăgeau.

Nu atingem chestiunea semnificaţiei magice la popoarele primitive. De obicei, cum ştiţi, calul ia un aspect mizerabil, ca să se ascundă; mănâncă jăratic şi devine un cal splendid. Disimularea calului năzdrăvan o găsim în *Făt-Frumos din lacrimă*, basm eminescian din epoca studenţiei.

Geografia lui Creangă este vastă: tatăl lui Harap Alb stă la o margine a pământului, fratele lui la cealaltă margine, Sfânta Duminecă locuieşte într-un ostrov, ca într-un fel de insulă polineziană. Cu toată dificultatea călătoriilor, la nunţi invitaţii vin cu exactitate, ceea ce înseamnă că au mijloace excepţionale de transport. În fond, calul năzdrăvan este sub o latură un aparat de zbor, şi în *O mie şi una de nopţi* un indian arată regelui Persiei un cal artificial ce zboară la atingerea unei manivele. Aparatul a trecut apoi sub numele de „*el famoso cavallo Clavileño*“ în *Don Quijote* al lui Cervantes. Putem spune că, atunci când e nevoie, calul năzdrăvan are două viteze: ca vântul şi că gândul.

Împăratul sfătuieşte pe mezin să se ferească de omul spân şi de omul roş. Fiindcă e vorba în basme de femeia neagră, putem să ne închipuim că împăratul Roş reprezintă un om de culoare. Dar dacă are numai părul roşu, aceasta reprezintă, ca şi calviţia şi lipsa de păr, o deficienţă fiziologică, înăsprind caracterul. Spânul este foarte frecvent în basmele balcanice. În unul din basmele greceşti traduse de Emile Legrand, *L'homme sans barbe* are „*l'âme perverse*“ şi face aproape aceleaşi malignităţi ca şi spânul din basmul lui Creangă. În basmele lorene culese de Emm. Cosquin dăm de un „cocoşat“ care se poartă aidoma spânului lui Creangă. Între muncile la care pune spânul pe Harap Alb, pe care-l înfăţişează drept slugă a lui, el însuşi dându-se ca nepot al împăratului Verde, e aceea de a-i aduce pe fata împăratului Roş, care e farmazoană. Împăratul Roş pune pe fecior la o mulţime de probe — să intre într-o casă de fier înroşită, să mănânce şi să bea o cantitate exagerată de alimente şi de vin, să găsească fata care s-a ascuns după lună, şi altele. Harap Alb, fiind milos şi îndatoritor, este ajutat de crăiasa furnicilor, crăiasa

albinelor, de Gerilă, Ochilă, Păsări-Lăţi-Lungilă, Flămânzilă, Setilă. În *Cunto de le cunti* a lui Gimbattista Basile (începutul secolului al XVII-lea) găsim câţiva din monştrii din *Povestea lui Harap Alb* (fraţii de cruce, fata năzdrăvană): Furgolo, care aleargă ca fulgerul, Aurechia a leparo (Urechi-de-iepure), Ceca deritto (Ocheşte-drept), Sciosciariello, care aruncă vânt pe gură (un fel de Gerilă). Îi aflăm, la francezi, la germani, la ruşi. Dealtfel, Pantagruel al lui Rabelais se poate traduce cu Setilă, după chiar lămuririle autorului. În basmele adunate de A. N. Afanasiev (*Narodnâie russkie*, 1957) găsim pe Flămânzilă, Setilă, Gerilă şi toate şabloanele din *Harap Alb* (a mânca şi a bea peste fire, a intra într-o baie de tuci etc.) Nu este, dealtfel, situaţie din basmul nostru care să nu se regăsească uneori în naraţiuni foarte vechi. Concursul dificil pentru a căpăta fata ca soţie îl găsim într-o istorie egipteană. Adaug că nu numai un împărat fiziologiceşte malign, dar împăraţii în genere, mai ales când au de-a face cu eroi dintr-o clasă inferioară, dau dovadă de prepotenţă şi perversitate şi impun eroului munci grele din voluptatea de a porunci şi a exaspera. Aceste munci nu s-ar fi îndeplinit fără acele fiinţe auxiliare faţă de care eroul a avut purtări îndatoritoare.

Oricum am suci basmul lui Creangă, ca atare el nu cuprinde nimic inedit şi îl putem studia ca document folcloric. Se înţelege, basmele localizează pe ici, pe colo, dar îşi păstrează caracterul schematic. Naratorul, în versiunea lui spusă, se fereşte să-l complice prin descripţii şi detalii, şi adesea tot farmecul vine din stilul improvizat de pronunţat aspect oral. O naratoare înregistrată pe bandă magnetofonică se remarcă printr-un graţios tic constând în repetarea verbului „zice". Exemplu:

«— Când te duci să iei calul — zice [vorbeşte o bătrână] — să te duci în grajd — zice — şi să iei — zice — un blid de ovăz — zice — să te duci la toţi caii — zice. Şi — zice — care nu mâncă din el — zice — ală — zice-i calul tău — zice. Ş-a doua oară — zice — să te duci la toţi caii — zice — şi care nu mâncă din el — zice — ăla o fi calul tău. Ş-a treia oară să te duci — zice — să iei un blid cu foc şi — zice — care-o mânca din foc — zice — să-l iei, să pui şeaua pe el, să te duci cu el.

— No bine...»

Când un basm cuprinde prea multă pictură, e semn că a fost redactat tardiv de culegător, ca basmele lui Slavici, Ispirescu.

Realismul rezultat din cultivarea detaliului şi punerea în evidenţă a unei individualităţi stilistice nu aparţine la Creangă oralităţii, ci artei de scriitor. Întâi, Creangă fixează o dată pentru totdeauna textul, făcând imposibilă o altă ediţie, improvizată. Totul e aşa de meticulos studiat într-un text definitiv, încât din acest punct de vedere basmul a ieşit din circuitul folcloric şi a devenit opera lui Creangă. O schimbare oricât de mică a construcţiei dăunează întregului, şi n-am mai avea de-a face cu un basm de Creangă traductibil şi lizibil oriunde şi oricând. Evident, o culoare locală este, constând mai ales în caractere individuale şi manifestări etnologice, în care limbajul îşi are partea sa de originalitate neglijabilă în orice alt basm curat folcloric. Conţinutistic, *Povestea lui Harap Alb* se petrece într-un spaţiu geografic şi sociologic convenţional, avem de-a face cu împăraţi, curteni, sfinte, monştri, nimic nu e particular, nimic n-aduce aminte de orânduirea noastră istorică, de peisajul nostru. Schematismul propriu folclorului, încărcat de atâta artă nu-i de natură, cum am spus, să placă poporului, care cere ca basmul să-i fie mereu reeditat oral. Însă îndată ce un povestitor ar relua şabloanele, spunându-le improvizat şi în chipul său, toată arta s-a dus, şi Creangă a încetat să mai existe. Într-un cuvânt, secretul lui Creangă stă, ca la orice poet cult, în studiul efectelor, în cuvântul rar, în fixitate. Dar fixitatea e contrară legii inerente a folclorului.

Cine protestează la apropierea dintre Perrault şi Creangă sub cuvânt — de pildă — că fiecare înfăţişează lumi locale n-a înţeles o iotă din arta lui şi a considerat basmele ca înregistrare folclorică. Fireşte, Plaut, Molière, Courteline, Caragiale îşi au culorile lor, sub care se ascunde un universal. Compararea şi apropierea între ei este posibilă. Lumea fabuloasă a lui Perrault oglindeşte curtea lui Ludovic al XIV-lea. Unii eroi vorbesc ca marchizii lui Molière şi ca preţioasele ridicule. Regele dă „*un grand festin*“, un prinţ intră într-un adevărat Versailles. „*Il passe une grande cour pavée de marbe; il monte l'escalier; il entre dans la salle des gardes... Il traverse plusieurs chambres, pleines de gentils-hommes et de dames*...“ Dar mai presus de această culoare

istorică din epoca absolutismului regal este stilul propriu al lui Perrault, exact, muzical, ca al lui Racine, sau mai târziu spiritual, ca al lui Voltaire. Poveştile lui Perrault nu pot fi înregistrate nici ele pe bandă de magnetofon. Ele aparţin artisticeşte literaturii franceze culte.

Acelaşi e cazul lui Creangă. Numai sub acest aspect de scriitor cult se poate vorbi de realism în sensul limitat al cuvântului. Unul din procedeele realistice ale scriitorului Ion Creangă este determinarea caracterelor ce ies din vagul simbolistic. Împăratul, tatăl feciorilor, are „ambiţ“ familial şi e tipul probozitorului:

«— Ce mânca văd eu bine că ai, zice el către fiul mijlociu; despre asta nu e vorbă, fătul meu, zise craiul posomorât, dar ia spuneţi-mi, ruşinea unde o puneţi? Din trei feciori, câţi are tata, nici unul să nu fie bun de nimica? Apoi drept să vă spun, că atunci degeaba mai stricaţi mâncarea, dragii mei... Să umblaţi numai aşa frunza frăsinelului toată viaţa voastră şi să vă lăudaţi că sunteţi feciori de craiu, asta nu miroasă a nas de om... Cum văd eu, frate-meu se poate culca pe-o ureche din partea voastră; la Sfântul Aşteaptă s-a împlini dorinţa. Halal de nepoţi ce are!»

Împăratul Verde e om naiv, mândru de averile sale şi capabil de a se entuziasma de minunile naturii şi de industria oamenilor.

„Pe unde să se găsească, nepoate!“ vorbeşte el de nişte pietre scumpe. „Ia în pădurea Cerbului. Şi Cerbul acela este tot bătut cu pietre scumpe, mult mai mari şi mai frumoase decât aceste. Mai întâi, cică are una în frunte, de străluceşte ca un soare. Dar nu se poate apropiè nimene de Cerb, căci este solomonit şi nici un fel de armă nu-l prinde; însă el, pe care l-a zări, nu mai scapă cu viaţă. De aceea fuge lumea de dânsul de-şi scoate ochii; şi nu numai atâta, dar chiar când se uită la cineva, fie om sau orice dihanie a fi, pe loc rămâne moartă. Şi cică o mulţime de oameni şi de sălbăticiuni zac fără suflare în pădurea lui, numai din astă pricină; se vede că este solomonit, întors de la ţâţă sau dracul mai ştie ce are, de-i aşa de primejdios. Dar cu toate aceste, trebuie să ştii nepoate, că unii oameni îs mai a dracului decât dracul; nu se astâmpără nici în ruptul capului; măcar că au păţit multe, tot cearcă prin pădurea lui, să vadă nu l-ar pute găbui cumva? Şi care dintre ei are îndrăzneală

mare şi noroc mai mare, umblând pe acolo, găseşte din întâmplare câte-o piatră de aceste, picată de pe Cerb, când se scutură el la şapte ani o dată, şi apoi acelui om nu-i trebuie altă negustorie mai bună. Aduce piatra la mine şi i-o plătesc cât nu face...“

Împăratul Roş este acru, cârcotaş. De pildă:

«— Bine, voinice, zise împăratul posomorât; a veni ea şi vremea aceea. Însă eu mai am o fată luată de suflet tot de o vârstă cu fata mea; şi nu e deosebire între dânsele nici la frumuseţă, nici la stat, nici la purtat. Hai, şi dacă-i cunoaşte-o care-i a mea adevărată, ie-ţ-o şi duceţi-vă de pe capul meu, că mi-aţi scos peri albi de când aţi venit. Iaca mă duc să le pregătesc, zise împăratul. Tu vină după mine şi dacă-i gâci-o, ferice de tine a fi! Iar de nu, luaţi-vă catrafusele şi începeţi a vă cărăbăni de la casa mea, căci nu vă mai pot suferi.»

Spânul e prefăcut, miorlăitor:

«— Cât despre inima mea, s-o dea Dumnezeu oricui, zice spânul, oftând… Numai ce folos? Omul bun n-are noroc: asta-i ştiută; rogu-te să nu-ţi fie cu supărare, drumeţule, dar fiindcă a venit vorba de-aşa, şi spun ca la un frate, că din cruda copilărie, slujesc prin străini, şi încaltea nu mi-ar fi ciudă, când n-aş vrea să mă dau la treabă, căci cu munca m-am trezit. Dar aşa, muncesc, muncesc şi nu s-alege nimica de mine; pentru că tot de stăpâni calici mi-am avut parte. Şi vorba ceea: la calic slujeşti, calic rămâi...»

Dar mai determinaţi sunt Flămânzilă, Gerilă şi ceilalţi. Întâi au un caracter de grup; deşi solidari în părţile esenţiale, sunt gâlcevoşi, o ţin întruna într-o ciorovăială. Cât despre Gerilă, acesta trece la fapte, la pozne maliţioase. De pildă:

«— Numai din pricina voastră am răcit casa, căci pentru mine era numai bună, cum era. Dar aşa păţeşti dacă te iei cu nişte bicisnici. Las’ că v-a mai păli el berechetul acesta de altă dată. Ştii că are haz şi asta? Voi să vă lăfăiţi şi să huzuriţi de căldură, iară eu să crăp de frig. Buuună treabă! Să-mi dau eu liniştea mea, pentru hatârul nu ştiu cui! Acuş vă târnâesc prin casă, pe rudă pe sămânţă; încaltea să nu se aleagă nimica nici de somnul meu, dar nici de al vostru.

— Ia tacă-ţi gura, măi Gerilă! ziseră ceilalţi. Acuş se face ziuă şi tu nu mai stincheşti cu braşoave de-ale tale. A dracului lighioaie mai eşti! Destul acum, că ne-ai făcut capul călindar. Cine-a mai dori să facă tovărăşie cu tine, aibă-şi parte şi poarte-ţi portul. Că pe noi ştiu că ne-ai ameţit [...]

— Ia, ascultaţi, măi! da de când aţi pus voi stăpânire pe mine? zise Gerilă. Apoi nu mă faceţi din cal măgar, că vă veţi găsi mantaua cu mine. Eu îs bun, cât îs bun, dar şi când m-a scoate cineva din răbdare, apoi nu-i trebuie nici ţigan de laie împotriva mea.»

Am vorbit despre umanismul lui Creangă.

Dialogul este alcătuit din elemente obiective conţinând adevăruri de aspect milenar, fie spre a demonstra filozofia de tradiţie orală a unui erou, fie spre a denunţa malignitatea acoperită sofistic, a altuia, cu parimii.

De pildă, spânul, spre a îndemna pe Harap Alb să-l ia drept slugă, vorbeşte astfel:

«—...Pesemne n-ai auzit vorba ceea că, de păr şi de coate goale nu se plânge nimene. Şi când nu sunt ochi negri, săruţi şi albaştri! Aşa şi d-ta: mulţămeşte lui Dumnezeu că m-ai găsit şi tocmeşte-mă» etc.

Deodată descoperim, nu fără surprindere, un adevăr admis în lumea rurală pe care în aspect fabulos o exprimă Creangă. Femeia trebuie să aibă ochi negri, cei albaştri sunt admişi de nevoie — *comme pis-aller*.

Eminescu, folclorist şi el, arată dimpotrivă, sub înrâurirea miturilor şi mediilor germane, preferinţă pentru părul blond şi ochii albaştri:

Ea se uită... Păru-i galben,
Faţa ei lucesc în lună,
Iar în ochii ei albaştri,
Toate basmele s-adună.

Pentru poetul cult, ochii de culoare albastră sugerează visarea, graţia fizică şi intelectuală. Cei mai închişi, căprii, sunt indiciul unui temperament senzual şi vesel:

Ochii tainici şi căprii
Strălucesc aşa de vii,
Iar de râde, are haz:
Cu gropiţe în obraz... Etc.

Era populară pe vremuri această romanţă de Traian Demetrescu:

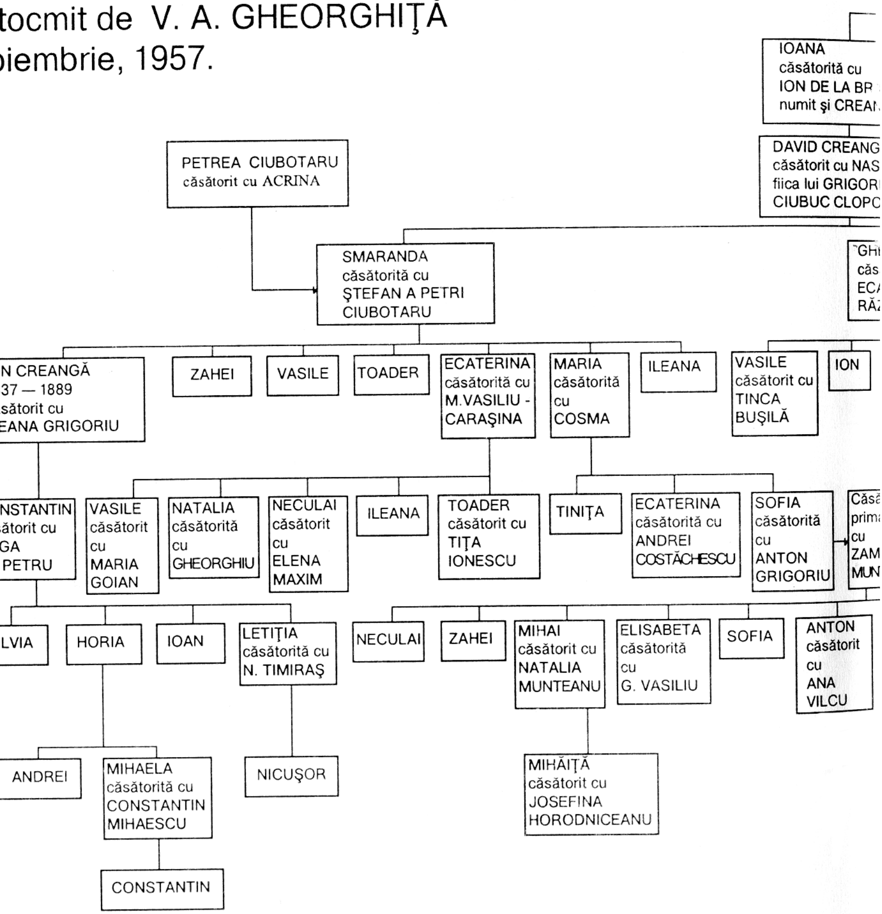
Călugărul din vechiul schit
O zi la el m-a găzduit
Şi de-ale lumii mi-a vorbit...
Iar când să plec, l-am întrebat:
“Ce soartă rea te-a îndemnat
Să caţi un loc printre sihaştri?“
El mi-a răspuns: „Doi ochi albaştri“.

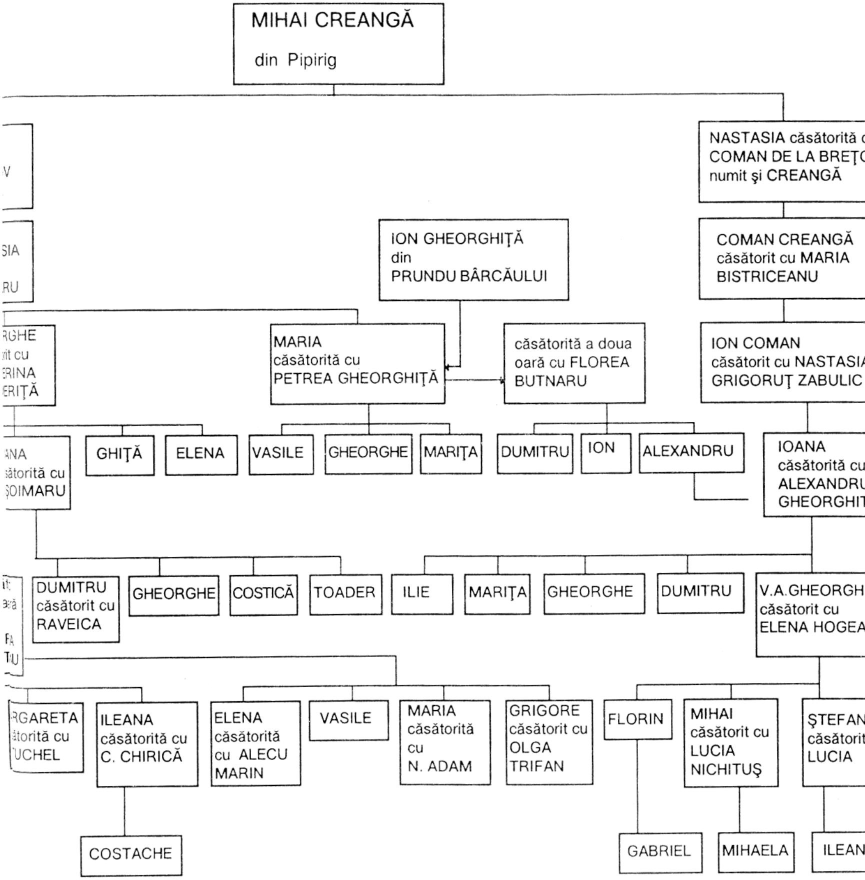
Deşi Creangă avea păr bălai şi ochi albaştri, nu s-a gândit la idei poetice de aspect nordic, n-a dat atenţie perspectivei mitologice ce se putea desprinde din albăstrimea ochilor şi a acceptat idealul de frumuseţe al lumii rurale. Într-asta rămâne „peuple“.

Peste toate aceste caracterizări, deşi în fond un scriitor „cult“, Creangă rămâne popular într-un sens înalt. Creaţia lui e lipsită de personalitate morală, de Weltanschauung individual. Asta se întâmplă numai creatorilor excepţionali, unui Shakespeare, de pildă. Orice autor, în afară de faptul că aparţine unui curent (clasicism, romantism, realism, naturalism etc.), are orizontul său, de la care priveşte viaţa şi care îi poartă numele. Goethe este wertherian, faustian şi goethean, Byron byronizează, Lamartine lamartinizează. Natură, gest moral, totul e aşa de impregnat de persoana creatorului, încât dacă încerci a copia aceste aspecte, cazi neapărat în pastişă. Există, în timpul desfăşurării unor astfel de personalităţi creatoare, fenomene de modă. Lamartinistul, într-o redingotă impecabilă, cu o mină sidefoasă, introdusă pe jumătate în întredeschizătura hainei, contemplă un lac rotund, obişnuit stând pe o bancă de piatră, intrată puţin în ruină din pricina vegetaţiei impetuoase. O salcie pletoasă şi aeriană ca o ploaie nu lipseşte. Wertherianul zace la pământ, scăldat în sânge, cu un pistol lângă el. În mână strânge medalionul unei Lotte oarecare. Byronianul, cu părul vâlvoi, cu cămaşa fâlfâind în vânt, cu faţa mistuită şi sumbră, şade la prora unei corăbii cu pânze, de unde vede în depărtare o Grecie antică în demoliţiune, nocturnă şi melancolică. Eminescianul zice:

Vino-n codru la izvorul
Care tremură pe prund,
Unde prispa cea de brazde
Crengi plecate o ascund.

RBORELE GENEALOGIC AL FAMILIEI
UI ION CREANGĂ
tocmit de V. A. GHEORGHIŢĂ
piembrie, 1957.

MIHAI CREANGĂ
din Pipirig
NASTASIA căsătorită c
COMAN DE LA BREŢ
numit şi CREANGĂ
ION GHEORGHIŢĂ
din
PRUNDU BÂRCĂULUI
COMAN CREANGĂ
căsătorit cu MARIA
BISTRICEANU
MARIA
căsătorită cu
PETREA GHEORGHIŢĂ
căsătorită a doua
oară cu FLOREA
BUTNARU
ION COMAN
căsătorit cu NASTASI
GRIGORUŢ ZABULIC
GHIŢĂ
ELENA
VASILE
GHEORGHE
MARIŢA
DUMITRU
ION
ALEXANDRU
IOANA
căsătorită cu
ALEXANDRU
GHEORGHI
ŞOIMARU
DUMITRU
căsătorit cu
RAVEICA
GHEORGHE
COSTICĂ
TOADER
ILIE
MARIŢA
GHEORGHE
DUMITRU
V.A.GHEORGH
căsătorit cu
ELENA HOGEA
ILEANA
căsătorită cu
C. CHIRICĂ
ELENA
căsătorită
cu ALECU
MARIN
VASILE
MARIA
căsătorită
cu
N. ADAM
GRIGORE
căsătorit cu
OLGA
TRIFAN
FLORIN
MIHAI
căsătorit cu
LUCIA
NICHITUŞ
ŞTEFAN
căsători
LUCIA
COSTACHE
GABRIEL
MIHAELA
ILEAN

Cu greu se va pretinde însă că cineva „crengizează“. Există latent, în popor, mii de Creangă: unul singur până acum a subliniat mesajul lor. E vorba de a descrie cântecul privighetorilor în poiană? Nici un împrumut făcut muzicii, ci simple replici curente. „Curente“ nu-i deajuns spus. Simple replici, repetate de veacuri, ajunse la o conciziune extremă, la o lustruire de cremene. Este cu desăvârşire exclus ca un autor obişnuit să aibă norocul să spună atât de simplu şi cuprinzător: «’Tă-vă pustia, privighetori, să vă bată...» Pentru asta trebuie să fii împins de la spate de milioane de ţărani, să vorbeşti în graiul lor, să fii unul exprimând pe toţi, absolut-obiectivul, golit de orice umbră de egotism şi de orgoliu artistic, deşi nu lipsit de simţul artei impersonale.

În materie de emoţii, cazul lui Creangă e mai simplu. Nu are de spus despre copilărie mai mult decât alţii. Chiotul lui este însă mai plin, sonor ca o voce minunată, distinsă într-o gloată, şi se rezumă la: „Şi, Doamne, frumos era pe atunci...“ Aşa cum există „idei primite“, sunt şi sentimente, adevăruri primite, însă nu de la generaţii limitate, ci de la un popor întreg, cu procesul de gândire prudent, totuşi în mişcare. Un creator popular genial este anulat ca individ şi fortificat ca exponent.

De aceea despre Creangă, ca artist, sunt puţine de spus, şi studiile se pierd în divagaţii. Un muzician poate imita huietul apelor, un pictor poate zugrăvi priveliştea, dar astea sunt succedanee artistice, nu impresii critice. Creangă este o expresie monumentală a naturii umane în ipostaza ei istorică ce se numeşte poporul român, sau, mai simplu, e poporul român însuşi, surprins într-un moment de genială expansiune. Ion Creangă este, de fapt, un anonim.

POSTFAŢĂ

CUPRINS

Despre viaţa lui Ion[1] Creangă avem, peste ceea ce ştim din *Amintirile* lui, foarte puţine ştiri. Sunt în genere informaţii anecdotice de la oameni care sau l-au cunoscut prea la suprafaţă şi târziu, sau n-au avut înţelegerea unui om de valoarea lui. La amintiri se adaugă documentele. Cercetări în Arhivele Statului din Iaşi şi din Bucureşti, în Arhivele Mitropoliei din Iaşi, culegerea corespondenţei de pe la rude şi prieteni au lămurit multe puncte din biografia lui Creangă. În fruntea cercetărilor de documente stă economul D. Furtună.

Trebuie adăugat că cu fiecare document ivit starea civilă a lui Creangă devine mai complicată. În general, atestatele sunt reconstituite cu martori, dar însemnarea din mitrică poate fi pusă, în aceste vremuri, la îndoială. De asemeni, pachetele de documente din arhive au adesea o dată globală, şi datarea induce în eroare. Din fericire, substanţa biografiei lui Ion Creangă rămâne statornică.

Ca şi în cazul lui Eminescu, am încercat a face portretul lui Creangă interpretând documentele. N-am făcut descoperiri noi , afară de puţine (de acum înainte nici nu se mai pot afla decât doar preciziuni de date), dar pricepătorul în materie îşi va da seama, credem, de felul nostru de a citi şi de al altora. Judecăţile asupra operei le-am unit cu naraţiunea biografică într-un portret totalitar, deoarece opera se află, întrucât îl priveşte pe Creangă, strâns legată de existenţa lui. Portretul acesta este o lucrare de curată ştiinţă. Informaţia este riguroasă şi completă, orice propoziţie e documentată. În sforţarea de a crea literar, nu ne folosim decât de mijloacele pe care le oferă compoziţia, înlăturând, de pildă, din text discuţia izvoarelor, neintroducând în naraţiune elementele anacronice. Dialogurile sunt citaţiuni, descripţiile sunt bizuite pe observaţie şi izvoare. Spre a folosi amintirii lui Creangă, făcând

---

[1]Adoptăm pe *Ion* şi nu pe *Ioan*, chiar dacă vreodată orăşeneşte Creangă ar fi semnat *Ioan Creangă*, deoarece în *Amintiri* povestitorul e chemat mereu *Ion* şi pentru că acesta e numele adevărat românesc, fiind faţă de *Ioan*, ceea ce *Mihai* este faţă de *Mihail*.

cartea atrăgătoare pentru cititor, am înlăturat aşa-zisul aparat critic, care dă un aer de mare erudiţie, dar care în materie de istorie literară este o mistificaţie. Pentru cercetătorul ştiinţific am recurs la o simplificare, pe care o înlesneşte faptul că toate scrierile despre Creangă sunt articole scurte în care amănuntele sunt uşor de găsit, fără arătarea neapărată a paginii. Am dat numere de ordine bibliografiei. Aceste numere le-am raportat în text. Cine voieşte să ştie de unde am scos o afirmaţie caută numărul la bibliografie şi găseşte astfel articolul folosit.

Se va zice, probabil, ca şi despre monografia eminesciană, că totul e «discutabil». Iată o vorbă fără noimă. Orice propoziţie din momentul formulării ei devine discutabilă, discutabilitatea şi obiectivitatea fiind două noţiuni corelative. Nici nu mai poate fi îndoială că Creangă de aici este reprezentarea noastră, fiindcă el nu poate trăi decât pe rând prin opera de interpretare a fiecăruia. Dar interpretarea aceasta e obiectivă, pentru că se bizuie pe documente. Oricât s-ar încerca altcineva să dea o altă imagine «mai obiectivă», el nu va putea decât să ajungă cam la aceeaşi viziune câtă vreme izvoarele sunt aceleaşi, sau, în sfârşit, la o impresie arbitrară, părăsindu-le.

Trebuie să mai adăugăm pentru aceia care, judecând numai literar, nu vor găsi destulă desfăşurare epică, adică destul volum, că un istoric nu poate umfla o carte cu fraze, depăşind materialul lui. Iar aici materia e puţină.

După examinarea directă şi atentă a bibliografiei respective am înlăturat tot ce nu are nici un interes informativ sau măcar literar (notiţe comemorative, recenzii mediocre, semnalări de articole pe care le-am citat o dată nemijlocit). De aici nu reiese că ceea ce a rămas este numaidecât de cea mai mare însemnătate. Mai sunt destule articole în fond fără interes, dar care, căzute în mâinile cercetătorului înaintea altora, pot da oarecare orientare. Multe, cele mai multe, dau o informaţie de a doua mână, făcând consideraţii în jurul documentelor, singurele absolut utile. Cei care au amintiri despre Creangă le repetă întocmai în tot felul de publicaţii. Le-am citat totuşi adesea, fiindcă se poate întâmpla ca o revistă să fie mai la îndemână decât alta. N-am însemnat cu asterisc importanţa articolelor, ca să nu jignim pe nimeni, fiindcă nimeni, vorbind despre Creangă, n-a voit să facă vreun rău. Dacă cineva are curiozităţi şi pentru articolele neînsemnate purtând în titlu numele lui Creangă, poate adânci prin indicaţiile noastre nefolositoarele cercetări.

G. C.

1938—1964

BIBLIOGRAFIE

CUPRINS

VIAŢA

Manuscrise la Academia Română: ms. 4. 074 (Scrieri de Ion Creangă, cumpărat de la dl Em. Gârleanu la 26 februarie 1908); ms. 3. 757 (Scrisori primite de Ion Creangă de la fiul său C. I. Creangă şi de la rude ale sale, în anii 1880—1891. Cumpărat de la Isr. Vuppermann[1] din Iaşi, la 19 iunie 1907). Documente originale la Institutul de istorie literară şi folclor.

1. GH. ADAMESCU, *Contribuţiuni la bibliografia românească*, Bucureşti, I, 1921, p. 121—123; II, 1923, p. 182—183; III, 1928, p. 133—134.
2. F. ADERCA, *De vorbă cu dl I. Slavici,* în *Mişcarea literară,* II, 1925, nr. 12.
3. *Adunarea scrierilor lui Ion Creangă,* în *Lupta,* VI, nr. 1. 025 din 14 ianuarie 1890.
4. V. ALECSANDRI, *Scrisori,* I, ed. Il Chendi şi E. Carcalechi, Bucureşti, «Socec», 1904.
5. GRIG. I. ALEXANDRESCU, *Amintiri despre Ion Creangă*, în *Convorbiri literare*, XXXIII, nr. 12 din 15 decembrie 1899, p. 1073—1084.
6. GRIG. I. ALEXANDRESCU, *Biografia lui I. Creangă,* în *Ioan Creangă, Opere complete, cu o biografie*, Partea I, Bucureşti, «Biblioteca pentru toţi», nr. 28.
7. Aniversarea morţii lui Ion Creangă (o scrisoare a lui I. C), în *Ion Creangă,* XIII, nr. 2 din februarie 1920, p. 17—18.
8. ECON. I. ANTONOVICI, *O cerere a lui Ion Creangă,* în *Ion Creangă,* IV, nr. 2 din februarie 1911, p. 41.
9. *Anuarul Institutului Vasile Lupu (Şcoala normală de la Trei Ierarhi din Iaşi) pe anul şcolar 1863—1864*. Publicat de directorul Titu Maiorescu, Iassi, 1864.
10. *Anuarul Universităţii din Iaşi pe anul şcolar* 1895—1896, Bucureşti, 1897, p. 89.
11. V. I. ATANASIU, *Abecedare şi abecedarişti*, în *Era nouă* din 26 mai, 16 iunie şi 25 august 1891.

---

[1]Fără îndoială, greşit: trebuie să fie anticarul Kuppermann.

12. E. BAICAN, *Moş Iordache Halandala*, în *Făt-Frumos* (Bârlad), I, decembrie 1904—ianuarie 1905, p. 274—276.
13. JEAN BART, *Ion Creangă,* în *Adevărul literar şi artistic*, IX, 1930, nr. 489.
14. I. A. BASSARABESCU, *Cine a îndemnat pe Creangă să scrie*, în *Convorbiri literare*, LXIII, 1930, februarie, p. 3—5.
15. N. A. BOGDAN, *Ion Creangă (Câteva amintiri)*, în *Familia*, XXVI, 1890, p. 104—107.
16. N. A. BOGDAN, *Ion Creangă (Câteva amintiri),* în *Era nouă,* nr. 97 din 11 august 1891.
17. N. A. BOGDAN, *Potcapul lui Creangă,* în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
18. N. A. BOGDAN, *I. Creangă la Băile Slănicului*, în *Lupta pentru viaţă,* I, 1904, nr. 5, p. 72—75.
19. [N. A. BOGDAN], *Biserica din Humuleşti, note şi impresii*, în *Ioan Neculce*, fasc. 4, 1924, p. 291—293.
20. N. A. BOGDAN, *I. Creangă,* în *Solia Moldovei*, II, 1928, nr. 16.
21. N. A. BOGDAN, *Creangă la Slănicul Moldovei* (1885), în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, p. 32—36.
22. N. A. BOGDAN, *Lucruri inedite şi foarte interesante despre Ion Creangă,* în *Opinia* (Iaşi), XXVIII, nr. 7. 643 din 18 octombrie 1932.
23. N. A. BOGDAN, *Poveşti şi anecdote din popor*, ed. a II-a, Iaşi, «Şaraga» [1897].
24. N. A. BOGDAN, *Poveşti şi bazaconii din Moldova*, ed. a III-a, Bucureşti «Socec», 1923, p. 320—350.
25. N. A. BOGDAN, *Oraşul Iaşi*, ed. a II-a, Iaşi, 1913—1915.
26. GH. BOGDAN-DUICĂ, *Variante ungureşti la Ion Creangă,* în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, p. 5—10.
27. JEAN BOUTIÈRE, *La vie et l'oeuvre de I. Creangă,* Paris, 1930.
28. *Buletinul Ministerului Instrucţiunii Publice şi Cultelor*, I, 1885, nr. 5, p. 355.
29. G. CĂLINESCU, *Viaţa lui Mihai Eminescu*, ed. a II-a, Bucureşti, «Cultura naţională».
30. CONST. CALMUSCHI, *În munţii Neamţului*, Galaţi, 1903.
31. IL. CHENDI, *Creangă şi Eminescu*, în *Omagiu lui Mihai Eminescu*, Bucureşti, 1909, p. 139—143.
32. GH. CODREANU, *Comemorarea lui Ion Creangă*, în *Junimea literară,* VII, 1910, p. 52.
33. CORESI [ARTHUR STAVRI], *Sfârâiacul (Amintire)*, în *Şezătoarea*, V, decembrie 1899, nr. 12, p. 199—201.
34. GEORGE A. COSMOVICI, *Note*, în *Ion Creangă,* II, decembrie 1909, nr. 12, p. 330—332.

35. CONST. I. CREANGĂ, *Lupta pentru existenţă,* Bucureşti, 1896.
36. CONST. I. CREANGĂ, *Memoriu în chestia înfiinţării de către stat a monopolului hârtiei de ţigări*, Bucureşti, 1900.
37. CONST. I. CREANGĂ, *Domniţa Maria şi Copilul din casă,* Bucureşti, 1905.
38. Dr. G. D. CREANGĂ, *Origina lui Ion Creangă,* în Universul, 54, nr. 150 din 3 iulie 1937.
39. IOAN CREANGĂ, în *Familia*, XXXII, nr. 24 din 16/28 iunie 1896, p. 277—278.
40. + ION CREANGĂ, în *Şezătoarea*, V, decembrie 1899, nr. 12, p. 201—204 (după *Era nouă* din 7 ianuarie 1890).
41. I. CREANGĂ, *Două scrisori*, în *Convorbiri literare*, XXV, 1891—1892, p. 1117—1118.
42. I. CREANGĂ, *O scrisoare* în *Ion Creangă,* III, martie 1910, nr. 3, p. 61.
43. I. CREANGĂ, *Scrisori*, în *I. E. Torouţiu şi Gh. Cardaş, Studii şi documente literare*, I, Bucureşti, 1931 (Trei scrisori ale lui I. C. către I. Negruzzi), p. 307—310.
44. I. CREANGĂ, *Scrisori,* în *I. E. Torouţiu, Studii şi documente literare*, III, Bucureşti, 1932 (Două scrisori ale lui I. C. către I. Slavici şi una a aceluiaşi către N. Gane), p. 119—123.
45. I. CREANGĂ, *Scrisori,* în *I. E. Torouţiu, Studii şi documente literare*, V, Bucureşti, 1935 (Şase scrisori ale lui I. C. către Titu Maiorescu), p. 40—45.
46. I. CREANGĂ, *Scrisori,* în *Opere complete*, ed. Marmeliuc, Cernăuţi, 1924.
47. I. CREANGĂ, *Întâmpinare la critica domnului I. Nădejde asupra părţei ştiinţifice din cartea de cetire «Învăţătoriul copiilor»,* în *Contemporanul,* nr. 8 din 16 octombrie 1881, p. 278—279.
48. I. CREANGĂ, *Când eram în floarea mea* şi *Mieluşica*, în *Contemporanul*, nr. 12 din 16 decembrie 1881, p. 431—433.
49. I. CREANGĂ, *Bratu,* în *Contemporanul*, nr. 13 din 1 ianuarie 1882, p. 483—485.
50. I. CREANGĂ, *Lina Catalina*, în *Convorbiri literare*, XV, 1881—1882, p. 383 squ.
51. I. CREANGĂ, *Satirice (versuri inedite),* în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
52. A. C. CUZA, *De-ale lui Creangă (Din povestea «bujdeucei», Unde şi când a murit Ion Creangă?),* în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, p. 11—20.
53. DAN. [N. A. BOGDAN], *Băile de la Slănic (O escursiune la graniţă),* în *Liberalul* (Iaşi), VI, 1885, nr. 140 din 4/16 iulie.

54. AR. DENSUŞIANU, *Istoria limbii şi literaturii române*, ed. a II-a, 1894, p. 178, 331.
55. V. DORIN, *Amintiri despre Ion Creangă,* în *Ion Creangă,* IV, nr. 1 din ianuarie 1911, p. 4.
56. *Dosarul lui Ion Creangă,* în *Şezătoarea*, VII, 1902, p. 130—133.
57. *Dosarul lui Ion Creangă,* în *Şezătoarea*, XXXVI, 1928 (v. XXIV), p. 16.
58. *Două acte*, în *Luceafărul*, IX, 1910, p. 24—25.
59. EMILGAR [EMIL GÂRLEANU], *Ioan Creangă,* în *Arhiva* (Iaşi) XIII, 1902, p. 311—343.
60. EMILGAR, *Asupra biografiei lui Ioan Creangă,* în *Făt-Frumos* (Bârlad), I, 1904, p. 82—86.
61. EMILGAR, *Note relative la manuscriptele şi ediţiile operilor lui Ion Creangă,* în *Făt-Frumos* (Bârlad), I, 1904, p. 24—28.
62. EMILGAR, *Ioan Creangă şi Mihai Eminescu*, în *Făt-Frumos* (Bârlad), I, 1904, p. 82—86.
63. *Eminescu comemorativ*, Album artistic literar întocmit de Octav Minar, Iaşi [1909].
64. M. EMINESCU, *Scrieri politice şi literare*, I, Bucureşti, «Minerva», 1905, p. 243—283, passim.
65. I. P. FLORANTIN, *Cărţile didactice în clasa I primară,* în *Liberalul* (Iaşi), VIII, din 13 mai, 12 iunie şi 22 august 1887.
66. [I. P.] F[LORANTIN], *O neomenoasă speculă cu cărţi didactice,* în *Lupta,* IV, nr. 303 din 18 iulie 1887.
67. DUMITRU FURTUNĂ, *O scrisoare a lui Ion Creangă,* în *Ion Creangă* VII, noiembrie—decembrie 1914, nr. 11—12, p. 292—293.
68. DUMITRU FURTUNĂ, *Cuvinte şi mărturii despre Ion Creangă, cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la moartea sa*, Bucureşti, «L. Alcalay», [1915].
69. ECON. D. FURTUNĂ, *Încă o scrisoare inedită a lui I. Creangă,* în *Ramuri*, XX, 1926, nr. 3—4, p. 136.
70. ECON. D. FURTUNĂ, *Anii de suferinţă ai lui Ion Creangă (Trei scrisori necunoscute),* în *Năzuinţa românească,* V, 1926, nr. 3, p. 37—39.
71. ECON. D. FURTUNĂ, *Facultatea de teologie din Iaşi,* Dorohoi, 1926.
72. ECON. D. FURTUNĂ, *Din trecutul Facultăţii de teologie din Iaşi*, în *Tudor Pamfile*, IV, 1926, p. 87—89.
73. ECON. D. FURTUNĂ, *O scrisoare a lui Creangă,* în *Făt-Frumos* (Suceava), I, 1926, p. 71—72.
74. ECON. D. FURTUNĂ, *Creangă inedit (O scrisoare a sa din 1862),* în *Făt-Frumos* (Suceava), II, 1927, p. 33—37.

75. ECON. D. FURTUNĂ, *Creangă şi mergerea la teatru a clericilor,* în *Făt-Frumos* (Suceava), II, 1927, p. 69—71, 139—142.
76. ECON. D. FURTUNĂ, *O poveste de la sora lui Creangă,* în *Făt-Frumos*, (Suceava), III, 1928, p. 5.
77. ECON. D. FURTUNĂ, *Arhimandritul erou al lui I. Creangă,* în *Lumea* (Iaşi) din 11 şi 23 ianuarie 1931.
78. ECON. D. FURTUNĂ, *Datarea exactă a unei scrisori*, în *Lumea,* XIV, nr. 3.814 din 9 martie 1931.
79. ECON. D. FURTUNĂ, *«Şcoliţa» lui Creangă,* în *Cuget clar*, II, 1937, nr. 9, p. 139—141.
80. EM. G[ÂRLEANU], *Manuscrisele lui Creangă,* în *Luceafărul,* IX, 1910, p. 6.
81. EM. GÂRLEANU, *Biserica veche din Broşteni*, în *Junimea literară,* VII, 1910, p. 8.
82. [EM. GÂRLEANU], *O piesă de teatru a lui Ion Creangă,* în *Luceafărul,* IX, 1910, p. 8.
83. V. V. GEORGESCU, *Creangă la «Junimea»,* în *Adevărul literar şi artistic*, IX, 1930, nr. 505.
84. P. GHEORGEASA şi EUGENIA N. POSA, *Dintr-ale lui Ion Creangă,* în *Ion Creangă,* XIII, nr. 2 din februarie 1920, p. 18—21.
85. V. A. GHEORGHIŢĂ, *Cum a fost introdus Creangă la «Junimea»,* în *Tudor Pamfile*, IV, 1926, p. 5—6.
86. CONST. D. GHEORGHIU, *Dicţionar geografic al judeţului Neamţu (la anul 1890),* Bucureşti, «Soc. geogr. rom.», 1895.
87. O. G[OGA], *Bujdeuca lui Creangă,* în *Luceafărul,* VI, 1907, p. 23.
88. ARTUR GOROVEI, *Amintiri despre Ion Creangă,* în *Şezătoarea*, V, decembrie, 1899, nr. 12, p. 191—195.
89. ARTUR GOROVEI, *Ion Creangă,* în *Viaţa românească,* XIII, 1921 (vol. 48), p. 357—363.
90. ARTUR GOROVEI, *Însemnări de ale lui Creangă,* în *Făt-Frumos*, (Suceava), V, 1930, p. 21—25.
91. ARTUR GOROVEI, *Cu privire la Ion Creangă,* în *Convorbiri literare*, LXIV, 1931, p. 869—876.
92. ARTUR GOROVEI, *Catihetul de la Fălticeni,* în *Lumea*, XIV, nr. 4.014 din 30 octombrie 1931.
93. ARTUR GOROVEI, *Catihetul lui Ion Creangă,* în *Adevărul literar şi artistic,* X, 1932, nr. 594.
94. I. GRĂMADĂ, *Societatea academică social-literară «România jună» din Viena* (1871—1911), Arad, 1912.

95. CONSTANTIN GRIGORIU, *Ion Creangă şi Gheorge Ienăchescu, preot,* în *Ion Creangă,* II, decembrie 1909, nr. 12, p. 315—325.
96. CONSTANTIN GRIGORESCU, *Răspuns unui calomniator,* în *Şezătoarea*, vol. VII, 1903, p. 193—196.
97. ZAHEI GRIGORIU, *Din viaţa lui Ion Creangă,* în *Ion Creangă,* II, decembrie 1909, nr. 12, p. 336.
98. EDUARD GRUBER, *Stil şi gândire*, Iaşi, «Şaraga», 1888.
99. I.A.R., *Două scrisori de la Eminescu şi Creangă,* în *Convorbiri literare*, XXXIX, 1905, p. 1151—1152.
100. TRAIAN ICHIM, *Actul de căsătorie a lui I. Creangă, Actul de moarte a lui I. Creangă,* în *Ioan Neculce,* fasc. 7, 1928, Iaşi, 1929, p. 243, 243—244.
101. GH. IENĂCHESCU, *Bustul lui I. Creangă,* în *Evenimentul* (Iaşi), nr. 29 şi 30 din 6 şi 7 martie 1902.
102. *Înmormântarea lui Ion Creangă,* în *Lupta,* VI, nr. 1. 021 din 10 ianuarie 1890.
103. *Însemnările lui Creangă,* în *Luceafărul*, IX, 1910, p. 25.
104. *Inserţiuni şi reclame,* în *Noul curier român* (Iaşi), nr. 112 din 23 septembrie 1872.
105. IOAN S. IONESCU, *Calicul din Talpalari (Anecdotă),* în *Era nouă* din 22 decembrie 1891.
106. IOAN S. IONESCU, *Calicul din Talpalari (Anecdotă),* în *Şezătoarea*, vol. VI, 1901, p. 168—169.
107. IOAN S. IONESCU, *Poveşti, anecdote, impresii de călătorie, diverse,* Iaşi, Tip. Naţională, 1905.
108. N. IORGA, *Ceva despre Ion Creangă,* în *Neamul românesc literar*, II, 1910, nr. 2, p. 17—19.
109. N. IORGA, *Ceva despre Ion Creangă,* în *Oameni care au fost*, I, Bucureşti, «Fund. Regele Carol II», 1934, p. 392—395.
110. WILHELM DE KOTZEBUE, *Din Moldova (Tablouri şi schiţe din 1850),* Iaşi, «Viaţa românească» 1920.
111. WILHELM DE KOTZEBUE, *Lascar Viorescu, roman din viaţa Moldovei* (1851), Iaşi, «Viaţa românească», 1920.
112. BARBU LĂZĂREANU, *Un tovarăş al lui Creangă,* în *Adevărul,* 44, nr. 14.539 din 26 mai 1931.
113. BARBU LĂZĂREANU, *Cu privire la Creangă,* Bucureşti, «Cultura românească», [1937].
114. Prof. Dr. N. LEON, *Amintiri,* II, Iaşi, «Viaţa românească», 1925.

115. *Liberalul* (Iaşi), 1885, 1887, passim.
116. M. LUPESCU, *Amintiri despre Ion Creangă,* în *Şezătoarea,* V, decembrie 1899, nr. 12, p. 188—191.
117. M. LUPESCU, *Amintiri despre Creangă,* în *Făt-Frumos* (Bârlad), I, decembrie 1904—ianuarie 1905, p. 282—283.
118. M. LUPESCU, *Amintiri despre Ion Creangă,* în *Ion Creangă,* II, decembrie 1909, nr. 12, p. 333—335.
119. M. LUPESCU, *Soţia lui Ion Creangă,* în *Ion Creangă,* V, octombrie 1912, nr. 10, p. 319.
120. M. LUPESCU, *Amintire despre Ion Creangă,* în *Ion Creangă,* V, decembrie 1912, nr. 12, p. 353—355.
121. M. LUPESCU, *Pr. Vasile Grigorescu, catihetul din Folticeni al lui Ion Creangă,* în *Ion Creangă,* VII, noiembrie—decembrie 1914, nr. 11—12, p. 290—292.
122. M. LUPESCU, *Ion Creangă şi normaliştii de la «V. Lupu»,* în *Ion Creangă,* XII, noiembrie—decembrie 1919, nr. 11—12, p. 99—101.
123. LYS [D. NANU], *Un detractor al lui Creangă,* în *Epoca* din 16 februarie 1902 şi în *Şezătoarea*, vol. VII, 1903, p. 196—197.
124. TITU MAIORESCU, *Istoria contemporană a României* (1866—1900), Bucureşti, «Socec», 1925, p. 13—14, 38—40.
125. TITU MAIORESCU, *Însemnări zilnice,* I (1855—1880), Bucureşti, «Socec», 1937, p. 136, 263.
126. A. MÂNDRU, *Moş Creangă (poezie),* în *Făt-Frumos* (Bârlad), I, decembrie 1904—ianuarie 1905, p. 262.
127. RADU MANOLIU, *Neamul lui Ion Creangă,* în *Ion Creangă,* XII, noiembrie—decembrie 1919, nr. 11—12, p. 98—99.
128. C. MEISSNER, *În amintirea lui I. Creangă,* în *Anuarul şcolii normale «Vasile Lupu»,* VII (1930—1931, 1931—1932).
129. EMILE MELBERT, *Anuarul naţional al României pe 1902*, Bucureşti, 1902.
130. OCTAV MINAR, *Creangă despre Eminescu*, în *Cosinzeana,* III, nr. 17—18 din 27 aprilie 1913, p. 243—245.
131. OCTAV MINAR, *Povestitorul Ion Creangă,* în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
132. O. M[INAR], *Amintiri glumeţe din viaţa lui Ion Creangă,* în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
133. [O. MINAR], *Creangă autorul unei comedii,* în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
134. O. M[INAR], *Scrisorile lui Creangă,* în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 de-

cembrie 1914.
135. OCTAV MINAR, *Cum a iubit Eminescu*, Bucureşti, Bibl. «Lumina», nr. 22—23, p. 44, 50—51.
136. *Monitorul oficial* nr. 155 din 14/15 iulie 1872, p. 927.
137. LECA MORARIU, *Anul naşterii lui Creangă,* în *Junimea literară,* XII, 1923, p. 455.
138. LECA MORARIU, *Pentru autenticitatea unui articol al lui Creangă,* în *Junimea literară,* XIII, 1924, p. 63.
139. LECA MORARIU, *Iarăşi autenticitatea unui articol al lui Creangă,* în *Junimea literară,* XIV, 1925, p. 92.
140. LECA MORARIU, *Coperta noastră,* în *Junimea literară,* XIV, 1925, p. 215.
141. LECA MORARIU, *Ileana Creangă,* în *Junimea literară,* XIV, 1925, p. 322—324.
142. LECA MORARIU, *Ne completăm corespondenţa lui Creangă,* în *Junimea literară,* XIV, 1925, p. 330.
143. LECA MORARIU, *Spiţa neamului lui Creangă,* în *Junimea literară,* XIV, 1925, p. 330—331.
144. LECA MORARIU, *Grigore Ciubuc «Clopotarul»,* în *Junimea literară,* XIV, 1925, p. 331.
145. LECA MORARIU, *Drumuri moldovene,* reproducere din *Glasul Bucovinei*, VIII, 1925, Cernăuţi, 1925.
146. LECA MORARIU, *Institutorul Creangă, reproducere din Glasul Bucovinei*, VIII, 1925, Cernăuţi, 1925.
147. L[ECA] M[ORARIU], *Data morţii lui Zahei Creangă,* în *Junimea literară,* XV, 1926, p. 41.
148. L[ECA] M[ORARIU], *Iarăşi corespondenţa lui Creangă,* în *Junimea literară,* XV, 1926, p. 41.
149. LECA MORARIU, *Iarăşi un inedit portret al Ilenei Creangă,* în *Junimea literară,* XV, 1926, p. 78.
150. L[ECA] M[ORARIU], *Pentru lămurirea unei scrisori a lui Creangă,* în *Junimea literară,* XV, 1926, p. 91.
151. LECA MORARIU, *Omul Ion Creangă,* în *Făt-Frumos* (Suceava), I, 1926, p. 120—121.
152. LECA MORARIU, *Iarăşi scrisorile lui Creangă,* în *Făt-Frumos* (Suceava), I, 1926, p. 123.
153. LECA MORARIU, *Creangă la «Junimea»,* în *Făt-Frumos* (Suceava), I, 1926, p. 158.
154. LECA MORARIU, *Pentru cea mai artistică scrisoare a lui Creangă,* în

Făt-Frumos (Suceava), II, 1927, p. 98—100.
155. LECA MORARIU, *Ştiri noi despre Creangă,* în *Făt-Frumos* (Suceava), III, 1928, p. 197—198.
156. LECA MORARIU, *Creangă*, în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, p. 1—4.
157. LECA MORARIU, *Creangă revizuit de V. Conta?,* în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, p. 44—46.
158. LECA MORARIU, *Creangă mort de două ori şi deci... comemorarea de două ori*, în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, p. 47.
159. LECA MORARIU, *De-ale lui Creangă (Popa Duhu şi Zahei Creangă), extras din Calendarul «Glasul Bucovinei»,* 1926, Cernăuţi, 1926.
160. I. NĂDEJDE, *Partea ştiinţifică din «Învăţătoriul copiilor» de dnii C. Grigorescu, I. Creangă şi V. Receanu*, ed. a VI-a, Iaşi, 1880, în *Contemporanul,* 1881, p. 205—211, nr. 6 din 16 septembrie.
161. I. NĂDEJDE, *Răspuns la întâmpinarea dlui Creangă, la critica părţii ştiinţifice din «Învăţătoriul copiilor»,* în *Contemporanul*, 1881, pp. 280—282, nr. 8 din 16 octombrie.
162. I. NĂDEJDE, *Generozitatea d-lui Creangă,* în *Contemporanul*, 1881, p. 339—240, nr. 9 din 1 noiembrie.
163. N. C., *Ion Creangă,* în *Luceafărul*, XV, 1920, p. 18—19.
164. IACOB NEGRUZZI, *Ion Creangă,* în *Convorbiri literare*, XXIII, 1889—1890, p. 981—983.
165. IACOB NEGRUZZI, *Scrieri complete*, vol. I, *Còpii de pe natură, Scrisori*, Bucureşti, «Socec», 1894.
166. IACOB C. NEGRUZZI, *O scrisoare,* în *Ion Creangă,* II, 1909, nr. 12, p. 312—314.
167. IACOB NEGRUZZI, *Amintiri din «Junimea»,* Bucureşti, «*Viaţa românească*» [1921], p. 127, 188—189, 209—213.
168. *Noul curier român* (Iaşi), 1871—1873, passim.
169. *Noul curier român* (Iaşi), nr. 119 din 10 octombrie 1872.
170. *O scrisoare a lui Ion Creangă,* în *Sămănătorul,* II, 1903, p. 304.
171. *O scrisoare a lui Ion Creangă,* în *Junimea literară,* VII, 1910, p. 19.
172. T. P[AMFILE], *Rămăşiţe de la Ion Creangă,* în *Ion Creangă,* II, 1909, nr. 12, p. 336.
173. T. PAMFILE, *O prefaţă,* în *Ion Creangă,* XII, noiembrie-decembrie 1919, nr. 11—12, p. 93—97 şi în *Ion Creangă, Opere complete,* Chişinău.
174. T. PAMFILE, *Casa şi neamurile lui Ion Creangă din Humuleşti*, în *Ion Creangă,* XIII, ianuarie 1920, nr. 1, p. 2.
175. GEORGE PANU, *Amintiri de la «Junimea»* din Iaşi, I—II, Bucureşti, 1908, 1910.

176. JEAN PASCAL, *La bojdeuca lui Creangă din Ţicău,* în *Lumea*, XIV, nr. 3.977 din 17 septembrie 1931.
177. *Pentru amintirea lui Creangă,* Iaşi, 1918.
178. HORIA PETRA-PETRESCU, *La mormântul lui Ion Creangă,* în *Românul* (Arad), I, nr. 259 din 26 noiembrie/9 decembrie 1911.
179. VASILE PETROVANU, *Istoricul şcolii normale «Vasile Lupu»,* I—II, în *Anuarul şcolii normale «Vasile Lupu»,* II (1926—1927), III (1927—1928).
180. G. POLCOVNICUL, *Ion Creangă, preparand la Institutul «Vasile Lupu»,* în *Revista critică,* II, 1928, p. 112—117.
181. GH. POLCOVNICUL, *Atestatul de învăţător a lui Ion Creangă,* în *Ioan Neculce,* fasc. 7, 1928, p. 254—255.
182. GH. POLCOVNICU, *Polemica dintre Creangă şi I. Nădejde*, în *Vremea şcolii*, II, 1929, p. 341.
183. E. PRECUP, *Viaţa şi opera lui I. Creangă,* Gherla, 1921.
184. LUCIAN PREDESCU, *Contribuţiuni la istoria literară,* în *Junimea literară,* XVIII, 1929, p. 384—388.
185. LUCIAN PREDESCU, *Contrbuţiuni la istoria literară (I. Creangă şi profesoratul),* în *Arhiva* (Iaşi), XXXVII, 1930, p. 253.
186. LUCIAN PREDESCU, *O scrisoare a lui Creangă datată greşit,* în *Convorbiri literare*, LXIII, 1930, p. 1062—1064.
187. LUCIAN PREDESCU, *Câţiva membri ai familiei Creangă,* în *Revista Arhivelor,* vol. III, 1930—1931.
188. LUCIAN PREDESCU, *Pe marginea unei scrisori a lui Ioan Creangă,* în *Opinia* (Iaşi), XVII, nr. 7.154 din 11 martie 1931.
189. LUCIAN PREDESCU, *Divorţul lui Ion Creangă (completări inedite),* în *Opinia* (Iaşi), XVII, nr. 7.281 din 11 august 1931.
190. LUCIAN PREDESCU, *Data naşterii lui Ion Creangă (precizări inedite),* în *Opinia* (Iaşi), XVII, nr. 7.329 din 6 octombrie 1931.
191. LUCIAN PREDESCU, *Diaconia lui Ion Creangă (date noi),* în *Cuget clar,* IV, 1931, p. 289—295.
192. LUCIAN PREDESCU, *Unde a răposat Ion Creangă,* în *Convorbiri literare*, LXIV, 1931, p. 265—266.
193. LUCIAN PREDESCU, *Date noi despre familiile Creangă şi Ciobotariu*, în *Adevărul literar şi artistic*, X, 1931, nr. 541.
194. LUCIAN PREDESCU, *Diaconia lui Ion Creangă (Date noi),* în *Adevărul,* XLIV, nr. 14. 631 din 12 septembrie 1931.

195. LUCIAN PREDESCU, *Ion Creangă şi familia sa, negustori,* în *Adevărul*, XLIV, nr. 14.738 din 20 septembrie 1931.
196. LUCIAN PREDESCU, *Povestitorul Ion Creangă şi «Prima societate de economie din Iaşi»,* în *Opinia* (Iaşi), XXVIII, nr. 7.426 din 31 ianuarie 1932.
197. LUCIAN PREDESCU, *Diaconul şi institutorul Ion Creangă (rectificări şi date noi),* în *Adevărul literar şi artistic*, XI, 1932, nr. 611.
198. LUCIAN PREDESCU, *Despre Creangă şi rudele sale (Contribuţii noi),* în *Adevărul*, XLV, nr. 14.838 din 18 mai 1932.
199. *LUCIAN PREDESCU, *Date inedite asupra familiilor Creangă şi Ciobotariu,* în *Arhivele Olteniei*, X, 1931, p. 450—456.
200. LUCIAN PREDESCU, *Ioan Creangă,* I *(Vieaţa)*, II *(Opera)*, Bucureşti, «Bucovina», 1932.
201. [PROPERŢIU], *Profesorul Creangă,* în *Şezătoarea*, V, 1899, nr. 12, p. 205—208 (după *Lumea ilustrată,* I, 1891, p. 146—151).
202. V. RĂCEANU, GH. IENĂCHESCU şi I. CREANGĂ, *O întrebare d-lui A. Gorjian, autorul mai multor cărţi de geografie de institutorii...,* Iaşi, Tip. Naţională, 1886.
203. V. RĂCEANU, GH. IENĂCHESCU, C. GRIGORESCU şi I. CREANGĂ, *Răspuns la criticile nedrepte şi calomniile înverşunate îndreptate contra cărţilor noastre de şcoală de către domnul Ioan Pop Florantin, profesor de filozofie la Liceul Naţional din Iaşi, de institutorii...,* Iaşi, 1888.
204. ALECU RUSSO, *Piatra Teiului şi Iaşii şi locuitorii săi* în 1840, Vălenii-de-munte, 1909.
205. MIHAIL SADOVEANU, *În amintirea lui Creangă,* Iaşi, *«Viaţa românească» (Foi volante),* 1920.
206. MIHAIL SADOVEANU, *Informaţii despre Ion Creangă,* în *Adevărul,* XLVII, nr. 15.031 din 1 ianuarie 1933.
207. MIHAIL SADOVEANU, *Un document nou referitor la Ion Creangă,* în *Adevărul*, LI, nr. 16.304 din 22 iulie 1937.
208. C. SĂTEANU, *Unde a murit Ion Creangă?* în *Adevărul,* XLIV, nr. 14.423 din 4 ianuarie 1931.
209. C. S[ĂTEANU], *Un act «cavaleresc» al ţăranului din Humuleşti,* în *Adevărul literar şi artistic.*, XI, 1932, nr. 611.

---

*În afară de acest articol, cercetătorul se poate scuti de a mai consulta celelalte articole ale autorului, întrucât substanţa lor a fost absorbită în volumul de la nr. 200.

210. C. SĂTEANU, *Din viaţa lui Creangă,* în *Adevărul literar şi artistic*, XI, 1932, nr. 611.
211. C. SĂTEANU, *Creangă la şcoala lui Braşoveanu. Câteva reminiscenţe pedagogice şi anecdotice ale unui elev al său,* în *Adevărul,* XLVII, nr. 15.031 din 1 ianuarie 1933.
212. PETRU GH. SAVIN şi GH. ŞUŞNEA, *Din viaţa lui Ion Creangă,* în *Ion Creangă,* II, 1909, nr. 12, p. 335.
213. GR. GR. SCORPAN, *Furtună, clopotniţă şi castraveţi,* în *Revista critică,* V, 1931, p. 129—131.
214. G. SEM, *De vorbă cu dl Jean Bart*, în *Adevărul literar şi artistic*, VII, 1926, nr. 287.
215. I. SIMIONESCU, *Bojdeuca lui Creangă,* în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
216. IOAN SLAVICI, *Amintiri,* Bucureşti, «Cultura naţională», 1924.
217. TH. D. SPERANTIA, *Amintiri despre Ion Creangă, Iaşi*, «Viaţa românească», 1927.
218. *Statutele primei Societăţi de Economie din Urbea Iaşi*, ed. a VI-a, Iaşi, 1910.
219. ARTHUR STAVRI, *Ion Creangă (schiţă biografică),* în *Revista nouă,* II, 1889, nr. 11—12, p. 475—477.
220. R. Ş[UŢU], *Bojdeuca lui Creangă,* în *Opinia* (Iaşi), XXII, din 23 aprilie 1926.
221. RUDOLF ŞUŢU, *Despre librării şi librăriile vechi din Iaşi*, Iaşi, 1929.
222. VIRGIL TEMPEANU, *Pe urmele «Amintirilor» (Folticenii în «Amintirile» lui Creangă),* în *Făt-Frumos* (Suceava), V, 1930, p. 26—31.
223. C. TEODORESCU-BOROAIA, *Amintiri despre Ion Creangă,* în *Ion Creangă,* VII, noiembrie-decembrie 1914, nr. 11—12, p. 293—296.
224. I. TEODORESCU (BROŞTENI), *Câteva note despre institutorul I. Creangă,* în *Tudor Pamfile*, IV, 1926, p. 3—5.
225. GH. TEODORESCU-KIRILEANU, *Notiţă asupra manuscriptelor lui Ioan Creangă,* în *Şezătoarea*, V, 1899, nr. 12, p. 209—216.
226. GH. TEODORESCU-KIRILEANU, *O nouă ediţie a scrierilor lui Creangă* în *Şezătoarea*, vol. VII, 1902, p. 155—156.
227. GH. TEODORESCU-KIRILEANU, *Cuvinte din «Amintirile» lui Creangă tălmăcite de însuşi Creangă,* în *Şezătoarea*, vol. VIII, 1903—1904, p. 156—161.
228. GH. TEODORESCU-KIRILEANU, *Asupra vieţii lui Ion Creangă,* în *Şezătoarea*, vol. VIII, 1903—1904, p. 162—163.

229. G. T[EODORESCU]-KIRILEANU, *Două scrisori ale lui Ion Creangă,* în *Ion Creangă,* XII, noiembrie-decembrie 1919, nr. 11—12, p. 101—102.
230. GEORGE TOFAN, *Ion Creangă (conferinţă),* în *Junimea literară,* VII, 1910, p. 11—15.
231. I. E. TOROUŢIU, *Studii şi documente literare*, I, II, III, IV, V, VII, 1910, p. 11—15.
232. *Trei scrisori de la Ioan Creangă,* în *Convorbiri literare*, XL, 1906, pp. 272—274.
233. *N. ŢIMIRAŞ, *Documente vechi*. *Iubirea de carte a lui Creangă şi viaţa scolărească. Cultura literară a lui Creangă, Creangă în societate, Doi mari prieteni: Eminescu şi Creangă, Creangă intim. Sfârşitul lui I. Creangă. Catihetul din Folticeni,* în *Adevărul* din 17 iulie, 25 iulie, 31 iulie, 5 decembrie, 25 decembrie 1931 şi 16 ianuarie, 26 februarie 1932.
234. NICOLAE ŢIMIRAŞ, *Ioan Creangă,* Bucureşti, «Bucovina.»
235. GH. UNGUREANU, *Din viaţa lui Ion Creangă. Documente inedite,* Bucureşti, 1940.
236. GH. UNGUREANU, *Ion Creangă. Documente*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1964, colecţia «Studii şi documente».
237. Z. (I. POP FLORANTIN), *Plagiatură?,* în *Lupta,* IV, nr. 294 din 8 iulie 1887.
238. SEVER ZOTTA, *La centenarul lui V. Alecsandri*, Iaşi, 1921.
239. A. D. XENOPOL, *Cum s-a întocmit prima ediţie a scrierilor lui Creangă,* în *Flacăra*, IV, nr. 9—10 din 20 decembrie 1914.
240. G. CĂLINESCU, *Material documentar,* în *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor*, III, 1954.

OPERA

241. N. IORGA, *Încercare de critică ştiinţifică,* în *Convorbiri literare*, XXIV, 1890, nr. 3, p. 244—258.
242. G. IBRĂILEANU, *Scriitorii români şi străini*, Iaşi, 1926.
243. I. IORDAN, *Limba lui Creangă,* în *Viaţa românească,* XXIX, nr. 11 din noiembrie 1937, p. 71—75.

Oricât de paradoxal s-ar părea, în afară de aceste scurte încercări şi

---

*Articole inutil de consultat, întrucât materialul lor a trecut în volumul de acelaşi de sub nr. 234.

înlăturând articolele de gazetă comemorative, patetice sau strict informative din care s-a citat la bibliografia pentru *Viaţă* ceea ce conţine măcar un element documentar, nu s-a scris până în 1938 în literatura română, esteticeşte, despre Creangă, nimic.

De atunci au apărut un număr de articole şi un studiu despre *Ion Creangă* de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, în care sunt consemnate şi studiile apărute ulterior.

EDIŢII

244. *Metodă nouă de scriere şi cetire pentru uzul clasei I primară de institutorii*: I. Creangă, C. Grigorescu, Gh. Ienăchescu, N. Climescu, V. Recénu, şi A. Simionescu. Ed. a doua. Tipărită cu spesele Societăţii învăţăturii poporului român din districtul şi comuna lassy. Preţul 43 parale sau 33 bani. Iassy. Tipografia H. Goldner, 1868.
245. *Învăţătoriul copiilor, carte de cetit în clasele primare cu litere, slove şi buchii curpinzând învăţături morale şi instructive de institutorii*: C. Grigorescu, I. Creangă şi V. Receanu, Iassy. Tip. H. Goldner, 1871.
246. *Povăţuitoriu la cetire prin scriere după sistema fonetică de institutorii:* Gheorghe Ienăchescu şi Ioan Creangă. Iassy. Tipo-Litografia H. Goldner, 1876.
247. *Geografia judeţului Iaşi, Cu planul oraşului Iaşi, contururile plăşilor şi conturul judeţului pentru clasa II-a primară urbană şi pentru clasa III-a primară rurală, de ambe sexe de institutorii:* V. Receanu, Gh. Ienăchescu şi I. Creangă. Iaşi. Tipografia D. Gheorghiu, strada Ipsilanti nr. 9. 1879.
248. I. CREANGĂ, *Opere complete*, cu o prefaţă de D. Marmeliuc, Cernăuţi, 1924.
249. I. CREANGĂ, *Opere complete*, cu o introducere de Const. Botez, prefaţă şi listă de cuvinte de G. T. Kirileanu şi Il. Chendi, Bucureşti, «Cartea românească», 1925.

[Ediţia Marmeliuc e bogată (proză, poezii, articole, scrisori); ediţia G. Kirileanu e singura cu caracter relativ critic. În ea, precum şi în operele d-lor Jean Boutière, Lucian Predescu şi N. Ţimiraş, se găsesc indicaţii bibliografice asupra publicaţiilor didactice şi a laturii editoriale a operei lui Creangă.]

250. ION CREANGĂ, *Opere*, cu o introducere despre realismul lui I. Creangă de G. Călinescu, Editura pentru literatură şi artă, 1954.

CUPRINS

APRECIERI

Dintre cititorii lui G. Călinescu desigur că nu voi fi fost singurul şocat de această mărturisire pe care o face în prefaţa *Istoriei literaturii române*: „Nu pentru satisfacţii de critic şi istoric literar am întreprins această operă. Cei care cunosc mai de aproape activitatea noastră ştiu că critica (deşi pentru unii mai notorie) ne este o preocupare secundară la care am fi renunţat dacă ar fi îngăduit condiţiile actuale". Şi după ce deplânge, la noi, absenţa unei „conştiinţe de tradiţie" — de tradiţie critică, după cum se înţelege — G. Călinescu afirmă că, pentru a nu fi desfăşurat „eforturi literare în gol", a socotit necesar întâi de toate să se „documenteze", cu alte cuvinte să investigheze critic în urmă şi în jur, în epoci mai vechi sau mai apropiate, ca şi în contemporaneitatea literară imediată. „O asemenea conştiinţă de tradiţie n-am găsit-o când am început a scrie. Şi atunci am hotărât să ne documentăm pentru noi. Natura studiilor universitare şi lucrările istorice făcute la Roma ne-au dat familiarizarea cu epoca veche, câţiva ani de critică de jurnal ne-au dat prilejul unui contact deplin cu literatura actuală. Pentru epoca mijlocie „a clasicilor am ales doi scriitori, pe care i-am studiat monografic (Eminescu şi Creangă".[…]

La apariţie, în 1932, *Viaţa lui Mihai Eminescu* a fost întâmpinată neunitar, cu iritare şi mari proteste în mediile înrobite mentalităţilor pios-culturale şi cu adeziune imediată de exponenţii criticii calificate. Unii au văzut în ea un sacrilegiu, ceilalţi o izbândă extraordinară a spiritului critic, un eveniment al literaturii române.

Situaţia s-a repetat în 1941, la apariţia *Istoriei*, amplificată în proporţii datorită momentului, dar cu acelaşi înţeles: viziunile autentic înnoitoare produc şocuri, despart apele de uscat, radicalizează poziţii, sunt supuse la atacuri, care nu o dată trec mariginile literaturii strict.

Violenţa respingerii noului naşte însă reflexul de solidarizare al conştiinţelor avizate, cum s-a întâmplat şi în cazul primei cărţi a lui G. Călinescu. Ibrăileanu […] că este „monumentul cel mai impunător ce i s-a ridicat până

azi lui Eminescu“. Paul Zarifopol, estetul dezgustat de genul „mitocănos“ al biografiei romanţate, vedea prin contrast în biografia critică a lui G. Călinescu „una din cele mai reuşite cărţi româneşti“, în care „istorisirea e minunat de vie şi minunat de prudentă“. Pompiliu Constantinescu găsise în carte „un Eminescu viu şi mai ales umanizat“.

În jumătate de secol, desigur că impresia puternică de noutate produsă la apariţie s-a mai tocit, cartea impunându-se între timp conştiinţei largi, chiar şi a celor spirite care la ivirea ei ar fi respins-o, dar care azi, prin acelaşi mecanism de gândire anchilozant, profund conformist, nu pot concepe cu nici un chip altă optică asupra vieţii lui Eminescu decât cea călinesciană. O cultură nu poate îngheţa însă la un anume ceas, fie el dintre cele mai fericite ale evoluţiei sale istorice, cum era acela când apărea *Viaţa lui Mihai Eminescu*. Ea descoperă noi forme de afirmare, prin opunere creatoare la cele vechi, proces natural, care nu implică anularea trecutului, ci încorporarea lui, proces organic din care vor răsări alte şi alte valori.

Din astfel de opuneri creatoare, vor ieşi noi „vieţi“ ale poetului naţional, parţial sau în totul polemice cu aceea a lui G. Călinescu, raportarea într-un fel sau altul la acest reper neputând fi evitată. George Munteanu a scris o astfel de *Viaţă* ca prim capitol, vast, al unei ambiţioase lucrări de aspect monumental dedicate lui Eminescu. În câteva puncte noul exeget este explicit polemic cu G. Călinescu, iar în altele fără trimitere deschisă. Respinge de pildă „mult răspândita opinie că Eminescu trăia ţărăneşte“ şi, în general, teza călinesciană a gustului pentru elementaritate al poetului, prin care este explicată prietenia neumbrită cu Creangă. Argumentele sale nu cad alături, deşi George Munteanu uneori riscă să fie neconvingător tocmai prin exces de delimitare. Prea mare mi s-a părut de pildă insistenţa pe semnificaţiile primei iubiri eminesciene, petrecute la Ipoteşti, care i-ar fi consumat poetului toate resursele de a trăi afectiv. „Nimic substanţial“ mai târziu în acest plan, consideră George Munteanu, şi evident exagerează. Mai e de observat în această impunătoare tentativă de a privi altfel pe Eminescu şi lumea lui o anume suficienţă în a judeca „suficienţa“ lui Maiorescu.

Pe acelaşi aliniament al contestării tezei despre setea de elementaritate eminesciană („predispoziţia pentru elementar“) se situează şi I. Negoiţescu într-un studiu care dilată obiecţia până la respingerea globală a lucrării (în volumul *Alte însemnări critice*). „Biografia atât de descărnată spiritual şi în fond destul

de anostă, în contradicţie cu talentul evocator al autorului“, scrie Negoiţescu. Mie mi-a fost cu neputinţă să nimeresc acel unghi de receptare în care criticul s-a plasat pentru a putea vorbi de anostitate şi de inexprimarea talentului de evocator în *Viaţa lui Mihai Eminescu,* tocmai în această scriere critică unde el se manifestă prodigios ca şi în *Viaţa lui Ion Creangă*, sau în *Istorie*. Dar raportat la intenţiile lui G. Călinescu, la „programul“ său din această carte, reproşul oricum cade în gol fiindcă el a explicat în *Istorie* ce urmăreşte într-o biografie critică: „biograful nu trebuie să facă nici o sforţare de a colora, ci numai să destăinuie simplu etapele unei vieţi [...] în biografie adevărul ajunge“ etc.

Iar dacă e ceva de pus azi în discuţie pornind de la această scriere a lui G. Călinescu este destinul genului ca atare. Va rezista oare biografia critică de tip călinescian sub asediul tot mai constrângător al noilor curente, care pun atâta accent pe autonomizarea textului literar, alungând mereu mai departe de sfera interesului critic pe autor, adică pe eroul potenţial de biografie? Într-un pasionant studiu, în care urmăreşte sub toate înfăţişările cariera aventuroasă, în secolul nostru, a relaţiei autor-operă, Eugen Simion dă autorului şansa de a reveni în atenţie, deci şi criticii biografice. Dar se poate şti limpede ce le rezervă viitorul?

Independent însă de ce va fi mâine, această carte a lui G. Călinescu astăzi *există*, iar viziunea ei a fost adânc asimilată de conştiinţa literară românească a ultimei jumătăţi de veac. În paginile ei, siluetele de abur ale marilor oameni din epoca *Junimii* au prins iarăşi corporalitate, s-au întrupat în apariţii de o extraordinară concreteţe şi forţă a trăirii. Contemporanii imediaţi ai clasicilor, cei care au fost cu ei laolaltă, care au respirat cu ei acelaşi aer nu ni i-au putut restitui, în altfel preţioasele lor mărturii *directe*, atât de credibili, de concreţi, de apropiaţi cum a făcut-o marele critic de mai târziu, folosindu-le depoziţia.

Bineînţeles ca avem de-a face cu *reprezentările lui G. Călinescu* despre Eminescu, Maiorescu, Creangă, Slavici, cu proiecţiile, cu personajele sale, care nu interzic însă pe ale altora. Dar până vor veni altele, ale altor critici să le concureze, acestea ale lui G. Călinescu s-au impus conştiinţei româneşti cu cea mai mare energie. Prin ele mai ales clasicii noştri sunt vii. Prin ele îi vedem şi *auzim*. Cel puţin deocamdată.

Gabriel DIMISIANU, *Prefaţă*, în vol. G. Călinescu, *Viaţa lui Mihai Eminescu. Ion Creangă (Viaţa şi opera)*, Editura Literatura artistică, Chişinău, 1989, p. 5, 15—17.

Scriitor manifestat excepţional în toate genurile şi speciile literare, în poezie, proză şi teatru, G. Călinescu este întâi de toate critic. Venind din domeniul cercetărilor istorice, nu e de mirare că şi-a început cariera literară cu o biografie, o naraţiune despre *Viaţa lui Mihai Eminescu.* S-a reproşat de la început caracterul de romanţare al biografiei, însă eposul criticului, cadenţat în 16 cânturi, era la tot pasul sprijinit pe document şi, pentru portretul moral al destinului exemplar, pe documentul esenţial al operei eminesciene, edite şi inedite. Cartea a obţinut dintr-o dată aprobarea unui specialist în materie, a lui G. Ibrăileanu. După un preludiu asupra strămoşilor şi familiei, între un act de naştere şi un act de moarte transcrise după registrele stării civile, G. Călinescu învie sub ochii noştri, cu o adevărată magie a cuvântului, corporal şi spiritual, pe cel care, intrat în zona de sus a constelaţiei sale, părea cu neputinţă de readus pe pământ. Trăim alături de sclipitorul Hyperion în epoca şi la vârstele lui, în aerul peisajelor rustice şi citadine pe care le-a străbătut, în mediul său intim şi social, în bucuriile, suferinţele şi căderile lui. Existenţa eroului se prelungeşte în conştiinţa noastră cu tendinţa de a deveni o permanenţă. Critic dotat cu o rară putere de pătrundere a virtuţii geniale, G. Călinescu se releva încă de pe acum un observator al condiţiei umane asemenea celor mai mari romancieri. Viaţa lui Eminescu nu născoceşte nimic, dar nu rămâne nici goală cronologie, simplă înşirare de date. Autorul nu are mistica documentului pe care îl acceptă sau respinge în urma unui examen multilateral. Cititorul rămâne uluit de câte lucruri ştie să scoată biograful din-tr-o mărturie adesea neînsemnată, superficială. Acolo unde altcineva ar reproduce pur şi simplu mărturia, G. Călinescu adaugă consideraţii surprinzătoare, făcând portretul autorului relaţiei, apreciindu-i mijloacele literare, completându-i spusele, expunând totul cu cuvintele sale. Rezultatul e că în locul unui mozaic de pagini de diferite stiluri avem o expunere personală unică, întocmai ca într-o carte compusă liber. Numai Eminescu ca erou principal, are din când în când cuvântul pentru a înfăţişa în versuri un episod, a exprima idei şi sentimente, adresându-ni-se direct.[...]

Noua versiune în numai două volume a monografiei *Opera lui Mihai Eminescu,* încredinţată tiparului în 1946, dar apărută postum, are o altă suită a capitolelor: Descrierea operei, Cultura, Eminescu în timp şi spaţiu (l), Filozofia teoretică, Filozofia practică, Teme romantice (capitol nou), Cadrul psihic, Cadrul fizic, Tehnica interioară (capitol nou), Tehnica exterioară (II). Cele

două capitole noi nu conţin în întregime lucruri noi, au însă avantajul de a subsuma datele vechi unor categorii, de a identifica temele romantice ale lui Eminescu (facere şi desfacere, luna, lumile siderale, muzica sferelor, cristalul, regnul vegetal, statuile, mortul frumos, viul cadaveric, dublul, magnetismul, nebunia, geniul, femeia titanică, omul veşnic, speranţa, iubirea liberă), ori de a sublinia structurile specific eminesciene, aşa-numita tehnică interioară, insuficient vizibilă în vechile analize din volumul al cincilea (aici ne întâmpină: giganticul, macabrul şi paradisiacul, natura minimă, somnolenţa, o nouă eglogă, o anumită preţiozitate, durata sterilă şi dezindividualizarea, invectiva, fabulosul, folclorul savant, romanţa „cantabilă“, romanţa „muzicală“, ceea ce intră şi la teme romantice, după cum gnomismul conduce spre un clasicism din păcate mai puţin căutat la Eminescu de cercetător). Clasificările sunt întotdeauna discutabile şi alte categorii ale lirismului eminescian analizate la cadrul fizic (somnul, visul, doma şi apa, zborul uranic, halucinaţiile de timp şi de spaţiu, serafismul) sau la cadrul fizic (germinaţia, geologia sălbatică, borealismul, rusticitatea, decrepitudinea, interiorul fabulos, arhitectura colosală) sunt şi ele teme sau cel puţin motive romantice şi ar fi putut figura la capitolul respectiv. Dar indiferent de legitimitatea diviziunilor, important este că G. Călinescu determină un mare număr de aspecte lirice nebănuite de alţii şi le pune la tot pasul în relaţie cu motive similare din literatura universală încât dacă avem în vedere şi precizările din capitolul *Cultura*, dispus preventitor la sfârşitul volumului l, ne facem cu adevărat o idee despre situaţia lui Eminescu în timp şi spaţiu ca poet de valoare universală.

Nu numai cunoaşterea şi înţelegerea operei eminesciene în totalitatea ei au crescut, şi s-au adâncit, dar interpretul ei a oferit instrumente noi, un număr apreciabil de concepte şi idei pentru exerciţiul criticii şi numai faptul că noua ediţie a studiului n-a apărut la timp (fragmente au fost publicate în *Studii şi cercetări de istorie literară* şi *folclor*, 1956, l—4 şi 1957, l—2) explică de ce înrâurirea lor n-a fost mai mare (în totul dependent de terminologia şi metoda călinesciană este eseul lui Ion Negoiţescu din 1967 *Poezia lui Eminescu,* dar cu suprasolicitarea postumelor).

Accentul în cea de-a doua monografie, *Viaţa lui Ion Creangă*, cade pe biografie, nu fiindcă opera lui Creangă e mai puţin întinsă decât a lui Eminescu, ci fiindcă, tipologic, Creangă e un povestitor de tip monologic, erou unic al operei sale pe care o spune în faţa unui public ca povestitorul popular.

Chiar când înfăţişează întâmplări, accentul nu cade pe naraţiune, ci pe expoziţie, autorul vorbind şi jucând în acelaşi timp rolurile eroilor ca într-o adevărată reprezentaţie dramatică cu măşti. Un singur risc exista pentru biograf, acela de a lua *Amintirile din copilărie* ale lui Creangă drept autobiografie, de a socoti adică toate faptele din acest mic roman, evident de ficţiune, drept fapte adevărate. Dar în afară de aceste amintiri care dealtfel se opresc în pragul adolescenţei lui Nică a lui Ştefan a Petrei, există un număr de documente şi foarte multe amintiri şi mărturii ale contemporanilor despre Creangă, a căror autenticitate trebuie desigur verificată.

Ca şi în cazul lui Eminescu, criticul porneşte de la documentul esenţial al operei din perspectiva căruia apreciază relatările despre om şi, confruntându-le în acelaşi timp cu documentele de arhivă, creează cel mai plauzabil portret al scriitorului şi nu numai al lui, dar şi al tuturor semenilor cu care în decursul vieţii sale a venit în contact (nu lipsesc Eminescu, Maiorescu, junimiştii, clericii, colegii lui Creangă, institutorii, colaboratorii lui la manuale, rudele apropiate, soţia, ţiitoarea, fiul). Se văd resursele romancierului în descrierile de mediu şi în portrete, în atenţia acordată anecdoticii de savoare, în uşoara îngroşare a figurilor (Creangă e un cleric fără prejudecăţi religioase, un pedagog empiric extraordinar, un epicurian în viaţa de toate zilele repudiind neliniştile metafizice, femeia care nu-l respectă, un polifag homeric, nedispreţuind băutura, un ironist cu comportări nastratineşti, jovial, având mereu o parimie pe limbă, un anecdotist slobod la gură plăcându-i totdeauna a înveseli adunările, a răsturna sacul cu minciuni fără reticenţe, având totuşi o foarte înaltă consideraţie despre artă şi o fină concepţie despre compoziţie („am scris lung, fiindcă n-am avut timp să scriu scurt”, zice el ca Flaubert despre nuvela sa *Moş Nichifor Coţcariul*). Deşi ocupă numai un sfert din lucrare, capitolele despre operă (în ediţia a doua a cărţii intitulată *Ion Creangă (Viata şi opera)*, autorul a mai adăugat un capitol: Creangă în timp şi spaţiu. Realismul) sunt cele mai pătrunzătoare care s-au scris despre acest narator inanalizabil. Ca şi Ibrăileanu, criticul observă că fantasticul poveştilor lui Creangă e un amestec de fabulos şi real, de fantezie şi ţărănie. Observaţia psihologică în amintiri e superficială, creaţia de tipuri redusă, puterea de comunicare a emoţiilor minimă, descripţia săracă. Creangă nu e poet, nici creator de caractere, nici un fantast imaginativ, are însă darul inefabil al povestirii, haz, însuşirea de a raporta continuu experienţa actuală la experienţa veche concentrată în proverbe şi zicători. El e adică un moralist

de tipul Rabelais care însă în loc de citatul cult are în fiece moment pe buze „vorba ceea“ sau „povestea cântecului“: „Scriitori ca Creangă, îşi încheie criticul studiul, nu pot apărea decât acolo unde cuvântul e bătrân, greu de înţelesuri, aproape echivoc şi unde experienţa s-a condensat în formule nemişcătoare, tuturor cunoscute, aşa încât opera literară să fie aproape numai o reaprindere a unor elemente tocite de uz. Era mai firesc ca un astfel de scriitor să răsară peste câteva veacuri, intr-o epoca de umanism românesc. Născut cu mult mai devreme, Creangă s-a ivit acolo unde există o tradiţie veche şi deci un fel de erudiţie, la sat, şi încă la satul de munte de dincolo de Siret, unde poporul e neamestecat şi păstrător şi-şi exprimă experienţa impersonal şi aforistic.“ Într-un cuvânt, Creangă e în viziunea lui G. Călinescu un scriitor clasic, un moralist.

Aceste două monografii, primele de acest fel la noi, ca şi susţinuta activitate de cronicar literar mai ales la *Adevărul literar şi artistic*, erau suficiente pentru a vedea în G. Călinescu pe viitorul critic şi istoric al literaturii române după E. Lovinescu, a cărui operă păria încheiată odată cu compendiul de *Istoria literaturii române contemporane* din 1937. Ceea ce i se cerea în plus era o expunere teoretică a metodei care să justifice aplicaţiile sale, o estetică pe care alt interpret al lui Eminescu, Tudor Vianu, o publicase între 1934—1936 (exact când G. Călinescu se ocupa de opera lui Eminescu). Aceasta poate fi până la un punct motivarea apariţiei în 1939 a volumului *Principii de estetică.* [...]

Cu aceste preliminarii, la distanţă de numai doi ani, dar desigur cu o preparaţie mai veche, G. Călinescu făcea sa apară în 1941 *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, operă monumentală prin proporţii (950 de pagini in quarto) cât şi prin conţinut, fără echivalent înainte. Numai N. Iorga se mai încumetase până atunci să cerceteze (în decurs de 33 de ani şi în opt volume, plus o introducere sintetică) fenomenul literar românesc de la origini până în contemporaneitate, cu excepţional talent, rămas neîntrecut în ceea ce priveşte epoca veche şi faza de tranziţie, în scădere însă pe măsură ce înainta în perioada modernă. Iorga era un istoric propriu-zis, un admirabil istoric al culturii, dar un critic literar mai puţin avizat şi de gust capricios. G. Călinescu aducea pentru prima dată în istoriografia literară română o personalitate deosebit de înzestrată în percepţia fenomenului literar din nu importă ce etapă istorică şi ce loc, o intuiţie care trebuie pusă fără îndoială pe seama vocaţiei, a instinctului sau creator nativ, dar şi pe seama unei exem-

plare culturi şi a unei întinse experienţe. Romancier de uimitoare resurse, poet, eseist, G. Călinescu poseda teoretic şi practic toate mijloacele înfăptuirii, deci şi înţelegerii unei opere literare, ale recunoaşterii valorilor artistice, având totodată capacitatea ierarhizării lor. L-am putea compara cu marii istorici şi critici literari ai lumii, cu De Sanctis şi Lanson, dacă metodele n-ar fi atât de diferite, la Călinescu în afara oricărui istorism şi scientism, impresionism şi estetism, cu ceva din fiecare, dar fără unilateralitate, încuviinţând de pildă biografia, analiza sociologică şi psihologică, însă nu pentru a determina cauzele externe ale operei, ci pentru a evoca destinul unui creator şi a explica opera însăşi, a face sociologia şi psihologia ficţiunii artistice. S-au adus lucrării lui G. Călinescu tot felul de obiecţii din partea pretinşilor specialişti, în cea mai mare parte neîndreptăţite dacă ţinem seama că autorul se ocupă de valori artistice şi nu de fenomenul cultural, valori dispuse în succesiunea lor interioară, axiologică, nu cauzală. [...]

Alexandru PIRU, *G. Călinescu critic, istoric literar, eseist*, în vol. *Volori clasice*, Colecţia „Lyceum“, Editura Albatros, Bucureşti, 1978, p. 230—231, 232, 234—237, 242—243.

[...] George Călinescu a fost una din cele mai cuprinzătoare personalităţi ale culturii româneşti din ultimele noastre patru decenii, că spiritul său activ, continuu prezent, divers şi ingenios, a fecundat cultura noastră în mai toate sectoarele ei, că a fost omul catedrei şi al bibliotecii, gazetar, eseist, critic, istoric literar şi, nu mal puţin, poet şi romancier, şi că în toate aceste discipline, arte sau profesiuni a pus aceeaşi pasiune, aceeaşi nestinsă sete de investigaţie şi cunoaştere, acelaşi patos al prelegerii, aceleaşi infinite resurse ale imaginaţiei şi fanteziei. Era un vorbitor agreat pentru spontaneitatea şi debitul monologului său de o pururi inedită prospeţime, iar conferenţiarul de pe catedră, din şedinţele solemne ale Academiei sau de la tribuna Marii Adunări Naţionale era urmărit cu delectare intelectuală, pentru amplitudinea, ca şi pentru originalitatea, pitorească şi incisivă, a expunerii. Poet al vieţii cotidiene şi al meditaţiei temerare, George Călinescu a practicat imagina şi metafora nu numai în versuri, iar cele mai izbutite dintre stanţele lui sunt acelea înrudite cu odele, atât de bogate în referinţe, ale lui Horaţiu. Romanul lui George Călinescu îmbrăţişează o arie din cele mai vaste, de la *Cartea*

nunţii, cu evocarea unor aromite paradisuri arhaice, şi până la vastele fresce sociale din *Bietul Ioanide* şi *Scrinul negru*, în care, la fel cu Balzac, cu Stendhal sau cu Zola, cronica epocii contemporane e prezentată într-o viziune critică, uneori şarjată şi grotescă, întotdeauna însă strălucitoare, căci resursele de stil, portretistice şi de atmosferă ale romancierului sunt infinite. Criticul şi istoricul literar au mers mână în mână, şi dacă marea sa istorie a literaturii de la origini până acum un sfert de veac, şi nu mai puţin compendiul ei concentrat, au putut nemulţumi pe unul sau altul dintre cititori, fie pentru anume severităţi de judecată, fie pentru anume fatale injustiţii, două calităţi nu i-au putut fi tăgăduite: dramatismul antrenant al expunerii şi solida substructură documentară. Căci George Călinescu, ca şi Iorga, ca şi Densusianu, ca şi Bogdan-Duică, a fost şi un cercetător asiduu al arhivelor şi al manuscriselor. Râvna aceasta l-a dus la explorarea manuscriselor eminesciene, întreprinsă acum aproape patru decenii, care a marcat o dată istorică în regenerarea studiilor eminesciene şi ale căror rezultate au fost: continuu reeditata biografie sau cele cinci volume analitice despre opera poetului. Aceleiaşi râvne se datorează monografiile lui Ion Creangă, Nicolae Filimon, Grigore Alexandrescu, precum şi enormul material arhivistic risipit în paginile revistei Institutului de istorie literară fi folclor al Academiei, pe care l-a condus de la întemeiere şi până în clipa din urmă. Visul său cel mai scump în direcţia aceasta era să conducă la bun sfârşit tratatul colectiv de *Istoria literaturii române*, din care n-a avut fericirea sa vadă realizat decât primul volum.

Dar despre toate acestea, ca şi despre foarte multe altele, căci bibliografia călinesciană e una dintre cele mai comprehensive, vor scrie cu dragoste şi pe îndelete toţi aceia care îi vor frecventa opera, aşa cum au făcut-o şi în timpul vieţii sale, deoarece marea personalitate a lui George Călinescu va fi de-a pururi un exemplu şi un izvor nesecat de învăţătură, de frumuseţi de artă şi de generoase sugestii.

PERPESSICIUS, *Când George Călinescu ne părăseşte...*, în vol. *Alte menţiuni de istoriografie literară şi folclor*, III (1964—1967), Editura pentru literatură, Bucureşti, 1967, p. 155, 158.

[...] Am cules de prin rafturile bibliotecii cărţile lui, câte le mai am. S-au adunat pe masa mea, ca şi pe masa lui de-odinioară, multe volume, vreo douăzeci, şi desigur că nu toate cele pe care le-a publicat el şi nici toate câte

au apărut după moartea lui. Aşez la mijloc *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Îmi place şi acum, aşa cum mi-a plăcut întotdeauna, să compar această carte cu un podiş de mare înălţime, un Pamir central al literaturii noastre, de pe care poţi sa priveşti şi departe şi în adâncime; lucrare uriaşă, făcută, după câte ştiu eu, într-un timp nu prea lung în ce priveşte redactarea (nu însă şi informaţia, care desigur că a durat ani), operă a unui om care avea grija stabilirii de perspective istorice, un mare talent de portretist şi un simţ ager şi subtil al caracterizărilor acerbe.

Călinescu avea o colosală putere de lectură, bine ordonată, niciodată la întâmplare. La el bucuria cititului, plăcerea de-a parcurge milioane de rânduri tipărite, cu speranţa mereu îndoită a surprizei se asocia cu o curiozitate pur intelectuală, cu nevoia explorării spirituale, a cercetării în adâncime şi a descoperirii. Totodată el avea o imaginaţie în agitaţie continuă, o putere de invenţie literară ce se simte de la cea mai mică frază a lui până la marile perioade verbale şi care şi-a găsit un teren larg de dezvoltare în romanele lui, mai ales în *Bietul Ioanide* şi în *Scrinul negru*, vaste reconstrucţii după un plan propriu al unor realităţi existente în esenţa lor, reconstrucţii care, lucru rar, sunt pasional subiective şi în acelaşi timp bucşite de observaţia aspră a criticului doritor să ajungă la adevărul vieţii — ceea ce constituie un ansamblu de mişcări ale gândirii lui Călinescu, ce domină şi dirijează atât opera sa de romancier cât şi aceea de istoric literar şi de critic literar. El observa totul cu amănunţită ascuţime, înregistra date exacte în imense fişe mintale, pe care apoi le interpreta, uneori cu o mare repeziciune, care însă nu excludea niciodată adâncirea, şi ţintea mereu, şi întotdeauna cu succes, să desprindă din noianul de detalii caracteristici generale profunde. Şi toate acestea îşi găseau întotdeauna, tot aşa de repede şi de sigur cum se iviseră în minte, expresia viguroasă şi vie şi, de fiecare dată, cea mai potrivită.

Stilul omului, în conversaţie, de pe catedră, în adunări, era pe măsura stilului său în scris, era original, neprevăzut, tot ce putea fi mai contrar banalităţii curente şi mediocrităţii comode. Călinescu impresiona nu numai prin scris ci şi prin acţiunea directă a vorbei sale explozive, densă fără metafore, grea de idei, bătăioasă câteodată din cauză că firea lui bănuitoare imagina uneori obstacole chiar acolo unde nu erau dar care, îşi zicea el, puteau oricând să se ivească, fapt ce dădea celor ce nu-l cunoşteau bine impresia că era animat de un ursuz spirit de contradicţie. Nu era însă aşa. El, din fire,

punea la îndoială multe lucruri, tocmai pentru ca să poată să ajungă la o judecată mai sigură. Nu cred că cultiva plăcerea contradicţiei ci că avea, dimpotrivă, neliniştea cercetătoare a contradicţiei, ceea ce nu produce, deobicei, o plăcere propriu zisă ci dă sentimentul unei datorii împlinite faţă de sine însuşi.

În domeniul vast, multiform şi cu atâtea ascunzişuri şi ocoluri al cunoaşterii spirituale, Călinescu a explorat, în cursul lungilor şi bine ordonatelor sale lecturi atente, mai multe literaturi, istoria (aceasta chiar cu precădere, el s-a format, la început ca istoric), filozofia, arta, mergând întotdeauna la izvoare şi dispreţuind orice informaţie de-a doua mână. Avea deopotrivă pasiunea cunoaşterii şi pasiunea creaţiei literare, aşadar cultiva cu aceeaşi vigoare ideile şi imaginile. Ca să fie înţeles bine, Călinescu trebuie considerat în totalitatea lui. Şi trebuie aceasta pentru că în tot ce concepea şi în tot ce exprima el, ideile şi imaginile se îmbinau şi se sprijineau între ele.

Stilul său este când colorat dar niciodată încărcat de imagini, când precis ca o figură geometrică şi întotdeauna potrivit subiectului, dar mai înainte de toate plin de modulaţii neprevăzute şi surprinzătoare, în care simţi cum pulsează seva imaginaţiei bogate, hrănită din belşug cu observaţia vieţii şi cu cultură, şi totodată fluidul ideilor. Se vede aceasta în chip strălucit şi neaşteptat în scurtele foiletoane sau simple însemnări pe care le scria el la *Adevărul literar şi artistic* sub titlul, de *Cronica mizantropului* şi continuate în anii lui din urmă sub titlul de *Cronica optimistului*. Călinescu a ridicat la rang de mare artă literară aceasta specie modestă a foiletonului. Lectura acestor însemnări dă o bucurie intelectuală; toate sunt eseuri concentrate; ieşind din actualitatea imediată în care cele mai multe au fost compuse, ele intră în durată, datorită tocmai acelei însuşiri a lui Călinescu, de care am vorbit, de-a căuta şi de-a găsi în viaţa cotidiană semnificaţii generale. Toate au o valoare literară în sine, indiferent de limitele speciei, înguste dar tocmai prin marea artă a scriitorului, lărgite în chip considerabil.

Opera de istorie literară şi de critică literară a lui Călinescu nu trăieşte numai prin idei ci şi prin puterea stilului. Citesc studiile lui literare, articolele lui de teorie literară, *Universul poeziei, Principii de estetică, Impresii asupra literaturii spaniole, Estetica basmului, Scriitori străini*, fără să mai vorbesc despre monografiile lui, în frunte cu *Viaţa lui Mihai Eminescu* şi *Ion Creangă*, le citesc cu interesul şi plăcerea cu care citesc pe marii povestitori. Ca şi pe aceştia,

când ai început să citeşti un studiu al lui Călinescu nu-l mai laşi până nu-l isprăveşti de citit, furat de el ca şi de povestitorii iscusiţi. Rar am întâlnit această însuşire la vreun istoric literar sau la vreun critic literar, şi chiar perceput la câţiva dintre aceştia, interesul acesta de pură artă literară nu are constanţa cu care apare la Călinescu.

Şi câte n-ar mai fi de spus despre el! Îmi vin în minte vorbele lui Paul Valéry la sfârşitul unui studiu al sau despre Stendhal: *„On n'en finirait plus avec Stendhal. Je ne vois pas de plus grande louange“* — Când ai început să vorbeşti de Stendhal nu-ţi vine să mai sfârşeşti. Nu văd ce laudă mai mare poate fi. Iată o preţuire care se potriveşte tot aşa de bine şi lui Călinescu.

Alexandru PHILIPPIDE, *Călinescu,* în vol. *Scrieri*, 4, Editura Minerva, Bucureşti 1978, p. 451—453.

Călinescu a fost în tot timpul carierei sale de până acum, într-o perioadă de peste de 30 de ani (până în 1959, până la vârsta de 60 de ani — n. e:) un mare muncitor. Sunt sigur că n-a existat zi a existenţei sale laborioase care să nu fi fost asaltată de multele lui sarcini. I-au plăcut cercetările migăloase de arhivă, descoperirile de izvoare noi din care au curs ştiri inedite cu privire la viaţa scriitorilor, la epoca şi la operele lor, îmbogăţind astfel cu materiale preţioase, întinsa sa *Istorie a literaturii române*, ca şi paginile publicaţiei *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor,* devenită de pe acum, mai ales prin cotribuţiile lui Călinescu, un instrument indispensabil pentru cercetătorii în aceste domenii.

Sprijinit pe truda investigaţiei infinetizimale, Călinescu concepe larg şi nu pregetă în faţa sintezei celei mai îndrăzneţe. Această tendinţă s-a vestit de timpuriu, şi astfel nu în fazele înaintate ale carierei sale, când sintezele pot fi aşteptate, ci aproape de începuturi, Călinescu a întreprins o prezentare a întregii evoluţii a literaturii noastre, o lucrare foarte originală, cu o solidă temelie a informaţiei, cu analize, caracterizări şi aprecieri de literatură comparată, uneori foarte îndrăzneaţă şi uimitoare, dar niciodată cenuşie, banală şi filistină. Aplicând o metodă care prin rădăcinile ei urcă până la Sainte-Beuve, Călinescu reconstituie în scriitor pe om, înfăţişându-l pe acesta în neuitate por-

trete literare, apreciate îndeosebi de numeroşii cititori ai acestei cărţi.

Când a apărut lucrarea, în 1941, [...], autorul ei a fost învinovăţit de a fi acordat locul meritat scriitorilor români, indiferent de sentimentele regimului faţă de ei. Oamenii cinstiţi au apreciat însă tocmai această independenţă intelectuală a cercetătorului şi au recunoscut în opera lui un moment al gândirii libere într-o vreme care cunoaşte atâtea feluri ale înjosirii ei.

O altă operă importantă a lui Călinescu, pornită din aceeaşi tendinţă de a îmbrăţişa ansamblurile largi, este formată din seria volumelor care compun astăzi *Viaţa* şi *Opera lui Mihai Eminescu*. Aceste volume grupează toate faptele cunoscute relative la aceste teme, le critică şi le îmbogăţesc, fac să răsară din ele un portret al marelui poet, ca orice portret artistic, nu poate fi deâct unul personal, adică aşa cum poate fi văzut un om al trecutului de către un artist original; supune unei analize continue întreaga operă eminesciană, publicată şi manuscrisă, şi obţine mai ales prin acest din urmă aspect al lucrării sale influenţa cea mai importantă asupra înţelegerii lui Eminescu, o influenţă care va mai da roade şi de aci înainte.

Studiile eminesciene ale lui Călinescu, care cuprind şi reproducerea unor fragmente întinse din postume, au decurs paralel cu volumele ediţiei critice a lui Perpessicius, şi acestor două lucrări li se datoreşte transformarea cea mai însemnată în imaginea posterităţii despre cel mai mare scriitor al roâmnilor.

Am tras atenţia adeseori, în diferite contribuţii critice, asupra importanţei publicării postumelor, pentru evoluţia imaginii eminesciene. Eminescu a fost cunoscut de-a lungul deceniilor, mai ales prin ediţiile Maiorescu care cuprindeau pe lângă poeziile publicate de poet în timpul vieţii, postumele judecate vrednice a figura în volum, după gustul şi tendinţele junimiste, rămase aceleaşi la editorii ulteriori. Publicarea integrală a postumelor, sparge tiparul artistic şi caracterologic al ediţiilor lui Maiorescu şi al celor inspirate de el şi îl substituie figura unui Eminescu, mai cu seamă al unui Eminescu tânăr, titanic, revoluţionar, în dialog cu viitorul, pe care va mai trece câtva timp să-l putem asimila în vasta şi bogata lui semnificaţie.

Acestor lucrări ale colegului nostru G. Călinescu li se alătură, în chipul cel mai fericit, operele sale de creaţie, de poet şi romancier. Aspiraţia omului teoretic către creaţia de artă este o aspiraţie către totalitatea umană, explicabilă şi adeseori întâlnită în istorie. Când, ca cercetător, împlineşti muncile atât de minuţioase şi obositoare a investigaţiei de documente, prefiri nisipul faptelor mărunte şi încerci

să le organizezi într-o structură semnificativă, sau când aliniezi argumentele unei teze şi conduci o demonstraţie până la concluziile ei riguroase, poţi să simţi dorul zborului fericit în regiunile închipuirii şi ale cântecului. Aşa se face că marii istorici şi critici literari, ca Sainte-Beuve sau H. Taine, au căutat uneori o întregire prin lirică sau roman, cea dintâi dându-ne poeziile lui Joseph Delorme şi romanul *Volupté*, celălalt *Vie et opinions de M. Graindorge*.

Aceluiaşi impuls i-a cedat şi Călinescu atunci când a publicat literătură, versuri, romane, dialoguri filozofice, note de călătorie cu o periodicitate regulată, prin care o lucrare de investigaţie este totdeauna urmată de una de imaginaţie; o succesiune care nu lasă nici o îndoială asupra nevoii spirituale din care a crescut această îndoită activitate. Când însă despart, [...], într-un mod cu totul provizoriu, lucrările de istoric literar şi de poet ale lui Călinescu, mă înşel fără îndoială, fiindcă aceste două categorii se întrepătrund, de fapt, în opera colegului nostru.

În romanele sale — în *Enigma Otiliei*, în *Bietul Ioanide* — există o materie de fapte observate, o anchetă asupra societăţii, rezultatele unei îndeletniciri de cercetător, cum de la Balzac încoace a fost mereu cazul pentru romancierii realişti. Pe de altă parte, în lucrările sale de istorie literară Călinescu a folosit mijloacele poeziei ori de câte ori a fost vorba de a descrie o operă sau de a evoca figura unui scriitor. Conceptul estetic fundamental al lui Călinescu, implicit în lucrările sale critice sau excursiile sale teoretice mai vechi, a fost ca opera literară fiind un produs cu totul individual, criticul nu-l poate cuprinde decât prin acte de simpatie deopotrivă cu ale poetului.

Recunoaştem aici poziţiile impresionismului critic care n-au rămas fără influenţă asupra fazelor mai vechi ale activităţii colegului nostru şi care au produs în cercetările sale de istorie literară şi în paginile sale de critică o eflorescenţă de imagini sau expresii ale sentimentului care strâng în plasa lor şi caută să-şi evoce poetic obiectul.

Nu voi fi niciodată împotriva contribuţiei imaginaţiei şi a sentimentului în lucrările istoriei literare, şi ale criticii. Un istoric şi un critic literar studiază fapte ale societăţii, adică opere şi autori, iar acestea nu pot fi cuprinse decât cu ajutorul tuturor energiilor prin care societatea înzestrează conştiinţa omenească. Îi pot cere fizicianului şi chimistului, geologului şi biologului să stăpânească reacţiile sentimentului lor ca un factor tulburător al observaţiei şi raţionamentului. Dar un istoric literar şi un critic care ar elimina vibraţia

afectivă în faţa operei studiate s-ar lipsi de temelia lucrării lui. Orice cercetare în literatură porneşte de la impresia literară, adică de la realitatea emotivă a operei.

Expresia emoţiei îşi are deci locul ei în studiile de istorie şi critică literară fiindcă această emoţie justifică analizele, aprecierile, explicările prin care se completează cercetarea literară.

Tudor VIANU, *Cuvântul acad. T. Vianu* [*La 60 de ani de la naşterea lui G. Călinescu*], în vol. *Scriitori români*, III. Ediţie îngrijită de Cornelia Botez. Antologie de Pompiliu Marcea, Colecţia „B.P.T.“, Editura Minerva, Bucureşti, 1971, p. 300—304.

Spontaneitatea, farmecul, geniul lui George Călinescu au făcut ca, pentru mulţi dintre noi, ziua de vineri să devină o zi deosebită printre celelalte, o zi de bucurie şi sărbătoare. În fiecare vineri, timp de mulţi ani, el a fost prezent în paginile acestei reviste, dându-i prestigiu şi făcând-o atrăgătoare. Iar noi, din primele ore ale dimineţii îi căutăm avizi semnătura, siguri de încântarea ce ne aşteaptă. Aşa cum regele din poveste prefăcea în aur tot ce atingea, acest om în aceeaşi măsură erudit şi năzdrăvan, putea să transforme într-o pagină seducătoare, orice îi cădea sub condei. Doar el alcătuise, umblând de obicei pe un tărâm arid, pe care îl irigase şi parcelase cu ştiinţă şi fantezie, făcându-l să foşnească asemeni unui domeniu fastuos, acea fără seamăn *Istorie a literaturii române de la origini până în prezent*, operă vastă, fermecătoare şi pasionantă pe toată întinderea, din care nimic nu lipseşte pentru imediata captivare şi pentru totala desfătare a spirituluiui. Neam de vrăjitori, el ar fi putut să învie şi să populeze cu peşti japoneji apele oricărei Mări Moarte.

Citindu-l, vineri de vineri, ziua aceasta n-a întârziat să stabilească în viaţa noastră un ritual, tot aşa de plăcut ca şi acela din vremea copilăriei când la marile sărbători, ni se dădea cozonac la cafeaua cu lapte. Ce bucuroşi am fost, într-o epocă în care abunda pâinea prost frământată şi cu tărâţe, când au început să apară regulat, cu miros de vanilie şi cu multe stafide, faimoasele *Cronici ale optimistului*. Având de multe ori aerul că glumeşte, el a pledat pentru atâtea drepturi imprescriptibile ale artei şi chiar ale omului, printre care acela de a putea a fi uneori trist sau melancolic. Pentru mulţi dintre noi, ziua în care îl puteam citi a devenit sărbătoarea săptămânii, când pe bolta catedralei se aprinde

candelabrul cu multe braţe şi, din altar, se aude vocea arhimandritului.

Întru această credinţă şi bucurie am trăit zeci şi apoi sute de luminoase vineri. Până în acea vineri de acum doi ani când, la ceasul în care rotativele îi imprimau pentru ultima oară semnătura, omul învăţat şi încântător, care făcuse dintr-o zi obişnuită a săptămânii, ziua de desfătare a spiritului românesc, a plecat dintre noi, dezastruos de prematur.

Cine, dintre cei ce i-au fost cititori statornici atâta vreme va putea să uite acea zi de doliu a culturii şi a neamului nostru? Şi cine nu va aprinde o lumânare de ceară, în catedralele ţării sau în catedrala inimii, ori de câte ori, în adierea primăverii, va începe să unduiască iarăşi părul lung, de femei despletite, al sălciilor plângătoare?

Geo BOGZA, *Vineri*, în vol. *Privelişti şi sentimente*, Colecţia „Lyceum“, Editura Albatros, Bucureşti, 1979, p. 197—198.

Înscrierea lui G. Călinescu într-o familie de mari spirite enciclopedice e îndreptăţită, dar incompletă, din punctul de vedere al portretului său intelectual.

Speţa rară a spiritului său derivă din unirea, de puţine ori realizată în cultură, dintre erudiţia cea mai cuprinzătoare şi o vocaţie artistică neobişnuită. De aici iese originalitatea fascinantă a scirsului. Artistul are toate simţurile cultivate, e devorat de impulsuri titanice, adânc şi sublim romantice, stăpânite însă de o reflecţie, echilibrate de o gândire ce concepe universal şi caută în iradiaţiile concretului mişcările astrale. Figura spirituală şi morală a lui G. Călinescu mi se pare a se desprinde din sintezele romantismului, asociate idealului estetic al antichităţii eline. L-am numit, odată, şi cred că nu am greşit, un romantic care elinizează. Înţeleg prin aceasta o nostalgie de plenitudine, deseori resimţită în scrierile lui G. Călinescu, o gândire deschisă spre toate zonele existenţei, o adâncă, nimicitoare sete de cunoaştere şi o putere, într-adevăr vrăjitorească, de a da senzorialului, elementarului, dimensiunea ideii şi a universului. Poezia, care reprezintă imaginea cea mai fidelă a unei individualităţi, traduce la G. Călinescu, o asemenea suferinţă de *incompletitudine*, specific romantică, aureolată de spiritul fascinat de frumuseţea, gravitatea proceselor materiei, de vibraţia imperceptibilă, inefabilă a elementelor. Volumul său de versuri se cheamă, în sensul laudelor lui Francesco d'Assisi,

Lauda lucrurilor.

Nimeni dintre contemporanii noştri nu a fost, într-un chip mai profund, eminescian ca George Călinescu, nu a resimţit cu o mai mare gravitate a spiritului dorinţa de a desface enigmele existenţei şi de a reface unitatea, plenitudinea iniţială a lumii.

Fără a abstractiza prea mult detaliile fizionomiei sale morale, omul sintetiza în mintea sa mai mult de un ev de înţelepciune, privea totul din perspectiva devenirii istorice, judeca faptele estetic, atent la toate procesele obscure ale materiei.

Se întâmplă cu G. Călinescu un fapt foarte curios. Portretul spiritual şi temperamentul lui artistic nu se fixează în cadrul unui curent sau şcoli literare. În multe direcţii estetice dintre cele două războaie, când el s-a afirmat ca personalitate de prim rang, nu-i afli locul, şi când pari a înţelege că a aderat la vreuna, constaţi că punctul său de vedere era altul. Ca etstetician şi critic a combătut, din punctul de observaţie al unui fin raţionalism, ortodoxismul gândirist şi miturile noii spiritualităţi. Curentele de avangardă le-a privit cu un hotărât scepticism, reţinând, în imensa confuzie de glasuri şi vocaţii oarbe, dorinţa legitimă de înnoire a expresiei. Dintre tipurile posibile de roman, preferinţa lui merge spre romanul obiectiv, balzacian. În Proust descoperă permanenţele şi virtuţile balzacianismului. Cere prozei române — prea lirică şi subiectivă — regrecizarea, întoarcerea spre obiectivitate şi monumentalitate, spre creaţia de tipuri şi observaţia caracterelor. Clasicismul, pe care îl defineşte într-un eseu, constituie, la G. Călinescu, un program estetic ulterior completat, dar nu abandonat în esenţa lui. Ideea sa e că prozatorul trebuie să vadă categorial, să facă operă de clasificare, observând în tot momentul faptele din perspectiva universalului. Un astfel de principiu este foarte cuprinzător şi permite acceptarea mai multor formule epice. Aplicându-l, G. Călinescu recunoaşte în *Istoria literaturii române* valabilitatea prozei de esenţă proustiană a lui Camil Petrescu, psihologismul obiectivat din romanele Hortensiei Papadat-Bengescu, realismul lui Liviu Rebreanu, epica rapsodică, derivarea faptelor în mit, evocarea fabuloasă din scrierile lui Mihail Sadoveanu.

Deşi calitatea de critic nu şi-o recunoaşte, G. Călinescu a fost un mare critic. Nu ştiu dacă epoca noastră a cunoscut, în altă parte a lumii, în alte literaturi, unul de forţa geniului său. Comentariului literar, G. Călinescu i-a

dat prestigiul artei adevărate: cronicile sale, modele de acuitate estetică şi siguranţă în judecata de valoare, traduc în fapt nişte stări de spirit. Undeva, el spune că în orice critic literar plânge sau agonizează un poet.

Ca istoric literar, G. Călinescu a înnoit metodele şi a creat, în adevăratul înţeles al cuvântului, o şcoală românească. Principiul ei sănătos mi se pare a sta în disocierea esteticului de cultural şi judecarea celui dintâi în conexiunea lui reală. Fără a nega importanţa istoriografiei literare, dar reducând-o la măsura ei adevărată, G. Călinescu a fixat bazele activităţii istoricului literar pe nişte principii estetice mai ferme, punând astfel capăt la două excese ce se afirmaseră, până la el, pe acest teren: factologia sterilă şi măruntul comparativism. *Istoria literaturii române* (1941), ce a scandalizat pe mulţi, stabileşte, cu rare şi neînsemnate şovăieli, adevărata scară de valori a literaturii noastre. Harul unic al acestei lucrări e de a fi asociat, în sensul arătat mai înainte, virtuţile unui artist ce excelează şi în portretistică şi în evocare. Istoria literaturii devine, în interpretarea lui G. Călinescu, nu numai o succesiune de valori, mari şi mici, vii sau uitate, de epoci şi şcoli literare, ci o panoramă în care scriitorii — deveniţi obiecte de observaţie, personaje, în sens spiritual — îşi proiectează propria lor umbră morală. Cu o aparentă lipsă de pietate, istoricul literar caută în actele obişnuite ale ipochimenului, indiciul unei individualităţi pe care opera o traduce numai parţial. În fond, G. Călinescu descoperă rădăcinile lumeşti ale inefabilului, şi monografiile despre Eminescu şi Creangă rămân două opere inimitabile, în care spiritul din aceeaşi familie se cercetează şi se oglindesc reciproc.

Ce a însemnat G. Călinescu pentru literatura română se bănuieşte. Forţa geniului său creator mă tem că mai prezintă încă pentru unii o nedumerire. Avea, ca să spunem aşa, stigmatele creatorului excepţional şi în cuprinsul culturii noastre puţine nume i se pot alătura. Metafora, când suavă, prerafaelită, când tunătoare a scrisului său, a impus un nou stil în critica literară şi, în genere, în literatură. Sensibilitatea lui era deschisă, îndeosebi, către viziunile comicului, dar nici cele ale tragicului nu-i sunt refuzate. *Enigma Otiliei* şi *Bietul Ioanide* — operele sale epice fundamentale — sunt, în ciuda notelor sarcastice, nişte cărţi triste.

G. Călinescu şi-a exprimat de multe ori dorinţa de anonimat, „visul de-a pieri îndărătul faptei“. Un destin feroce cred că i l-a îndepălinit mai curând decât ar fi voit. El a trecut în Empireu, închinzând, ca unul din eroii eminescieni, poarta lumii după el. Ramura de finic l-a chemat, ca pe îndureratul Tlà, spre altă formă de existenţă, când el ar fi putut da încă multe capodopere.

O capodoperă critică e, în felul ei, *Viaţa lui Ion Creangă* (1938), devenită, în 1964, la o nouă ediţie, *Ion Creangă (Viaţa şi opera)*. G. Călinescu nu a schimbat nimic în esenţă: datele, optica, interpretarea sunt aceleaşi, numai portretul totalitar, realizat prin fuziunea naraţiunii biografice cu judecăţile asupra operei, e completat cu un capitol nou, sintetic: *Creangă în timp şi spaţiu. Realismul*. În spiritul întregii scrieri, se subliniază, aici, inefabilul lui Creangă, realismul, în sensul limitat al cuvântului, lipsa de „personalitate morală" şi de „Weltanschaung" individual ale creaţiei. [...] G. Călinescu atinge, aici, unul din punctele cele mai personale ale interpretării sale. Pentru el, Creangă e un artist excepţional, un erudit rafinat al lumii săteşti, încât forumula de scriitor „poporal", potrivită lui Ispitescu, e minimalizatoare şi, în fond, falsă, în cazul autorului *Amintirilor* şi *Poveştilor*, creaţii individuale, cu procedee tipice scriitorilor de geniul lui Rabelais şi, în linia lui, Sterne şi Anatole France. Ideea unui Creangă — cărturar, „estet al filologiei" a scandalizat, dar G. Călinescu, incoruptbil, merge mai departe şi vorbeşte de *nescio quid*-ul operei, de nota inanalizabilă, muzicală a creaţiei, introducând pe bonomul institutor, autor de *drăcii* şi *pătărănii*, într-o familie de comediografi superiori ai cuvântului. [...]

De aici, monografia se dedică exclusiv analizei operei. Verva ei polemică nu scade. [...] Reala frumuseţe a poveştilor şi basmelor decurge din caracterul lor simbolic şi universal.

Poveştile, adevărate nuvele ţărăneşti, în maniera veche, dezvoltată, în forme fabuloase „observaţii morale milenare"; arta esenţială a lui Creangă e aceea de comediograf. Ca şi Caragiale, Creangă caracterizează „dialogic" şi pune accentul pe umorul verbal. Amândoi sunt nişte „mari histrioni", caracterizare menită, ca şi altele, să scandalizeze spiritele aşezate, pioase, crescute în credinţa că despre un scriitor mare trebuie spuse numai fraze frumoase. G. Călinescu încalcă, şi aici, tradiţia, introducând formulele plastice, cu o detaşare ce dovedeşte o încredere totală în exactitatea intuiţiei critice şi a stilului. Acest *bivol de geniu*, polifag bolnăvicios, în viaţa de toate zilele, amator de prânzuri îmbelşugate şi narator de pătăranii deocheate, e, judecând esteticeşte lucrurile, un creator excepţional, comparabil în epoca lui cu Eminescu şi Caragiale.[...]

Din acest punct de vedere, Creangă, aşa cum îl înţeleg generaţiile mai noi, e în bună parte creaţia lui G. Călinescu.

Eugen SIMION, *Prefaţă*, în vol. G. Călinescu. *Viaţa lui Mihai Eminescu*. *Ion Creangă (Viaţa şi opera),* Editura Literatura artistică, Chişinău, 1989, p. 331—333, 339, 342.

[...] Referindu-ne [...] la metoda generată de lucru a lui Călinescu, aspiraţia către totalitate ni se impune iarăşi, îndată ce observăm că el nu rămâne omul unei singure metode sau unui singur criteriu. Istorici literari de tip pozitivist de la sfârşitul veacului trecut, de felul lui Scheler, de pildă, cu atâtea înrâuriri la noi, — se consacrau, cu preferinţă, detaliilor biografice, analizei minuţioase a operei, descoperirii izvoadelor punând un puternic accent pe materialul faptic. Alţii, dimpotrivă, se orientează spre vaste sinteze filozofice, ignorând — cu bună ştiinţă — faptele, socotite ca expresie a unei empirii brute, fără nici un interes, pornind doar de la intuiţii spre mari construcţii ca de exemplu, Gundolf. Se pot distinge, aşadar, în linii simplificate, două direcţii metodologice care au făcut şcoală, una îndreptându-se — cu prefaţă — spre detalii şi aglomerare de fapte, alta spre sinteze.

Urmărind cunoaşterea cât mai completă a fenomenului literar, Călinescu a cultivat ambele metode, dar nu numaidecât cu tendinţa unificării lor, ci lăsându-le adesea să coexiste după nevoile cercetării şi a problemelor sau scriitorilor analizaţi. Sunt cunoscute minuţioasele lui studii biografice despre Eminescu şi Creangă, despre Grigore M. Alexandrescu sau Filimon, spre a le cita numai pe acestea, bogate în date noi privind nu numai pe scriitori, şi familiile lor pe mai multe generaţii, pe prieteni şi cunoscuţi, casele pe unde au locuit, cimitirele unde zac, numeroase particularităţi fizice şi morale ce-i caracterizau, apoi ample analize de motive şi izvoare, conduse până la cele mai fine amănunte. Călinescu era un pasionat al detaliilor, pe care le savura îndelung, insistând uneori peste măsură asupra lor. În acelaşi timp, cercetătorul îşi adună faptele şi datele spre a le mâna către o sinteză convingătoare. Nu trebuie să ne închipuim că procedarea era pur şi simpu inductivă şi sumativă, că portretul final se închega strict din date şi fapte integrându-se ca pietrele într-un mozaic. Călinescu observa singur în postfaţa primei ediţii a *Vieţii lui Mihai Eminescu*: „Dealtfel, pentru a ajunge la sinteză, trebuie să porneşti tot de la sinteză, singua care îţi dă tabloul golurilor de urmărit şi de umplut“. Cercetătorul pornea deci, de la început, de la o viziune totală a facturii spirituale a scriitorului, dar — trebuie adăugat — nu în sensul unei invenţii subiective criticului, datele jucând doar rolul ilustrării documentare, după cum îşi imaginează unii dintre cei care l-au caracterizat recent. Călinescu îşi bazează intuiţiile şi ipoteza de plecare pe datele şi faptele dominante ale vieţii şi operei scriitorului, culese cu aprigă grijă şi care i-au sugerat — prin pregnanţa

şi tipicul lor — conturul şi limitele portretului proiectat. [...]

Călinescu s-a situat, în mod dominant pe linia tradiţiei clasice a istoriei literare, luând în considerare criteriul cronologic, raporturile dintre scriitori pe verticala timpului, acţiunile şi reacţiunile dintre ei, cu un cuvânt ceea ce se numeşte *procesul literar*. Cu toate acestea, aceeaşi năzuinţă spre utilizarea tuturor metodelor disponibile l-a îndemnat să nu ocolească nici procedeul tipologic. Studiile lui Călinescu surprind, într-adevăr, apropieri şi asociaţii între scriitorii celor mai diverse epoci şi popoare, grupându-i în categorii unificatoare, ca, de pildă, spre a cita un singur exemplu, pe Conachi, pe care-l aşează în „familia de spirite“ a petrarchismului supravieţuind în seicento şi prin poezia arcadică, până în secolul al XIX-lea, (*Istoria literaturii române*, p. 91). Se înţelege că tipurile clasicului, romanticului sau barocului, sunt proiectate dincolo de epoca apartenenţei lor istorice şi aplicate oricărei perioade literare, întrucât ele alcătuiesc moduri durabile şi esenţiale ale creaţiei, tipul clasic fiind cel preferat de Călinescu (Vezi studiul *Sensul clasicismului*). [...]

Suntem îndreptăţiţi, prin urmare, să constatăm că atât în creaţia beletristică — prin proteismul genurilor şi speciilor în care a lucrat, prin enciclopedosmul culturii sale ca bază a scrierilor, prin îmbrăţişarea tuturor dimensiunilor timpului în concepţia sa despre realitate şi artă, prin folosirea concomitentă a mai tuturor categoriilor literare — cât şi în *domeniul ştiinţei literare*, prin integrarea fenomenelor în complexul specificului estetic, prin orizontul larg de filozofie a culturii pe care-l schiţează, prin tendinţa integrală a criticii, în sfârşit, — se manifestă limpede acea năzuinţă spre totalitate şi sinteză. Aceasta constituie astfel o trăsătură de bază a spiritului lui Călinescu, o formă tipică şi proprie a personalităţii sale. Dacă mai remarcăm apoi că o astfel de aspiraţie alcătuieşte unul din aspectele caracteristice ale creaţiei literare şi ştiinţifice în general, ilustrând — în fond — fiinţa şi menirea culturii însăşi, ne putem da seama în ce măsură opera lui Călinescu poate deveni *exemplară* pentru noile generaţii de scriitori şi cercetători.

Alexandru DIMA, *G. Călinescu „scriitor total“*, în vol. *Bibliografia literară română ilustrată 1944—1970*, Colecţia „Biblioteca critică“, Editura Eminescu, Bucureşti, 1971, p. 343—346.